

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1949

2. SZÁM

T A R T A L M Á B Ó L

SZTÁLIN SZAVAI

- JÓZSEF ATTILA: Petőfi tüze
KIRÁLY ISTVÁN: Petőfi mint vízvázasztó
FAGYEJEV, KOVALCSIK: Irodalomtörténet és kritika
KLANICZAY TIBOR: Régi magyar irodalom és folklór
LUKÁCS GYÖRGY: A mi Goethénk

VITA

Puskin Magyarországon
A XVIII. század

ADATOK ÉS ADALÉKOK

- Esze Tamás: Két szegénylegény beszélgetése
Turóczi-Trostler József: A saint-simonizmus
Nyilas Vera: Petőfi-centenáriumi a Szovjetunióban
Dénes Tibor: Balzac és a magyar kritika

MAGYAR ÍRÓK HAGYATÉKA

Csokonai, Kazinczy, József Attila ismeretlen írásai

KRITIKA, BIBLIOGRÁFIA

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
(VIII. MŰZEUM-KÖRŰT 6—8., I. EM.)

Elnök :
LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök :

BARTA JÁNOS	FÖLDESSY GYULA
TOLNAI GÁBOR	WALDAPFEL JÓZSEF
Titkár :	Jegyző :
KIRÁLY ISTVÁN	KLANICZAY TIBOR
Pénztáros :	Ellenőr :
SZABOLCSI MIKLÓS	SZAUDEK JÓZSEF

IRODALOMTÖRTÉNET

1949

2. SZÁM

JÓZSEF ATTILA : Petőfi tüze	161
SZTÁLIN SZAVAI	163
KIRÁLY ISTVÁN : Petőfi mint vízvázalasztó	169
IRODALOMTÖRTÉNET ÉS KRITIKA. (Ankét a Szovjetunió írószövetségében).....	184
MAGYAR IRODALOM	193
KLANICZAY TIBOR : Régi magyar irodalom és folklór.....	205
LUKÁCS GYÖRGY : A mi Goethénk	216

VITA

Puskin Magyarországon (Sz. Nagy Miklós).....	238
Vita a XVIII. század magyar irodalmáról (Bóka—Szauder).....	242
A magyar irodalom korszakai vitájához (Komlós Aladár).....	252

ADATOK ÉS ADALÉKOK

Esze Tamás : Két szegénylegény egymással való beszélgetése.....	254
Kovács Endre : A szlovák Marseillaise.....	262
Geréb László : Az igazi Csokonai képéhez.....	266
Turóczi-Trostler József : A saint-simonizmus magyar visszhangja.....	268
Nyilas Vera : A Petőfi-centenárium a Szovjetunióban.....	280
Horlai Györgyné : Az elveszett alkotmány	282
Bisztray Gyula : Sárosi Gyula Arany Trombitája.....	287
Dénes Tibor : Balzac és a magyar kritika 1858-ban.....	305
Komlós Aladár : József Attila és Jiří Wolker.....	317

MAGYAR ÍRÓK HAGYATÉKA

Kazinczy Ferenc ismeretlen levelei 1794-ből (Benda Kálmán).....	319
Csokonai kiadatlan levelei Festetich Györgyhöz (Scheiber Sándor).....	333
Mikszáth Kálmán első nyomtatásban megjelent verse (Zsoltos Jenő)....	338
József Attila kiadatlan verseiből (I. W. J.—II. Szabolcsi Gábor).....	340

KRITIKA, BIBLIOGRÁFIA

Szabolcsi Miklós : Szemle.....	343
--------------------------------	-----

Felelős szerkesztő: Waldapfel József

Felelős kiadó: Tudományos Folyóiratkiadó NV vezérigazgatója

Budapest nyomda NV. — 129500 — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc igazgató

Az irodalomtudomány magyar munkásai
hálás tisztelettel és szeretettel köszöntik a 70 éves

IOSZIF VISSZARIONOVICS SZTÁLINT,

a Szovjetunió és az egész dolgozó emberiség bölcs vezérét,
a magyar nemzet felszabadítóját és megértő barátját,
az élenjáró tudomány legnagyobb élő mesterét.

Petőfi tüze.

Tóla és ideiről: Főszótléka

Falvát megörült népe lerombolá,
Házunk az nincs, jél fal, ha mi megmaradt,

Gonosz Tél van s e kis családnak

Tüze, Petőfi - az Eszme: hol van?

* * *

Petőfi Lándor, Tégedet ünnepel

A jajgató néps a süket elnyomás,
De nagy belked tüzed, az Eszmét,
Lifra, hideg tobogás fakarja.

Ünnepelven, mélyre temetnek el!

Petőfi Lándor, árnid aról nyugodj:

Az Eszme ég az elnyomottak

Büszke szívében örök dalodra.

Égni fog, mert nagy hitem őja meg:

'Lágszabadság!' - így köszönök, Verés,

Örömbelen híremyölc éven

Szentlobogója elődbe hajlik.

SZTÁLIN SZAVAI

Az egész haladó emberiség, egyben a haladó tudományosság vezérének hetvenedik születésnapja közeledik. Ebből az alkalomból emlékeztetőül e szám élére néhány olyan idézetet emelünk ki Sztálin munkáiból, amelyek az irodalom kutatói vagy általában a tudomány munkásai számára különösen tanulságosak. Legyen ez egyszermind figyelmeztetés a magyar irodalomtörténet minden művelője számára, hogy ha a haladó tudomány munkása akar lenni, el kell mélyednie Sztálin munkáinak alapos tanulmányozásában. Teljes kiadásuk, amelyből orosz nyelven eddig tizenkét kötet látott napvilágot s magyar nyelven a második kötet kerül ki e számmal egyidőben a sajtó alól, lehetővé fogja tenni Sztálin irodalmi nézeteinek és az írók, kritikuskok és irodalomtörténészek számára tanulságos gondolatainak rendszeres vizsgálatát, e téren való útmutatásai egész jelentőségének felmérését. Ismeretes, hogy a szovjet irodalom módszerének a szocialista realizmus módszereként való meghatározását Sztálin adta írókkal való beszélgetéseiben, valamint az is, hogy a Bolsevik Párt irodalmi vonatkozású határozatainak kialakításában milyen fontos része volt. Mindennek méltatása helyett most csak néhány, a mi munkánk számára is különösen tanulságos mondatát idézzük:

Az írók az emberi lelkek mérnökei.

Beszélgetés szovjet írókkal, 1932 okt. 26.

*

Ami a társadalmi eszmék, elméletek, nézetek, politikai intézmények *jelentőségét*, azok történelmi szerepét illeti, a történelmi materializmus nemcsak nem tagadja, ellenkezőleg: hangsúlyozza azoknak fontos szerepét és jelentőségét a társadalom életében, a társadalom történetében.

A társadalmi eszmék és elméletek különbözők. Vannak régi eszmék és elméletek, amelyek már idejüket multák s a társadalom hanyatló erőinek érdekeit szolgálják. Ezeknek a jelentősége az, hogy gátolják a társadalom fejlődését, előrehaladását. És vannak új, haladó eszmék és elméletek, amelyek a társadalom haladó erőinek érdekeit szolgálják. Ezeknek a jelentősége az, hogy megkönnyítik a társadalom fejlődését, előrehaladását, mégpedig annál nagyobb jelentőségre tesznek szert, mennél pontosabban tükrözik vissza a társadalmi anyagi élet fejlődésének szükségleteit.

Új társadalmi eszmék és elméletek csak akkor keletkeznek, ha a társadalom anyagi életének fejlődése elé a társadalom új feladatokat állított. De ha már létrejöttek, igen komoly erővé válnak, amely megkönnyíti a társadalom anyagi életének fejlődése által felvetett új feladatok megoldását, megkönnyíti a társadalom előrehaladását. Éppen ebben mutatkozik meg az új eszmék, új elméletek, új politikai nézetek, új politikai intézmények óriási szervező, mozgósító és átalakító jelentősége. Új társadalmi eszmék és elméletek éppen azért jöttek létre, mert a társadalomnak szüksége van rájuk, mert szervező, mozgósító és átalakító munkájuk nélkül a társadalom anyagi életének fejlődése során megérett feladatok megoldása *lehetetlen*. Az új társadalmi eszmék és elméletek, miután a társadalom anyagi életének fejlődése által felvetett új feladatok alapján létrejöttek, utat törnek maguknak, a néptömegek közkincsévé válnak, mozgósítják őket, megszervezik őket a társadalom hanyatló erői elleni harcra s fílymódon megkönnyítik a társadalom hanyatló erőinek megdöntését, melyek a társadalom anyagi életének fejlődését gátolják.

Fílymódon a társadalmi eszmék, elméletek, politikai intézmények, miután a társadalom anyagi élete, a társadalmi lét fejlődése által megérett feladatok alapján keletkeztek, utóbb maguk is visszahatnak a társadalmi létre, a társadalom anyagi életére, megteremtve azokat a feltételeket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a társadalom anyagi élete által megérett feladatok megoldása betetőzést nyerjen s a társadalom további fejlődése lehetségessé váljék.

A dialektikus és történelmi materializmusról. 1938.

*

Az életet nem lehet valami változatlaninak és megmerevedettnek tekinteni, az élet sohasem vesztgel egy színvonalon, örökös mozgásban, a pusztulás és keletkezés örök folyamatában van. Az életben ezért mindig van *új és régi, növekvő és elhaló*, forradalmi és ellenforradalmi.

A dialektikus módszer azt mondja, hogy az életet éppen olyannak kell tekinteni, amilyen a valóságban. Láttuk, hogy az élet szakadatlan mozgásban van, tehát az életet mozgásában kell vizsgálni, és fel kell tennünk a kérdést: *hová halad az élet?* Láttuk, hogy az élet az állandó pusztulás és keletkezés képét mutatja, kötelességünk tehát az életet pusztulásában és keletkezésében vizsgálni és feltenni a kérdést: *mi pusztul és mi keletkezik az életben?*

Anarchizmus vagy szocializmus? 1906.

Az anarchizmus sarkköve — az *egyéniség*, amelynek felszabadítása véleményük szerint a tömeg, a közösség felszabadításának legfőbb feltétele. Az anarchizmus véleménye szerint a tömeg felszabadítása lehetetlen mindaddig, amíg nem szabadul fel az egyéniség s ezért jelszava: »Mindent az egyéniségért«. — A marxizmus sarkköve viszont a *tömeg*, amelynek felszabadítása, véleménye szerint, az egyéniség felszabadításának legfőbb feltétele. Vagyis, a marxizmus véleménye szerint, az egyéniség felszabadítása lehetetlen mindaddig, amíg nem szabadul fel a tömeg, s ezért jelszava: »Mindent a tömegért«.

U. o.

*

Az októberi forradalom *győzelme* gyökeres fordulatot jelent az emberiség történetében, gyökeres fordulatot a vilákapitalizmus történelmi sorsában, gyökeres fordulatot az egész világ kizsákmányolt tömegeinek harci módszereiben, szervezeti formáiban, mindennapi életében és hagyományáiban, kulturájában és ideológiájában.

Az októberi forradalom nemzetközi jellege, 1927.

*

A proletariátus nem szabadíthatja fel magát, ha nem szabadítja fel az elnyomott népeket. Az októberi forradalom jellemző vonása az a tény, hogy ezeket a nemzeti és gyarmati forradalmakat a Szovjetunióban nem a nemzeti ellenségeskedés és az egyes nemzetek közti összeütközés lobogója alatt hajtotta végre, hanem a Szovjetunió nemzetiségeihez tartozó munkások és parasztok kölcsönös bizalmának és testvéri közeledésének zászlaja alatt, nem a *nacionalizmus*, hanem az *internacionalizmus* nevében.

Éppen azért, mert a nemzeti és gyarmati forradalmak nálunk a proletariátus vezetése alatt és az internacionalizmus zászlaja alatt történtek, éppen azért a pária-népek, a rabszolga-népek az emberiség történetében *először* lettek *valóban* szabad és *valóban* egyenlő népekké, s gyújtó példájuk kihat az egész világ elnyomott népeire.

Ez azt jelenti, hogy az októberi forradalom új korszakot nyitott a világ *elnyomott országaiban*, a proletariátussal szövetségben, a proletariátus vezetése alatt végbevitt *gyarmati* forradalmak korszakát.

Azelőtt »szokás volt« azt gondolni, hogy a világ örök idők óta alsóbb- és felsőbbrendű fajokra oszlik, feketékre és fehérekre, akik közül az előbbieket képtelenek a civilizációra s arra vannak kárhozhatóak, hogy kizsákmányolják őket, az utóbbiak pedig a civilizáció egyedüli

hordozói és arra vannak hivatva, hogy az előbbieket kizsákmányolják. Most ez a legenda szét van zúzva és félre van vetve. Az októberi forradalom egyik legfontosabb eredménye az a tény, hogy erre a legendára halálos csapást mért s valójában megmutatta, hogy a szovjetfejlődés medrébe vont felszabadított nem-európai népek épügy előbbre tudják vinni a *valóban* haladott kultúrát és a *valóban* haladott civilizációt, mint az európai népek.

Azelőtt »szokás volt« azt hinni, hogy az elnyomott nemzetek felszabadításának egyedüli módszere a *polgári nacionalizmus* módszere, a nemzetek egymástól való elszakadásának módszere, a különböző nemzetek dolgozó tömegei közti nemzeti ellenségeskedés fokozásának módszere. Most ez a legenda meg van cáfolva. Az októberi forradalom egyik legfontosabb eredménye az a tény, hogy halálos csapást mért erre a legendára és valójában megmutatta, hogy az elnyomott népek felszabadításának *proletár, nemzetközi* módszere lehetséges és célszerű s az egyedül helyes módszer, valójában megmutatta, hogy a legkülönbözőbb népek parasztjainak és munkásainak az *önkéntesség* és az *internacionalizmus* elvei alapján kötött *testvéri szövetsége* lehetséges és célszerű.

U. o.

*

Mi proletárkulturát építünk. Ez tökéletesen igaz. De az is igaz, hogy a proletárkultúra, amely tartalma szerint szocialista, különféle alakokat és kifejezőmódokat vesz fel a különböző népeknél, amelyek bekapcsolódnak a szocialista építésbe, nyelvük, életmódjuk stb. különbségétől függően. Tartalma szerint proletárkultúra, alakja szerint nemzeti kultúra — ilyen az az egyetemes emberi kultúra, amely felé a szocializmus halad. A proletárkultúra nem szünteti meg a nemzeti kultúrát, hanem tartalmat ad neki. És viszont, a nemzeti kultúra nem szünteti meg a proletárkulturát, hanem formát ad neki.

A Keleti Népek Egyetemének politikai feladatairól, 1925.

*

Sokan azt hiszik, hogy lehetetlen a jogegyenlőség viszonya nagy és kis nemzet közt. De mi, szovjet emberek, úgy véljük, hogy ilyen viszonyok lehetnek és kell lenniök. A szovjet emberek úgy vélik, hogy minden nemzetnek — mindegy, kicsi-e vagy nagy — vannak sajátosságai, van saját specifikuma, amely csak az övé és amely nincs meg más nemze-

teknél ; ezek a sajtóságek az a többlet, amelyet minden nemzet a világtudomány kincsesládájához hozzátesz és azt teljesebbé teszi, gazdagítja. Ebben az értelemben minden nemzet — kicsik is, nagyok is — egyforma helyzetben van, és minden nemzet bármely más nemzettel egyenlő jelentőségű.

1948 április 7-én mondott beszéd.

*

Persze, nagyon könnyű »kritizálni« és betiltást követelni a nem-proletár irodalomra vonatkozólag. De a legkönnyebb dolog nem tekinteni a legjobbnak. Nem betiltásra van szükség, hanem arra, hogy lépésről-lépésre kiszorítsuk a színpadról a régi és az új nem-proletár makulatúrát, versenyrekelve, megalkotva azokat a komoly, érdekes, művészi szovjet-darabokat, amelyek helyükbe léphetnek. De a verseny — nagy és komoly dolog, mert csak verseny útján érhetjük majd el a mi proletár szépirodalmunk kialakulását és megszilárdulását.

Válasz Bill-Belocerkovszkijnak, 1929.

*

Nem lehetünk meg önkritika nélkül. Sehogyan sem, Alekszej Makszimovics. Enélkül elkerülhetetlen a megakadás, az apparátus rothadása, a bürokratizmus növekedése, a munkásosztály alkotó kezdeményezésének megingása. Természetes, hogy az önkritika anyagot szolgáltat az ellenségnek. Ebben teljesen igaza van. De anyagot (és lökést) ad a mi előrehaladásunknak is, a dolgozók építő energiája kibontakozásának, a versenyek fejlődésének, a rohambrigádoknak stb. A negatív oldalt kiegyenlíti és felülmúlja a pozitív oldal.

Levél Gorkijhoz 1930 január 17-én.

*

Ami a háborúról szóló elbeszéléseket illeti, azokat erős válogatással kell kinyomatni. A könyvpiacra tömegesen forognak olyan művészi elbeszélések, amelyek a háború »borzalmait« rajzolják és amelyek iszonyatot ébresztenek mindenféle háború iránt (nemcsak az imperialista, hanem minden másfajta háború iránt is). Ezek burzsoá-pacifista ízű elbeszélések, amelyek nem sokat érnek. Olyan elbeszélésekre van szükségünk, amelyek rávezetik az olvasót az imperialista háború borzalmairól az ilyen háborúkat szervező imperialista kormányok kiküszöbölésének szükségességére. Azonkívül mi nem vagyunk minden háború ellen.

Mi ellenezzük az imperialista háborút, mint ellenforradalmi háborút. De *helyeseljük* a felszabadító, imperialistaellenes, forradalmi háborút, annak ellenére, hogy mint ismeretes, az ilyen háború nemcsak, hogy nem mentes a »vérontás borzalmaitól«, hanem bővelkedik is bennük.

U. o.

*

Engedjék meg, hogy poharamat a tudományra emeljem, annak felvirágzására és a tudomány embereinek egészségére.

A tudomány felvirágzására, a tudományéra, amely nem zárkózik el a néptől, amely nem tartja magát távol a néptől, hanem kész szolgálni a népnek, kész átadni a népnek a tudomány minden eredményét, amely nem muszájból szolgálja a népet, hanem önkéntesen, örömmel.

A tudomány felvirágzására, a tudományéra, amely nem engedi meg régi és ismert vezetőinek, hogy önelégülten beburkolódzzanak a tudomány áldozópapjainak palástjába, a tudomány monopolistáinak palástjába, a tudományéra, amely felfogja a régi tudományos munkások és a fiatal tudományos munkások szövetségének értelmét, jelentőségét és mindenhatóságát, amely önkéntesen és örömmel nyitja meg összes kapuit országunk fiatal erői előtt, és lehetővé teszi nekik, hogy elérjék csúcsait, amely elismeri, hogy a jövő a tudomány régi munkásait felváltó fiataloké.

A tudomány felvirágzására, a tudományéra, amelynek emberei felfogják a tudományban megszilárdult hagyományok erejét és jelentőségét, és azokat ügyesen kihasználják a tudomány érdekében, de mégsem lesznek e hagyományok rabjai, a tudományéra, amelynek megvan a bátorsága, elhatározottsága, hogy széttörje a régi hagyományokat, normákat, szempontokat, ha azok elavulnak, ha a haladás akadályaiává válnak, és amely képes új hagyományokat, új normákat, új szempontokat teremteni.

Beszéd a főiskolák tudományos munkásainak fogadásán, 1938. május.

KIRÁLY ISTVÁN:

PETŐFI MINT VÍZVÁLASZTÓ

Száz év mult el Petőfi halála óta, s ez alatt a száz év alatt könyvtárryira duzzadt a róla szóló irodalom. Nemcsak a nagy költőnek szólt ez a felfokozott érdeklődés, nemcsak a kötelező kegyelet fordította feléje írók, kritikusok és publicisták figyelmét: a magyar társadalmi fejlődés alapvető kérdéseire való viszonyulást jelentette Petőfi értékelése. A nagy költő és forradalmár életművében, irodalmi és politikai harcaiban tükröződött először annak a két történelmi erőnek, történelmi tendenciának a jelenléte, amely az utolsó száz évben döntő módon meghatározta az új Magyarországért vívott harc alakulását: Petőfi szállt szembe először a polgári átalakulás keretein túlmutató forradalmi demokratizmus nevében a megalkuvó liberalizmussal.

Petőfi valódi helyét a magyar irodalmi és történelmi fejlődésben Révai József jelölte meg először: *»Petőfi Sándor kimagasló helyét — írja egyik tanulmányában — nemcsak a magyar irodalmi, de az egész magyar nemzeti fejlődésben az szabja meg, hogy ő hajtotta végre — az irodalomban jóval 48 előtt, a politikában 48-ban — liberalizmusnak és demokratizmusnak azt az elválását, amely minden európai nemzet újkori történelmének döntő fordulópontja... Polgári liberalizmus és népi demokratizmus küzdelme a kísérfje mindenütt a feudális és a kapitalista rend forradalmi összecsapásainak. Petőfivel ez nálunk is megtörténik. Nem lehet megérteni küzdelmeit irodalomban és politikában ennek a szempontnak számbavétele nélkül. Petőfi nemcsak a feudalizmussal állt szemben, hanem annak örökös foltozóival is.«* A Révai Józseftől felvetett szempont igazít el a Petőfi-értékelés alakulásának vizsgálatában, ez határozza meg a kutatás irányát: a koronkint különböző, más-más osztálytartalmú liberális áramlatok harcoltak Petőfi irodalmi megítélésén keresztül is a demokrácia, illetve az attól mindjobban különváló, mindinkább öntudatosodó szocializmus erői ellen.

Ennek a tanulmánynak nem célja, hogy teljes, átfogó képét adja ennek a harcnak és ezen keresztül a Petőfi-értékelés alakulásának. Három lényeges szakaszt ragad ki csupán, de még ezeken az elhatárolt időszakokon belül sem törekszik teljességre. Arra kíván csak rámutatni, hogyan torzította el a világsi fegyverletételt követő évtizedben a liberális birtokos nemesség, a millennium körüli években a nemesi-polgári liberalizmus, végül pedig a század első évtizedében a liberális burzsoázia

Petőfi arcát. Fontos ennek a kérdésnek a megvizsgálása. Csak akkor tudjuk helyesen értékelni Petőfi költői és politikusi nagyságát, csak akkor tudjuk meglátni igazi helyét történelmi és irodalmi fejlődésünkben, ha lemoszuk róla a rákent liberális mocskot. De fontos ennek a problémának a felvetése más miatt is. Marxista-leninista irodalmi kritikánk ért el eredményeket az irodalmi reakció szélső megnyilvánulásai ellen folytatott harcban, de nem fordított elég gondot az irodalmi síkon jelentkező liberális áramlatok ingadozásainak, megalkuvásainak éles bírálataira. Ennek a szűkhátú kritikanak csaknem teljes hiánya nemcsak mai irodalmunknak a szocialista realizmus irányába történő fejlődését nehezítette meg, hanem megnehezítette multunk valóban haladó, valóban előremutató irodalmi hagyományainak a feltárását is.

Petőfi értékelése az említett három időszakban mintegy a vízvonal szerepét töltötte be a megalkuvó liberalizmus és a valóban haladó társadalmi törekvések közt. Irodalmi síkon Petőfi értékelésén keresztül lepleződött le maradéktalanul az egyébként sokszor progresszív frázisok mögé búvó liberalizmus igazi arca: következtelensége, megalkuvó aljassága, az a törekvése, hogy a haladást sürgető tömegek háta mögött egységre lépjen a mindenkori reakcióval. *A Petőfi-értékelés alakulásának vizsgálata ezért szükségszerűen egyet jelent a különféle liberális áramlatok irodalmi tükröződésének bírálataival.*

1.

Petőfi halála csaknem egybeesett a világozi fegyverletétellel, a rá való emlékezés összefonódott a dicsőséges szabadságharc és forradalom emlékének idézésével. Ez magyarázza, hogy nem sokkal a költő halála után már százával keletkeztek a róla szóló legendák. Hol itt, hol ott látták felbukanni, szélhámosok éltek vissza az egyszerű emberek ezreinek csodaváró reménykedésével. A nemzet jobb része nem akart beletenyugodni a forradalom nagy költőjének halálhírébe, mint ahogy nem akart, s nem tudott beletenyugodni 48/49 bukásába sem. Petőfi legmértöbb irótársra, Arany Jánosra a magyarság jobbainak érzését fejezte ki, amikor 1850-ben *Emléklapra* c. költeményében együtt gyászolta halott barátját a levert forradalommal, s a magyar nép rejtett gondolatainak adott hangot versének ebben a szakaszában:

*Nevét se hallom. Mintha el lehetne
Feledni azt, alig említi ajk;
De a nemzet szívében eltemetve
Érzem s megértem a titkos sóhajt:
»Fog-e zendülni még költője lantja?
S ha fog zendülni síkon bérczeken?...«
Vidd asszonyodnak, egyszerű lapocska,
Szives, de bánatos üdvözetem.*

De a forradalom bukásától a kiegyezésig nyúló csaknem két évtizedet nemcsak az jellemezte, hogy *1848/49 után következett*, hanem az is, hogy *1867-et előzte meg*. A magyar dolgozó nép szívében továbbélt 48/49

nagyszerű emléke, növelték öntudatát ennek a két évnek csodálatos eseményei. A magyar nép a szabadságharc és forradalom nagy erőpróbája után nem volt többé ugyanaz, mint előtte: a forradalom hősi tettei megismertették vele saját erejét. Ugyanakkor azonban az idegen elnyomással párosult reakció fojtóbban nehezedett az országra, mint valaha is, a burzsoáziának világszerte folyó árulása egy új szent-szövetség szoros hálóját fonta a »virrasztók köré«; a liberális birtokos nemesség pedig, amely a 48 előtti évtizedekben a haladó nemzeti törekvések egyik erős támasza volt, a forradalom fenyegető tüzeitől megriadva elárulta a forradalmat, megtagadta a forradalom emlékét, s az új harci jeladásra váró tömegek háta mögött a saját érdekeinek megfelelő megalkuvást, a kiegyezést készítette elő.

A liberális középnemességnek árulása során elkerülhetetlenül szembe kellett néznie a Petőfi-problémával. A kiegyezést irodalmi síkon is végre kellett hajtani: meg kellett változtatni azt a Petőfi-képet, amely a köztudatban élt, s amely Petőfiben 1848 március 15. hőseit, a forradalom és szabadságharc viharadarát, gyujtószavú költőjét látta első-sorban. A Salamon Ferencről »irodalmi Deák-pártnak« nevezett írói kör legjelentősebb kritikusa, Gyulai Pál a Petőfi-kultusz lerombolására szentelte első nagyszabású tanulmányát. 1854-ben megírta »Petőfi Sándor és lírai költészetünk« c. értekezését, s ezzel kezdetét vette Petőfi »átértékelése« a liberalizmus szellemében.

Révai József egyik Petőfi-tanulmányában rámutatott, hogy »Petőfi Sándorral a magyar reformkorszaknak a költészete nem egyszerűen folytatódik, itt is van egy bizonyos törés, itt is kezdődik valami új«. A magyar irodalomtörténetírás száz éven át elsikkasztotta azt a választó vonalat, amely Petőfi plebejus-demokrata költészete és az ezt megelőző liberális nemesi irodalom között meghúzódik. Petőfit beillesztette egy 1825-től 1867-ig tartó, töretlennek feltüntetett fejlődésvonalba, s ezzel eltakarta azt az irányító fényjelet, amelynek meg kellett volna határoznia irodalmunk fejlődésének további útját. A kortársak előtt, a forradalom emlékének közvetlen vonzásában, még nem volt annyira természetes, magától értetődő ez a »töretlenség«, mint ahogy a későbbi kritikátlan irodalomtörténetírás vélte. Salamon Ferenc — igaz, hogy a liberális nemesség szempontjából — még szembeállította Petőfi alakját a Vörösmartyéval, Arany János pedig határozottan kiemelte irodalomtörténeti vázlatában, hogy Petőfivel »új iskola« kezdődik, amely »egész más úton« kívánt haladni, mint a megelőző Vörösmarty-nemzedék.

Gyulai Pál Petőfi tanulmányának jelentős részét szánja arra, hogy vitázson azokkal a nézetekkel, amelyek Petőfi fellépésében valami újnak a kezdetét, a kibontakozását látják. A Petőfitől megszervezett »Tízek Társaságáról« a következőket írja: »Olyanforma szakadás látszott irodalmunkban beállni, mint Franciaországban, midőn a modern romantizmus kifejlett, vagy Németországon az Ifjú Németország megalakulásakor.« Gyulai világosan látta, miben kell keresni ennek a »látszólagos szakadásnak« az okát, a mozgató erejét: »a forradalmi háttérben«, éppen ezért nyomatékosan hangsúlyozta: »a mi viszonyaink mások voltak«, mint t. i. a francia és német viszonyok. »A tizenhétedik század

nagy forradalma kevés hatással volt ránk — folytatja tovább — s nem érezhettük a restauratio korszakát. Azonban József kora óta a nemzeti visszahatás eszméket hintett el, melyek folytonos forrongásban tarták a kedélyeket s alakítólag hatottak mindennemű viszonyainkra. Gyulai igyekezett eltüntetni azt az elvi tartalmat, amely elválasztotta Petőfit és a köréje gyülekező írót az előző, jobbára csak a nemzeti függetlenség gondolatának hangot adó nemesi költői nemezedekektől. Igyekezett elmosni a réginek és az újnak, a nemesi reformmozgalomnak és a plebejus forradalmiságnak Petőfiben tudatosodó ellentétét. A Tizek Társaságának íróit úgy ítélte meg, mint akik »nem voltak magukkal tisztában«. »Egyesülésük méhében hordá már felbomlásukat — írta róluk. — Csak abban egyeztek meg, hogy mindnyáján fiatalok voltak, a kor izgalmaiktól ösztönözve. Tehetségük közt éppen oly nagy különbség volt, mint izlésük s öntudatos vagy öntudatlan irányaikat illetőleg. Nem volt köztük senki, ki összetartsa, fegyelmeeze s zászlójukra írja a jelszót. Inkább a történet és körülmények hozták őket össze, mint a közszellem. Inkább fellobbanó lelkesülés vagy szélsőly izgatta szellemüket, mint komoly áthatottság.

Gyulai szerint a Petőfitől kezdeményezett és vezetett irodalmi mozgalomból hiányzott az elvi tudatosság, az »áthatottság«. Liberális szemellenzőzöttségében nem vette észre, nem akarta észrevenni a »jelszót«, amelyet Petőfi versek és nyilatkozatok tömegében írt fel a mozgalom »zászlájára«. Tagadta azt az elvi tudatosságot, amelyet pedig Petőfi oly tisztán fogalmazott meg Aranyhoz írt levelében: »*Én a népköltészet képviselőit akartam egyesíteni. Miért az Életképekben? Mert annak legtöbb olvasója van, mert ahhoz szegődtek a legjobb fejek, mert annak szerkesztője egyik főtágra a fiatal Magyarországnak, havá mindazokat számítottam, kik valódi szabadelvűek, nem szükkeblűek, merészek, nagyot akarók, azon fiatal Magyarországnak, mely nem akarja a haza kopott bocskorát örökké foltozni, hogy legyen folt hátán folt, hanem tetőtől talpig új ruhába akarja öltöztetni...*»

Ennek az elvi tudatosságnak a tagadásából természetesen következett, hogy a Petőfi-képből ki kellett rekeszteni a forradalmár Petőfit, műveiből ki kellett rostálni »erőszakolt« politikai líráját, amelynek létrejöttét — Gyulai szerint — a költő »fiatalsága«, »rakoncátlansága«, »féktelensége« magyarázza csupán. »Még fiatal volt — jegyezte meg elnézően — akit heves véralkata és rögeszméi gyakran sodortak össze-ütközészek, s aki »gyakran pusztá szeszélyét is versnek vette«. »Ifjúai kifejelettsége« érteti meg, hogy »mindig és mindenütt az ellenzékhez kellett tartoznia«, s hogy »szerette lerántani a tekintélyt és vágyott dacolni a közvéleménnyel«. Gyulai nem fukarkodott az elítélő jelzőkben, amikor arról volt szó, hogy Petőfi értékelésén keresztül, irodalmi síkon is, diadalra vigye a liberális középnemesség 48 utáni politikáját. Petőfi egyéniségének és költészetének »vad«, »nevetséges« vonásairól beszélt, felemlgette »hóbortjait«, »csalálmaikt«, »balgaságát«. S szükségesnek érezte, hogy a legnagyobb magyar költővel szemben hangoztassa: »Petőfi izlése és szívnyemessége nem mindig egyerejű képzelme szárnyalásaival«.

Gyulai Petőfi költészetének »főerejét« nem forradalmi dalaiban, sőt még csak nem is általában a lírájában jelölte meg, hanem »táj-

csendület- és genréképeiben». Az »irodalmi Deákpárt« másik vezető kritikusa, Salamon Ferenc még élesebben ítélte el a költőben a »vér realizmusát«, »szereplési életkedvét«, s még határozottabban hangsúlyozta: »Mihelyst Petőfinék eszébe jut, hogy ő nemcsak költő, hanem demokrata vagy politikai szerepre hivatott próféta, s eszméket foglal versbe, alig mondható költőnek. Ily művei, s olykor bölcselkedő tűnődései alig különböznek a prózától, s e legeredetibb költő néha oly mindennapi eszméket, oly kelletlen közhelyeket mond, melyek sokat levonnak az íranta való rokonszenyből». Salamon még tudatosabban harcolt, mint Gyulai, a 48 felől megrajzolt Petőfi-kép ellen, s még erőteljesebben állította szembe vele azt a meghamisított Petőfit, amely beleillett a kiegyezés felé lopakodó liberális középnemesség politikai vonalába: »Sajnos, hogy kortársainak többsége őt inkább személyes szereplési hiúságból, szerfeletten tulzó és türelmetlen politikai nézeteiből, idegenek iránt elbizakodott dőlyféből, könnyen jellobbanó indulatának nyers kíméletlenségéből, szóval ellenszenves külső tulajdonságaiból ítélte; valamint sajnós, hogy alakja szobrászati megörökítésére is szereplési hajlamainak megtestesítése látszhatik legalkalmasabbnak. Pedig, mint műremekeiből kimutattuk, lelke mélyében a szemlélődés és a csendes hangulatok embere».

Az »irodalmi Deákpárt« elsikkasztotta Petőfiben a forradalmi demokrátiát, eltagadta liberalizmusnak és forradalmi demokratizmusnak Petőfivel kezdődő különválását. Gyulai nyomán gyökeret vert irodalomtörténetírásunkban a magyar irodalmi fejlődésnek az a hazug, meghamisító szemlélete, amely szerint »költészetünk Kisfaludy Károly idejében az Aurora-körrel egy új korszakot kezd meg, amely a művészt a nemzeti-vel mindinkább összeolvasztani igyekszik, s amely iránynak aztán a ltrában Petőfi a legerőteljesebb és legeredetibb kifejezője; költészetünk ú. n., népies mozgalma, amelynek élén Petőfi, majd Arany állottak, e s a k j o l y t a t á s a költészetünk nemzetibb átalakulásának».

De hiába hallgattak az Akadémia urai Petőfiről, hiába igyekezett a liberális birtokos nemesség Petőfi meghamisításával is leplezni árulását, óvatos pálfordulását a haladás oldaláról a feudális reakció támaszává: a dolgozó nép körében megátolthatatlanul éltek tovább a Petőfi-legendák, megátolthatatlanul élt tovább az igazi Petőfi. Arany János, aki nemcsak Gyulainak volt barátja, hanem Petőfinék is, aki nemcsak a király magasztalását szötte versbe, hanem megírta *A walesi bárdok* bátor, támadó sorait is, ez az Arany János »*harminc év mulva*« is megrázó költeményben idézte halott barátja emlékét. *Ennek a paraszt-sághoz, a dolgozó néphez tartozó Aranynak egy-egy emlékező versében felcsillant Petőfi igazi arca, azé a Petőfié, aki »a jelenre hág, azon tipor, s jövőbe néz*«. De ugyanakkor a másik Arany János, bár fájdalommal mégis lemondó megalkuvással tette hozzá: »*De jól van így. Ő nem közénk való. S ez, ami fáj, ez a vigasztaló*«. Petőfi, a forradalmi demokrata csakugyan nem tartozott ahhoz a Magyarországhoz, amelyet a reakciós osztrák banktőkével és a feudális arisztokráciával mindjobban összefogódzó, s egykori liberalizmusát is mindinkább megtagadó birtokos nemesség jelentett, de hozzá tartozott ahhoz a Magyarországhoz, amelynek nevében Vajda János emlékezett a költőre: »*Sztleinkben népszerűbb, kegyel-*

tebb, mint azok közül bárki, aki ma aktuális — írta róla. — Halála kétségkívül legnagyobb eddigi vesztesége irodalmunknak, sőt talán magának a forradalmi küzdelemnek . . .»

2.

A kiegyezést követő évtizedekben látszólag győzött a halott Petőfi. Megalakult a Petőfi Társaság, felavatták dunaparti szobrát, az egész »hivatalos Magyarország« megünnepelte halálának félszázados évfordulóját. A Gyulaiéktól kézbe tartott Akadémia továbbra is hallgatott ugyan a költőről, de mégis tucattal jelentek meg a róla szóló tanulmányok, s kötetnyire duzzadtak a hozzá írt magasztaló ódák, egymásután zenésítették meg verseit. Megindultak a Petőfi-kultusznak szentelt folyóiratok, a Palágyitól és Ábrányi Emilől szerkesztett Koszorú, Ferenczi és Csernátónyi szerkesztésében a Goethe Jahrbuchot utánzó Petőfi Múzeum. A folyóiratok néhány évfolyam után megszűntek ugyan, de jöttek helyettük a Petőfi-albumok, a Petőfi-almanachok és a Petőfi-naptárok. Egymásután jelentek meg olcsó és díszes kiadásban vegyest a költő művei. Kéry Gyula és társai járták az országot, keresték az embereket, akik életében látták Petőfit, feljegyezték visszaemlékezéseiket, s összeszedtek minden tárgyat, amely valamilyen kapcsolatban volt a költővel. Főleg a századforduló táján csapott magasra a Petőfi-kultusz, amint Gellért Oszkár feljegyezte, »Petőfi-pátoszban nevelkedett« ekkor az egész fiatalság.

A Petőfi Társaságba s közös folyóiratokba tömörülő Petőfi-rajongók, a Petőfi-kultusz terjesztői pályájuk kezdetén szembenálltak a Gyulai Páltól félmjelzett, az Akadémia és a Kisfaludy Társaság falai mögé zárkózó hivatalos irodalommal. Az Akadémiától száműzött Vajda Jánost és Tolnai Lajost tekintették a magyar irodalmi élet vezéralakjainak. A mind reakciósabbá váló birtokos nemesség kiegyezésen alapuló politikájával ellentétben 48 nagy hagyományaira hivatkoztak, a függetlenségi párthoz csatlakoztak. Ábrányi Emil s a kor »legnépszerűbb lírikusát«, Bartók Lajost függetlenségi programmal választották képviselőnek. A Petőfi Társaság első titkára, Szana Tamás Kossuth-tal levelezett, Endrődi Sándor Kossuth-ot és a 48-as forradalmat magasztaló ódákat írt. Palágyi Menyhért széles pátosszal kiáltott fel Petőfi-könyvében: »*Hová fejlődött volna Magyarország, ha szabadságharcút diadalnasan fejezi be*«. Látszólag a haladás gondolatát képviselték ezek az írók a társadalmi kérdésekben is. Támadták a feudális maradványokat és a demokráciáért lelkesedtek. Endrődi Sándor versben üdvözölte a brazil köztársaságot. Ábrányi Emil haragos pátosszal ostorozta a királyokat és a nagy latifundiumok urait. Palágyi Menyhért forradalminak tűnő bátorsággal hangsúlyozta: »*Ugyszólván tizenkettedik órája ütött már annak, hogy közéletünk új alapokra helyezzük. A megszokott politikai jelszavakkal együtt üres hüvelyek lettek azok a szépirodalmi jelszavak is, amelyek a kiegyezés ködös világán végigkavarogtak*«. Többen közülök kacérkodtak a szocializmussal is. A Petőfi-kultuszt szolgáló irodalomtörténészek sem Gyulai Pált, hanem Meltzl Hugót, a »petőfianizmus

apostolat», a Gyulai ellen harcoló kolozsvári egyetemi tanárt tartották mesterüknek. Az ő tanítványai voltak Ferenczi Zoltán, Csernátonyi Gyula, Jakab Ödön, Endrődi Sándor, Kristóf György, Bányai Elemér, Barabás Sándor, Kacziány Géza; — majdnem mindenki, aki nevet jelentett a korszak Petőfi-irodalmában.

Az ezektől az írótól, kritikusoktól kialakított Petőfi-kép lényeges vonásokban eltért az irodalmi Deák-pártétól. A világirodalom legnagyobb alkotói közé sorolták Petőfit, amire előttük csak Arany célzott egyik elfeledett jegyzetében. Nem »a szemlélődés és csendes hangulatok emberét« értékelték benne, költészetének nem az epikus sajátosságaira vetették a fősúlyt, hanem a líráját, főképp pedig szabadságköltészetét, a polgári átalakulás eszméit megszólaltató verseit állították előtérbe. Meltzl külön értekezésben foglalkozott a *Votum Petőfianum*-mal, s kimutatta, mennyire a szabadság eszméje állt Petőfi lírájának a középpontjában. »A szabadság lánglelkű költőjé« idézték a Petőfi-ódák, az ünnepi szónoklatok. Az Egy gondolat bánt engemet volt a legkedveltebb Petőfi-vers, mivel annak soraiban zúgott fel legerősebben a világszabadság hitvallása. Palágyi kiemelte, hogy »Petőfi az emberiség küldetése szempontjából nézi a magyarságot«, »ő a nemzeti s ezáltal az általános emberi haladás eszményeit szolgálja«. Endrődi Sándor hangsúlyozta, hogy Petőfi »a haza sorát egyszermind a szabadság, a világszabadság ügyével kapcsolja össze«. Ferenczi értékrendszert állított fel Petőfi eszméiben, s a szabadság eszméjét helyezte első helyre, amelynek csak függvénye, »egy részlete volt a magyar nemzet szabadsága«. Nem kezelték már idegen elemként Petőfi költészetében a francia forradalom gondolatvilágát sem, világképe szerves részeként könyvelték el. Ferenczi Zoltán, Petőfi politikai eszméiről írva kiemelte, hogy »politikai egyenlőséget akart és a nemzet osztályainak összeolvadását, tehát körülbelül ugyanazt, amit a megelőző polgári forradalmak zászlóikra irtak«. Palágyi büszkén hirdette: »Európai költőink közt valóban ő képviseli legjobban azt, amit a francia forradalom szellemének nevezhetünk és ha a magyar nemzetnek van oka valamire büszkének lenni, így bizonyára ebben rejlik önérzetének egyik elsőrendű jogtme. Petőfi költészetével bizonyíthatjuk be legfényesebben, hogy az újkori szellemnek a magyar nemzetről tüzeesebb és lelkeesebb képviselője az európai nemzetek között nem található«.

Petőfinek ez az átértékelése szintén a liberalizmus szemszögéből történt éppúgy, mint az irodalmi Deák-párté, de a kétféle értékelésnek más a történelmi háttere, más az osztálytartalma. Míg a Deák-párti kritikusok Petőfi-értékelését a liberális birtokos nemességnek a forradalomtól rettegő, s a kiegyezést sürgető politikája határozta meg, addig az új értékelésen keresztül az a többnyire nemesi származású liberális értelmiség szólalt meg, amelynek léte már szorosan összefonódott a kapitalizálódo Magyarországgal, s amely mint állami vagy vállalati alkalmazott közvetlen haszonélvezője volt a kiegyezést követő évtizedek ipari-gazdasági fellendülésének, Magyarország polgári átalakulásának, a sajátos arcú felülről fejlesztett, s ezért bürokratikus jellegű magyar kapitalizmusnak.

A kiegyezést követő évtizedeket azonban nemcsak az ipari fellendülés jellemezte, hanem hozzátartoztak az egymást érő gazdasági

válságok is, s hozzátartozott az embertelen módon és többszörösen kiszákmányolt dolgozó nép egyre fokozódó, mind gyakoribb tömegmegmozdulásokban feltörő elégedetlensége is. A millennium fényei mögött megbúvó fenyegető árnyak meggondolásra készítették a Tisza Kálmán bukása után mind nagyobb politikai szerephez jutó polgári-nemesi liberálisokat, határt szabtak »szabadelvűségüknek«. Bármennyire hangsúlyozták is Petőfiben a szabadságnak, a polgári haladás eszméinek költőjét, arra gondosan vigyáztak, hogy elbagatellizálják azt a különbséget, amely Petőfit a cselekvő forradalmárt, a harcos demokratát elválasztotta az üres szavakkal handabandázó liberálisoktól. Elmarasztalták a történelmet formálni akaró Petőfit, a politizáló költőt. S mint »extrém képtelen alkotásokat«, »forradalmi fúrotól áthatott ideglázás költeményeket«, »versbeszedett forradalmi vezércikkeket« kiselejtezték művei közül a cselekvés sodrában húzódó verseit. Palágyi kifogásolta, hogy Petőfi összezavarta a költészet és a politika határait. Ez volt szerinte legnagyobb és legvégzetesebb gyöngéje. Hosszasan elemezte, hogy ez a költő fiatalságával függött össze. Amit korábban a színeszet jelentett számára, azzá vált később a politika: a fiatalság feszítő erőtől teremtett, a túláradó én számára rögtönzött »szerep« volt csupán. A fiatalos hév elsodorta, nem bírt még kellő önkritikával, nem tudta kimérni saját hivatásának határait, nem tudott különbséget tenni ég és föld között. A még kiforratlan költő összezavarta a közéleti embert és a magánembert. A kettő összekeverése mögött, Palágyi szerint, ott lappangott »a világ-felfogás alapkérdéseinek, a materialista és idealista gondolkodásnak bizonyos fokú tisztázatlansága.« Petőfiben csak derengett az az »alapigazság«, hogy »minél igazabban az igazi boldogságra tör az ember, annál mélyebben meggyőződik, hogy az a földi életben nem érhető el«.

A kiegyezés korának liberálisai csak azt a Petőfit tudták elfogadni, sajátjuknak érezni, aki nem »szennyezte« be magát tettekkel, nem avatkozott be a cselekvő politikába, hanem csak rajongott a forradalomnak időtlen, a mindennapok apró történései felett lebegő eszményeiért. Ferenczi Zoltán azokat a szabadságról írt Petőfi-verseket érezte a legnagyobb szerűbbeknek, amelyekben »nincs semmi közpolitikai vonatkozás, az eszme bennük egészen felemelve s tiszta érzelmi vonatkozások, megindulások karján jelenik meg. Ezért rendkívül nemesek tiszták, nincs bennük semmi földi, semmi ígató, semmi vezércikkyszerű, mely a szorosan vett politikai költészetben mindig kikerülhetetlen, s nem kerülhette ki Petőfi sem«. Petőfi forradalmiságát csak mint »eszményhívést«, magyarul beszélve, csak mint frázist igenelték. A költő életművének súlypontját az 1844—46-os évekre tolták át, tehát épp a fordulatot jelentő 1846 után felcsengő plebejus-forradalmi hangot sikkasztották el költészetéből. Ferenczi Zoltán szerint »1845 végéig már teljesen kifejezve találjuk azokat az érzelmeket a hazáról és a szabadságról, melyeket bátran Petőfi-eszméknek és érzelmeknek nevezhetünk«. Palágyi hangsúlyozza, hogy Petőfi szabadságköltészete nem 1848/49-ben, hanem 1846-ban érte el kulminációját.

Az »ideális szellem« vonzotta Petőfiben a liberális polgári-nemesi magyarzókat. Azt a Petőfit szerették, aki mint Ferenczi írja, »az eszmékből indul ki«, s akinél »a szabadság mint elvont, mondhatni filozófiai

fogalom, mint eszmény apriorisztikusan« jelenik meg. Ez a Petőfi »előbb látja az egyetemet, mint a részleteket, az egyest, mintahogy azt Plato az öszmétről tanította«. Petőfit a valóság nagyszerű költőjét »eszményhívő idealistává« hamisították, aki a »mindennapok esetlegességeitől« elfordulva »zordon valóságunk« felett feszülő »időtlen értékekre«, »eszményekre« figyelt. Felfedezték benne az »absztrakciók költőjét«, sőt a »metafizikai lírikust«. Így erőltetették Petőfi nagyszerű forradalmiságát »absztrakt eszményhívéssé«, faragtak belőle frázisokat szajkózó tucatliberálist.

A liberálissá hamisított Petőfi iránytmutató példa helyett maga is frázissá vált. Üstökös, hatalmas álló csillag, tündöklő, fényes nap, vakmerő tűneményes szellem, lánglélek, félisten, isten: ezek a megjelölések tértek vissza lépten-nyomon a kor Petőfi irodalmában és a bőbeszédű, semmitmondó Petőfi-ódákban. Csodaszerű varázsa, mítosz-szá, hősi éposszá, különös, fantasztikus jelenséggé változott a költő, akit csak bámulni lehetett, de követni nem. Schöpflin Aladár később a Nyugatban dühödten kelt ki ez ellen a »Petőfi-kultusz« ellen: *»Mesterként frázis-ködbe burkolják, amelytől nem lehet meglátni való alakját... Ennek a neve Petőfi-kultusz. Bálványul állítani egy oszlopra őt, a bálványdöntőt, hogy ne kelljen közelről nézni, ne kelljen megkeresni a kapcsolatait az élettel, a maga korával... kinyomozni lényének gyökereit.*

A frázissá higitott Petőfi alkalmassá vált arra, hogy vele, az ő nevében is harcoljanak azok ellen, akik valóban tette akarták váltani a nagy költő és forradalmár örökségét, akik valóban tovább mentek a tőle megjelölt úton. Az egykori »szélső liberálisok« az 1890-es évektől kezdve mind nyíltabban támogatták a földesúri-tőkés reakciót. A sok irodalomtörténészünktől még ma is egyértelműen haladónak vélt Palágyi Menyhért Tisza István Magyar Figyelőjébe írta cikkeit, s klerikális körök segítségével adta ki marxizmus-ellenes förmedvényét. A »királyfaló« Ábrányi Emil a Budapesti Hirlapban támadt a szocialistákra, s megfélemlítve arról, hogy mennyiszor sulykolták a Gyulai-kritikák, levélben sürgette az »agg tudóst«, hogy szálljon szembe »az irodalmi modernséggel«. Ferenczi Zoltán a Magyar Figyelő hasábjain és az Akadémiaiban bizonygatta, hogy Petőfi egyszer sem használta ezt a szót: szocializmus; s hosszan fejtegette, hogy Petőfi »csak politikai egyenlőséget akart a politikai liberalizmus jegyében«, s mindig »csak az általános szabadság, a politikai demokrácia nevében beszélt«.

De hiába értekeztek az Akadémián a Ferenczi Zoltánok, az igazi Petőfi az ő filológiai búvárkodásaik ellenére is továbbélt. Továbbélt a dolgozó népben, s élt elsősorban a szocialista munkásság mindjobban erősödő s tudatosodó táborában. A Népszava hasábjain 1880-tól kezdve állandóan izzottak, gyújtottak Petőfi nagyszerű forradalmi versei, s március 15. mindinkább a munkásosztály nagy tüntető felvonással összekötött ünnepévé vált. 1898 júliusában, Petőfi halálának félszázados évfordulóján a hatóságok elkobozták a Népszava Petőfi-számát. S miközben a liberálisok frázisok tömegével ünnepelték az ő Petőfijüket, az »eszményhívő lírikust«, a magyar munkásság a lapja elkobzását szimbolizáló fehér lappal vonult végig Budapest utcáin. Így idézte az igazi

Petőfinek, a reakciótól s a vele egy gyékényen áruoló liberalis frázis-hősöktől némaságra ítelt forradalmi demokratának az emlékét.

3.

A 20. század első évtizedében, az imperialista korszak beköszönésével véget ért a kapitalizmus viszonylag békés fejlődési szakasza. A válságos időkbén felfakadtak a magyar élet régi és új sebei: közvetlen gyakorlati kérdésként merült fel a feudálkapitalista magyar társadalmi rend visszasságait megszüntető forradalmak kérdése. Nemcsak a 67-ben elskikasztott polgári demokratikus átalakulás kérdése érett izzón aktuálissá, hanem előtérbe került a tőkés fejlődés ellentmondásait megszüntető szocialista forradalom kérdése is.

A forradalmivá forrásokodott talajon idősebbé vált Petőfi, mint valaha is. A legjelentősebb forradalmi erő, a szocialista munkásság mozgalmában mind nagyobb szerepet játszott a nagy elődnek, a legnagyobb magyar forradalmi demokratának példája és költészete. Ugyanakkor azonban a mind ellenforradalimibb módszerekhez nyúló földesúri-tőkés reakció igyekezett kicsavarni a tömegek kezéből ezt a hatalmas eszmei fegyvert. Még maga Tisza István is hallatta szavát a Petőfi-kérdésben s elismételte Gyulaiék jólismert lekicsinylő megjegyzéseit. A hajdan liberális polgárosult nemesség készséggel sietett az ellenforradalmi erők segítségére, s frázissá üresített »eszményhívó« Petőfijével küzdött az igazi Petőfi ellen, azok ellen a politikai s irodalmi törekvések ellen, amelyek őrizni igyekeztek Petőfi nagy hagyatékát, következetes demokratizmusát, meg nem alkuvó forradalmiságát. S végső soron támogatta a bontakozó forradalom erejét gyengíteni akaró irodalmi harcot a liberális burzsoázia írónak ingadozása, kétkulacsossága is.

A liberális burzsoázia irodalmi szerepének megítélésében még mindig nem vetkezte le eléggé irodalomtörténetírunk a polgári szemlélet multból örökölt maradványait. Még mindig annak haladó jellegét, feudalizmusellenességét, a »hivatalos irodalom« vaskalapossága ellen intézett kirohanásait állítja jobban előtérbe, ahelyett, hogy viszonylagos haladó vonásait elismerve, éles kritikával felfedné a liberális burzsoáziának már ekkor, *már 1918. előtt*, már a forradalom érlelődésének éveiben tapasztalható ingadozását, megalkuvását, sőt árulását, a forradalom kibontakozását gátló szerepét, s rámutatna irodalmának a dolgozó osztályok forradalmi lendületét bénító, túltengően dekadens jellegére.

A liberális burzsoáziának a Nyugat volt az irodalmi folyóirata. Ignotus a Nyugat »irodalmi forradalmának« mozgató rugóit keresve »Magyarország industrializálására« mutatott rá, a városi burzsoázia kialakulásában és megerősödésében lelta meg az új irodalom kibontakozásának egyetlen okát. *»Magyarországon ma van némi ipar — írta 1909-ben — élénkebb a kereskedelem és bonyodalmasabb a pénzgazdaság is. Ennek hatásai pedig mérhetetlen nagyok a társadalmi, a műveltségi és a művészi életben egyaránt.* A Nyugat azonban nemcsak a liberális burzsoázia folyóirata volt, s ami benne haladó, előremutató, igazán értékes, az elsősorban nem az ő révén, hanem nélküle, sőt sokszor ellen-

kezése közben jött létre. Az »irodalmi forradalom« okainak liberális burzsoá magyarázatával már a Nyugat indulásakor szemben állt egy másik magyarázat, az Ady Endréé, amely a dolgozó nép növekvő forradalmi nyugtalanságát, kiváltóképp pedig a munkásosztály forradalmasodását jelölte meg az új irodalmi mozgalom kiváltójául. *»Örülök, hogy én írhatom meg véletlenül legelőször, de mindenesetre a legnyitottabban — írta Ady 1908-ban —, hogy az egész új, mai irodalmi kalamajka sohse lett volna meg a szocializmus magyar felnövekedése nélkül! . . . Ez az új irodalom, ha messziről, s feudális vagy polgári szemekben nem is tetszik szocialistának (valószínűleg nem is az), a szocializmus által, a szocializmus révén : van . . . ez az irodalmi háború gyermeke a szociális háborúnak — hiszen éppen ezért félnek úgy tőle.*

A Nyugat jelentőségét nem Ignotus és társai magyarázata, hanem az Ady Endréé érteti meg. A Nyugatban elsősorban nem az a haladó, s nem az adja meg a folyóirat első tíz évének korszakos jelentőségét, ami a liberális burzsoáziához kötötte, épp ellenkezőleg, az ami elválasztotta tőle, s ami az ország demokratikus átalakulásának következetes végigvitelében legjobban érdekelt néposztályokkal, a falusi és városi kispolgársággal, főképp pedig a munkásosztállyal kapcsolta össze. Igaz., hogy a liberális burzsoáziát képviselő »nyugatos« írók alkotásaiban is felcsengett olykor egy-egy kritikai hang, de ez inkább csak halvány visszfénye, erőtlén beszűremlése volt a másik Nyugatnak, a készülő demokratikus népforradalom, a »szociális háború« irodalmi »gyermekének«. A liberális burzsoá írókat is megcsapta elvértve a tömegekben érlelődő forradalom szele. S mint ahogy osztályuk is felhasználta engedinények kivívására a feudalizmus és a reakciós banktőke erőivel szemben a dolgozó nép növekvő forradalmi lendületét, úgy ők is igyekeztek az uralgó rend erezeitől felszegető harcoss erők árnyékában polgárjogot szerezni dekadens, öncélúan művészkedő költészetüknek. De *működésüket nem gyérszámú és bátortalan ellenzéki kiállásaikból lehet és kell elsősorban megítélni, hanem abból a fékező szerepből, amelyet az előrelendülő forradalommal szemben betöltöttek, s amely Petőfi-értékelésükből olvasható ki legtisztábban.*

A Nyugat 1910-es évfolyamában jelent meg Babits Mihály *»Petőfi és Arany«* c. tanulmánya. A tanulmány élesen szembeállította egymással a két nagy költőt. Végöskig kiélezte azt a hazug ellentétet, amelyet Gyulaiék még csak sejtetni mertek, hiszen az akkor még élő Arany, Petőfi emlékének egyik leghívebb őrzője tiltakozón emelte volna fel szavát egy ilyen értékelés hallatára. Az óvatos Gyulai csak Arany halála után, de groteszk módon épp az Arany felett mondott emlékbeszédében, kísérelte meg bizonyos fokig kijátszani Aranyt a forradalmár Petőfi ellen. Babits már gátlástalanul ment tovább a Gyulaitól vágott csapáson. Mint »örök« kontroverziáról beszélt »Petőfi vagy Arany elsőbbségének a kérdéséről«, amelynek megítélésében *»a flegmatikusok és melankólikusok különváltak a szangvinusoktól és kolerikusoktól, az öregek a fiataloktól . . . a nyugodtabb haladás hívei a függetlenségtől és szocialistáktól.* Felállította hirhedt tételét, amelyet engedelmesen csaholtak utána több mint két évtizeden át a burzsoá irodalomkritika mopszljijai: *»Petőfi*

nyárspolgár a zseni álarcában, Arany zseni a nyárspolgár álarcában.

Babits megkezdett munkáját Szász Zoltán folytatta tovább, a Nyugat 1912-es évfolyamában megjelent *»Petőfi revízió«* c. cikkében. Babits, a művelt filiszter még csak burkolt, körültekintő megfogalmazásban írta le, hogy *»Petőfi általában nem nagy művész . . . korlátozott és naiv«,* Szász Zoltán befejezte megkezdett mondatát, s Petőfi-revizió ürügyén a szennyes jelzők özönét zúdította a költő életművére. Petőfi költészete szerinte *»lírai cigányzene«,* csak *»a szüklátóköri és sekély emberek«* számára szól. *»Művei nagyrésztében türehtetlenül, rettenetesen prózai . . . alantas, izléstelen, pongyola, egyenetlen, szakgatott, handabandázó.«* S ezek alapján így vonta meg a végső mérleget: *»Kívéve azt az egy-két tucat nagy verset, amely Petőfit a mai leghaladottabb ízlésű emberek szemében is költővé tesz, csupa olyan silányság maradt utána, mely mintaképe a tehetőségtelen, dilettáns versfaragásnak, fiúbántó fűzfapoézisnak.«* S Petőfi helyét irodalmunkban a következőképp jelölte meg: *»Vörösmarty . . . csúcspont, utána . . . hanyatlás, sőt valóságos zuhanás következik, amely hanyatlásnak neve: Petőfi, s csak azután fordul megint jelfelé a fejlődési vonal s jut el Arany műveiben oly magasságba, amely eléri, sőt talán meghaladja a Szép Ilonka írójának színvonalát.«*

Ignotus szükségesnek látta, hogy a Nyugat szerkesztősége nevében lábjegyzetet illesszen Szász Zoltán cikke alá: *»A Nyugat szerkesztősége nem ért vele egyet, de híven a saját liberalizmusához, megnyitja e szemle kapuját egy ennyire erős meggyőződés előtt.«* A Nyugat burzsoáinak liberalizmusa, amely sokszor oly szűkkeblűnek bizonyult Ady forradalmiságával szemben, nem akadémiskodott Szász Zoltán főmedvényének az esetében.

Babits és Szász Zoltán az *»egészséget«,* a *»póriasságot«* gyűlölték legjobban Petőfiben, gyűlölték benne a plebejus demokratát, a harcos forradalmárt. *»Petőfit az akarat erős, egészséges kedély büszkesége és korlátlan harci kedve jellemzik — írja róla Babits. — Akarat erős és bátor, mint teljesen egészséges lélek; minden akadályt megvet, minden célt elér. Milyen más az arisztokrata, Hamlet-lelkű, habozó, félnék Arany.«* Másutt pedig kiemeli, hogy *»korának eszméit úgy érti, mint egy szegénysorsú egészséges nyárspolgár. Valódi nyárspolgári gyűlölet az előkelők és minden arisztokratizmus ellen.«* *»Niucs benne semmi beteges — hangoztatta Szász Zoltán — primitív és differenciálatlan, alsórendű ember . . . Valójában barbár, költészete minduntalan a gatyás alföldi paraszt képét idézi az ember elé.«* Babits szemére hányja a költőnek, hogy *»szociális világnézete korlátolt és naiv, demokrata és nyárspolgári«* és tiltakozik azok nézete ellen, akik ebben *»az affektált rakoncátlanokadásban«* akarják látni a Nyugat költészetének előzőjét. *»Sztét kell tehát rombolnunk azok ábrándjait — írja — akik Petőfiben a mai forradalmár költők rokonát akarnák látni: ilyesmiről szó sem lehet oly költőnél, aki maga a megtestesült egészség.«* Szász Zoltán szerint Petőfi elvei *»mesterségesen a lényébe oltott jelszó-meggyőződések«* voltak: *»Folyton hallatott egy-egy jütytöt abból a francia forradalmi humanista-demokrata-anarchista eszme-szimfóniából, amit a francia forradalom óta minden veréb csiripelt.«* *»Evvallom — írja — valahányszor Petőfi forradalmi versett olvasom, mindig a krajcáros lapok cikkeire gondolok,*

ami különben érthető is, hiszen a maguk korában ugyanazt a feladatot teljesítették, mint ez a költői érdekre igényt egyáltalában nem tartó plakátstílus publicisztika ma».

Babits és Szász Zoltán Petőfi-értékelése végtelenségében is tipikus volt. A forradalomtól rettegő liberális burzsoázia küzdött ezen keresztül is a feltartóztathatatlanul közeledő forradalom ellen, a Nyugat liberális burzsoái igyekeztek elhatárolni magukat a másik Nyugattól, a forradalmat előkészítő eralmi mozgalomtól, igyekeztek a Nyugat »forradalmát« megfosztani jelentőségétől és a nagy magyar irodalmi hagyományok folytatása helyett teljesen a burzsoá megalkuvás mocsarába akarták ragadni a Nyugat-képviselte irodalmi mozgalmat.

A Nyugat liberális burzsoá és kispolgári demokrata íróinak nagy része nem osztotta Babits és Szász Zoltán szélsőségesen fogalmazott véleményét, de Petőfi-értékelésük lényegében mégsem tért el az övéktől. Szász Zoltán Petőfi-reviziójára Schöppflin Aladár válaszolt, de válaszában nem a harcos, forradalmár Petőfi, a plebejus költő nevében tiltakozott Szász Zoltán kritikusi otrombasága ellen, hanem Petőfivel, a »népköltővel« szemben igyekezett mentetegetni a másik Petőfi, a dekadens burzsoá ízlésnek is megfelelő »kultúrköltőt«: »Költészete nem a népdalok, hanem a Szeptember végén irányában haladt tovább« — jegyezte meg róla mentségkép.

A Nyugat liberális burzsoái és a többnyire az ő uszályukban sodródó kispolgári demokraták, valójában egy nyelvet beszéltek Babitscsal és Szász Zoltánnal, legfeljebb csak másképp fogalmaztak. A soraikból kikerülő Petőfi-védelmizők sem a költő nagyszerű forradalmi demokratizmusát tartották magasra a liberális aljassággal szemben, hanem mint pl. Hatvany Lajos, »az érzelmes bánat nagyon-nagyon fáradt emberét«, »a érzelmeinek anarchiájában vergődő uratlan és nem komoly embert«, »a megható gyöngédségű ábrándos átfinomult« Petőfit vették védelmükbe. »Ez megint Petőfi — írja róla Hatvany — a mi barátunk, eszményünk, a csak papíron merő, szóval a poéta«. Petőfi ebben a meghamisító szemléletben a liberális burzsoázia irodalmi eunuchjainak, a »gonosz, modern, perverz, szenvedélyes költőknek« ösévé lett. Igazi lényege, forradalmisága itt is éppúgy ehek harmincadjára került, mint Babitsék szemléletében, vagy mint a liberális értékelésekben általában. »Petőfi még nem tudta, hogy a világban nincs helye az igazságnak és nem érdemes érte lázadozni« — korigálta a költőt a »Petőfi-rajongó« Hatvany. Az Összes versek előszavával kapcsolatban felkiáltott: »Oh örök ifjonti illúzió. A maga idejét meghasonlottnak érezni, s a korra fogni az emberiség örök átkát. Ezért az »illúzióért« látta benne »a szabadság korlátlan, sőt némelykor éretlen bajnokát«, vette észre orrfintorgatva, hogy van benne »valami bántó, valami sértő, valami parlagi, valami durván kihívó«, s fel lehet ismerni »a vándordiákat, a kocsmárosfit, sőt a mészárosfit«.

Az igazi Petőfi nevében Ady Endre szólalt meg a leghatározottabban a Nyugat táborán belül. Ady nem a liberális burzsoázia felől, hanem a dolgozó nép harcai felől nézte és ítélte meg saját művészetét, sőt még azt az irodalmi mozgalmat is, amely őt kénytelen-kelletlen zászlóként használta. Ady a közelgő demokratikus népförradalom

vilharmadara volt. Ezért látta »a Petőfi-korszak új másának« a saját korát; ezért jelölte meg a forradalom vörös lobogóját újból kibontó munkásosztályt Petőfi hagyatékának igazi örököséként; s ezért hirdette programadó tanulmányában, a *»Petőfi nem alkuszik«*-ban: *»Petőfi nem alkuszik, Petőfi nem alkudott, Petőfi a forradalomé volt«*.

De Ady évtizede nemcsak a forradalmi előkészítésének az évtizede volt, hanem — mint Révai József rámutatott — a forradalom elvetélésének, elmaradásának az évtizede is. Ady forradalmi reménykedéséhez nem társultak céltudatos politikai erőtlő irányított forradalmi tettek. A liberális polgárság ingadozott, alkudozott és félt a forradalomtól, a parasztság önmagában képtelen volt a forradalom megszervezésére. A leghivatottabb forradalmi erő, a munkásosztály pedig híjján volt a valóban forradalmi vezetésnek. Ez magyarázza, hogy mint Ady egész költészetébe, úgy Petőfi értékelésébe is belopóztak a kétely sötét színei, s Petőfi más jellegű sorsába, életútjába bevetítette a saját tragédiáját: *»Nagyszerű önáltató sorsú páréves ködte derült a működése — írta róla — csupasz kézzel markolászott az élet lángjában«, »komolyan vette azt, amit rajta kívül senki sem vett komolyan, forradalmár volt ott, ahol rajta kívül senki sem volt igazi forradalmár«*.

Ez a kétségbeesés, a forradalom késése, elmaradása miatt érzett kétségbeesés, amely még Ady Endrét is elfogta, s az ő Petőfi-képét is elhomályosította, magyarázza, hogy irodalmi síkon nem történt meg ekkor a szakadás a szocializmus, a demokrácia és a burzsoá liberalizmus erői közt. Ez magyarázza, hogy a Nyugat tábora látszólag mindvégig »egységes« maradt. Nem történt egy olyasfajta törés, mint amelyet az 1840-es években a Petőfitől szervezett Tizek Társasága jelentett. Pedig a vízvonalzó kérdések ott feszültek a Nyugat két tábora között, s közülök az egyik legjelentősebb épp Petőfi értékelésének a kérdése volt. Irodalmunk fejlődése számára nagy veszteséget jelent, hogy ez és a többi vízvonalzó kérdés nem vált valóban vízvonalzóvá. Nagy veszteséget jelent, hogy demokratikus és szocialista tartalmakat megszólaltató irodalmunk nem szakadt ki a liberális burzsoázia irodalmi fullajtárjaival való kényszeregyüttélésből. Multunknak ez a terhes öröksége még ma is fojtón nehezedik irodalmunkra. Részint ez magyarázza, hogy a bomlás, az elkülönülés elkerülhetetlen folyamata még ma, a felszabadulás ötödik évében sem fejeződött be.

*

Az utolsó száz év három irodalomtörténeti periódusának vázlatos áttekintése is mutatja, hogyan torzította el a mindenkori liberalizmus az igazi Petőfinek, a forradalmi demokratának az arcát, s hogyan hajlította el ezzel is irodalmunk fejlődésvonalát a reakció felé. Hangzottak el ugyan tiltakozások a forradalmár Petőfi nevében ez ellen a liberális áruulás, megalkuvás ellen, Voltak írók, akik Petőfire, a harcos demokrátára figyeltek, s az ő örökségét akarták továbbfejleszteni. De irodalmi életünk jellegét, általános képét többnyire nem ők szabták meg, hanem a liberális alkudozók. Harcos demokrata és szocialista íróink magányba, elszigeteltségbe szorultak, s bénítón körülfogta őket a liberális irodalmi mocsár.

A felszabadulás és dolgozó népünknek a Párttól megszervezett győzelme tette csak lehetővé, hogy az igazi Petőfi egész irodalmunk fejlődésének iránytszabó fényjelévé váljék. De a felszabadulás, s a dolgozó nép politikai győzelme ennek csak a lehetőségét teremtette meg. Elsősorban az irodalomra, írókra és kritikusokra vár a feladat, hogy a Párt irányításával a lehetőséget valósággá is váltsák, s Petőfit mint harci zászlót magasra tartva, megteremtsék a hozzáméltó új irodalmat, a szocialista realizmus magyar irodalmát. Ennek a győzelemnek azonban egyik lényeges feltétele: *harc a liberális megalkuvás mai formái ellen.* A kritikus feladata, hogy a mult felől is támogassa ezt a harcot, s irodalmi multunkban is leleplezze a megalkuvó liberalizmus igazi arcát, feltárja módszereit. Nemcsak azért fontos ez a küzdelem, mert a megalkuvó, ingadozó liberalizmus gyengíti a reakciós ideológiák elleni harc erejét, hanem fontos azért is, mert ma is elsősorban ez az a rés, amelyen át a haladásellenes eszmék beáramlanak a progresszió táborába. S fontos azért is, mert a liberális módszerek az idők folyamán alig változtak. *A »ma liberálisai« csaknem ugyanazokkal az eszközökkel, csaknem ugyanazokkal a kritikai érvekkel küzdenek fejlődő szocialista irodalmunk ellen, mint amelyekkel száz éven át Petőfi forradalmi demokratizmusa ellen harcoltak, olykor még a szavaik is ugyanazok.*

De nemcsak az új irodalom fejlődését segíti elő a kritikus Petőfi liberális meghamisítóinak leleplezésével, hanem tartozik ezzel dolgozó népünknek is. Tanulni vágyó dolgozó népünk sajátjának vallja irodalmi multunkból mindazt, ami haladó, mindazt, ami előremutat, ugyanakkor azonban éles kritikával elveti mindazt, ami megalkuvás, a dolgozó nép ügyének árulása. Ezért szükséges, hogy viszonylagos haladó vonásaiknak elismerése mellett kíméletlen kritikával mutasson rá irodalmi kritikánk a különféle liberális áramlatok megalkuvásaira, ingadozásaira és árulásaira, s ezzel is elősegítse, hogy minél fénylőbben ragyogjon fel multunkból az, ami valóban érték, ami valóban a dolgozó népé, s ami valóban a jövő felé mutat.

IRODALOMTÖRTÉNET ÉS KRITIKA

(Ankét a Szovjetúnió Írószövetségében.¹⁾)

A Szovjetunió Írószövetségének irodalomelméleti és kritikai bizottsága közös tanácskozásra hívta össze a kritikusokat és irodalomtörténészeket. Az értekezlet előadója *A. Fagyefev* volt. A szovjet kritika feladatairól beszélt: arról, hogy helytelen, ha a kizárólag irodalomtörténettel foglalkozó akadémikus irodalomtudomány különválnak az aktuális kritikától. Felhívta a szovjet tudósokat, irodalomtörténészeket arra, hogy forduljanak határozottan a jelenkor felé, foglalkozzanak a szovjet irodalom tanulmányozásával. Előadása cikkalakban is megjelent az Írószövetség hivatalos lapjában, a *Literaturnaja Gazeta*-ban és a *Pravda*-ban is. Teljes szövege:

»A szovjet irodalom emelkedőben van, az irodalmi kritika azonban nem kielégítő. Tud erről az olvasó is, az író is, maguk a kritikusok is.

Talán nincs elég kritikusunk? Dehogy, kritikusokban fölöslegünk is van. Az Írószövetség ezernyi tagja és tagjelöltje között csak Moszkvában 203 kritikus van, Leningrádban pedig az Írószövetség 300-nál több tagja közül 73 kritikus.

Olyan csapat ez, melynek segítségével a kritikai gondolkodással, amint mondani szokás, valóban minden irodalmi jelenséget »fel lehetne ölelni«. Miért van hát, hogy bár oly sokan vannak, akik kritikával foglalkoznak, kritikánk mégis olyan gyenge, s nem elégti ki sem az olvasót, sem az író?

Nem kell inesszire mennünk, hogy megtaláljuk ennek okát. A moszkvai Írószövetség 203 kritikusából nincs 50-nél több, aki konkrét kritikával, azaz a szovjet irodalommal foglalkozik, Leningrádban pedig mindössze 16 van ilyen.

Kiderül, hogy a kritikusok feloszlanak az ú. n. »irodalomtörténészekre«, akik csak az irodalom multjával foglalkoznak (s ezeké a túlnyomó többség), és a tulajdonképpeni kritikusokra, akik csak a mai irodalommal foglalkoznak (ez maroknyi csoport).

Helyes-e az irodalom pártosságának lenni elmélete szempontjából, megfelel-e az orosz forradalmi-demokratikus kritika hagyományainak, hogy a kritika terén dolgozók túlnyomó többsége főleg a multtal foglalkozik, nem pedig a jelennel, még hozzá olyan társadalom viszonyai közt, amely rohamosan halad a szocializmustól a kommunizmus felé?

¹⁾ A mai magyar helyzet szempontjából való tanulságaival még foglalkozni fogunk.

És helyes-e az irodalmi•kritikának kettéválása ezekre a nem is tudni mikor keletkezett fogalmakra: az »irodalomtörténészekére«, azaz tudósokéra, — ahol tudományosságon a jelenből a multba való visszavonulást kell érteni — és a kritikusokéra, akik valóban a jelenkori irodalom kritikájával foglalkoznak és akiknek e szerint a furcsa terminológia szerint nem is kell ismerniük az irodalom multját, akik lehetnek nem-tudós emberek? Vajjon ez a megkülönböztetés nem arra vonatkozó hazug, káros, irántunk ellenséges elképzelések maradványa-e, hogy milyennek kell lennie az igazi irodalmi kritikusnak, vagy ha úgy tetszik (nem az elnevezésen múlik) »irodalomtörténésznek« a mi országunk viszonyai közt?

Valóban el lehet-e választani Belinszkijben, Csernisevszkijben, Dobroľjubovban, Szaltikov-Scsedrinben, Gorkijban az ú. n. »irodalomtörténészt«, aki csak az irodalom multjával foglalkozik, a tulajdonképpeni kritikustól, aki kora alakuló irodalmának problémáival foglalkozik?

Vajjon lehet-e nagy tanítóinknak, az irodalom marxista-leninista elmélete megalapítóinak — Marxnak, Engelsnek, Leninnek, Sztálinnak — az irodalom problémáit vizsgáló munkáiban elválasztani az irodalomtörténészt a kora irodalmának fejlődését irányító politikustól?

Semmiképpen sem lehet.

Nyilvánvaló tehát, hogy irodalmi kritikánk állapotát helytelen állapotnak kell tekinteni.

Hogyan láthatjuk helyesen az irodalom multját, ha nem vagyunk a kommunizmus irodalma megteremtésének aktív résztvevői? És önkénytelenül is felvetődik a kérdés: vajjon ez a mesterséges megkülönböztetésé ú. n. »irodalomtörténészeknek« és »kritikusoknak« nem az irodalmi kritika nemes hivatását űző ember feladatainak és szerepének idegen szemléletéből maradt-e vissza?

Könnyen megtalálhatjuk azokat, akik a kritikus feladatainak ezt a polgári felfogását képviselték. Elég egy pillantást vetnünk a polgári ú. n. »irodalomtudomány« egyik megalapítójára, Alexandr Veszeľovszkijra és a vele egyivásúakra. Éppen az ő munkáiban, valamint a hozzá hasonlók munkáiban, amelyek tudatosan szembenállnak a forradalmi demokraták műveivel, jelentkezett először az orosz kritikában a jelenkor feladataitól való elfordulás. Ők ezzel a kritikusnak olyan áltudóssá váló átalakulását szolgálták, aki a »tisza tudománynak« élve hátat fordít az irodalmi kritika politikai feladatainak, az ú. n. irodalomtudományt a »megvetett gyakorlattól«, azaz kora irodalmától, a nép boldogságáért és jólétéért való küzdelem életfontosságú feladataitól elszakítja (eltolja a multba — nem is a hazai irodalom, de más országok irodalmának a multjába).

A mai »irodalomtudomány« területén megjelenő egyes munkákból is láthatjuk, hogy nem szabadultunk meg a szovjet irodalmi kritika fejlődését gátló polgári csökevényektől és előítéletektől.

Nézzünk meg egy olyan kiadványsorozatot, amilyen a »Költők Könyvtára« (»A Szovjet Írók« kiadása), amelynek gondolata még Gorkijtól ered. A kitűnő kiadványsorozat Gorkij elgondolása szerint azt

tüzte ki céljául, hogy az ifjúsággal megismertesse a XVIII., XIX. és XX. század nagy orosz költőit.

Hosszú idő telt el, mióta ez a »Könyvtár« fennáll — és hogy el tudták torzítani Gorkij tervét! A »Könyvtár« átalakult a reakciós irodalomszemlélet képviselőinek gyülekezőhelyévé. Csak meg kell nézni, hogyan állították össze! A »Könyvtárba« föl van véve a régmúlt és közelmúlt minden reakciós költője, még Innokentij Annjenszkij, még Andrej Bjelij is.

De nézzük csak meg az előszókat és a magyarázó jegyzeteket: nem egy tartalmaz olyan szempontokat, amelyek homlokegyenest ellentétesek az irodalom pártosságának lenini elvével. Eppen ott találunk »menedéket« a burzsoá liberálisok és a formalista esztéták. Pl. Bátyuskov 1948-ban kiadott versgyűjteményét B. Tomasevszkij formalista előszava vezeti be. Az előszó egyszerűen mellőzi az 1812. évi Honvédő Háború szerepének vizsgálatát Bátyuskov költészete kialakulásában, és ennek folytán Bátyuskov legkiválóbb hazafias alkotásaival sem foglalkozik. Az előszóban megint csak az a tudományellenes felfogás jut kifejezésre, hogy Bátyuskov költészete nem az orosz valóságból, hanem a francia költészet talajából nőtt ki.

Az »egységes szellemi áramlat« reakciós szemlélete alapján, ócska formalista álláspontonról vizsgálja a »Könyvtárban« az orosz költészet kérdéseit B. Eichenbaum, M. Azadovszkij. Ugyanezek a reakciós vonások jellemzik C. Volpenak A. Bjelij költeményeihez és N. Sztjepanovnak V. Hlebnyikov költeményeihez írt előszavát. Ezeket a költőket egyébként egyáltalán nem kellett volna felvenni a »Könyvtár« sorozatába.

De nézzük a »Puskin, az új orosz irodalom őse« című gyűjteményt, amely 1941-ben jelent meg. Itt A. Cejtlin, Sz. Bongyi, B. Tomasevszkij cikkei minduntalan arra az »eredményre« jutnak, hogy a mi nagy Puskinunk nyugateurópai minták utánzója volt.

Sz. Bongyi egyenesen harcot folytat Puskin költészetének társadalmi-politikai jelentősége ellen. A *Borisz Godunov*-ról ezt írja: »A politikai szempont a történelmi kornak és mozgó rugóinak, a nemzeti sorsnak ábrázolására irányuló nagy érdeklődés volt az oka annak, hogy a darab legtöbb jellemének rajza nem eléggé elmélyült, ez volt az oka annak, hogy a drámában nincsenek olyan éles helyzetek, amelyek a jellemeket dinamikájukban mutatnák be«. Ezt Puskiinról és a *Borisz Godunov*-ról mondják 1941-ben!

Nézzük Sz. Danyilov »Vázlatok az orosz drámai színház történetéből« című könyvét. Ez a könyv valóságos »program« a színházi problémáknak a jelen fontos feladataitól való elválasztására.

Az »irodalomtudomány« ezen burzsoá szemléletét erőszakosan oltják be ifjúságunkba. Nem jött-e el a legfőbb ideje annak, hogy a Felsőoktatásügyi Minisztérium kissé elgondolkozzék azon a jelenségen, hogy a Szovjetunióban az irodalom valamennyi professzora és előadója közül, akik a tudományok doktora címet megszerezték, csak egyetlenegy (betűszerint egyetlenegy!) doktor foglalkozik a mai szovjet irodalom tanításával!

Mi nem az irodalomtörténet tanulmányozása ellen hadakozunk. Az irodalomtörténet ismerete nélkül a jelenkor irodalmában sem igazodhatunk el. Vannak jó és értékes munkáink a nagy orosz irodalom multjára, a világ népeinek irodalmára vonatkozólag, de ideje, legfőbb ideje, hogy végezzünk azzal a burzsoá szemlélettel az irodalmi kritika területén, amely még kritikussaink néhány értékes művében is visszatükröződik. A rossz értelemben vett »akadémizmus« lecsapódása érezhető például B. Mejlah: »Lenin és a XIX. század vége s a XX. század eleje orosz irodalmának problémái« c. Sztálin-díjat nyert hasznos könyvében is. Ebben a műben a leggyengébben éppen az irodalom *pártosságának* kérdése van kidolgozva. Természetesen Lenin nagy műveinek vizsgálatánál közben Mejlah rámutat az irodalom lenini értékelésének pártosságára. De jellemző, hogy az a fejezet, amely éppen Leninnek az irodalom pártosságára vonatkozó tanításával foglalkozik, a könyv leggyengébb fejezete. Nem is lehet erős, mert nem kapcsolódik a mai szovjet irodalom eszmei harcának feladataihoz. Nem lehet megérteni, hogy B. Mejlah korunk mely eszmei ellenfelei ellen harcol könyvében, hogy mely korszerű problémák nyugtalanították őt. És nem véletlen, hogy ebben a könyvben a szerzőnek van egy barátságos gesztusa Veszovszkij felé. Pedig mi lehet idegenebb Lenin szellemétől?

A valódi pártos irodalmár számára a multtal foglalkozó minden könyvnek harcos könyvnek kell lennie, amely kora eszmei ellenfeleivel folytat harcot.

Sohasem lesznek a kritikában új, fiatal erőink, akik arccal a jelenkor feladatai felé fordulnak, ha a kritikusok túlnyomó többsége a multtal fog foglalkozni. Az övék a »prioritás« tanintézetek tanszékei. Az ő szeretetük, az ő izlésük plántálódik át ifjúságunkba. A fiatalok eltanulják, hogy ne a ma érdekében szeressék a multat; az ifjúságot a jelentől a mult felé fordítják.

És a vidék nem nagyszámú kritikus-kádere megtanulja »az idősebbektől« — Moszkvában és Leningrádban.

A mondottak nem jelentik azt, hogy ki kell törölnünk, ami jót és progresszívet irodalomtörténészeink alkottak. Csak el kell választanunk a jót a rossztól, és irodalomtörténészeink többségét, akik haladó szovjet emberek, vissza kell vezetnünk a jelenkor problémáihoz.

Vajjon nincsenek-e olyan kritikusaink, akik irodalomtörténettel is, kritikával is foglalkoznak, (ha már kedvük van ezt a terminológiát használni)? Vannak. És nem kétséges, hogy ennek haszna megmutatkozik munkájukban. De ilyen kritikusunk nagyon kevés van, összesen 2—3 nevet említhetnénk.

Az olyan tapasztalt irodalomtörténetíró, mint pl. N. Brodskij, aki értékes könyvet írt Lermontovról, miért ne használhatná fel tapasztalatait kortársainak tanulmányozására? Azt fogják erre válaszolni, hogy azok nem Lermontovok. Úgy van, de osztályrészükül jutott, hogy új mondanivalójuk legyen az emberiség művészi fejlődésében!

Miért nem ír a szovjet irodalomról D. Blagoj, N. Gudzij és különösen olyan fiatal tudósok, mint B. Mejlah és sokan mások?

Ha félredobva a polgári előítéleteket, forradalmi bátorsággal közelednénk az irodalmi kritika nemes ügyéhez, akkor szépirodalmunk még gyorsabb léptekkel haladna előre. Milyen hasznos munkát végezhetne a szovjet irodalom számára számos irodalomtörténésziünk, irodalomtörténeti ismereteikkel, az alkotások eszmei-művészi elemzésében való gyakorlatukkal, monográfiai munkák megírásában való készségükkel! Ahhoz azonban, hogy ezt a fordulatot megtehesük, mindenképp arra van szükség, hogy minden baráti kapcsolatra való tekintet nélkül lerántuk a leplet azokról, akik hátat fordítanak a jelenkornak. Kritikánk akkor fogja előbbre vinni az irodalmat a kommunizmus felé vezető úton, ha leszámol a burzsoá irodalomtudomány előítéleteivel és csökevényeivel és lenini-sztálini típusú valódi kritikává alakul át.«

*

Az értekezleten felszólaló irodalomtörténészek lelkesen támogatták A. Fagyjev felhívását.

— A szovjet irodalomtörténészeknek — mondotta felszólalásában A. Jegolin — harcolniuk kell a néppel szoros kapcsolatot tartó tudományért. Olyan tudományért kell harcolniuk, amely nem különül el az élettől. Képzett tudósok, akik széleskörű ismeretekkel, az elemzés tudományos módszerével rendelkeznek, hasznos munkát végezhetnek az új irodalmi alkotások tanulmányozása szempontjából, ugyanakkor a szovjet irodalommal való foglalkozás mind elméletileg, mind metodikailag gazdagítani fogja a forradalom előtti irodalom kutatóit, lehetővé teszi számukra, hogy világosabban, pártszerűbben értékeljék ki a mult egyes jelenségeit. Eddig azonban — folytatta A. Jegolin — a szovjet irodalom tanulmányozására rendkívül kevés figyelmet fordítottunk. Elegendő, ha rámutatok arra, hogy a legtöbb tanintézetben a modern irodalom előadására nincsenek képesített kádereink, a szovjet irodalom tanszékeit nem doktorok és nem a tudomány kandidátusai vezetik, nem professzorok és nem docensek, hanem megbízott előadók. A disszertációk túlnyomó többsége kevésbé aktuális, mellékes kérdéseket dolgoz ki. A Tudományos Akadémia Irodalmi Intézetében (a Puskin-házban) a szovjet irodalmi tagozat csak 1948-ban alakult meg. Egyes irodalomtörténészek időnként foglalkoztak szovjet írók alkotásaival is (D. Blagoj foglalkozott a szovjet történelmi regénnyel, N. Sztjepanov Majakovszkij művével, stb.), de miután a tudományos körök részéről nem kaptak támogatást, felhagytak az ilyen irányú munkássággal.

D. Blagoj professzor a forradalmi demokratákról — Belinszkijről, Csernisevszkijről, Dobroljubovról — beszélt, akik sohasem szakadtak el koruk aktuális problémáitól, és éppen ezért mélyrehatóan és helyesen világították meg a mult irodalmának fontos kérdéseit.

B. Mejlah professzor rámutatott annak a szűkkörű specializációnak a káros következményeire, amely az irodalomtörténészek között tapasztalható. Nem elég, hogy van, aki kizárólag a XIX. századdal foglalkozik, akad, aki egész életét egyetlen író tanulmányozásának szenteli, sőt gyakran irodalmi munkássága egyetlen szempontból való tanulmányozásának.

Ennek az elzárkózásnak feltétlenül véget kell vetnünk. Irodalomtörténészeink közül sokan, a klasszikus irodalom tanulmányozása során nyert tapasztalatokkal gazdagodva, értékes segítséget nyújthatnak pl a művésziesség, a szovjet írók mesterségbeli haladása problémáinak megoldásában.

N. Gudzij professzor felszólalásában az orosz irodalom tanulmányozásának kettős hagyományáról beszélt. A forradalmi-demokratikus kritika a művészet jelenségeinek széleskörű felölésére volt képes. Dobroljubov eredményesen tanulmányozta mind a XVIII. század irodalmát, mind a régi irodalmat, de természetesen főként kortársai alkotásairól írt. A polgári irodalomtörténészek az irodalom tanulmányozásának körét a XVIII. századra, legjobb esetben a XIX. század elejére korlátozták. Nézetük szerint Tolsztojjal, Turgenyevvel, Goncsárovvval foglalkozni »komoly tudósokhoz« méltatlan könnyelműség volt. A jelenkor élő problémáitól való elszakadásban is ennek a polgári hagyománynak a következménye mutatkozik meg, s ez a hiba sok szovjet irodalomtörténésznél tapasztalható, különösen a régebbi generációhoz tartozóknál.

J. Mihajlova beszámolt a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Gorkijről nevezett Világirodalmi Intézetében folyó, illetve előkészületben levő szovjet irodalmi kutatásokról.

J. Kovalcsik az intézetek »Tudományos Dolgozataiból« és a moszkvai állami egyetem »Beszámolók és Közlemények« című kiadványából hozott fel példákat a jelenkortól való eltávolodásra. Erről a tárgyról szóló fejtegetései szintén cikk-alakban is megjelentek a Literaturnaja Gazetában :

»A. Fagyeyev« Az irodalmi kritikáról« írt cikke időszerűen és elvisíkon mutat rá arra, milyen szükséges, hogy véget vessünk annak, hogy a csak a múlttal foglalkozó kritikus káderek kettéoszoljanak ú. n. »irodalomtörténészekre« és a mai irodalommal foglalkozó kritikusokra. Nem vitás, hogy kritikánk elégtelen állapotának egyik főoka ez a kettészakadás, amelyet A. Vesszelovszkij polgári irodalomtörténeti iskolája erőszakolt ki, és amely ellentmond a marxizmus-leninizmus szellemének, a forradalmi demokraták élő hagyományainak.

A jelenkortól való elszakadásnak az irodalomtudományra nézve végzetes következményei vannak. Mert lehet-e elméletről beszélni olyan irodalmi művekkel kapcsolatban, melyek szerzői tudatosan távol tartják magukat az irodalom fejlődésének leghaladóbb eredményeitől, attól, ami újat a szovjet irodalom adott? Az ilyen művek feltétlenül az apolitikizmus és objektivizmus hibáiba esnek. Nemcsak, hogy nem viszik előbbre a tudományt, ellenkezőleg, a kutatómunka megcsontosodottságának, céltalanságának, az egy helyben való topogásnak jellegzetes példái.

Sok példán mutathatjuk meg, mennyire árt az irodalomtudomány fejlődésének az irodalomtörténészeknek a jelenkortól való eltávolodása. Bármilyen paradoxon hangzik is, de a tudományellenességnek, a skolasztikának legszemléletesebb példáit éppen az egyetemek tanszékei és filológiai fakultásai által kiadott »Tudományos Dolgozatok« számos kötetet szolgáltatja. A »Tudományos Dolgozatok« hivatása nevének megfelelően

nyilván az volna, hogy orgánuma legyen a haladó gondolatnak, új fel-fedezéseknek, a tudományt gazdagító legidősebb kérdések felvetésé-nek és kidolgozásának. A valóságban azonban ezeknek a »Dolgozatoknak« sok kiadványa csak csalódottságot okoz: itt még mindig a régi, elzár-kóztott, a mától elforduló céhszellem, az »akadémikus« áltudomány uralkodik; helyenként a legordítóbb apolitizmus, az ellenséges burzsoá elméleteknek való hajbókolás példáit látjuk.

Vegyük például a moszkvai állami egyetem filológiai kara »Elő-adások és Közlemények« című kiadványának 1947. évi III. füzetét, amely-ben gazdag anyaggal van képviselve mind a nyelvészet, mind az irodal-mtudomány. V. Vinogradov akadémikus »Az orosz irodalmi szókincs történetéből« címmel közöl benne tanulmányt. A szerző figyelemreméltó célt tűzött maga elé, az orosz, ukrán és bjelorusz nyelv történeti kapcsola-tait akarja tisztázni. V. Vinogradov akadémikus helyénvalónak találta, hogy ezen nyelvek összefüggéseit önkényes, esetleges példákon mutassa be, mint »завязтый« (szenvedélyes), »никчемный« (haszontalan) és »отщепенца« (renegát) szavak elemzésén. Más példát a nyelvek egész gazdagságában a szerző »nem vett észre«. Fenti szavak mind-egyikének külön fejezetet szentel, amelyben megmagyarázza a szó morfológiáját, kialakulásának időpontját, stb., stb. A szerző jó és hasz-nos célt tűzött ki maga elé, de azt formalista, objektivistá, történetiet-len megoldással kompromittálta.

P. Csernih professzor a kötetben »Anna Jaroszlávna francia királyné aláírásának kérdéséhez« című tanulmányával szerepel.

Jobb ügyhöz méltó komolysággal és körülmenyességgel, számos nyugati »romanista« szaktudósrá való hivatkozással magyarázza meg cikkében, hogy Anna, Jaroszláv leánya, francia özvegy-királyné miért írta egy adományozó levél alá az »Anna« nevet egy »n«-nel. A cikk szer-zője azzal próbálja kapcsolatba hozni ezt a körülményt, hogy, amint néhány tudós állítja, Anna királyné áttért a katolikus hitre és nevét Ágnesre változtatta. Sajnos, ez nem az egyetlen példája annak, amit röviden »üres szalmacséplésnek« szoktunk nevezni.

Vannak ebben a kötetben olyan cikkek is, amelyeknek a szerzői nagyobb jelentőségű kérdéseket igyekeznek felvetni, de ezekben a cik-kekben menthetetlenül megnyilvánul a jelenkortól való elszakadás, a régi burzsoá-liberális irodalomtudomány hagyományainak a tisztelete. Ilyen G. Poszpelov professzor »A romanticizmus problémája« című cikke. G. Poszpelov a romanticizmus fogalmának tisztázását követeli. De ő maga nemcsak hogy nem magyarázza meg a romanticizmus problémá-ját, ellenkezőleg, hazug objektivistá tételeivel még elhomályosítja. Így például egy táborba sorol olyan eszmeileg ellentétes írókat, mint egyfelől Puskin, a dekabristák közül Küchelbecker, Besztuzsev-Marlinszkij, másfelől Pogogyin, Sevirjev. Ezt az önkényes egyesítést Poszpelov azzal indokolja, hogy szerinte mindezen írók számára a romanticizmus elmélete »mindenekelőtt és főképpen — irodalmi program volt, amely-ben alkotóként tudatosították sajátmagukat, saját költői tendenciái-akat, amelyben éppen ezáltal elkülönültek más, idegen alkotó magatar-tásoktól, legyőzték ezeket, gyakran saját magukban is«. Poszpelov

értelmezésében az »irodalmi program« fogalma teljesen kizárja az eszmei-politikai mozzanatot; ez csupán az alkotó eljárások leírása. Ebben az okoskodásban minden részlet a cikk szerzőjének formalizmusára, apoliticizmusára és következtetések mélységes tudománytalanságára utal. Valósággal az élet tényeivel szembeszállva, az irodalom és politika elválaszthatatlan egységét mesterségesen széttörve egy táborba tömörít Pospelov eszmei szempontból teljesen különböző írókat. Fabatkát sem ér az ilyen ú. n. »tudományos« megállapítás.

Pospelovnak Belinszkijre, mint a romanticizmus teoretikusára vonatkozó megállapításainak az a célja, hogy a nagy kritikus állásfoglalását és megállapításait egyéniékné, nem kötelező érvényűeké tüntesse fel, amelyek saját idejükben ugyan újszerűek voltak, de »nem teljesek és nem világosak«, amint a cikk írója sietve kijelenti. Viszont fenntartás nélkül feldicséri Veszelovszkijt, s tulajdonképpen tőle is számítja a romanticizmus »tudományos« tapasztalatának kezdetét.

A cikk olvasójának meglepetéssel kell tapasztalnia, milyen rendkívül zavarosak Pospelov fogalmai, milyen üres az egész gondolatninet, bár ezt tudományos citátumokkal igyekszik leplezni. Pospelov cikke — a romanticizmusra vonatkozó különböző megállapításoknak egy különleges herbáriuma, melynek nyilvánvaló célja a polgári irodalomtudományak, módszerének és eredményeinek kiemelése, feldicsérése.

A céhszemlembé zárkózott, társadalmi fejlődésünk élő szükségleteitől magukat távontartó irodalomtörténészek tevékenysége természetlen vagy egyenesen negatív a jelenkor szempontjából; de képtelenek arra is, hogy megmagyarázzák a multat, hogy a klasszikus irodalom számunkra is élő jelentőségét megmutassák.

A mi szovjet társadalmunkban elképzelhetetlen a tudomány sikeres fejlődése a marxizmus-leninizmus nagy gondolatainak mélyreható elsajátítása nélkül, s különválasztva ama harctól, melyet népünk vív a kommunizmusért.

És minél hamarabb és teljesebben győzik le irodalomtörténészeink a polgári csökevényeket, annál gyorsabb lesz az irodalomtudomány és irodalomelmélet fejlődése, annál termékenyítőbb lesz hatása irodalmunk fejlődésére.

Azok az új esztétikai és erkölcsi értékek, amelyek a szovjet korokban keletkeztek, mindaz az új, amit a szovjet irodalom a szocialista életformából teremtet, lényegileg megváltoztatják az irodalomra vonatkozó régi elképzeléseket. Így például óriási eredményeket ért el a szovjet irodalom az igazi hős ábrázolása terén — olyan eredményeket, amelyeket nem ismert és nem ismerhetett a szocializmus előtti társadalom irodalma. A szovjet irodalom értékes új sajátsága szocialista népiessége — a győztes nép teremtő erejének, tehetségének, hősiességének, forradalmi öntudatának, a szocialista haza iránti odaadásának elmélyült és hű ábrázolása. Irodalmunknak ezen vonásait, sok más vonásával együtt, amelyek valamennyien bolsevik pártosságából folynak, nem hagyhatja figyelmen kívül az irodalomtörténész, aki igazi hazafi, aki népe boldogulásáért harcol. És még akkor is, ha az irodalomtörténészt a régi irodalom jelenségeinek tanulmányozása foglalja le, a jelenkor elmélyült

ismerete, a szovjet írók alkotásai nyomán ezt a multat mélyebben és pontosabban tudja látni.

De az is előfordul néhány irodalomtörténésznél, hogy bizonyos mértékig foglalkoznak korukkal — de művük mégsem valóban harcos, hatékony, utat mutató. Ilyen benyomást tesz ránk például L. Timofejev »Irodalomelmélet« című főiskolai tankönyve. Ez a tankönyv több kiadásban jelent meg, a szerző többször átdolgozta és mégis komoly hiányosságokban szenved. Erről B. Szolovjov írt a »Znamjában« (1949. VII. sz.). Itt csak a könyvnek egy sajátságára kívánok rámutatni. Timofejev beszél ugyan a szocialista realizmusról, mint az irodalom fejlődésének elvileg új állomásáról, beszél irodalmunk pártosságáról, azonban az irodalom minden alapfogalmát és kategóriáját — képet, műfajt, stílust, szerkezetet, leírást, stb. — főként a szocializmus előtti irodalom alapján ítéli meg. Ezért ezt a tankönyvet úgy lehet tekinteni, mint kodexét, összefoglalását az irodalom eddigi fejlődése eredményeinek; ezeknek az eredményeknek önkénytelenül az általános érvényű norma jelentőségét tulajdonítja, a szovjet irodalom fejlődésére vonatkozó néhány megfigyelés pedig pótlásként, függelékként szerepel, amelynek nincs döntő jelentősége az irodalmi alkotás legfontosabb kérdéseinek megoldása szempontjából.

Vajjon nem azzal a bizonyos, irodalmi körökben elterjedt előítélettel állunk-e itt szemben, amely szerint a tudományos általánosítás csak olyan jelenségek alapján lehetséges, amelyek fejlődése már lezárult, amelyek már a multhoz tartoznak. A tudománynak megadják a jogot, hogy foglalkozzék a multtal és ne avatkozzék bele az eleven életbe, ne irányítsa annak fejlődését, ne lássa előre a jövőt, ne járuljon hozzá az újnak a kialakításához. Szükségtelen bizonyítani, mennyire idegen ez a felfogás a marxizmus-leninizmustól és az orosz forradalmi-demokratikus kritika hagyományaitól.

A jelenkor, a kommunizmust építő korszak irodalmi fejlődésének eleven problémái kerüljenek irodalomtörténészeink és kritikusaink érdeklődésének középpontjába.«

*

Kovalcsik arról is beszélt, hogy az Írószövetség irodalomelméleti és kritikai bizottságának feltétlenül úgy kell működnie, hogy az irodalomtörténeteket szervezettel segítse abban, hogy a jelenkor problémái felé forduljanak.

A vitában résztvettek még: P. Szkosziriev, N. Sztjepanov, M. Dobribin, J. Elzberg, N. Poljakov, S. Jalavin.

Az értekezlet résztvevőinek felszólalásait áthatotta az az óhaj, hogy a szovjet irodalom tanulmányozása felé forduljanak, hogy véglegesen számoljanak a jelenkor aktuális problémáitól való álakadémikus elszakadással. Feltétlenül szükség van arra, hogy ezek a helyes törekvések meg is valósuljanak.

(Literaturnája Gazeta, 77. és 78. sz.)

Fordította: Nyilas Vera

MAGYAR IRODALOM¹⁾

A feudális társadalom kialakulását megelőző idők törzsi-népi kultúrájának nyomai csak az ellene a feudális állam és az azt ideológiailag támogató egyház részéről induló és a pogány lázadások nyomán erősödő üldözések aktáiban, néhány krónikairó elbeszéléseiben és egy-két kivételképen a legújabb időkig továbbhagyományozott énekek és népszokásban találhatók. A feudális társadalmi berendezkedést szolgáló irodalom túlnyomó részben egyházi jellegű és latin nyelvű volt. Nemzeti vonatkozásban legfontosabb az udvari történetírás kifejlődése, amely az egyes uralkodók céljai és a mögöttük álló társadalmi rétegek érdekei szerint változó módon adja elő a magyar történelem eseményeit.

A feudalizmusnak a fokozódó árutermelés következtében bekövetkező első megingása, a polgárság növekvő szerepe és a parasztságnak a súlyosbodó kizsákmányoltság ellen való lázadásai a 15. században a magyarnyelvű irodalom egyre erőteljesebb fejlődését vonták maguk után. A parasztfelkelések részben a huszita mozgalmakkal, részben más laikus vallásos mozgalmakkal is kapcsolatban voltak s ennek következtében jött létre pl. az első magyar bibliafordítás. De a hivatalos egyház is kénytelen volt a maga és a feudális rend védelme érdekében nagyobb mértékben használni a nép nyelvét.

A humanizmus jelentkezése is a feudalizmus és az egyházi kultúra válságával kapcsolatos. Fénykora Corvin Mátyás uralkodása, aki a feudális nagybirtokos osztály megfélemezésével központi monarchiát akart létrehozni és udvarában olasz mintára fényes humanista központot teremtett. A legnagyobb magyar humanista költő Janus Pannonius pécsi püspök (1434—72), akinek latinnyelvű munkáiban a középkor vallásos világnézetével ellentétben földi, emberi, személyes problémák és vágyak jutnak kifejezésre. De Mátyás abszolutisztikus törekvéseit maguk a töle felkarolt humanisták sem támogatták, fölemeltetésük után rövidesen a feudális nagybirtokosokhoz csatlakoztak s pártot ütöttek ellene. Mátyás halála után a feudális reakció felülkerekedett s megkezdődött a humanista udvar széttűlése is. A parasztságra nehezedő kíméletlen elnyomás következtében kitört a nagy parasztfelkelés (1514), amely-

¹⁾ A fenti vázlatot szovjet részről érkezett sürgős felszólításra a Magyar Irodalomtörténeti Társaság e célból összehívott munkaközössége (Keszti Imre, Király István, Klaniczay Tibor, Komlós Aladár és Waldapfel József) dolgozta ki. A különleges cél, a szigorúan megszabott terjedelem, valamint a párnapos határidő miatt elkerülhetetlen hevenyészettség ellenére szükségesnek tartjuk e cikk magyar szövegének közlését és megvitatására, észrevételei beküldésére szólítjuk fel az Irodalomtörténet minden olvasóját.

nek leverése után oly mértékig fokozódott a parasztság kizsákmányolása, hogy az ország többé nem lehetett képes a török támadások elhárítására.

A középkori államnak Buda elestével befejeződő összeomlása után gyorsan elterjedt a reformáció s ennek szolgálatában rohamosan fejlődik a most már könyvnyomtatás útján is terjedő magyarnyelvű irodalom. A protestáns írók egy részénél az új vallási törekvések együtt járnak az elnyomott nép panaszainak megszólaltatásával s az uralkodó osztály éles bírálatával. (Szkhárosi Horvát András énekei, Heltai Gáspár fabulái, stb.). A várakat védő vitézek körében és a birtokosok udvarházaiban előadott úgynevezett históriás énekek (a legismertebb énekmondó, Tinódi Sebestyén énekei már nyomtatásban is megjelentek) jelentős mértékben hozzájárultak a török elleni harc propagálásához.

A Habsburg-uralom alá került királyi Magyarország és az erdélyi fejedelemség fejlődése a 16. század végén és a 17. században jelentékenyen eltért egymástól. A feudalizmus megerősödése itt is, ott is háttérbe szorította vagy megsemmisítette a plebejus törekvéseket. Erdélyben a nagybirtokos arisztokráciát a fejedelmi hatalom a század végére letörte, a nyugati részekben azonban az abszolutizmus és feudalizmus küzdelme tovább tart.

Az első nagy magyar lírikus, Balassi Bálint (1554–94) is nagybirtokos családból származott, birtokait azonban fokozatosan elvesztette és hányatott életet élt. Költői munkássága a humanista hagyományokat felújító erdélyi fejedelmi udvarban való tartózkodása után kezdődik. Költeményeinek legnagyobb része szerelmes versből áll, az első szerelmi versciklus is tőle származik. A kozák »dumákra« emlékeztető katonanépeiben a török ellen harcoló végvári vitézek életének szépségeit énekelte meg. Költészete rokonságban van a magyar és a szomszéd népek dalaival. A régi főljegyzések a szerelmi népdalokat jelentő »virágének« szót használják Balassi verseire is. Balassi énekeinek tárgyi és formai mintái közt román, lengyel, szlovák, ukrán, horvát dalokra is utal. A török elleni közös harc általában szorosabbá tette a magyar irodalom és a szomszéd népek irodalmának kapcsolatait. A virágénekeken kívül néhány mondai tárgyat feldolgozó akkori ének és akkor megénekelte tárgyának újabbkori népballadákban való továbbélése is mutatja, mennyire nem volt éles határ irodalom és népköltészet közt.

A 16. század végétől a bécsi udvar egyre erőszakosabban próbálta a magyarságot abszolutisztikus uralma alá vetni és ennek érdekében erőteljesen támogatta az egyházi reakciót, az ellenreformációt, melynek legnagyobb hatású írója Pázmány Péter volt.

A gyarmatosítás ellen és az országnak a török uralom alól való felszabadításáért vívott nemzeti küzdelem vezéralakja a 17. század közepén a kor legnagyobb írója, Zrínyi Miklós (1620–64). Neveltetése folytán fiatal korában a Habsburgok híve volt, de már Szigeti Veszedelem című eposzával is, amelyben a magyarságnak a török ellen vívott élet-halálharcát örökítette meg, sürgette a nemzet összefogását az ország egységének megteremtésére. Később látva, hogy az udvar politikája nem segíti elő az ország felszabadulását és hogy Bécs gazdaságpolitikája

a magyar nagybirtokosság érdekeit veszélyezteti, szembe fordult Béccsel, de a nemzet problémáinak megoldását osztályától eltérően nem a feudalizmus helyreállításában, hanem Mátyás mintájára — akiről külön könyvet is ír — nemzeti abszolutizmus megteremtésében látja. E cél szolgálatába állítja prózai munkáinak sorát.

Erdélyben ebben az időben szólalt meg haladó írók egy jelentékeny csoportja, amely a nyugati protestáns államok, Anglia, Németalföld polgárságának haladó ideológiáját képviselve az egyházi élet és a közmívelődés demokratikus fejlesztése érdekében éles harcban állt a dogmatikussá merevedett protestáns uralkodó egyház vezetőivel. E csoport legkiválóbb alakja a jobbágyszármazású Apáczai Cseri János (1625—59).

A török kiűzése (1686) után nem jött létre a nemzeti egység és az ország függetlenségének a biztosítása; a Habsburg-uralom fokozódó nyomása nehezedett a magyarságra. A gyarmatosítás és a nagybirtokosok kizsákmányolása ellen hamarosan fegyveres népi tömegmozgalmak kezdődtek, majd Rákóczi Ferenc vezetésével nemzeti szabadságharcba mentek át, amelyben a nemesség később háttérbe szorította a szervezetlenebb népi erőket és ezzel elősegítette a szabadságharc bukását. E mozgalmak, főleg azok korai szakasza gazdag politikai költészetet fejleszt, amely szoros kapcsolatban van a szabadságmozgalomban résztvevő kárpátvidéki szlovák és ukrán lakosság népköltészetével. Ez a költészet a nép körében a mozgalom bukása után is tovább élt és a későbbi szabadságmozgalmak idején erősítette a Habsburg-ellenes hangulatot.

A nagybirtokosok árulása az országot teljesen kiszolgáltatta a Habsburg-abszolutizmusnak. A magyar irodalom fejlődését is bilincsbe verte az idegen hatalom és az egyház cenzúrája. A XVIII. század első felének magyar irodalmára a formai játék túltengése jellemző, ekkor vált az opportunista nemesség kedvenc költőjévé Zrínyi fiatalabb kortársa, a sekélyes, de színes stílusú, gálans elbeszélő költő, Gyöngyösi István.

Mária Terézia és II. József »felvilágosodott abszolutizmusa« ugyanakkor, amikor az osztrák kapitalizmus fejlődését elősegítette, fokozta Magyarország gyarmati kizsákmányolását. De a feudalizmus elleni ideológiai harc kedvező feltételei (az egyház hatalmának korlátozása, a szabadabb sajtórendszabályok, stb.) Magyarországra is kiterjedtek, s egyrészt ezek, másrészt az a heves ellenállás, amelyet a magyar feudalizmus letörésére irányuló és a birodalmi centralizáció érdekében németesítő intézkedések váltottak ki, nagyarányú irodalmi mozgalmasságra vezettek, melyben sajátos módon keveredtek haladó és reakciós törekvések. A germanizáció veszedelme a kiváltságaihoz és az azok biztosítékául tekintett latin nyelvhez ragaszkodó feudális uralkodó osztály köztudatába is átvitte egy időre a »nyelvművelés«, a magyar nyelvű irodalom nemzeti-politikai jelentőségének tudatát.

A magyar felvilágosodás tulajdonképpeni története irodalmi vonatkozásban a voltaireiánus Bessenyei György (1747—1811) első magyar nyelvű munkáinak, köztük az ókori osztályharcok történetéből merített *Agis tragédiájá*-nak megjelenésétől számítható. Bessenyei, Mária Terézia magyar testőrségének tagja és az osztrák udvar kozmopolita (franciás-olasz) kultúrájának részese volt, amíg a József német-római

császári udvarából inspirált német nacionalista felvilágosodás rá nem eszméltette a magyarságot fenyegető veszélyekre és a magyar nemzeti felvilágosodás lehetőségeire. Az ország boldogságának a tudás elterjedésével s ennek a nemzeti nyelv kiművelésével való összefüggése az elvi indokolása munkásságának és agitációjának. A magyar nyelv kiművelésének, a nyelvújításnak ebből következő programját Kazinczy Ferenc (1759—1831) viszi diadalra. Ő is a felvilágosodás antiklerikális-materialista szellemében kezdte meg irodalmi munkásságát, de miután a Martinovics-féle szervezkedésben való részessége miatt halálra ítélték s hat és félevesi nehéz rabság után kiszabadult, a felülkerekedett reakció nyomása alatt a magyar irodalmi nyelv és formák megújítására fordította minden figyelmét s e kérdések körül vívta meg harcát a maradiság ellen. Az első irodalmi folyóirat (Magyar Múzeum, 1787) alapításában társa volt Bacsányi János (1763—1845), aki a francia forradalmat minden népnél szóló példaadásként magasztaló s minden zsarnokot fenyegető versekben ünnepelte, s akit Kazinczyval együtt ítélték el. A magyar írók legjobbjai többnyire résztvettek Martinovics forradalmi szervezkedésében s hosszabb időt töltöttek börtönökben. Kapcsolatban volt az összeesküvőkkel Kármán József (1769—95) is, egy társadalmi okokból boldogtalan leányról szóló szentiimentális regény szerzője s a magyar nemesség kulturálatlanságának bírálója, aki a magyar társadalmi és szellemi élet központosítására törekedett és e cél érdekében az első budapesti irodalmi folyóiratot alapította. Munkatársai közé tartozott a magyar felvilágosodás legnagyobb költője, a vidéki kispolgári családból származó Csokonai Vitéz Mihály (1773—1805), Rousseau lelkes híve, aki verseiben támogatta a magántulajdont és a királyságot, a babonát és vallási fanatizmust, hirdette egy boldogabb, szabadabb és műveltebb s ugyanakkor a magyarság fölemelkedését is biztosító társadalom eljövételét, s aki a reakció felülkerekedése folytán szörnyű nyomorgás és haszताल megalkuvások után pusztult el tüdőhajtban, anélkül, hogy munkái nagy részének kiadását megérhette volna.

A francia forradalomtól való megriadás az osztrák udvart és a feudális magyar uralkodó osztályt egyfelől minden rendi kiváltságot tiszteletben tartó, a népre annál súlyosabban nehezedő és a felvilágosodással szembe forduló, másfelől a Habsburgokat a forradalom elleni harcban támogató kompromisszum keretében békítette össze. A fordulat a Habsburg-uralom és a feudalizmus megdöntésére szövetkező Martinovics Ignác és társai kivégzésében (1795) és a vele kapcsolatban életbeléptetett rendőri intézkedésekben, minden szabadabb szellemi érekvés elfojtásában tetőzött. A magyar uralkodó osztály lojális behódolását erősítette a forradalom és Napoleon elleni háború értékesítési konjunkturája is; a birtokos nemességen megint a maga és az ország helyzetével való büszke megalégedés és minden sérelmet feledő lojális lelkesedés vált úrrá mindaddig, amíg a háború Magyarországot területét nem érintette. Ezeknek az éveknek legnagyobb költője Berzsényi Dániel (1776—1836), a klasszikus formájú ódaköltészet legnagyobb művelője, aki a viszonyok súlyosbodása idején elsőnek jutott vissza a felvilágosodáshoz. A maradi köznemesség legfőbb kedvence Kisfaludy Sándor

volt (1772—1844), akinek petrarkizáló szerelmi versei és a vitézi multba helyezett áltörténeti verses regéi évtizedeken át voltak osztályának kedves olvasmányai. Öccse, Kisfaludy Károly (1788—1830) ezeknek a falusi nemesuraknak az életét próbálta enyhe kritikával ábrázolni legjobb vígjátékaiban és novelláiban. Mikor sekélyes, de a nemesi büszkeségnek hízoló drámaival első sikereit aratta, akkor adta fel a reménytelen küzdelmet a kor legnagyobb drámaírója, Katona József (1792—1830), egy kisvárosi takácsmester jogászfiá. Bánk-bán című drámáját (1815), amely arról szól, miként öli meg családi sérelmei miatt egy középkori magyar főúr az idegeneknek kedvező és laza erkölcsű királynét, drámai feszültség és megrendítő tragikum, emberek és osztályellentétek ábrázolása s a nyelv zordon ereje szempontjából máig sem multa felül senki. Világnézetében a felvilágosodás híve, de minél erősebben érzi a társadalom ellentéteit s a társadalmi igazságtalanság nyomását, annál pesszimizálsabb s annál kevésbé tud hinni a változásban. Fejlődésének ez a megrekedése is a haladás erőinek elenyésző gyöngeségét tükrözi. A még öntudatlan paraszti tömegekkel s a rendkívül fejletlen, még a naturalis gazdálkodás és az árutermelés közti átmenet korát élő vidéki kisiparossággal szemben öntelt és szolgálalkú nemesség s nagyrészt német s ezért is ugyancsak a bécsi udvarhoz húzó reakciós városi polgárság áll szemben. A nép panaszáinak, sérelmének és lázongásának Katonán kívül egyedüli megszólaltatója Csokonai jóbarátja, Fazekas Mihály (1766—1828) nyugalmazott főhadnagy, aki a forradalom elleni háború közben kérte a katonaságtól való elbocsátását s akinek főműve, a kegyetlen földesúr eszén túljáró, rajta sérelmeit háromszorosán megtorló parasztfiúról szóló verses elbeszélés (Ludas Matyi) a magyar nép kedves olvasmánya maradt azóta is.

A nemzeti felszabadító mozgalom akkor kezdett újjáéledni, mikor a szentszövetségi korszakban a forradalom leverése után neki-bátorodó udvar részéről való kismizmizése és a feudális gazdálkodás válságának a háborus konjunktúra után szükségképpen következő kielesedése a birtokos köznemesség önámító megelégedésének véget vetett s az ország gyarmati kizsákmányolását tudatósította benne. Az írók közül Kölcsey Ferenc, a magyar Hymnus költője az első, aki egy eljövendő új szabadságharc hitével és vágyával idézi Rákóczi emléket, s aki a politikai életben is szerepet vállal. Világosan látja a feudalizmus károsságát, küzd a polgári társadalomért, a jobbágság felszabadításáért, de a nemzet vezetését ő is, mint a következő évtizedek liberális nemesei, a birtokos nemességnek akarja megtartani; meggyőződése, hogy ez, sőt a nemesség élete is csak a jobbágság bizonyos mértékű felszabadításával biztosítható, máskülönben az osztrák udvar előbb-utóbb felhasználja a jobbágyokat a nemesek megsemmisítésére s vele a magyarság teljes leigázására. Mikor megyéjében a reakció kerekedett fölül, visszavonult és növekvő pesszimizmussal várta a katasztrófát.

1823-ban, mikor a nemesség lázongása a reakciós abszolutizmus ellen tetőpontján volt, kezdte írni a magyar honfoglalásnak a régi dicsőséget a jelen hanyatlásával szembeállító eposzát Vörösmarty Mihály

(1800—55), aki e művében is, lírai verseiben is, ugyancsak kifejezte már egy új szabadságharc várását. Mikor Széchenyi reformpolitikája szembe szállt a mult dicsőítésével, előbb egy darabig tündérvilágba és romantikus rémségekbe menekült, de az első reformországgyűlést követő erőszakos elnyomó kísérletek idején egyre tudatosabban, bár újra meg újra kétségekkel küzdve, fordult a nemzeti szabadság minden elnyomott felszabadítása, a társadalmi igazság uralma keretében való érvényesülésének utópisztikus elképzelése felé. Lelkes híve a szabadelvű nemesség haladó törekvéseinek, a forradalom idején mindvégig kitart Kossuth mellett, a szabadságmozgalomhoz bukásában is hű marad és még a krími háború idején súlyos betegen írt utolsó versében, a Vén Cigányban is hirdeti: »Lesz még egyszer ünnep a világon!«

A néppel megegyezést kereső középnemesség törekvésein részben túllent, de az Ausztriától való függetlenség kérdését elhanyagolta az íróknak és politikusoknak egy kis csoportja — az úgynevezett centralisták, a megyei autonómiával szemben felelős központi kormányzat hívei. — Egyik vezetőjük Eötvös József volt (1813—71), egy aulikus bárócsalád fia, aki a júliusi forradalom után, a polgárkirály népellenes, korrupt kormányzata idején megismerkedett a francia társadalmi viszonyokkal (első regénye ezeket tükrözteti), s részben e tapasztalatok, részben származása miatt, mindvégig forradalomellenes magatartást tanúsított. De ugyanő a szabadságharcig szószólója volt mindenféle elnyomottaknak, s társadalmi és történelmi regényben (az utóbbi Dózsa György parasztháborújáról szól) a legélesebb kritikát mondta a magyar feudalizmusról. Elméletben is kárhóztatta a »l'art pour l'art« törekvéseket és hangoztatta, hogy a költőnek kora érzelmeit kell kifejeznie.

A költőapostol eszményének legnagyobb magyar megtestesítője, a polgári demokratikus forradalom költője, általában a világ egyik legnagyobb forradalmár költője Petőfi Sándor (1823—49). Betetőzése az előző korszak haladó törekvéseinek, de egyszersmind egészen új korszak megteremtője. Nem a nemesi Magyarország megmentésére akarja felemelni a népet, hanem a néphez tartozónak tudja magát, a nép nevében beszél, a nép országát akarja építeni, ha kell, a nemesség megsemmisítése árán is, amelynek önző, léha életéről éles satírikus képeket alkot. Költészetének népiessége hamarosan elszakadt a néphez leereszkedő nemesi népiességtől, és plebejus-demokratikus-realistikus ábrázolásává vált a magyar nép életének és földrajzi hátterének, az Alföldnek, kifejezőjévé a földesuraktól és a Habsburgoktól kétszeresen kizsákmányolt és megkínzott parasztok, valamint más dolgozók (pl. bányászok) fájdalmainak s még jórészt öntudatlan vágyainak. Évekkel előre készült a forradalomra — tanítómestere a nagy francia forradalom története — s mikor elkezdődtek nyugaton 1848 forradalmi eseményei, íróbarátaiból szervezte meg azt a forradalmi élgárdát, amelynek vezetése alatt a március 15-én bekövetkezett forradalmi tüntetések kierőszakolták mindazoknak a követelmények megszavazását, amelyekért a szabadelvű ellenzék addig küzdött. De Petőfi nem érte be ezzel, s míg a szabadelvű nemesség azon volt, hogy a mozgalmakat most már megállítsa, Petőfi következetesen dolgozott a forradalmi lendület ébrentartásán. Ő, a demokratikus forradal-

már, akit az elért események társadalmi vonatkozásban sem eléghettek ki, látja legtisztábban, hogy a forradalmi erőkre a nemzeti függetlenség megvédéséhez is hamarosan szükség lesz, és támadásoktól és csalódásoktól meg nem tántorítva, agítált a Habsburgok, a megalkuvó kormány, a forradalom árulói ellen, majd mikor megkezdődött a fegyveres harc a szabadságért, a háború legforradalimibb hadvezére, a saját nemzete szabadságának biztosítékát hozzá hasonlóan a szabadságért küzdő népek nemzetközi összefogásától váró lengyel Bem seregében küzd szinte a legvégső napokig, és ott esik el, mint évekkel előbb megjövendölte, a harc mezején. Ő az első magyar költő, aki világirodalmi hírnévre tett szert, de nagyságának igazi elismerését a szocializmus diadala hozta meg: a világ haladó népei, élükön a Szovjetunió népeivel, a maguk költőjének is vallják a magyar polgári demokratikus forradalom vihar-madarát.

A szabadságharc bukása után az országra nehezedeő véres terror idején természetesen azok jutottak először szóhoz, akik szembenálltak a forradalommal. A költők egy része (Arany János, Tompa Mihály, Sárosi Gyula) éveken át nagyrészt kéziratban terjedő versekben gyászolta az elveszett szabadságot, és támadta az önkényuralmat és az árulókat, többen ezért is üldöztetést szenvedtek. Az irodalmi élet vezetése azok kezébe került, akik a megalkuvás, a kiegyezés ideológiai előkészítői voltak, s akik a társadalmi kérdésben is a régi uralkodó osztály fölényét akarták biztosítani, mint ahogy az 1867-ben létrejövő kiegyezés is nemcsak a magyarság és a Habsburgok közti kompromisszum volt, hanem egyben osztozkodás az osztrák burzsoázia és a kapitalizálódás hasznából részesülni vágyó magyar birtokos nemesség közt. Az önkényuralom korának első irodalmi vezére Kemény Zsigmond báró (1814—75), az ellenforradalom és a kiegyezés egyik főideológusa (*Forradalom után*. 1850.), akit a reakció szeretett a legnagyobb magyar realista regényírónak feltüntetni. A lélektani elemzésnek valóban mestere, de a különös szenvedélyes lelkiakatokban való vájkálás éppen úgy arra való nála, hogy elterelje a figyelmet a társadalmi valóságról, az osztály-ellentétek és tömegerek történelemalakító szerepéről és megtörje az emberiség haladásában való hitet, mint a sorsszerűség, a végzet folytonos éreztetése.

Keményék a maguk pártjára igyekeztek vonni és Petőfi népszerűségének ellensúlyozására a legnagyobb magyar költőtől kijátszani a paraszti származású Arany Jánost (1817—82), aki a forradalom előtt a méltatlan mellőzésből fölemelkedő Toldi Miklósról szóló népies eposzával szerezte megérdemelt hírnevét és Petőfi barátságát, s aki Petőfi hatása alatt, passzívabb természete ellenére, a forradalom híve lett. Petőfi emlékéhez mindvégig hű maradt és bár a forradalomban való hitét elvesztette, még 1857-ben is egy szép balladában a walesi bárdok Eduard angol királyra zúdított átkaival felelt arra a felszólításra, hogy a költők ünnepeljék a zsarnok Ferencz József első magyarországi látogatását. A hún mondák köréből vett eposza és titokzatos, formai bravurokban gazdag, erős lélektani realizmussal alkotott balladáit a legfontosabbak 49 utáni alkotásai közül. Kemény és Arany halála után a hivatalos irodalom

vezetése Gyulai Pálnak, az irány legkiválóbb kritikusanak kezébe kerül. Szépirodalmi munkássága is jelentékeny, többek között egy Puskin hatása alatt írt verses regényben próbálta bemutatni a szabadelvű és reakciós arisztokrácia ellentétét. A verses regény műfaja orosz hatás alatt általában jelentékeny fejlődést ér el (pl a Délibábok hőse Arany Lászlótól, Arany János fiától). Madách Imrének (1823—68) a reakció részéről erősen túlértékelt, de részleteiben sok megkapó és progresszív mozzanatot is tartalmazó drámai költeménye, *Az ember tragédiája* az emberi haladás kérdését veti fel, amelyben való hitről lemondani nem tud, de a forradalom sikertelensége és a liberális-kapitalista fejlődésben való csalódás miatt végül is csak fideizmusban tud megnyugvást találni a luciferi történelemábrázolással szemben, amely a nagy törekvések végső eltorzulásaira veti a fényt.

Gazdag képzelete, kifogyhatatlan elbeszélő és adomázó készsége a felületesebbolvasók körében egész ember- és történelemábrázolásának naív irrealitása ellenére tartós népszerűséget szerzett Jókai Mór számára (1825—1904). Nem egyszer gyermekes felelőtleniséggel váltakozó opportunizmusa, amely már a forradalom alatt is megnyilvánult, mikor Petőfi társából a forradalom árulójává, az úgynevezett Békepart publicistájává lett, sajtóságos különállást biztosított. Időnkint a szabadságharc hősiességének rajongó kultuszát is szolgálta, ugyanakkor azonban a forradalomra vezető alapvető ellentétek elkenésével tette komolytalanná a nagy küzdelem bemutatását, mint ahogy »Szabadság a hó alatt« című regényében is pártatlansággal tetszelegve csaknem egyenlő rokon-szenvvel ábrázolta Puskit és a dekabristákat és a zsarnok cárt.

A hivatalos irodalmi iránnyal Petőfi életben maradt kortársai közül következetesen, a polgári demokratikus forradalom hagyományaihoz híven csak Vajda János (1827—97) lírikus és publicista állt szemben mindvégig. Az uralkodó osztályok gyűlölete magányba és nyomorba taszította, s csak a haladó fiatalok egy kis csoportja tekintett rá tisztelettel, és a XX. század első nagy forradalmár költője, Ady Endre szerzte meg számára az értékelést, aki ősenek hirdette. Az ellenzékhez tartozott Reviczky Gyula is (1855—89), egy cselédlánynak nagyúrtól származó törvénytelen gyermeke. Első magyar rajongója az orosz regényirodalomnak (Turgenyev, Tolsztoj), keserűen panaszolja a társadalmi viszonyok és a hagyományos nemesi világnézet hazugságait, de gyengeségében a szenvedés és részvét vallásában keres megnyugvást, és a feudálkapitalista Magyarországot hazug nacionalizmusával szemben a kozmopolitizmust védi. Regényben és novellában Tolnai Lajos bírálta legkesebben a kiegyezés után Magyarország állapotait és támadta a hivatalos irodalompolitikát.

A feudalizmus és a nagytőke szövetségétől vezetett magyar társadalom rothadását az úgynevezett dzsentri (a hivatalokból élőködő kis- és középnemesség) züllöttségét, a klérus visszaéléseit, a pénz demoralizáló hatását Tolnainál is világosabban felismerte a századforduló legkiválóbb prózaírója, Mikszáth Kálmán (1847—1910), aki azonban többnyire cinkos, megértő humorral tompítja kritikája hatását. Regényei (*Különös házasság*, *A Noszty fiú esete Tóth Marival*, *Új Zrinyiász stb.*)

és rövid novellái, karcolatai mégis a magyar kritikai realizmus legjelentősebb alkotásai közé tartoznak. A XX. század elején bekövetkező fordulat előkészítésében számottevő szerepe van a városi (jórészt zsidó) kispolgárság elégedetlenségét kifejező, de szokatlanul bátor társadalmi kritikát giccses elkenéssel keverő Bródy Sándornak és A Hét című hetilapjában a még meglehetősen tétován új utakat kereső fiatalokat is megszólaltató Kiss Józsefnek. Ez utóbbi tehetséges lírikus; *Knyáz Potemkin* című verse az 1905-ös orosz forradalom legjelentősebb magyar költői visszhangja.

Az 1900-as évek elején betörő imperializmus megzavarta a feudálkapitalista Magyarország viszonylagos nyugalmi állapotát. Gyakori munkássztrájkok, parasztlázadások feszegették alulról az uralkodó társadalmi rend épületét, és az így támadó réseken át tört magának utat, igyekezett további előnyökhöz jutni a liberális burzsoázia. Ennek az osztálynak törekvéseit szólaltatta meg az 1908-ban meginduló Nyugat című folyóirat munkatársainak többsége. Míg a kor legnagyobb költője, Ady Endre már 1905-ben megírta, hogy »Él és eszmél a nép... Oroszország egyszerre csinál meg két forradalmat, a régit, amelyen már Európa tülesett, s az újat, amely a nép demokratikus követeléseit valósítja meg tüzzel-vassal«, addig a feudális maradványok ellen támadó Nyugat írójának legnagyobb része a liberális megalkuvás posványában vesztgel, s »politikamentes« költészetével legfeljebb a feudálkapitalista társadalmon belül akar kiküzdeni reformokat a liberális polgárság számára.

Ady Endre (1877—1919) a XX. századnak világviszonylatban is egyik legnagyobb lírikusa. Meggyőződéses forradalmi demokrata, aki bár az úgynevezett polgári radikálisokban találja meg legközelebbi fegyverbarátait, nem kételkedik a parasztság forradalmi jelentőségében, és a munkásosztálynak a demokratikus forradalomban vezető szerepében. De mivel nem tud azonosulni a szocialistákkal, részben a magyar szociáldemokrácia opportünizmusá miatt, magára marad. Ez magyarázza lírája ellentmondásait: szimbolizmusát, istenkereső hajlamát, szerelmi életének elhajlásait. Élete utolsó éveiben az első imperialista világháború idején a magyar nép legigazabb forradalmi törekvéseit szólaltatta meg. Mellette Móricz Zsigmond volt a kor másik legnagyobb írója. Fiatalkori művei az ábrázolás nyers naturalizmusával és sötéttségével tüntettek, a századforduló korában divatos feudális parasztabrázolás léha optimizmusa ellen. Későbbi műveiben egyre nagyobb szabású realista képet ad a magyar társadalomról. Végső soron mégis megállt a kispolgári szemlélet korlátainál. Bár látja és nem is igyekszik takargatni a feudálkapitalizmus bűneit, hajlandó ezeket a bűnöket a magyarság bűnéivé általánosítani, s néha reakciós národnyik elemek is becsúsznak munkáiba. De élete végén néhány írásában, így a kulákokhoz kiadott lelcngyermek sorsával foglalkozó *Árvácskában* és az 1848-as forradalom idejében játszódó *Rózsa Sándorban* harcos forradalmi hangot üt meg.

A Nyugat liberális burzsoá írói közül Babits Mihály hatása volt a legnagyobb. Látja a feudálkapitalista társadalom embertelenségét, de nem tud túllépni osztálykorlátain. Legigazabb verseiben, mint például a

német fasizmus tombolása idején írt *Jónás könyvé*-ben, vívódó, tépelődő ember hangján szólal meg, többnyire azonban szép szavakkal, virtuóz formaművészettel leplezi megalkuvását. A Nyugat másik ünnepelt lírikusa, Kosztolányi Dezső, eleinte valami anarchista pózban tetszelgett, később mind cinikusabban hirdette a művészi felelőtlenség, a l'art pour l'art rothadt burzsoá elvét. Hangban, formában közeli rokona a Nyugat lírikusainak, de költői hivatástudatban és felelősségben túlmutat rajtuk Juhász Gyula. Lirája az 1919-es magyar tanácsköztársaság idejében érte el csúcspontját. A forradalmi hangot később is megszólaltatta, de az ellenforradalom győzelme mindinkább lelki meghasonlásba, végül öngyilkosságba kergette.

Az első világháború vége felé és az 1918—19-iki forradalmak idején szólalt meg először számottevő módon a proletariátus hangja a magyar irodalomban. Komját Aladár a forradalomnak, a pártnak, majd az emigrációnak kiváló költője, legszebb versei csak a felszabadulás után váltak ismertté Magyarországon. Kispolgári opportunizmusa Kassák Lajost tette az ellenforradalom hivatalos »proletáriróójává«, aki a jobboldali szociáldemokrácia politikáját tükrözte költészetében. De az első világháború vége felé írt néhány szép verse s önéletrajzi regényének első része maradandó emléke annak a magaslathoz, amelyről lehanyatlott.

Az 1919-es proletárforradalom után a dolgozó nép és elsősorban a proletariátus ellen védekező polgárságnak mind szélesebb rétege vált érdekeltté a feudális-kapitalista ellenforradalmi reakció védelmében. A Nyugat és a polgári értelmiség egy vékony rétege tömegbázis nélkül elszigetelődött, s némi ingadozás után alkalmazkodott az ellenforradalmi burzsoáziához, megalkuvását az irodalmi autonómia tetszetős elvével leplezve. Az ellenforradalom első éveiben jelentek meg Szabó Dezsőnek a falut a várossal szembeállító národnyik szellemű regényei. Szembehelyezkedett ugyan az ellenforradalmi idők közhivatali feudalizmusával és burzsoá üzérkedésével, szembeszállt a német imperializmus előretörésével is, de marxista-ellenes, városellenes, fajvédő magatartásával mégis az ellenforradalom szekerét tolta.

A város-falu ellentét a harmincas években két egymással élesen szembenálló gárdát hozott létre, a kispolgári reformista urbanusokat, akik a szociáldemokrácia jobbszárnyán gyülekeztek és a népieseket. A népiesek csoportja volt a jelentékenyebb, összefogta mindazokat, akik az elmaradt és feudális agrárviszonyok között a parasztság döntő jelentőségű problémáival foglalkoztak, kispolgári národnyikoktól kezdve a marxistákhoz közelállókig. Közös vonásuk, hogy az 1919-es proletárforradalom bukását a proletárszocializmus vereségeként könyvelték el s valamilyen misztikus harmadik utat kerestek a parasztságon keresztül. A csoport legjelentékenyebb írója Illyés Gyula, aki verseiben és prózájában a puszták elnyomott népének, a nagybirtokokon élő cselédségnek, a magyar szegényparasztságnak problémáit szólaltatta meg.

József Attila volt ennek az időszaknak és egyben a magyar forradalmi proletariátusnak legnagyobb költője. Proletárcsaládból származott, gyermekéveit középparaszt rokonainál végzett kemény munkában töl-

tötte el. Magával hozta a proletársors és a dolgozó paraszt életének élményeit s ezeket az öntudatos kommunista felkészültségével dolgozta fel. Költeményeinek egy része szervesen kapcsolódik az illegális Kommunista Párt harcaihoz (*Szocialisták, Tömeg, Lebukott*). *Hazám* című szonettciklusában a faszizálódó magyar társadalom realista körképét adta és széleskörű nemzeti összefogást és ellenállást hirdetett. A *Dunánál* című költeménye a keleteurópai félféudális sorban élő népek közös tennivalóit idézi. A *város peremén* című verse nagyszerű hitvallás a marxizmus-leninizmus mellett. Lelkének még gyermekkorából magával hozott megbetegedése, amely a faszizmus uralomrajutása után mindinkább növekedett, elmebajba, majd öngyilkosságba viszi.

A 30-as évek során az irodalmi életbe belépő fiatalok általában a Nyugatnak mindinkább pocsolóba süllyedő dekadens irányzatának folytatói. Epigonok és formalisták. Az imperialista burzsoáziát szolgálják ki, a reakciós misztikum és pornográfia túlteng műveikben. Kivételt képez a vértanuhalált halt és élete végén a szocializmushoz eljutott Radnóti Miklós költészete. Utolsó költeményeit a fasiszta haláltáborban írta, és a szörnyű valóság háttérében ragyogó színekkel festi a felszabadulásnak azt a boldogságát, amelyért a költőnek a halált és a borzalmakat is el kell szenvednie.

A felszabadulás után ismét megpróbált érvényre jutni az az eszmenélküli burzsoá irodalom, amely, mivel a háború folyamán németellenes és nyugati orientációjú volt, a faszizmus leverésétől a maga érvényesülését várta. Ezt azonban megakadályozta a munkásosztály, amely szövetségben a dolgozó parasztsággal, a Magyar Kommunista Párt vezetésével s a hatalmas Szovjetuniótól támogatva a szocialista társadalmat kezdte építeni, s élesen állást foglalva a burzsoá izléstelenség lapossága ellen olyan harcos, magas eszmeiségű műveket kívánt, amelyek fegyverül szolgálhatnak a szocializmust építő dolgozó nép kezében, s amilyenekre a szovjet irodalom Magyarországon is népszerűvé vált nagyszerű alkotásai mutattak példát.

Az új magyar irodalom kialakításában jelentős szerepük volt azoknak az emigrációból hazatért íróknak, akiket a Szovjetunió nevelt a marxista-leninista ideológia és a szocialista realizmus szellemében. Illés Béla nagy életrajzi regénye, a *Kárpáti rapszódia*, s néhány kiváló novellája példát adott az egyszerű nyelven írt, optimista, hősiességre nevelő új szocialista prózára. Gergely Sándor nagy regényében a magyar történelem egyik legdicsebb szakaszának, a Dózsa-féle parasztfordalomnak történetét írta meg. Révai József Petőfiről és Adyról írt írásai a marxista-leninista irodalmi analízis módszerére mutattak példát. Jelentős szerepe volt az első vitákban, az irodalom társadalmi funkciójának elismertetésében, Lukács Györgynek.

Az idősebb baloldali írók közül, akik korábban csak az irodalmi élet periferiájáig juthattak el, a magyar irodalom egyik vezető írójává vált Nagy Lajos, aki novelláiban éles realizmussal bírálta a régi uralkodó rendszert. Megjelenhetett Déry Tibornak az illegális munkásmozgalom élményanyagából merített, de sokszor formalista eszközökkel élő regénye.

A befejezetlen mondat. A végleges fordulatot a szocialista realizmus felé a politikai fordulatot jelentő esztendő, 1948 hozta meg. E fordulat legfőbb záloga a fiatalok legtehetségesebbjeinek csaknem egyértelmű felsorakozása a népi demokrácia irodalmi követelései mellett. A szocialista realizmus követelménye hosszú csatározások után kezd áttörni. A harc a burzsoá maradványok, a kozmopolita, dekadens irányzatok ellen mind élesebben folyik, s remélhető, hogy az épülő új társadalomhoz méltó nagy realista alkotások sem soká váratnak magukra.

KLANICZAY TIBOR:

RÉGI MAGYAR IRODALOM ÉS FOLKLÓR

Az irodalomtörténet és a néprajz haladó művelői egyaránt tudják, hogy szakítani kell a tudományok egymástól való függetlenségéről szóló hazug burzsoá tanítással és meg kell vizsgálni az irodalomtörténet és a néprajz közös problémáit.

Irodalmunk régi századait (a XVIII. sz.-ig) teszem vizsgálat tárgyává a folklór-vonatkozások szempontjából, de természetesen elengedhetetlen lesz az irodalomtörténet és a folklór egyes elvi kérdéseinek a felvetése is.

Poszitivista irodalomtörténetírásunk a múlt században és ennek a századnak az elején a filológia módszereivel közeledett az íratlan költői alkotásokhoz. Az érdeklődés középpontjában a magyar ősköltészet kérdése állt. E filológiai kutatásokból rengeteg tanulmány és könyv, de kevés pozitív eredmény jött létre. Az irodalom és a népköltészet problémáit nem tudták egymással összefüggésben megvilágítani. Romantikus elméletek ugyan bőven születtek, a millenniumot ünneplő magyar uralkodó osztály hamis illúzióinak szaporítására, a népköltészeti alkotásokat azonban végül is nem sikerült beleilleszteni irodalmunk történeti fejlődésébe. Az irodalomtörténeti és folklór-problémákat azonban ennek során egyes tudósok úgy összekeverték, hogy azok a pozitív tárgyi eredmények, melyeket a részletkutatás helyenként mégis elért, helytelen összefüggésekbe kerültek. Elég ha Sebestyén Gyulának a magyar honfoglalás mondáiról írt könyvére gondolunk.

A szóbeli irodalomra vonatkozó pozitívista irodalomtörténeti kutatások eredménytelensége a józanul és kritikusan gondolkodó irodalomtörténészek előtt világossá vált. Király Györgynek »Magyar ősköltészet« c. 1921-ben megjelent munkája ennek a ténynek a beismerése. Miután kritikailag megrostálta mindazt, amit filológusaink addig a szentgalleni eset, a Gellért-legenda közismert epizódja, az ősi ritmusra vonatkozó feltevések, a rovásírás, a magyar mitológia rekonstruálása, pogány énekes rend feltételezése kapcsán a magyar ősköltészetre vonatkozólag kifejtettek, megállapítja, hogy az ősköltészetnek a filológia módszereivel történt kutatása eredménytelen maradt. De halljuk magának Király Györgynek a szavait: »Összefoglalva a mondottakat, megállapíthatjuk eddigi adataink alapján, hogy a magyar ősköltészet kutatása nem irodalomtörténeti probléma. Az irodalomtörténet írásban fennmaradt költői alkotások történeti összefüggésének a vizsgálata. Ebből a korból nem maradt semmi írott emlékünknél, rávonatkozó adataink rendkívül csekély

értékűek, visszakövetkezéseink bizonytalanok s amint látni fogjuk, egyetlen biztosan elfogadható költői termelésünknek, a honfoglalás és kalandozások mondáinak csak késői, latinnyelvű, száraz tartalmi kivonatait ismerjük, amint krónikásaink feljegyezték. Az irodalomtörténet-írók azonban nemcsak a tartalom érdekli, hanem a költői forma, s főként maga az individuális alkotás, melyről semmit sem tudunk. Az irodalomtörténész helyét ezen a téren a folklór, a néplélektan kutatójának kell átvennie; egyedül az ő módszereivel lehet megoldani a bonyolult kérdést.»

Király helyesen ismerte fel, hogy az addigi kutatások eredménytelenségének az oka elsősorban abban rejlik, hogy az iratlan költészet alkotásait nem a folklór módszereivel próbálták megvilágítani. Ahelyett azonban, hogy rámutatott volna a megoldás lehetőségeire — pedig Király a társadalmi problémák iránt nem volt érzéketlen — elválasztja egymástól az irodalmat és a folklórt, kirekesztve ezáltal az irodalomtörténetből a magyarság legrégebb költői termékeit, valamint dolgozó népünk alkotásait. Az államalapítás előtti költészetünknek a vizsgálata szerinte azért sem az irodalomtörténész feladata, mert noha helyenként ismerjük tartalmukat, a költői forma és az individuális alkotás ismeretlen. Elődeinek tudományos módszereit bírálva tehát Király nem tudott túljutni a polgári tudomány korlátain. Az irodalomtörténetnek mint az írott emlékek vizsgálatának és a folklórnak, mint az iratlan költészet-foglalkozó tudománynak egymástól való elszakítása most már általánossá vált, irodalomtörténészeink túlnyomó részénél.

Ennek a felfogásnak legkövetkezetesebb elméleti és gyakorlati képviselője Horváth János, aki »A magyar irodalmi műveltség kezdetei« című munkájában, — mely a középkori magyar irodalom szintézisének készült — az államalapítás előtti irodalma: egyáltalán nem tárgyalja és a folklór-alkotásokat később sem vonja be vizsgálódásai körébe.

Könyvét ezekkel a szavakkal kezdi: »Irodalom nincs írott szövegek nélkül; története a legrégebbiről fennmaradt írott szövegek vallo-másával kezdődik. Pogánykori magyar szövegekről semmi nyom, semmi emlékezet: »pogánykori magyar irodalomról« ennél fogva nem beszélünk.»¹

Irodalmunk multjának kutatói Horváth Jánost követve örültek, hogy megszabadultak a szájhagyományban élő költészet problémáitól, melyek megoldása terén annyiszor kudarcot vallottak. Az iratlan költészet vizsgálatát most már kizárólagosan néprajzi stúdiumnak tekintették, amelyből az irodalomtörténészeket csak az érdekelte, hogy kimutassák egyes folklór-alkotásokról, hogy nem a nép, hanem a művelt uralkodó osztályok lesüllyedt alkotásai. Felvethetné valaki, hogy ez nem volt hiba, hiszen a népköltészet termékeivel a néprajz művelői amúgyis foglalkoztak és így tulajdonképpen csak észszerű munkamegosztás jött létre, amit indokol az, hogy a szóbeli és írott költészet vizsgálatának különbözők a módszerei.

¹) Horváth id. mű 8.

Ez a beállítás hamis. Népdal és műköltői alkotás egyaránt egy-egy kor társadalmának költői-irodalmi termékei. A vizsgálódás módszere sem lehet különböző: mindkettőt a történettudomány módszerével kell megvizsgálni, a népdal és az írott vers különböző osztályoknak egyaránt a művészeti szó terén való megnyilvánulása. A népköltészetben is és az írott irodalomban is egy-egy kor társadalmi viszonyainak a visszatükröződését kell keresnünk, hogy meghatározhassuk a haladás-hoz való viszonyukat, feltárva és megismertetve így haladó hagyományainkat, hogy azok birtokában vehessünk részt a jelen harcaiban és a jövő építésében. A polgári tudománynak természetesen nem ez volt a célja, sőt éppen az ellenkezője: elkendőzni vagy meghamisítani a valóságot, megakadályozni, hogy a haladó hagyományok a jelenben is élő erőkké váljanak. A folklór és az írott irodalom esetében a szóbeliség és írásbeliség fetisizálása folytán lehetővé vált költészetünk kettéhasítása: a burzsoá irodalomtörténet — a népköltészetet, a dolgozó nép irodalmi tevékenységét, irodalomalattinak bélyegezve — bebizonyíthatta, hogy a kultúrát az uralkodó osztályok hozták létre.

Nézzünk erre egy jellemző példát. »Nem az ősi pogány, — írja Horváth János — hanem az új, idegen, keresztyén műveltség hozta létre a magyar irodalmat, helyesebben mondva: származtatta át a keresztyén latin irodalmat a magyarság tulajdonába is.« (Horváth id. mű 8.) A folklórtól megszabadult magyar irodalomtörténetírás így látta irodalmunk keletkezésének kérdését. Vagyis a magyar irodalom megteremtése az osztálytársadalomnak köszönhető, azáltal, hogy idegen papok segítségével átszármaztatta hozzánk a külföld latin literatúráját. Ezzel az állásponttal természetesen nem érthetünk egyet. Nem fogathatjuk el azt a módszert, amely az irodalomtörténetet, legalábbis a magyar irodalom régebbi századjaira vonatkozólag, az uralkodó osztály irodalmának a történetévé silányította. Mivel az irodalomtörténet egy osztály műveltségének a vizsgálata lett, a folklór természetesen a parasztság költészetének kizárólagos vizsgálatává vált, hozzájárulva így a város és falu ellentétének kiéleződéséhez, a parasztromantika és különböző národnyik eszmék terjedéséhez.

Látjuk tehát, hogy ha az irodalomtörténetből kirekesztjük a népköltészet vizsgálatát, hamis képet kapunk irodalmunkról. A polgári tudomány csődöt mondott akkor is, mikor a népköltészetet bevonta vizsgálódásai körébe és akkor is, amikor kirekesztette azt. A marxista tudomány feladata ennek a látszólagos antinómiának a feloldása. A szovjet folklór-tudósok sikeresen vették fel a küzdelmet a folklór és irodalom viszonyának formalista-pozitívista értelmezése ellen. Az élenjáró szovjet tudomány segítségével kell nekünk is felszámolnunk a burzsoá tudomány hibás elvi megfontolásait.

Mindenekelőtt szakítani kell azzal a felfogással, mely a népköltészet és írott irodalom szétválasztását hirdeti. Azt szokták mondani, hogy a népköltészet alkotásai személytelenek, míg az irodalom termékeit egyes ismert személyek írják. Ezzel szemben csupán arról van szó, hogy az irodalmi alkotásokat olyan személyek hozzák létre, akik ismerik az írást és így műveik lelva állandó formában fennmaradhatnak, míg

a népköltészet termékeit azok alkotják, akik nem tudnak írni és ezért nem biztosíthatják az általuk elmondott szöveg sértetlen megőrzését.

De nem jelenthet elválasztó vonalat az sem, hogy a népköltészet termékeinél állandó szöveg helyett a variációk nagy tömegével van dolgunk. Kérdés, hogy az irodalom területén mindig rendelkezésünkre áll-e a szerző hiteles szövege? A felelet erre: nem. A könyvnyomtatás ugyan nagyban elősegíti a szövegek hiteles fennmaradását, de az ókori és középkori kéziratban őrzött alkotások általában nem a szerzők eredeti változatlan szövegezésében maradtak fenn, hanem egymástól olykor erősen eltérő variációk sokaságában. A kéziratok variációk jelentős része másolási hibáknak köszönheti létrejöttét, nagyon sok esetben azonban a másolók tudatos változtatásának, interpolációinak köszönhető egy-egy új variáns keletkezése. Elég ha a XVII. századi magyar kéziratok énekeskönyvekre gondolunk, melyekben egy-egy versnek számos egymástól döntően eltérő változatát ismerjük meg. Itt sem ismerjük a legtöbb esetben a szerzőt, itt sincs meg a szövegek állandósága! Formai szempontból tehát a kéziratok irodalomnál ugyanolyan jelenségeket találunk, mint a toklórnál, a különbség csupán az, hogy a kéziratok szövegeknél — mivel ezek hiteles fennmaradására több lehetőség van, mint a szájhagyományban élő irodalmi alkotások esetében — a variációk szerepe kisebb.

Látható a fentiekből, hogy írott és íratlan költészet közé nem húzható éles határvonal. »A népköltészet alkotásait — írja Nyikoláj Leontyev — azért nem írták le, azért terjedt szájhagyományként szájról-szájra, mert a nép nem tudott írni. Ezért válhatott az írni-olvasni nem tudó, de jó emlékezőtehetséggel és művészi készséggel megáldott ember csak mesemondóvá. A gondolat — s ezen belül a művészi gondolat — közlésének egyetlen módja a beszéd volt. A sok íratlan művet igen nehéz volt fejben tartani. Ezért kényszerült a mesemondó egy kötött költészeti forma kialakítására, a témák korlátozására, állandó háromszoros ismétlésre, folyton visszatérő jelzőkre stb.«³⁾

A népköltészet különleges formai sajátosságai tehát szintén nem jöhetnek számításba mint az irodalom és folklór szétválasztását igazoló érvek, mert ezek a szóbeliség következtében fejlődtek ki, nem pedig a nép valamilyen különlegességei.

Eddig a folklórt a szóbeli költészettel azonosítottuk. Fel kell azonban vetni a kérdést, helyes-e ez? Az irodalom szóbeliségének az oka az írástudatlanság. A középkorban azonban az egyháziakat leszámítva általában a feudális urak sem tudtak írni. Ugyanakkor a magyar parasztság, a magyar dolgozó nép hangját, szociális követeléseit halljuk a kuruckor szegénylegény-énekeiben. Ezek közül a versek közül többet korabeli feljegyzésekből ismerünk⁴⁾ és kimutathatólag olyan személyek írták, akiknek bizonyos iskolázottságuk is volt. Vajon ezeket a kuruc költeményeket, mert szerzőjük leírta őket és mert nem viselik magukon a népköltészet ú. n. formai sajátosságait, kirekeszthetjük-e a nép költői

³⁾ *Leontyev*: A múltba nézők. *Novij Mir* 1948 IX. Magyarul: Művészeti tájékoztató 1949 febr. 35. l.

alkotásaiból, helyet adva viszont írástudatlan feudális urak énceiknek? Még bonyolultabbá válik azonban a kérdés, ha a népköltészet ú. n. elmúlásának a kérdését vizsgáljuk. A népköltészet íratlan költészet értelemben véve kiveszőben van. Ez nem is csodálatos: már a polgári társadalmi lehetővé teszi az írás nagyfokú elterjedését, a szocializmus idején pedig végkép megszűnik az analfabetizmus, ami elkerülhetetlenül a szóbeli költészet pusztulásához vezet. Ennek az a következménye, hogy mire a dolgozó nép a kizsákmányolás alóli felszabadulását, a szocializmust kívívja, megszűnne a népköltészet. A Szovjetunióban ma még virágzik a szóbeli költészet: az októberi forradalom, a szovjet nép nagy vezérei Lenin és Sztálin, a szocialista építés, a nagy honvédó háború számos népi ének, mese keletkezésére adott alkalmat. A Szovjetunió népeinek rohamos kulturális emelkedése következtében az íratlan költészet mégis elmúlóban van. Egyre több népi mesemondó leírja történeteit. Gorkij a szovjet folklór leglelkesebb támogatója és teoretikusa, ki is adott több, — meséit írásban megörökítő — népi mesemondótól származó gyűjteményt. Ezek ne lennének már a népköltészet alkotásainak tekinthetők?

Nyilvánvaló, hogy a népköltészetnek a szóbeli költészettel való azonosítása nem tartható fenn. Gyökeresen fel kell számolni a folklór formalista értelmezését. A folklór helyes meghatározását Gorkijnak köszönhetjük, akit méltán tekintenek a szovjet folklór-tudomány megeremlítőjének. Szerinte a folklór a dolgozó nép irodalmi tevékenysége. A népköltészet fogalmát tehát a tartalmi, eszmei, nem pedig a formai oldalról kell meghatározni. A népköltészet vizsgálatánál nem az analfabetizmus következtében létrejött formai elemek kutatására kell a hangsúlyt helyezni, hanem a dolgozó nép irodalmi alkotásait kell feltárni, tekintet nélkül azok írott, vagy íratlan formájára. Nem kétséges, hogy a magyar folklór-alkotások túlnyomó része még íratlan, de nem ez teszi a lényegét. A költészet íratlan formája történelmileg elmúló, a népköltészet viszont, mint az irodalomnak egyik döntően fontos része megmarad, sőt igazi felvirágzása éppen akkor várható, amikor az íratlan költészet már a múlté lesz. Ezt bizonyítja a szovjet folklór példája. 1931-ben írta Gorkij: »Meg vagyok győződve arról, hogy nyunkástmegyeink, felszabadult dolgozóink a művészet minden területén hamarosan alkotó munkába kezdenek, és hogy a művészi tevékenység valamely kollektív formája kialakulásának a hajnalán vagyunk.«³⁾ Gorkij jóslata be is vált: a szovjet gyárak, bányák, kolhozok népének irodalmi tevékenysége állandóan nő, de ebben az íratlan költészet már alárendelt szerepet játszik.

Elképzelhető a fentiekkel szemben egy olyan álláspont, mely szerint a népköltészet fogalmának tartalmi értelmezése az eddigi formális helyett csupán terminológiai kérdés és ezért fölösleges. Maradjon meg a népköltészet íratlan költészet értelemben. Ebben az esetben azt kellene mondanunk, hogy az osztály nélküli társadalom létrejöttével megszűnik a népköltészet és helyette csak egységes írott irodalom lesz. Ez az állás-

³⁾ Gorkij: Az irodalomról és egyebekről. Idézi Leontyev id. mű 45.

pont helytelen, rá kell mutatnom arra, hogy itt nem terminológiai kérdéstről van szó.

Az ősi osztály nélküli társadalom szabad ember hozta létre a költészetet és ez egységes iratlan népköltészet volt. Az osztálytársadalom keletkezésekor feltalált betűírás következtében hasadt az irodalom írott és iratlan részre. Az irodalomnak ez a megosztottsága megmarad mindaddig, míg létre nem jön a kommunista osztály nélküli társadalom, amikor az irodalom egysége újra megvalósul, de most már az írásbeliség magasabb fokán. Most válik elvi kérdéssé, hogy ezt az új egységes írott irodalmat csak irodalomnak nevezzük-e, jelezve ezzel, hogy a népköltészet, mint egy történetileg múlt jelenség megszűnt és az írott irodalom most már a dolgozó néphez is eljutott, vagy pedig ezt az új nagy népi irodalmat a népköltészet szerves folytatásának, kiteljesedésének tartjuk-e, mely természetesen magába olvasztja és tovább őrzi az írott irodalom valamennyi értékét, haladó hagyományát is.

Nem kétséges, hogy az előbbi esetben a dolgozó nép kultúrateremtő erejének a lebecsüléséről volna szó, annak hangsúlyozásával, hogy az irodalom fejlődése a kizsákmányoló osztályok érdeme. Gorkij természetesen a másik véleményt képviselte:

»A nép nem csupán olyan erő, amely az anyagi értékeket megteremti; a nép a szellemi értékek egyetlen forrása, az első időre, szépségre és az alkotás zsenialitására nézve a filozófusok és a költők között; a nép teremtette meg a nagy költeményeket, az összes földi tragédiát és a legnagyobbat: a világ kultúrájának történetét...

A mítoszban és az eposzban, mint a nyelvben is, határozottan az egész nép kollektív alkotása tükröződik, nem egy ember személyes véleménye...

A kollektív alkotás hatalmát mindennél világosabban bizonyítja az, hogy évszázadok során az egyéni alkotás az Iliászhoz, vagy Kalevalához fogható nem teremtett és hogy az egyéni zseni nem teremtett semmit, aminek gyökere ne a népi alkotás volna, egyetlen olyan világra szóló típust sem, amely ne lett volna meg korábban a népmondákban és legendákban...

Minden ország költői a nép kollektív alkotásának kincsesházából merítették legjobb műveiket, ahol már régóta adva vannak az összes költői megnyilatkozások, az összes magasított alakok és típusok, ... Az egyéni alkotás legjobb példái remekül csiszolt ékkövek, de ezeket az ékköveket a néptömegek kollektív ereje teremtette meg.⁴⁾

Gorkij idézett nyilatkozata nemcsak arra ad feleletet, hogy miért szükséges a népköltészetet eszmei-tartalmi szempontból értelmezni, hanem feleletet ad az egyéni és kollektív teremtőerő kérdésére is. A polgári tudomány ezt a kérdést pozitívista módon vetette fel egymást kizáróan szembeállítva a folklórban az egyéni vagy közösségi alkotás lehetőségét, ami végül szükségképpen arra vezetett, hogy a népköltészet termékeit egy-egy szerző személyes művének tekintették, aláérték-

⁴⁾ Gorkij: A személyiség lerombolása. Idézi: Krajevskij és Lipájev: Orosz irodalmi, tankönyv a nem orosz középiskolák VIII. o. számára.

kelve így a tömeg teremtő erejét. Gorkij a személyiség történeti szerepéről szóló marxista tanítás alapján oldja meg ezt a kérdést, mikor azt írja, hogy »az egyéni alkotás legjobb példái remekül csiszolt ékkövek, de ezeket az ékköveket a néptömegek kollektív ereje teremtette meg«. Az egyes folklóralkotások nyilvánvalóan mindig egy-egy személy tolmácsolásában és megformálásában jönnek létre, de nem a szerző személyes gondolkodását tükrözik, hanem az egész népet.

Gorkij fenti tételei alapján, magától értetődően, el kell utasítani azt a polgári felfogást is, amely az írott irodalomnak a folklórra gyakorolt egyoldalú hatását tételezi fel. E. V. Gippiusz a moszkvai Néprajzi Intézet tudományos tanácsának ülésén, a szovjet folklóristák munkájának fogyatékoságairól szólva, figyelmeztetett erre és hangsúlyozta, hogy nem egyoldalú hatásról, hanem kölcsönös folyamatról van szó, »hogy minden irodalmi alkotás folklórizációjának feltétele az, hogy folklór forrásai legyenek eszmei, nem pedig formai értelemben.«⁵⁾

Az irodalom és folklór viszonyával kapcsolatos problémák elvi felvetése után, nézzük meg, hogy a folklórra vonatkozó szovjet elméleti eredményeket hogyan hasznosíthatjuk a régi magyar irodalom folklór-problémáival kapcsolatban.

Az ösköltészetet vissza kell iktatnunk a magyar irodalom korszakai közé. Irodalmunk megindulása tehát nem Szent István idegen papjainak, hanem az ősi osztály nélküli társadalom szabad magyarjainak az érdeme. A magyarság őstörténetének fővonalait Molnár Erik munkájából már ismerjük. Molnár maga is utal helyenként arra, hogy egyes mondák a társadalom mely fejlődési fokának emlékét őrzik. Irodalomtörténészeinkre és folklóristáinkra vár azonban a feladat, hogy a civilizáció előtti társadalomunk történetét kiegészítsék ugyanezen kor irodalmi tevékenységének történetével. Ez a munka, természetesen, rendkívül nehéz, különösen a líra területén, ahol azonban archaikus elemeket tartalmazó népdalainknak a vizsgálata és az összehasonlító folklór tanulságai az őstársadalmak fejlődésének ismeretében föltétlenül eredményre vezetnének. Az epika terén valamivel könnyebb a helyzet. Krónikáinkból kielemezhető, hogy mi az, ami szájhagyomány alapján került feljegyzésre. Legújabbán Gyórfy György könyve (Krónikáink és a magyar őstörténet. Budapest 1948.) mutatta meg az eredetmondára vonatkozólag, hogy össze lehet állítani az államalapítás előtti magyarság mondaanyagának egy lényeges részét. Ezt a munkát folytatni kell, de ezzel párhuzamosan a hiteles mondaanyag részletes tartalmi elemzését is meg kell kezdeni. A család és a társadalmi forma fejlődésének ismeretében meg tudjuk állapítani, hogy egyes mondáink mikor keletkeztek, illetve a társadalom fejlődésével milyen átalakuláson mentek keresztül. Gyórfynek a munkája is rámutatott az eredetmonda, valamint az Álmosmonda archaikusabb és újabb változatára, anélkül azonban, hogy rámutatott volna a monda változásának gazdasági-társadalmi okaira. Nyilvánvaló, hogy a két monda legarchaikusabb eleme: a magyar népnek Enech előanyagától, valamint Álmosnak Emesétől, mint nöstényállat-

⁵⁾ Szovjetszkaja Etnografija 1948. 3. sz.

ősöktől való származása, — még az anyajogú család emlékét őrzi. Ezek a mondái elemek tehát legkésőbb a barbárság alsó fokán, a magyarság esetében az ananyinói korszakban keletkeztek. A mondának az átalakulása az apajognak a bevezetése következtében jött létre, amikor is az anyajogú leszármazást hangsúlyozó monda értelmét veszítette. Ezért kellett Enech mellé férfiőst állítani, a sarvasüldözést Enechtől elválasztva, a fiakkal hozni kapcsolatba; Emese esetében pedig a héjjától való megtermékenyítést Emese álmává alakítani, hangsúlyozva, hogy ekkor már terhes volt Úgyektől.

Hasonlóképpen őrzi a Ménrót többnejűségére való utalás a csoport-házasság maradványának, a nőrablás mondája pedig a szigorúan exogám párosházasságnak az emlékét.

Ősköltészeti kutatásainknak tehát meg kell indulnia, hogy irodalmunknak ez a korábban félreértett és romantikusan kezelt, majd később elsikkasztott korszaka újra elfoglalja méltó helyét irodalmunk történetének legelején.

A másik kérdés, amire ki akarok térni, a középkori és XVI. századi történeti epika kérdése. Irodalomtörténészeink nem tudtak mit kezdeni azokkal az adatokkal, amelyek XIV—XV. századi témájú hegedősénekekre vonatkoztak, ezért végül mellőzték őket.

Milyen adatokról van szó? Turóczy megemlíti, hogy a lantosok Kontról énekelnek, Liszti püspök a kenyérmezei csatáról hallott énekeket korcsmai hegedősöktől, Istvánffy Zách Feliciánról szóló énekről tud, Bél Mátyás Toldiról hallott énekelni stb.

Az eddigi meglehetősen terméketlen kutatás részben ezeknek az elveszett hegedős énekeknek a formája, verselése, részben — a későbbi feldolgozások alapján ismert — motívumaik nemzetközi kapcsolatai iránt érdeklődött. Tartalmuk társadalmi elemzésére nem került sor. Ha így megvizsgáljuk a kérdést, akkor azt láthatjuk, hogy ezeknek az elveszett énekeknek egy része olyan hősökre vonatkozik, akik óriási testi erejükkel, vitézségükkel tűnnek ki (pl. Toldi); a becsületük védelmére a királlyal is szembeszállnak (Zách Felician); a királyi bosszút hősként viselik el (Kont). Mindezek a hősök, noha az uralkodó feudális osztályhoz tartoznak, olyan cselekedeteket hajtanak végre, olyan magatartást tanúsítanak, melyekben a dolgozó nép ereje, vágyakozása, reménye testesül meg. Nem véletlenül maradt fenn a Toldi-monda a nép között és nem véletlenül nyúlt Arany éppen a Toldi-témához, mikor a magyar nép forradalomelőtti hangulatának adott kifejezést.

Nem kétséges tehát, hogy ezeket az énekeket népi alkotásoknak kell tekintenünk akkor is, ha urak szolgálatában álló énekmondók költötték. A szovjet tudomány bebizonyította, hogy a középkori énekmondók, az orosz *skomoroch*-ok népi származásúak és azért, hogy főúri, sőt esetleg királyi udvarokban megfordultak, nem szakadtak el a néptől, annál kevésbé, mert a feudalizmus bizonyos korszakaiban a feudális urak környezetében születhettek olyan énekek, melyek az egész nép eszméit tolmácsolták, különösen, ha egy egészen a prehisztó-

rikus időkig visszanyúló népköltészeti hagyományhoz kapcsolódnak.⁶⁾ Nálunk is erről van szó. A XV—XVI. századi hegedősök elődei, a jocularok, Anonymus idejében a honfoglalásról és a kalandozások hőseiről énekeltek. Sajnos, az államalapítást követő századokból nincs adatunk epikus énekek keletkezéséről, de a jocularokról szóló híradásokból nyilvánvaló, hogy az árpádházi királyok alatt történt események közül is számosat megverseltek. Aba Sámuelnek az új állami rend és uralkodóosztály elleni lázadása, Szent László háborúi a kúnok ellen, a tatárjárás, mind tárgyai lehettek ilyen népi epikus énekeknek. Ezt annál is inkább feltételezhetjük, mert külföldi analógiákból ismerjük ezeknek az énekeknek a tematikáját.

Elveszett jocular és hegedős énekeink ugyanis hasonlóak a chansons de gestes-hez, az orosz bilinákhoz és természetesen más népek hasonló alkotásaihoz. Ezek az énekek, melyek élesen különböznek mind a már olvasásra szánt nyugati lovagregényektől, mind az oroszoknál a XVI. században feltűnő históriás énekektől, a társadalmi fejlődés egy bizonyos periódusában jönnek létre: a feudális állam megalakítása és a feudalizmus virágzása idején. Franciaországban a IX—XII. századig, Oroszországban a XI—XVI. századig, nálunk a XI.-tól a XV. század elejéig tart ez a periódus. Középkori énekmondóink alkotásaiban tehát az elveszett magyar chanson de gestes-et, az elveszett magyar bilinát kell látnunk. Szerves továbbfejlődése mindez az államalapítást megelőző korok ősi költészetének. Nem korlátozhatjuk ezért középkori irodalmunkat az egyház latinnyelvű vallásos szövegeire.

Ennek az epikának a feudalizmus bomlása vetett véget Magyarországon, Oroszországban és Franciaországban egyaránt. Az egyes énekek természetesen tovább éltek a nép körében, — Oroszországban korunkig fennmaradtak. A feudalizmus bomlásának a korában azonban a népi történeti epikának új fajtájával találkozunk. Tudjuk, hogy hegedősök a kenyérmezei csatáról énekeltek; egy másik Mátyás-korabeli harci eseményről számol be a Szabács viadaláról szóló írásban fennmaradt vers; Mátyásnak Jajca körüli csatájával foglalkozhatott az az ének, melynek csak kétsoros töredékét ismerjük:

»Mikor magyar király zászlóját látá,
Jó lovának száját futni bocsátá.«

Ezek az énekek mind friss eseményeket mondanak el történeti hitelességre törekedve. Ennek az aktuális történeti epikának a képviselője a XVI. században a lantos Tinódi, aki azonban már leírja, sőt ki is nyomtatja históriás énekeit.

Látjuk tehát, hogy Mátyás uralkodása alatt megjelenik a históriás ének írott és íratlan formában egyaránt. Ezeknek témája a török elleni harc, a nemzeti egység hangsúlyozása — ez utóbbi különösen Tinódinál. Látjuk tehát, hogy a históriás énekek határozott politikai tendenciája van. Még jobban megvilágosodik ez, ha egy külföldi analógiát nézünk meg.

⁶⁾ Szokolov: Le folklore russe. Paris 1945. 175.

A politikai fejlődés hasonlósága miatt Oroszországot kell választanunk. Sztálin a X. pártkongresszuson kifejtette, hogy az újkori nemzet-államok kifejlődése keleten a nyugati államokétól eltérő módon következett be. Míg ugyanis Nyugateurópában a kapitalizálódó polgárság teremtette meg az egységes nemzeti államokat, addig Európa keleti részén külső körülmények kényszerítő hatása alatt (nálunk ilyen volt a török előnyomulása) a centralizált állam megeremtésének a szükségessége már a kapitalizmus kifejlődése előtt bekövetkezett. Sztálin erre a fejlődésre mint legjellemzőbb példákat Oroszországot, Ausztriát és Magyarországot említi. (L. *A marxizmus és a nemzeti-gyarmati kérdés*. Oroszul 1937.) Indokolt ezért, hogy a XVI. századi fejlődésre vonatkozólag az oroszországi analóg helyzetet különösen figyelembe vegyük.

Oroszországban a centralizált állam kérdése IV. Iván uralkodása alatt vált aktuálissá, akinek sikerült feladatát több sikerrel megvalósítania, mint száz évvel előbb a mi Mátyásunknak.

Az orosz történelmi ének IV. Iván uralkodása alatt, a XVI. század második felében tűnt fel. Az énekeknek a tárgya: a tatárok, majd a törökök elleni nemzeti felszabadító és honvédő háborúk, valamint a nemzeti egység és az uralkodó centralizációs törekvéseinek a népszerűsítése.

Politikailag irányított epikáról van tehát szó. Mivel azonban mind a nemzeti háborúk, mind a bojárok letörésével együttjáró centralizáció egyezett a nép érdekeivel, a történelmi énekek nagymértékű folklorizációja szükségszerű és természetes jelenség.⁷⁾

A magyar történelmi énekekben is ilyen politikai költészetet kell látnunk. A történelmi ének nálunk is a török elleni intenzív honvédő harc és az ennek következtében szükséges nemzeti centralizációra irányuló kísérlet idején tűnik fel a XV. század második felében.

Az említett korok epikájában tehát határozottan el kell választanunk egymástól a chanson de gestes-szerű epikát a történelmi énekektől és a további kutatásnak elsősorban ezek társadalmi-politikai tartalmi vizsgálatára kell irányulnia, aminek során tisztázni lehet ezek folklor-, vagy részbeni folklor-jellegét.

Az ösköltészet, valamint a középkori és XVI. századi történelmi epika kérdését csak mint példákat hoztam fel, annak bizonyítására, hogy ha az írott és íratlan irodalmat nem választjuk szét és ha a népköltészet formális értelmezésével szakítunk, akkor a marxizmus-leninizmus alapján és a szovjet tudomány eredményeinek nagymértékű felhasználásával a siker reményében foghatunk hozzá a magyar irodalomtörténet és folklor eddigi megoldhatatlannak látszó problémáinak tisztázásához.

A példák számát még szaporíthatnám. Revízió alá kell venni a virágénekek, a népballadák kérdését, a széphistóriák és a folklor összefüggéseit és így tovább. Irodalomtörténészeinknek és folkloristáinknak egymással szorosan együttműködve kell hozzáfogniok ezeknek a kérdéseknek a megoldásához. Ha ez megtörténik, akkor irodalomtörténetünk-

⁷⁾ Szokolov id. mű 186—7.

ben a valóságnak megfelelő hangsúllyal fog szerepelni a dolgozó nép irodalmi alkotó tevékenysége.

Befejezésül a folklór-kérdésektől idegenkedő irodalomtörténészekhez szólva, hadd idézzem Lenin szavait, melyeket egy munkatársa, Boncs-Brufjéics jegyzett fel. Miután Lenin néhány orosz népköltési gyűjteményt áttanulmányozott, ezt mondta: »Látom, hogy nyilván nincs elég dolgozó kéz és igény arra, hogy mindezt közöljék, hogy mind ezt társadalmi-politikai szempontból átvizsgálják; pedig ennek az anyagnak az alapján gyönyörű tanulmányt lehetne írni a nép vágyairól és reményeiről... erre fel kellene hívni irodalomtörténészeink figyelmét.«⁸⁾

⁸⁾ *Boncs-Brufjéics* : Lenin a költészetéről. Idézi Krajevcszkij és Lipájev id. mű 6. l.

LUKÁCS GYÖRGY:

A MI GOETHÉNK

(Ünnepi beszéd a berlini »Kulturbund für Erneuerung der Kunst«
1949. augusztus 31-i ülésén)

Kétszáz év mult el Goethe születése és több, mint egy évszázad halála óta. Goethe hosszú élete átfogja az emberiség fejlődésének több szakaszát, amelyeket nagy forradalmi változások szakítanak meg. Ő maga teljesen tudatában van annak, hogy milyen jelentősége van e nagy átalakulások korszakának az ő élete és munkássága szempontjából. Mint öreg ember mondja Eckermannnak: »Megvan az a nagy előnyöm, hogy olyan időkben születtem, amikor napirendre kerültek a legnagyobb világesemények és tartottak egész életemen keresztül, úgyhogy élő tanuja voltam a hétéves háborúnak, Amerika elválásának Angliától, majd a francia forradalomnak, végül pedig az egész napoleoni korszaknak, a hős bukásáig és az azt követő eseményekig. Ezáltal egészen más eredményekre és nézetekre jutottam, mint majd lehetséges lesz azoknak, akik most születnek és akik e nagy eseményeket csak könyvből ismerhetik meg s meg sem értik őket.« És e kijelentések után Goethe még megérezte a júliusi forradalmat és ezzel a restaurációs korszak összeomlásának kezdetét.

Még nagyobb változásokat hozott a halálát követő évszázad. A 48-as forradalom közvetlen előkészületei és e forradalom maga lezárta azt a korszakot, amelyhez Goethe tartozott. Lezárja mind a szűkebb értelemben vett »művészi korszakot«, hogy Heine kifejezésével éljünk, mind pedig tágabb értelemben Németország demokratikus megújulásának azt a nagy előkészítő korát, amely Lessinggel kezdődik és Heinével ér véget. A 48-as forradalom veresége a német birodalom megalapításának reakciós balfogásához és a német nép egységének hamis, reakciós megalkotásához vezet. 1918 és 1945 jelzik ennek a rosszul sikerült nemzetté alakulásnak katasztrófális összeomlását. Mint Goethe életében, még most is feladatként áll a német nép előtt, hogy nemzetté alakuljon.

Ehhez járul még a sokkal döntőbb 1917-es Nagy Októberi Forradalom, a szocialista Szovjetunió keletkezése. Ez indítja meg az emberiség tökéletes új életformáért folytatott küzdelmét, amellyel túlhalad az osztálytársadalmakon, »az emberiség előtörténetén.« Ennek a harcnak eredményeképpen a Szovjetunióban megvalósult a szocialista társadalom, megindult a szocialista anyagi, szellemi és erkölcsi kultúra nagyszerű

építése. És a szocializmus új emberiségének diadalmenete nem áll meg a Szovjetunió határain. Tőle nyugatra az új népi demokráciák fognak hozzá a szocializmus építéséhez ; tőle keletre éppen most diadalmaskodik a szocializmus a kínai forradalmi hadsereg győzelmeiben.

Csak erről a pontról — és mindenekelőtt az 1917-es év és a Szovjetunióban megvalósított szocializmus aspektusából — vizsgálhatjuk és mérlegelhetjük, hogy mit jelent ma Goethe valójában a mi számunkra.

1.

A szemléletnek ez a módja nem jelenti Goethe semmiféle »aktualizálását.« Ellenkezőleg : éppen ez a nézőpont teszi lehetségessé azt, hogy kifejezésre jusson valódi lénye, emberi és költői személyiségének legbensőbb magja. Mert csak innen láthatjuk, hogyan újulhat meg ma is hatása ; hiszen a nagy költő úgynevezett halhatatlansága nem egyéb, mint eleven hathatóságának állandó újjáteremtődése. Az olyan nagy költő, mint Goethe, mindig eleget tesz »az idők követelményeinek«, de ki is terjeszti és elmélyíti azokat, amennyiben napvilágra hozza az emberiség ama valódi problémáit, amelyek bennük rejlenek. Aki az utóbbit elmulasztja, vagy tökéletlenül viszi végbe, csakhamar elavul és feledésbe merül.

Ez a szemlélet egyáltalában nem újkeletű. Minden korszak használja, akár naivan, akár tudatosan. A kérdés csak az : melyik szakaszban mit látunk meg Goethéből? nagyságát vagy gyengeségét? És az, hogy e kettő hogyan viszonylik egymáshoz?

Vessünk egy futó pillantást Goethe életműve megítélésének főbb korszakaira. Friedrich Schlegel a francia forradalmat, Fichte filozófiáját és a Wilhelm Meistert együttesen tekinti a kezdődő XIX. század fő tendenciáinak. És ha mi most a fichte-i filozófiát, mint a keletkező dialektikus gondolkodás képviselőjét fogjuk fel Németországban, akkor Goethe legmagasabbrendű és legigazságosabb megítélésével állunk szemben, ami akkor egyáltalán lehetséges volt életműve befejezése előtt.

A júliusi forradalom után, Németország demokratikus átalakulása közvetlen ideológiai előkészítésének idején, a Goethéről alkotott kép már sokkal ingadozóbb. Börne sok szempontból korlátolt demokratizmusa csak azokat az éles ellentéteket látja, amelyek az ő fejlődési fókát a Goethétől elválasztják. Számára Goethe »rimelő lakáj«, a »rimtelen lakáj« Hegel mellett. Az ellentétes és rokonvonásokat sokkal igazságosabban ítéli meg Heinrich Heine, Börne jóval szélesebb látókörű kortársa, szövetségese és ellenfele. Heine egyrészt minden kétséget kizáró határozottsággal kimondja a »művészi korszak végét«, Németország irodalmi fejlődésének elszakadását Goethétől ; másrészt azonban teljesen tisztában van azzal, hogy magasabb történeti szempontból nézve, Németország egész költői és filozófiai fejlődése Lessing óta egyetlen egységes, történeti korszakot alkot, amelynek csúcspontja — minden kritika mellett — Goethe, a »világ tükre«, a »költészet Spinozája.«

A 48-as forradalom veresége, a német polgárság árulása saját forradalmával és ezáltal a német nép demokratikus egységének megteremtésével szemben, kapitulációja a Hohenzollernek előtt, lassanként teljesen új Goethe-kép kialakításához vezet. Csak most jelenik meg Goethe mint az »olimposzi jelenség«, a minden gyengeség felett álló félisten, az emberi életalakítás közvetlenül adott nagy példaképe. Ez a Goethe-kép, — később még részletesebben szólunk majd róla — nem egyéb Goethe minden emberi és költői gyengeségének fetiszizálásánál. Eltűnteti Goethe legkiválóbb tulajdonságait és egy kalap alá veszi jelentékeny vonásait gyengeségeivel és megalkuvásaival. Ez a kép, melyet az idők folyamán oly gyakran rajzoltak meg Goethéről, nem egyéb lepelnél, amellyel a német burzsoázia takargatni próbálta politikai kompromisszumait és az általa keletkezett nyárspolgárius erkölcsi züllést, a német mizériát, amely állandósult az új birodalom hazug csillogásában. Ez a kép valójában kísérlet arra, hogy a teljes ideológiai hanyatlást holmi új erény színeivel kendőzzék.

Az imperializmus korszakában ez a Goethe-kép mindinkább magán viseli a nyílt, harcias reakció vonásait. Goethe már Nietzsche-nél az imperialista életfilozófia őseként jelenik meg és ez az irányzat még csak tovább növekszik Gundolfnál, Spenglernél, Klagesnál stb. Nincs az imperializmusnak egyetlen olyan reakciós, irracionális, értelem- és tudományellenes irányzata, amely ne keresné elméleti igazolását Goethe életművében. Goethe ellentéte a jelennel, amelyet egyre inkább hangsúlyoznak, itt csak annyit jelent, hogy még mindig nem elég retrográd ahhoz, hogy kielégítse az imperialista reakció szóvivőinek igényeit.

Ezt az értékelést látjuk ma is a polgárság vezető ideológusainál. A hitleri uralom tizenkét éve és a második imperialista háború borzalmai után ezek az ideológusok még mindig úgy viselkednek, mint a restauráció Bourbonjai: semmit sem tanultak és semmit sem felejtettek. Ortega y Gasset a világ lényegét a bizonytalanságban látja, abban, hogy a világon »a véletlen irracionális hatalma« uralkodik. Olyan lényt lát az emberben, »amelynek nem sikerül azzá lennie, ami.« (Mallarmé-idézet.) És nem szemléljük irónia nélkül, hogyan vezeti Ortega y Gasset-et ez a gondolatmenet mind távolabb és távolabb Goethe-től, hogy a végén maga kényszerüljön bevallani: »Az élőlény össz helyzetében nehezen képzelhető el nagyobb különbség, mint az, amely Goethétőlünk elválasztja.« Így szerencsésen elérkeztünk ahhoz az elmélethez, amely a XIX. században a »szekuritás korát« látja és amellyel a fasizmus Alfred Baemlerhez hasonló elméleti szálláscsinálói megokolták a »Harmadik Birodalom« szükségszerű közelségét.

Ez sem véletlen. Csak annak lehet eleven viszonya a multhoz, aki előtt nyitva áll a jövő perspektívája. A fasizmus mindkettőt hazugsággal pótolja. Ortega y Gasset arra kényszeríti önmagát, hogy megrekedjen, megálljon a kétségbeesésnél és a haladó multtal való kapcsolat hiányánál. Ezzel visszatér a fasizmus előkészítésének idejéhez és a harcias reakció új fajtáját készíti elő. Ezt írja: »Azért kellene megkérdezni önmagunktól: hogyan lássa a multat az az ember, akinek a jövője a

legkérdésesebb jövő, amely elé az emberiség valaha is nézett? Mit jelent számunkra a múlt? ... a dolog ... mint valami nagy kérdőjel ... lóg a levegőben.»

Magátólértetődően ennek a kornak is megvoltak a haladó tendenciái. Itt csak Thomas Mann-t emeljük ki, ennek az iránynak legnagyobb alakját. Tanulmányai és regénye a barbár reakció sötét korszakában, a goethei lényeg következetes meghamisításának idején megformálják Goethe alakját, megmentik és helyreállítják Goethe életének progresszív és éppen progresszivitásában nagyszerű tartalmát. Minthogy azonban Thomas Mann konkrétan csak a polgári kortársak kiútnélküli problémáira irányítja tekintetét, és mert számára a jövő perspektívája (amely már élő jelen a világnak majdnem felén, vagy most érik el ilyen jelenné) csak elvontan jelenik meg gondolatainak horizontján, Goethe nála magányos óriásalakká válik, a törpék elkorcsosult filisztervilágában. Ez a történetfilozófiai pesszimizmus nem engedi meg, hogy csodálatos próbálkozásai ellenére Goethe-képe konkrétan kiteljesedjék. Mindig igaza van a polémikus szembeállításokban, — amint már Faust regényében megcáfolta Ortega y Gasset nézetét az ördögnek Adrian Leverkühnhöz intézett szavaiban, hogy Goethének — a mai polgári művészettel ellentétben — semmi szüksége nem volt ördögi ösztönzésre.

2.

Látjuk tehát: minden Goethe-kép a mindenkori jelen társadalmi áramlataiból és szükségleteiből keletkezett. Ez a felismerés azonban nem jelent történelmi relativizmust, amint azt az imperialista korszak polgári filozófusai képzelik. Az objektív igazság kritériuma ugyanis mindig az, hogy mennyiben keletkezhet a mindenkori osztályálláspont alapján lehetőleg teljes és hű Goethe-képmás. Ortega y Gasset felfogása azért is figyelemreméltó, mert akaratlanul is beismeri, hogy egy még annyira eltorzított Goethe-kép is egyre érhetlenebbé lesz az imperialista korszak polgári értelmisége számára.

Ezzel szemben a szocializmus közelgése, az irodalom megítélésének marxista szempontból való kidolgozása mindinkább megvilágíthatja Goethe lényeges, pozitív vonásait. Így Franz Mehring már az első imperialista világháború előtt kiszakította Goethe életének egy döntő fordulatát, olaszországi utazását, a hamisító legendák köréből és azt valódi lényegének megfelelően állította elénk. Mehring bebizonyítja, hogy Goethe, mint Weimari miniszter, kicsi országát a felvilágosodás társadalmi elveinek szellemében akarta megreformálni, tehát a feudális csökevények felszámolására törekedett. Ennek a törekvésnek kudarca — nem pedig valamiféle Charlotte von Steinrel kapcsolatos szerelmi tragédia — készítette arra, hogy szinte menekülésszerűen távozzék Weimarból, hogy lemondjon politikai értelemben vett miniszteri tevékenységéről és magát most már kizárólag a tudománynak és a művészetnek szentelje.

Bár ez a fordulat még élesebb volt, mint Mehring gondolta, mégis igazolja feltevését. Goethe ugyanis, mint Weimari miniszter, nemcsak antifeudális belpolitikát, hanem poroszellenes külpolitikát is követett,

hogy ezzel, ha bizonytalan és félénk formában is, kísérletet tegyen a német egység helyreállításának érdekében. Arra a kísérletre gondolunk, amely az úgynevezett »fejedelmek szövetségének« megalapítására irányult. Ez a szövetség eredetileg a kis német államok egyesülését célozta volna Poroszország és a Habsburg monarchia ellen, később azonban porosz oldalra sodródott, nagyon is Goethe akarata ellenére. Bizonyára több, mint véletlen, hogy Goethe mindkét irányú törekvésének kudarca időben egybeesik Olaszországba való menekülésével.

Már ezek a tények is teljesen más beállításban mutatják az Olimposz »apolitikus« lakóját, »magányosságát«, amelyet polgári értelmesei pusztán zsenialitásából igyekeznek magyarázni. Az, hogy Goethe most már teljesen visszavonult az aktív politikától, vereségének beismerését jelenti; beismerését annak, hogy nem lehetett haladó politikát folytatni az ő helyzetében, a rendelkezésére álló eszközökkel; tehát mély rezignációt. Az érett és öreg Goethe Weimarban, a Németország megújulásáért folytatott küzdelem megvert bajnoka majdnem úgy él, mint Lessing Wolfenbüttelben, még ha a belső és külső körülmények lényegesen különböztek is. Ezekon a társadalmi alapokon nyugszik tehát a »művészi korszak«, amely Goethevel kezdődik.

A napoleoni korszak a korábbi tendenciák rövid újjáéledését hozza Goethe számára. Mit jelent Goethe számára Napoleon? Semmiesetre sem azt, amit Nietzsche és Gundolf óta hangoztat a polgári irodalmi legenda: hogy két lángész találkozott itt, akik függetlenül politikai és társadalmi tendenciáktól, mint lángelmék, kölcsönösen és ellenálthatatlanul vonzódtak egymáshoz. Napoleon Goethében korszakának reprezentatív költőt látta, aki a forradalom előtti idő nagy konfliktusát formálta meg a Wertherben és akit egyedül tartott képesnek arra, hogy megírja a napoleoni korszak nagy politikai tragédiáját. Goethe a maga részéről Napoleonban látta a francia forradalom társadalmi tendenciáinak örökösét, »a közjog párizsi nagy tanítóját«, Hegel kifejezésével élve. Remélte, hogy majd Napoleon számolja fel a németországi feudalizmust, anélkül, hogy igénybe kellene venni a jakobinizmus plebejus erejét. Röviden szólva: Goethe rokonszenve Napoleon iránt folytatása volt annak a politikának, amelyet, mint weimari miniszter folytatott és azt jelentette, hogy helyeselte Napoleonnak a Rajnai Szövetség megalakítására irányuló törekvéseit.

Goethének ez az állásfoglalása megmagyarázza, hogy miért hitt az utolsó percig Napoleon győzelmében, miért maradt élete végéig tisztelője és híve a korszakának. Ez magyarázza meg kétkedését és bizalmatlanságát a felszabadító mozgalommal szemben. Igen világosan fejezi ki ezt a nagyon is jogos bizalmatlanságát egy beszélgetésében, amelyet 1813-ban folytatott a történész Ludennal:

»Felébredt a nép valójában-e? Tudja-e, hogy mit akar és mire képes? ... És vajon minden mozgalom felkelést jelent? Felkel-e az, akit erőszakkal ráznak fel? ... És mi az, amit kivívtunk, vagy megnyertünk? Azt mondják, a szabadság; azonban helyesebb volna talán felszabadulásnak nevezni, mégpedig nem az idegenek igája alól, hanem az egyik idegen iga alól.« (Aláhúzás tőlem ered. L. Gy.)

Goethe fejlődésének ez a vonala egyáltalában nem epizódikus költői fejlődésében sem. Ne felejtjük el, hogy Goethe csak kettőt valósított meg ifjúsága számos drámai tervéből: a Götzöt és a Faustot. Nem véletlen, hogy mindkettő a felbomló német feudalizmus krízisének idején játszódik, a reformáció és a parasztháború korában. Goethe már ifjúkorában ösztönösen érezte azt, amit a 40-es években Alexander von Humboldt kerekén kimondott: hogy a parasztháború jelentette a német fejlődés sorsának fordulóját és a Németország megújulására irányuló törekvések újra csak ott vehetők fel, ahol a parasztháború vereséget szenvedett. Természetesen a fiatalkori drámát még teljesen megtölti a reakciós rablólovag Götz von Berlichingen romantikus dicsőítése. Nem szabad elfelejtenünk azonban, hogy az a megfeszített és nehéz munka, amelyet Goethe a Faust második részének megírására fordított, éppen arra irányult, hogy most már a francia forradalom és a napoleoni idők tapasztalatai alapján az igazságnak megfelelő objektív ábrázolását adja ennek a kornak. Csak ez az ábrázolás, csak a modern kapitalizmus betörése a Szent Római Birodalom széteső világába, teszi lehetségessé Faust utolsó látomását: »szabad földön állni szabad néppel.«

Már ez a vázlatos utalás Goethe életpályájára, szétrombolja az »Olimposz lakójának« képét. Ez a felfogás eltítkolta Goethe életének minden vereségét és kompromisszumát, sőt dicsőítette ezeket, mint »bölcseséget« és »emberi tökéletességet.« Most már a mi feladatunk, hogy kiméletlenül feltárjuk mindezeket a vereségeket és kompromisszumokat, azokat is, amelyekben Goethe, mert alkalmazkodni igyekezett kora rossz tendenciáihoz, belsőleg túlment azon a határon, amely szükséges lett volna ahhoz, hogy megvédelmezze emberi és költői személyiségének magját.

Igy egészen más Goethe-kép keletkezik. Utált körülményekhez láncoltan áll Goethe előttünk és újból és újból vereséget szenved legfontosabb törekvéseiben. Megtört, elkeseredetten hallgató, ironikusan lemondó Goethe. Ez már nem a maradi burzsoázia merev Zeus-szobra. Ellenkezőleg: az élő Prometheus ez, a fényhozó, akit gyakran kovácsolt a sziklához a német mizéria és szaggatták máját a reakció keselyűi.

Nem igaz tehát, hogy Goethe valaha is hűtlenné vált ifjúkori tendenciáihoz. Viselkedhetett mégoly diplomatikusan is öreg korában Prometheus-költőményével szemben, mégis megmaradt a költemény alaptendenciája, amely nemcsak a transzcendens isten, hanem a német hűbéri abszolútizmus földi félistenei ellen irányult. Mind az öreg Goethénél, mind az érett Hegelnél megtaláljuk a kibékülést a valósággal s ennek mindkettőjüknek két oldala van; amint Engels írta Goethéről, hol nagyserű, hol kicsinyes.

Ez egyrészt fokozódó és egyben elmélyülő megismerése az új társadalmi alakulás, a kapitalizmus lényegének, gondolati és a költői vizsgálódás, hogy miként lesz lehetséges az emberiség továbbfejlődése az új társadalom feltételei között, egyben tehát az utópizmus és pesszimizmus elutasítása. Kísérelt arra, hogy kibékítsék a történelem valóságos folyamatát az emberiség haladó fejlődésével. Másrészt azonban neni egyéb kompromisszumok láncolatánál a valóság gyatra, nyomorúságos

megjelenési formáival, a német mizéria alapvonásait megtartó lassú kapitalizálódással. Annak a kérdésnek a megvilágítása, hogy miként maradt Goethe életének és költészetének fővonala mégis progresszív, mégis prometheusi ilyen külső és belső feltételek mellett, az éppen a mai Goethe-kutatás feladata.

3.

Goethe műveinek központi kérdései csak ebből az alpból kiindulva válnak láthatóvá. Hol van ez a központ? Jellemző, hogy ez sem közvetlenül, sem véglegesen nem található a tisztán költői alkotásban. Mint minden korszakalkotó költő, Goethe is több, a pusztán költőnél. Olyan időkben, amelyek kedvezőbbek voltak a művészet számára, mint például a Shakespeare ideje, ez a többlet láthatóvá lesz, maradéktalanul egy test a teljes költői életművel, ahelyett, hogy kivülesne azon.

Nem így áll a dolog Goethénél, Goethe egyrészt az utolsó korszakalkotó jelenség a renaissance óta, az utolsó, akinek egyetemessége, ha problematikus is, de egyesíteni tudta magában a gyakorlati cselekvést, a tudományt és a művészetet. Másrészt Goethe az első nagy jelenség a világirodalomban, aki állandó küzdelemben áll saját korával, akit nem kora hordoz többé, mint a művészet boldogabb korszakainak lángelméit, mint a szocializmus korának kiemelkedő egyéniségeit.

Ez a küzdelem szoros kapcsolatban áll Goethe legnagyobb művészi értékeinek egyikével. Most nemcsak arra az erős tudatosságra gondolunk, amellyel meglátta a művészet és az egyes művészi formák társadalmi és emberi alapját. Erről később részletesebben beszélünk. Ezen túlmenően, Goethe minden jelentős művében valósággal újra szüli a formákat.

Bármennyire is változatosan és individualizáltan alakít Shakespeare, mégis megvan a drámának tipikus, shakespearei formája; goethei formája azonban nincs. A »Götz von Berlichingen«-tól a »Faust«-ig minden alkalommal újból megalkotja a dráma formáját. (Figyeljük meg gondosan a forma kérdését: formailag 'a »Tasso« egészen újszerű az »Iphigénia«-hoz képest, a »Natürliche Tochter«-ról nem is szólva.)

És bármennyire is univerzálisan és árnyalatokban gazdagon alakít Balzac, megint csak van a regénynek tipikus balzaci formája; goethei azonban nincs. Epikus szerkezetében, az elbeszélés felépítésének végső elveiben semmiben sem hasonlít egymáshoz a Werther, a két Wilhelm Meister, a Wahlverwandtschaften, hogy a Hermann und Dorothea-t ne is említsük.

Éppen így tipikus lírai formája van Heinének, vagy Baudelairenek, hogy csak a valóban jelentékeny költőkről beszéljünk; Goethének azonban nincsen. Ifjúkorának dalai és ódái éppen a lírai forma legmélyebb lényegében különböznek a Römische Elegien-től, öregkori lírájától.

Átmeneti, alkalmi termékekben Goethe gyakran konvencionális, inodoros. A lényegét tekintve azonban egyszeri, sohasem ismétlődő nála minden, a mindenkori anyag egyszerű alkalmából született. A modorosság sohasem ér fel a lényeges művek lényeges mozzanataihoz, ami pedig gyakran megtörténik még az olyan jelentős alkotónál is, mint Balzac vagy Heine.

Költészetének ebben a legmélyebb sajátosságában tükröződik Goethe harca saját korával. Kettős küzdelem ez : egyrészt, mint már láttuk a német mizéria, az apró fejedelemségek hűbéri csökevényekkel átitatott abszolutizmusa ellen irányul. Másrészt magában foglalja annak a kapitalizmusnak mindinkább elmélyülő kritikáját, amely hivatott ennek a feudális kényúri nyomorúságnak felváltására és szétzúzására.

Goethe sajátos magatartása most már abban áll, hogy elfogultság nélkül igenli mindazt, ami a kapitalizmusban pozitív és haladó. Ismerjük a Szezei-csatornáról, a Panama-csatornáról, a Duna-Rajna-csatornáról, Amerikáról stb.-ről szóló kijelentéseit ; tudjuk, hogy a forgalom fejlődésétől várta a német egység megszületését. Ugyanakkor éppoly tisztán látta a feltörekvő, győzelmes kapitalizmusnak azt a tendenciáját, amely a kultúra és művészet, az emberi személyiség feloldására, elpusztítására irányult. Goethe kritikája és küzdelme a világ kapitalizálódása ellen felette bonyolult. Elsősorban a művészetet védelmezi annak egyenlősítő és romboló tendenciája ellen. Egyben védi a művészt is a kapitalista társadalom művészettől idegen és művészetellenes igényeivel szemben, de védi őt azokkal a hajlandóságokkal szemben is, amelyek magában a művészetben keletkeznek e kedvezőtlen körülmények hatására, amelyek őt tisztán csak befelé, a »tisztá művészet« irányába kergetik, az élettől pedig elidegenítik.

Ezeket a problémákat itt természetesen csak vázlatosan érinthetjük. Általánosan ismert dolgokra utalok akkor is, amikor hangsúlyozni szeretném, hogy Goethe e kérdésfelvetései mennyire időszerűek éppen ma, a rothadó kapitalizmusnak az újjászülető kultúrára gyakorolt mérgező hatása korában. Ismerjük Goethének a stílusról alkotott fogalmát, amely éppen annyira szemben állott a »természet egyszerű utánzásával«, azzal tehát, amit ma naturalizmusnak neveznek, mint amennyire a »modorosság«, mai szóval élve, a formalizmus ellen irányult. »Der Sammler und die Seinigen« című fontos tanulmányában, annak kommentárjaiban (Schillerhez intézett leveleiben) Goethe felismeri, hogy ezek a problémák nemcsak saját közvetlen korának, hanem a renaissance óta az egész modern művészet fejlődésének stílusproblémái. Gondoljunk csak azokra a megjegyzésekre, amelyeket Rafaélról, Michelangelóról és a renaissance egyéb nagyjairól tett Schillerrel folytatott levelezésében.

A kapitalista környezetnek a művészetre gyakorolt közvetlenül kedvezőtlen hatása elsősorban a műfajok felbomlásában és zűrzavarában jelentkezik. Goethe úgynevezett antikizálásának az a főcélja, hogy ebben a döntő kérdésben megőrizze a művészi tisztaságot. Schillernek írja egyszer : »Feltűnt nekem, hogy mi modernnek annyira hajlamosak vagyunk a műfajok összevegyítésére, sőt egyáltalában nem vagyunk képesek arra, hogy egyiket a másiktól megkülönböztessük... A művészek minden erejével szembe kellene szállnia ezekkel a gyermekes, barbár és izléstelen tendenciákkal. Alkotást az alkotástól áthatolhatatlan varázkörökkel kellene elválasztania és mindegyiket saját egyéniségében megtartania

ügy, amint azt a régiek tették, akik éppen ezáltal váltak olyan nagy művészekké. De ki tudná elválasztani a hajót a hullámoktól, amelyek sodorják? Ár és szél ellen csak lassan haladhatunk.»

De Goethe egyszersmind felismeri ennek a helyzetnek néhány lényeges társadalmi okát is: azt, hogy a kapitalista munkamegosztás szétépi a közvetlen kapcsolatot a művész és a nép között és azt, hogy a kapitalizmus a művészetet is áruvá teszi. Ilyen értelemben írja Schillernek: »Sajnos, velünk újabbakkal is megyesik néha, hogy történetesen költőnek születünk és akkor kínlódunk ebben az állapotban anélkül, hogy tudnánk mit is kellene voltaképpen tennünk. Mert, ha nem tévedek, a művészet különleges meghatározottságainak kívülről kellene jönniök és az alkalomnak kellene meghatároznia a tehetséget.»

Goethe költői és művészetelméleti törekvései arra irányultak, hogy a kor objektív tendenciáival szemben lehetőleg megmentse a műalkotásnak, a művészi tevékenységnek ezt a kívülről jövő, tehát társadalmi meghatározottságát. Ennek nagyszerű bizonyítékait nemcsak művészi formaadásának lényegében találjuk meg, amelynek sajátosságát az imént jellemeztük, hanem művészetelméleti megnyilatkozásaiban is. Legnagyszerűbben talán Schillerrel folytatott levelezésében, ahol az epikainak és drámáinak elválasztásáról beszél. Itt sikerül Goethének felfedeznie az emberi magatartás amaz alapvető formáit és az azokból következő művészi beállítottságokat, amelyek az epikus és drámai alkotás különbözőségeit létrehozzák.

Ez az esztétikai tisztánlátás csak azért volt lehetséges Goethe számára, mert világosan felismerte a kapitalizmus bizonyos fontos vonásait; legalábbis annyira, amennyire ez történeti és osztályhelyezete megengedte. Látta a termelőerők kapitalista fejlődését és ezeket feltétlenül, minden szentimentalizmus nélkül helyezte, amint azt a Faust második részének Philemon és Baucis epizódja mutatja; de látta az ilyen fejlődéstől elválaszthatatlan ellentmondásokat is, megint csak a számára adott történeti és társadalmi határok között. Már a Wertherben is felvetődik ez a problematika. A két Wilhelm Meister-regény széles és elmélyült képét adja az egyén társadalmi tevékenysége dialektikájának, amint az a kapitalizálódó társadalomban megjelenik. A Wahlverwandtschaften az új polgári társadalmon belül mutatja meg szerelem és házasság dialektikáját és ez így folytatódik a Faust második része monumentális befejezéséig.

Már Marx felfedezte Mefisztó híres kijelentésének kapitalista jellegét:

»Wenn ich sechs Hengste zahlen kann,
Sind ihre Kräfte nicht die meine?
Ich renne zu, und bin ein rechter Mann,
Als hätt' ich vierundzwanzig Beine.«¹⁾

¹⁾ Ha meg tudok hat mént fizetni, erejük nem az enyém-e vajjon? Vágtatok erősen, s ember vagyok a javából, mintha huszonnégy lábam volna. — Gáspár E. ford.

Faust-tanulmányaimban „részletesen” tárgyaltam ezt a kérdést.

Itt csak egyetlen döntő fontosságú problémára kívánunk utalni : a szabadság dialektikájának szerepére a kapitalista társadalomban. Mindenekelőtt azzal a mefisztói felfogással foglalkozunk, amely a szabadság kérdését veti fel a kapitalizmuson belül. Bár a következő idézet külsőleg csak az eredeti tőkefelhalmozásra vonatkozik, lényegét tekintve érvényes a kapitalizmus egész korára :

»Das freie Meer befreit den Geist . . .
Ich müsste keine Schifffahrt kennen :
Krieg, Handel und Piraterie
Dreieinig sind sie, nicht zu trennen.«²⁾

Egész másként vetődik fel a szabadságprobléma Faust számára. Igénybeveszi ugyan Mefisztó segítségét, csak az ő erejére támaszkodva építheti fel progresszív-kapitalista intermundiumát a feloszló hűbéri világban. Megbánás nélkül szemléli ugyan, hogy miként pusztítja el ennek a kapitalizmusnak diadalmas előnyomulása a primitív életformákat, de egyre világosabban tudja azt is, hogy éppen ezáltal még inkább belebonyolódik a kapitalista mágia ördögi hálójába.

Ezért Faust számára a szabadság szabadulást jelent a mefisztói mágiától, azoktól az emberellenes feltételekből, amelyek a kapitalizmusban meghatározzák az életet és a cselekvést :

»Noch hab' ich mich ins Freie nicht gekämpft :
Könnst' ich Magie von meinem Pfad entfernen,
Die Zaubersprüche ganz und gar verlernen,
Stünd' ich, Natur! vor dir ein Mann allein,
Da wär' s der Mühe wert, ein Mensch zu sein. —
Nun ist die Luft von solchem Spuck so voll,
Dass niemand weiss, wie er ihn meiden soll.«³⁾

Ez az ellentmondás feloldhatatlan, nemcsak Faust, hanem Goethe számára is. Mély belátása és költői zsenialitása éppen abban nyilvánul, hogy feloldhatatlannak ábrázolja a feloldhatatlan ellentmondást, hogy megmutatja Faust egyéniségének mélységes tragikumát és mégis — bár transzcendens módon — feltárja az emberi nem egészének perspektíváját. Így Faust egyéni tragédiája ellenére sem diadalmaskodik Mefisztó; és az az ellentmondás, amely a szabadság kétféle fogalma közt fennáll, csak a megvakult, haldokló Faust utolsó látomásában oldódik fel : »Szabad földön szabad néppel élni.«

²⁾ A szabad tenger szabaddá teszi a szellemet . . . Különböen nem értenék a hajózáshoz : háború, kereskedelem, kalózkodás : háromság ez, elválaszthatatlan. — Gáspár E. ford.

³⁾ Még nem küzdöttem magam a szabadba : ha ösvényemről a mágiát elűzhetném, ha a varázsszavakat mindenestül elfelejteném, ha előtted, természet úgy állhatnék mint ember, semmi más, akkor megérné a fáradságot, hogy ember legyek . . . Most a lég ilyen kísértetjárással annyira tele van, hogy senki sem tudja, hogyan kerülje el. — Gáspár E. ford.

A költői ábrázolásnak ez a tartalma és formája az emberi integritás erélyes védelmezése a kapitalizmussal szemben csak úgy vált lehetségessé, hogy Goethe a viszonyoknak megfelelő tisztánlátással ismerte fel a kapitalizmus lényegét. Ezzel a tisztánlátással Goethe Hegelhez hasonlóan, magányosan áll kortársai között. Mert itt nem arról van szó, hogy felismerjék és bírálják a kapitalista fejlődés bizonyos árnyoldalait és a kultúrára gyakorolt kedvezőtlen hatását. Ezt megtették a romantikusok is. Az ő irányzatukat, amely számos ellentétben áll a Goethevel, Novalis kritikái megjegyzései a Wilhelm Meisterhez tükrözik legtisztábban. Ettől az időtől kezdve mindig találkozunk Németországban ezzel a romantikus antikapitalizmussal, míg végül a Nietschetől a fasizmusig tartó fejlődésben teljesen reakciós demagógiává fajult. Goethenél azonban a művészet megőrzése a jelenkor megközelítően helyes megismerésén alapul. De ez a felismerés még az ő számára is csak egy mozzanatot jelent az emberiség történetének progresszív fejlődésében.

A művész védekezése a kapitalista korról szemben egyben tiltakozás ennek a termelési rendszernek társadalmi munkamegosztása ellen. Mint már láttuk, ennek a védekezésnek két oldala van. Az egyik, az egyszerűbb harcol az ellen, hogy a művész alávesse magát a kapitalista áru-gazdálkodás hamis, prózai, kereskedelmi követeléseinek. Az igazi művészet lényegének, céljának és eszközeinek pontos megállapítása ebből a szempontból a középpontja volt Goethe nevelői művének, amelyet a jövő írónemzedékekre hagyományozott. Ez a nevelés mindmáig hat a legkiválóbbakra.

Bonyolultabb a küzdelem azokkal a szubjektíven becsületes, de objektíven hamis reakciókkal szemben, amelyeket a művészetnek ez a társadalmi helyzete a művészekből kivált. Ez a helyzet önkényesen elszigetelt alanyiságba kergeti az írókat, zárkózott és elkülönült életmódba, amelyben a művészetet a művészet kedvéért gyakorolja. Láttuk már Goethe fáradozását, hogy úgy fogja fel a műfaj elvont formatorvényeit, mint emberi magatartások megnyilvánulásait.

Itt is szembefordul azzal az életfelfogással, amely abból származik, hogy a művész ilyen hamisan viszonyul a korához. Goethe érezte, hogy ez a veszély őt magát is fenyegeti. Hiszen Tassonak, ennek a »felfokozott Werthernek« tragédiája jelenti ennek a magatartásnak mélyreható kritikáját. Goethe Tassoja saját művészi képzeletvilágának foglya; állandó, igaz életvágyának ellenére mégis elidegenül az élettől. Ezt az elidegenülést teszi meg Goethe Tasso tragikus bukásának okává. De Goethe másutt is mindig annak ábrázolására törekszik, hogyan válik szükségszerűen problematikussá az ilyen élet és az ilyen életből fakadt alkotás. Mindig a korról, az élettől és az élet tanulságaival tartott eleven kapcsolatot részlettel előnyben az afajta emberi magatartással szemben. Csak gazdagon megélt életből fakadhat igaz és gazdag művészet, ebben egyetért Goethe és Gorkij.

A művészi tevékenység minden részletére kihat ez a meglátás, ez a nevelőmunka. Napjainkban is profétai módon időszerű a goethei kritika.

Hiszen most még sokkal inkább eltávolodtak a polgári írók az élettől, mint Goethe korában. Csak egyet ragadok ki a részletekbe menő kritikának ebből a halmazából. Ebben Goethe — megint csak prófétai módon — leleplezi a megfigyelésnek azt a módszerét, amely a naturalizmus óta vált általánossá. Azt mondja Eckermannnak: »Sohasem szemléltem a természetet költészetem érdekében. De az, hogy azelőtt tájképeket rajzoltam, később pedig természettudományos kutatásokat végeztem, a természet tárgyainak állandó és figyelmes szemléléséhez vezetett. Így lassanként alaposan megismertem a természet legkisebb részleteit is. Ha most, mint költőnek van szükségem valamire, az könnyen áll rendelkezésemre és nem egykönnyen vétek a valóság ellen«. Balzac és Tolsztoj is így »figyelte« a társadalmat. Csak gazdag életből származhat mélyen igaz irodalom.

5.

A polgári Goethe-irodalom egyre csak Goethe nagy személyiségéről beszél. És az »Olimposz lakójának« példaszerűsége arra szolgált, hogy intellektuális, erkölcsi támasza legyen a polgári esztéták és egoisták egyre üresebb, felületesebb és frivolabb »életművészetének«. Ez az »életművészet« a háborúelőtti imperializmusban Goethetől Oscar Wildehoz vezetett, a két világháború közötti időben pedig Kierkegaardhoz. Goethe életmódjának és életművének fontos mozzanata valóban az volt, hogy megvédje az egyén fejlődését, személyi intellektuális, művészi és erkölcsi integritását a kapitalista rendszer mindennapos behatásai ellen. Döntő jelentőségű azonban Goethe felfogása a személyiségről, ember és fajta viszonyáról.

Ellentétben a későbbi polgári fejlődéssel, ez a viszony Goethenél az elképzelhető legszorosabb. Halála évében mondja Eckermannnak :

»Alapjában kollektív lények vagyunk mi, akármit is állítunk magunkról. De milyen kicsinyek vagyunk és milyen kevés az, amit a legtisztább értelemben a sajátunknak nevezhetünk! Mindent azoktól kell megkapnunk és megtalálnunk, akik előttünk jártak és azoktól, akik velünk vannak. Még a legnagyobb zseni sem vinné sokra, ha mindent csak önmagából kellene merítenie. Ezt azonban sok derék ember nem érti meg és fél életén át sötétben tapogatódik eredetiségéről szőtt álmaival.

Persze én csak magamról beszélhetek és szerényen azt mondhatom, amit érzek. Igaz egyet mást megtettem és véghezvittem hosszú életemben, amivel talán dicsekedhetnék. De ha becsületesek akarunk lenni, egyebem sem volt, mint képesség és hajlam látni és hallani, különbséget tenni és választani és némi szellemmel megeleveníteni, némi ügyességgel visszaadni a látottakat és hallottakat. Műveimet semmiképpen sem köszönhetem pusztán saját bölcseségemnek, hanem a rajtam kívülről álló ezernyi személynek és dolognak, amelyek ezekhez az anyagot szolgáltatták . . . Nem kellett egyebet tennem, hozzáláttam és learattam azt, amit mások vetettek számomra.

Voltaképpen ostoba kérdés, hogy valaki magától vagy másoktól kapja-e ezt, vagy azt; hogy valaki saját maga által hat-e, vagy csak mások által: a fődolog az, hogy erős akaratunk legyen, ügyességünk és kitartásunk a kivitelhez; minden egyéb közömbös.»

Igy tekint vissza Goethe életének gyakorlatára és felállítja a problémát; hogyan kell látnunk embernek és fajtának állandó és bensőséges kölcsönhatását, hogyan határozza meg a személyiség minden életmegnyilvánulását az emberiség fejlődése.

Ez természetesen a kor problémája: olyan kérdés, amely Goethe valamennyi nagy elődjét és kortársát foglalkoztatta. Már Lessing nagyon erélyesen veti fel a kérdést utolsó műveiben; ez a kérdés-felvetés határozza meg alapjaiban Herder történetfilozófiáját is. De ezt a problémát határozott tisztaságban csak ennek a korszaknak legnagyobb német gondolkodója és legnagyobb költője helyezte életműve középpontjába: Hegel és Goethe. Ez az összefüggés kapcsolja össze a német klasszicizmus két legnagyobb művét: Goethe Faustját és Hegel »Phänomenologie des Geistes«-jét. Mindkét nagy műnek jelentős elődjei vannak a német felvilágosodásban. Itt azonban Goethét és Hegelt az emeli elődjeik és kortársaik fölé, hogy ők józanabban, a valóság-nak megfelelőbben és drámaiban teszik fel a központi kérdést, ember és emberiség viszonyának és kölcsönhatásának kérdését. Ez a kérdés már az 1790-es Faust-törredékben Goethe teljes lírai-drámai pátoszával jelenik meg. Ezt mondja Faust:

»Und was der ganzen Menschheit zugeteilt ist,
Will ich ihn meinem inneren Selbst genießen,
Mit meinem Geist das Höchste und Tiefste greifen,
Ihr Wohl und Weh auf meinen Busen häufen,
Und so mein eigen Selbst zu ihrem Selbst erweitern...«⁴⁾

Csak a francia forradalom után tűnik fel ennek a fordulatnak drámaibb, dialektikusabb megfogalmazása; a forradalomszülte új világhelyzet terméke ez, tapasztalataink általánosítása. Az ész birodalmának megvalósítása, mint eszménykép élt a felvilágosodás nagy alakjaiban. Remélték, hogy a francia forradalom valósítja meg az ész birodalmát. A forradalom győzelme azonban új, drámaibb, dialektikusabb helyzetet teremtett: megvalósította ennek az ideálnak materiális társadalmi tartalmát anélkül, hogy figyelembe vette volna az ideológiai formulákat. Engels szellemesen fejezi ki ezt a fordulatot, amikor megállapítja, hogy az ész birodalma, amint azt a francia forradalom megvalósította, a burzsoázia birodalmának bizonyult.

Csak így foghatjuk meg a költészet és a gondolkodás eszközeivel azokat a valóságos ellentmondásokat, amelyek világosan megmutatkoznak az egyén és a fajta életében. Ezzel összeomlott a felvilágosodás

⁴⁾ Legbensőbb valómban akarom élvezni ami az egész emberiségnek osztályrészül jutott. Legmagasabbra s legmélyebbre akarok hatolni szellememmel; az emberiség örömet s bánatát keblembre gyűjteni, hogy így kiterjesszem saját valómat valójáé.

nagy képviselőinek fejlődési optimizmusa, amely alapjában problémátlan, tragikumtól mentes volt (gondoljunk csak Lessing Faust-törredékére). Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy feladták az emberiség haladására vonatkoztatott fejlődési optimizmust. Most azonban az emberiség fejlődésének felfelé mutató vonala az egyéni tragédiák láncolatából áll. Hegel az »értelem cselvetésének« nevezte ezt a konstellációt. A Phänomenologie des Geistes előkészítésének idején azt mondja Robespierre sorsára vonatkozóan: »Elhagyta őt ereje, mert elhagyta a szükségszerűség és így erőszak okozta bukását. Az, ami szükségszerű, megtörténik, de a szükségszerűség minden részletének általában az egyed a hordozója.« Goethe ugyanebben az értelemben ír egy Zetterhez intézett levelében: »*Újra le kell rombolnunk az embert!* Minden rendkívüli embernek bizonyos küldetést kell teljesítenie. Ha ezt véghezvitte, ebben a formában nincs rá többé szükség a földön...« És Hegel e probléma általános összefüggését így fejezi ki történefilozófiájában: »A különlegesnek megvan a maga érdekessége a világtörténetben; véges valami és mint ilyenek, el kell pusztulnia. A különleges harcol a végkimerülésig és egyik része elpusztul. De a különleges küzdelmének és pusztulásának eredménye az általános.«

Ilyen — ki nem mondott — filozófia a Faust-kompozíció alapja. Az egyes egyének mikrokozmoszában lejátszódó tragédiák nyitják meg az emberi nem haladásának makrokozmoszában megnyilvánuló útját. Itt van a gyökere annak a megingathatatlan optimizmusnak, amellyel Goethe az emberiség egészének fejlődését tekinti; innen származik a mégoly mélyen is átértett egyéni tragédiák realiztikus, minden szentimentalizmust nélkülöző felfogása és ábrázolása.

Ez a Faust világgötményének filozófiai alapja. Egységes, Goethe koráig terjedő költői összefüggésben fogja át az emberiség fejlődéstörténetét. Goethe teljesen tisztában van a kompozíció e sajátosságával. A Heléna-törredék kiadásakor ezt írja Wilhelm von Humboldt-nak: »Időről-időre dolgoztam rajta, de a művet csak az idők teljességében zárhatnám le, hiszen most már teljes háromezer éven át játszik, Trója pusztulásától Missolonghi bevételéig. Ezt magasabb értelemben egyetlen időegységnek foghatjuk fel; de közönséges értelemben is pontosan ügyeltem helynek és cselekménynek egységére.«

Ennek a gondolati és költői egységnek reális alapját a társadalmi fejlődésben kell keresnünk, bár Goethe és Hegel nem ismerhették fel ennek valódi törvényeit. Ez az egység abban gyökerezik, hogy az ember önmagát teremti, önmagát fejleszti munkájában és munkájával. Marx a munkának e jelentőségét úgy határozza meg Hegel Phänomenológiájának bírálatában, hogy a munkában az ember »valóban *fajtájának minden erejét*... kitermeli.« Ez a Faust második része befejező felvonásának gondolatai és költői tartalma. Ez az, amit nem tudott és nem akart megérteni sem Vischer liberális, sem Gundolf reakciós romantikája. Mindketten csak prózát látnak ott, ahol Goethe megalkotta az emberiség fejlődésének legmélyebb poézisát, e fejlődés saját mozgásából adódó megvalósulását, saját gyakorlata, saját munkája által.

Az emberiség sorsának ez a nagyszerű, reális, józan, szentiman-
talizmus nélküli és egyben hőiesen tragikus felfogása határozza meg
Goethe költészetének tiszta mélységét. Más összefüggésben kíséreltem
meg annak kifejtését, hogy mennyire értelmes és szerves költői érte-
lemben a Faust-költemény formájának »inkompenzurabilitása«, amint
ez a forma itt is szervesen bontakozik ki az egyedülálló és egyben értel-
mes tartalomból. Ez azonban csak azért lehetséges, mert a tartalom
és annak költői megszervezettsége nemcsak egyéni értelemben
tartalmaz emberi dolgokat, hanem elválaszthatatlanul kapcsolódik
a fajta, az emberiség sorsához.

Az olyan költő, mint Goethe, az emberiség állandó egyéni tragé-
diáktól kísért fejlődésének hordozója és hirdetője. Goethe itt meg-
újítja a művészet és irodalom ősi küldetését: motorja az emberiség
tudata önmagán túlmutató fejlődésének. Azért tartjuk az alkalmi-
szülte pillanaton túlmutató hitvallásának a költő Goethe következő
sorait:

»Und wenn der Mensch in seiner Qual verstummt,
Gab mir ein Gott zu sagen was ich leide.«⁵⁾

A goethei költészet a gondolatilag tagolt, a valóságot szubjek-
tíve és objektíve megvilágosító és megfogalmazó kifejezés költészete.
Ez a kérdés azonban nem a szűkebb értelemben vett poetika, hanem a
világnézet problémájához tartozik. Mert az itt megemlített tagoltság
alatt nem az egyes fordulatok nyelvtani tisztaságát kell értenünk,
hanem azt a kérdést, vajjon a költészet kifejezi-e a világtörténe-
sben egyre tisztábban megnyilvánuló értelmet, vagy pedig elnémul e törté-
nés állítólagos értelmetlensége és kifejezhetetlensége előtt.

Ez az utóbbi jelenti a dekadencia alapvető magatartását emberi,
költői értelemben. És szinte közömbös már, hogy a dekadens irodalom
a részletekben tiszta kifejezésre törekszik-e, vagy — nagyon is követ-
kezetesen — világképének zavarosságát átviszi-e a részletek kifejezésére,
terminológiára és gramatikára stb., amint ezt a dadaizmus és a
szürrealizmus tette. Eltekintve az ilyen artistikus különbségektől a
dekadencia az irracionalizmusnak, a belső tagolatlanságnak művészetét
jelenti, amely elnémul a szubjektíve tudomásul vett kaosz előtt.
És ezt — ha belső összefüggéseit vizsgáljuk — azért teszi, mert a
költői egyén tudatának felfuvalkodott képzelgésében elszakadt a
fajta sorsától, mert nem munkálkodik többé tudatosan fajtája sorsá-
nak alakításán.

Végig kellene haladnunk Goethe egész életművén, ha kellő mér-
tékekben ki akarnók domborítani ellentétét a dekadenciával szemben.
Ez az ellentét döntőjelentőségű az irodalom továbbfejlődése szempont-
jából azokban az országokban, ahol még nem dőlt el a réginek és az
újnak a harca. Itt is csak néhány fontos szempontot emelhetünk ki.

A dekadencia költészetének döntő fontosságú útja a befelé-
fordulás. Úgy akarja felmérni az élet igazi »mélységeit«, hogy elmerül

⁵⁾ Mikor az ember elnémul kínjában, egy isten adta elmondanom, mennyire szen-
vedek.

saját lelke »mélységeibe«, hogy áltudományos módszereket eszel ki ennek az önismeretnek a megvalósítására. (Freudizmus.) Goethe, aki szemtanuja volt e tendenciák legkorábbi fellépésének, nagyon radikálisan elvetette őket. Mint minden kérdésben, Goethe itt is jóval túlhaladja a szűkebb értelemben vett poétika és művészetelmélet körét és állásfoglalását kiterjeszti az emberi magatartás általános problémájává. Egy Eckermannal folytatott beszélgetésben Goethe így nyilatkozott erről a kérdéstről: »Mindenkor ismételten hangoztatták, hogy az ember igyekezzék megismerni önmagát. Ez igen különös követelmény, amelyet eddig még senki sem valósított meg. Ezt a követelményt tulajdonképpen nem is kell megvalósítani. Az ember minden gondolkodása és törekvése a külső dolgokra, a külvilágra utal és tevékenykednie kell, hogy ezt a világot oly mértékben megismerje és szolgálatába állítsa, amint ezt céljai megkívánják. Önmagáról csak úgy szerezhet tudomást, ha örömet, vagy fájdalmat érez és így csak a szenvedés és öröm tanítja meg arra, amit keresnie vagy elkerülnie kell.« Goethe számára tehát csak egyetlen útja van az önismeretnek: gyakorlati tevékenység a társadalomban. Határozottan elvetett minden befeléfordultságot, mert azt az üres alanyiság mocsarába vezető tévútnak tartotta.

Látszólag igen messzire kalandozunk a dekadencia kérdésétől, ha másik példának felhozzuk Goethe állásfoglalását a filiszterséggel szemben. Valójában itt ugyanarról a problémáról beszélünk, mert Goethe a túlfeszített alanyisággal bíró embereket csak a filiszterek egy fajtájának tekintette. A Zahme Xenien meghatározása így hangzik:

»Was is ein Philister?
Ein hohler Darm,
Mit Furcht und Hoffnung ausgefüllt,
Dass Gott erbarm!«⁹⁾

Itt a rettegés és a remény adják meg a meghatározás alapját. Olyan emberek gondolat- és érzésformái ezek, akik azt képzelik, hogy szubjektíven elváltak az emberiség gyakorlatától, hogy ezért egyéni jó vagy rossz sorsuk az egyedüli döntő tényező. A feltörekvő polgári osztály nagy filozófiája küzdött e világnézet ellen, amennyire ezt lehetőségei megengedték. Mindenekelőtt Spinoza volt az, aki a stoikus és epikureus filozófia felújításával kísérletet tett arra, hogy az erkölcsöt felszabadítsa önzően individualista kicsinyessége és korlátozottsága alól. Spinozát követi Goethe, amikor a Faust második részének álarcos felvonulásában láncra verve hozza színpadra a reményt és a rettegést, mint »az emberiség két legnagyobb ellenségét.« Az egyéni sorsnak szoros kapcsolata az emberi fajtával az, amelyből Goethénél reménynek és rettegésnek ez az elutasítása ered. Nyugodtan és szentimentalizmus nélkül szemléli világnézetének erről a magaslatáról az egyéni tragédiákat, még saját tragédiáit is. Ugyanezzel a nyugalom-

⁹⁾ Mi a filiszter? Üres bél, csupa rettegés és remény, hogy Isten irgalmazzon

mal veti el a pusztát és elvont egyéniségnek elzártágát, mint a filiszter egyéb jellegzetes tulajdonságát.

Most már az irodalomszemlélet oldaláról vizsgálva a kérdést, nézzük meg Goethe állásfoglalását a korabeli irodalommal szemben is. »Klasszikusnak nevezem az egészségest, romantikusnak a beteget.« Ebben az értelemben egészségen a tudatos kapcsolatot kell értenünk, mely a társadalomhoz, az emberiségnek és annak fejlődéséhez köti az egyént, betegségen viszont a társadalomtól való szubjektív-dekadens elszakadást. Ebben az értelemben tartja betegnek Goethe Kleistot és ezért utasítja el. Goethét azzal vádolják Kleist mai tisztelői, hogy nem értette meg Kleist újszerű művészetét, hogy meg nem felelő, elavultan klasszikus szempontok szerint ítélte meg őt. Ezzel kapcsolatban csak azt a kérdést kell felvetnünk, vajjon Goethe miért nem volt túl »elavultan-klasszikus« ahhoz, hogy az utolsó éveiben megértéssel köszöntse Balzac és Stendhal első nagy műveit? Az egészség és betegség Goethénél nem jelentik egy klasszicisztikus költői elmélet formalista kategóriáit, hanem azt fejezi ki, hogy a költő helyesen, vagy eltorzultan viszonylik-e a társadalmi élethez. Ebből a viszonyulásból azután szükségszerűen olyan irodalom keletkezik, amely a valóságnak a helyes, illetve torzított tükröződését eredményezi.

6.

Még Goethe életművének futólagos szemlélője sem haladhat el figyelmen kívül a különleges hangsúly mellett, amelyet Goethe egész költői működése folyamán az egészségesre helyezett. Itt elsősorban a szépség problémájára gondolunk és ezen keresztül Goethe viszonyára az antikvitáshoz.

Mélyen a történelem feltételeiben gyökerező és ugyanakkor általános esztétikai jelentőségű kérdéstről van itt szó. Az antik szépség megújulása — mindig a kornak és az osztályhelyzetnek megfelelő módon — az európai feudalizmus felszámolásának meghirdetése politikai-esztétikai, programmatikus-ideológiai téren. Ennek az antikizálásnak a hangsúlya az abszolút monarchia elleni harcra tolódik a francia forradalomban, az azt előkészítő és közvetlenül követő korszakban. Ennek az európai irányzatnak, amely Winckelmanntól és Alfieritől Shelleyig és Hölderlingig terjed, Goethe a legjellegzetesebb alakja.

Jelöljük meg röviden Goethe különleges helyzetét ebben a keretben. Mindenekelőtt tisztában kell lennünk azzal, hogy éppen nála a legszorosabb összefüggés áll fenn a szépség kérdése és az imént tárgyalt probléma, egyén és fajta bensőséges, dialektikus összefüggése között. Goethe számára szépség csak ott keletkezhet, ahol az egyén különlegességének minden meghatározottságában a fajta nyilvánul meg, ahol ennek legegységibb megjelenési formája is az általánosnak, a törvénynek közvetlen kifejezése. »A törvény szerint kell élned, amely létrehozott . . .« (Urworte : Orphisch.)

De még ez a meghatározás is túlságosan tág. Mert a törvény organikus és probléma nélkül vagy torzultan, problematikusan juthat érvényre. Goethe nem haladhatott el az így keletkező ellentmondások mellett anélkül, hogy ezeket fel ne ismerte volna; túlságosan realista volt ehhez, túl józanul és problémátlanul élte meg korát. Az egészség álláspontja, ember és fajta összefüggése határozza meg sok művében a forma művészi teljességét. De a művészi teljesség a szépségnél sokkal tágabb valami. Amikor Goethe a Helena-epizódot írta és ezzel a szépséget beilleszteni akarta a Faust bonyolult világába, félelmesnek és meggondolandónak tartotta, hogy igénybe vegye azokat a »barbár előnyöket«, amelyeket ennek az epizódnak tartalma szükségessé tett formája számára.

A szépség a művészi teljesség különleges esete. Azért különleges, mert benne a művész a már harmónikus tartalomnak megadja saját formáját, a szépséget; különleges azért, mert a tartalomnak túlságosan szorgos, túlságosan gondos megtisztítása könnyen elszakíthatja a művet az élettől azzal, hogy a tartalmat elvontá és sekélyessé, a formát pedig klasszicisztikussá, akadémikussá teszi.

Goethének a szépségre irányuló törekvése szorosan összefügg a természetéről és annak törvényszerűségeiről alkotott felfogásával. »A szépség« — mondja —, »titkos természeti törvények megnyilvánulása, amelyek örökké rejtettek maradnának nála nélkül.« És még konkrétan szól a *Metamorphose der Tiere*-ben:

»Also bestimmt die Gestalt die Lebensweise des Tieres,
Und die Weise zu leben, sie wirkt auf alle Gestalten
Mächtig zurück . . .

Diese Grenzen erweitert kein Gott, es ehrt die Natur sie:
Denn nur also beschränkt war je das Vollkommene
möglich.«⁷⁾

Goethénél az emberi szépséget is meghatározza ez a nagyszerű természetfelfogás, amely tudományos szempontból is a jövőbe mutat. »Az önmagát egyre fokozó természet legmagasabbrendű terméke a szép ember« — mondja Goethe Winckelmannról szóló írásában. A szép embert azonban csak nagyon ritkán és akkor is csak rövid időre teremtheti meg a természet. Mondhatnók, »csak pillanat az, amelyben a szép ember valóban szép.« Tartóssá csak a művészet, a műalkotás teheti. »Mert a műalkotás szellemi fejlődése az erők összességében gyökerezik. Így vesz fel magába mindent, ami nagyszerű, tiszteletre- és szeretetreméltó s mert lelket önt az emberi alakba, az embert önmaga fölé emeli; megvonja élete és cselekvése körét és őt istenné teszi a jelen számára, amely egyben a múlt és a jövő is.«

Valahányszor Goethe külső és belső életkörülményei megengedték, hogy ilyen felismerések és nézetek határozzák meg alkotó tevé-

⁷⁾ Így határozza meg az alkat az állatok életmódját és erősen visszahat minden alkatra. . . Nincs isten, aki tágítana e határokon, a természet is tiszteli őket; mert csak így, korlátozottan lehetséges a teljesség.

kenységét, nemcsak a művészi teljesség, hanem a szépség is megjelent. Winckelmannról szóló tanulmánya világosan megmutatja, mennyire iránytadó volt számára az antikvitás példája. De semmiképpen sem a stilizáló klasszicizmus értelmében, hanem azért, hogy utat mutatott az emberi egészségre és lényegre, egyén és fajta viszonyának megfelelően. Az öreg Goethe azt tanácsolta a fiatal művészeknek: »Látogasson el a fiatal művész vasárnap és ünnepnapokon a parasztköztancmulatságaira, figyelje meg a természetes mozdulatokat, adjon a parasztlánynak a nimfa öltözékét, a parasztlánynak pedig egy faunának füleit, vagy éppen kecskepatáját. Ha helyesen ragadja meg a természetet és ha alakjai természetesen, nemesen viselkednek, úgy senkisémmel gondolja, honnan vette őket. Mindenki esküszik majd, hogy antik alakok ezek.« Ez a magatartás, ez a gyakorlat szülte Goethe összes nagy alakját Iphigéniától Gretchenig, Egmonttól Valentinig.

Azonban a német mizéria lehetetlenné tette számára, hogy állhatatosan kitartsa a költői-emberi magatartás mellett. A legnagyobb mértékben önmagáról beszél, amikor kihangsúlyozza Winckelmann »antik természetét«, amelyet nem törhetett meg semmi aljasság és semmi keserűség. »Valahányszor csak hozzá méltó szabadsághoz jutott, az egyén antik értelemben vett teljességében jelenik meg« Goetheben magában — különböző módon és más-más periódusokban és krízisekben — keveredik az antik szabadság a későantik, stoikus-epikureus rezignációval. Láttuk, mennyire összekapcsolódik Goethe számára a német mizériától, a mészárosi mágiától való szabadulás a szabadsággal, mint a művészet életfeltételével. Már több, mint egy évtizeddel ezelőtt nyomatékosan utaltam »Literarischer Sansculottismus« című jelentős cikkére, utaltam arra, hogy a klasszikus művészetnek benne felsorolt társadalmi és nemzeti előfeltételei, a demokratikus átalakulás és a nemzeti egység, adják meg a Goethe művészetfelfogásának kulcsát. Egyben azonban utaltam arra is, hogy rezignált végkövetkeztetése, (»Nem kívánhatjuk azt az átalakulást, amely Németországban előkészítené a talajt a klasszikus művek számára«), a magyarázatát adja annak, hogy miért nem volt Goethe mindig abban az értelemben klasszikusan antik, amelyet ő maga tulajdonított ezeknek a szavaknak. E helyett elég gyakran hajlott egy többé-kevésbé stilizáló jellegű klasszicizmus felé. Itt is, mint mindenütt. Goethenél el kell választanunk a győzelmet a vereségtől, a megalkuvástól, a rezignációtól, — az »óriási méretűt« a »kicsinyestől.« (Engels.)

7.

Ezt a Goethe igazi nagyságát, történeti, társadalmi és osztályhelyezete által adott határaival, vereségeivel és kompromisszumaival csak azóta láthatjuk meg a maga teljességében, amióta valósággyá vált a szocializmus győzelme.

Ezzel természetesen semmit sem akarjuk állítani, hogy Goethenek valamilyen kapcsolata is lett volna a szocializmussal. Még előfutára sem volt a szocializmusnak, még csak nem is sejtette

annak megvalósulását. Gyerekes kísérlet a polgári értelmezők részéről, hogy a Wanderjahrenak (Wilhelm Meister vándoréveinek) valamilyen fajta szocialista jelleget tulajdonítsanak. Goethe legnagyobb, leg-egyetemesebb, legátfogóbb alakja egy kezdeti foknak, amely valóban sok jövőbcmutató vonással rendelkezik; ezeket a vonásokat azonban csak akkor érthetjük meg, ha már megvalósult a magasabb fejlődési fok.

Hogy teljes egészében tisztázzuk ezt a kérdést, sok mindent kellene megismételnünk és új megvilágításba helyeznünk azokból a problémákból, amelyeket eddig Goetheval kapcsolatban kifejtettünk. Ezt sajnos nem tehetjük meg egy előadás keretében. Itt csak arra a problematikára utalok, amelyet Goethe vetett fel a kapitalista korszak művészetével kapcsolatban; és kísérleteire, hogy úrrá legyen ezen a problematikán. Gondoljunk csak arra, hogy a szocializmus társadalmi megoldását adja azoknak a kérdéseknek, amelyek Goethe szerint annyira problematikussá tették kora művészetét. A megoldás ugyanis az, hogy a »specifikus meghatározásokat« a művészet körén kívül a társadalom veti fel, hogy tehát a művészet éppen társadalmi elszigeteltségét veszti el a szocializmusban. Ez az elszigeteltség mély szenvedési jelentett Goethe számára, aki mindenkor hősiiesen arra törekedett, hogy legyőzze ennek veszélyes következményeit a művészet fejlődésére nézve.

Ugyanígy állunk a nemzet kérdésével. Ennek a korszaknak több jelentős alakjához hasonlóan Goethe is nagy nemzeti költő volt, nemzet nélkül. Éppen a szocializmus fejlődése a Szovjetunióban példás módon oldotta meg az igazi nemzetéalakulást. Még az olyan népek is igazi nemzeté fejlődtek, amelyeknek a Nagy Októberig nem volt történelmük, vagy elveszítették nemzeti fejlődésük történeti folytonosságát. És Goethe egy másik álma válik valósággá azáltal, hogy ez a nemzetéalakulás a szocializmusban, a Szovjetunióban elválaszthatatlanul együtt jár a különböző nemzetek testvéri egyesülésével.

Igy a szépség kérdése is új megvilágításban jelenik meg. Hiszen éppen az osztálytársadalomnak és mindenekelőtt a kapitalizmusnak feloldhatatlan ellentmondásából nő ki a szépség kérdése, ritka és kevésbé maradandó jellege. Goethe számára a szépség sohasem jelentett szűkebb értelemben vett esztétikai formaproblémát, hanem az egyén és a fajta, az ember és a természet, az ember és embertársa közötti reális harmónia kifejezését; éppen ezért a társadalmi fejlődés feloldhatatlan ellentmondásainak megszüntetése legóhajtottabb vágyának beteljesedését jelenti.

Még tovább folytathatnók ezt a felsorolást, megemlíthetnók a goethei életmód, a goethei életmű majd minden problémáját. Itt azonban csak arra a kérdésre akarjuk összpontosítani figyelmünket, amely eddig is vizsgálódásunk középpontjában állt: egyén és fajta viszonyának problémájára. Ma a szocialista Szovjetunióban emberek százmillióinak mindennapos és nagyszerű, józan és heroikus tapasztalata az, amit Goethe és Hegel meglátott és megsejtett, amit ők csak tragikus ellentétek egységeként ábrázolhattak az akkor adott viszonyok közepette.

Már amikor Liebknecht és Dimitrov, mint vádlott védekezett a polgári osztálytörvényszék előtt, védekezésük vádbeszéddé nőtt: vádjaik leleplezték az elfajult, a haladást gátló osztályokat és egyéneket; vádbeszédüket a forradalmi osztály, a haladó nemzet, az emberiség, az emberi fajta nevében mondották el, amelynek éppen a proletáriátus képviseli igazi haladó érdekeit. És amikor Lenin és Sztálin a forradalmi munkásmozgalom tapasztalatait a proletáriátus elméletévé és tudatosan véghezvitt gyakorlatává tette, a munkásosztály szavában szóhoz jutott az emberi fajta, az emberiség felszabadítására irányuló törekvés és szétválaszthatatlanul egyesült e lenyűgözően nagyszerű személyiségek szavával és életművével.

És a Szovjetunió több, mint harmincéves gyakorlata megmutatja: minden ember szabad földön szabad néppel áll; minden ember, aki dolgozik, aki tudatosan magáévá teszi az emberiség munkatapasztalatait, aki munkájában személyes kifejlődését használja fel az emberi fajta tapasztalatainak gazdagítására, aki tevékenységével önmagában és azokban, akik vele együtt dolgoznak, felébreszti a fajta igazi erőit, — valójában ott áll, valójában ott dolgozik és fejlődik, ahová Faust csak hosszú, nehéz és tragikus tévelygések árán jutott el a jövőendő világot megragadó látomásában.

Mert itt már megtörtént a szabadulás a mágia, a kapitalizmus mágikus láncai alól, ami tragikus, megoldhatatlan problémát jelentett Faust számára. A Nagy Október elkergette Mefisztót a történelem színpadáról minden mágikus erejével együtt.

Másrészt teljesen világi lett a fausti beteljesedés. Goethe csak azt ábrázolhatta, hogyan menekül meg Mefisztó elől Faust legbensőbb emberi magja. Magának a megváltásnak, a fausti vágyakozás beteljesedésének transzcendensnek kellett maradnia gondolati síkon, művészi síkon viszont Goethe szükségszerűen a mennybe helyezte. Ez a mennyei jelenet nagyszerűen bizonyítja Goethe gondolatai józanságát és becsületességét, költői alkotóerejét. Mert csak a mennyei jelenet tehetette művésziileg érzékelhetővé a közvetlen szemlélet számára elbont ellentmondásosságot, hogy t. i. Faust személyesen csak subjektív síkon nem szenved vereséget, hogy egy Mefisztó feletti objektív győzelem lehetetlen a goethei kor történeti és társadalmi viszonyai közepette. Az egész mű mégis Mefisztó vereségével zárul és végső fokon — bár egy Goethe számára meg nem ismerhető módon — diadalmaskodik és előrehalad az emberiség.

Az utolsó jelenet mennyországa tehát a fajta életének, végtelen, haladó kontinuitásának és benne az egyén kiteljesedésének ábrázolása, amely valóságos kiteljesedésében ábrázolhatatlanul transzcendens volt Goethe számára. Itt teljeseedik ki valójában Goethe polémiaja a filiszteri egyéni reménykedés ellen, mind pozitív, mind negatív értelmében: ez a reménykedés megszűnik, amint a társadalmi fejlődés tudományosan megalapozott perspektívája minden egyén számára tudatos lesz, mint saját jövődjének perspektívája — ugyanakkor azonban beteljesedik minden jövőbemutató beállítottság, amely azért indokolt, mert egyszerre egyéni is, közösségi is.

A mennyei jelenet történelmi tartalma földivé lett a szocializmusban : józan, mindennapi, gyakorlati és hősies. A Faustnak ez az új megoldása igazolását jelenti Goethe legmélyebb világnézeti és költői tendenciáinak, éppen mert osztálytartalmánál fogva szükségszerűen meghaladja Goethe látókörének határát. Mert éppen ezek a tendenciák mindenekelőtt a legmélyebb lényegükben általánosan világiak, földhöz-néphez kötöttek, érzékelhetően tömegszerűek. Goethe joggal mondja magáról, hogy lényegében sokkal demokratikusabb volt Schillernél. Sohasem szabad elfelejtenünk azt, hogy művészi bölcsességének milyen óriási megfeszítésére volt szüksége ahhoz, hogy a Faust mennyei transzcendens befejezésének mégis megadja érzékelhetően immanens, világi jellegét, vagy legalábbis közeledjék ehhez az immanenciához. Gretchen és Klärchen, Dorothea és Philine megalkotója számára legigazibb költői lényének igazolását jelenti, ha tisztán földivé lesz az emberi tevékenység egyéni és fajta szerinti kiteljesedése. Lucretius és Spinoza tanítványát és társát legmélyebb gondolkodói tendenciáiban igazolta az, hogy az emberiség emberréválását a dolgozó ember, a diadalmas munkásosztály immanens humanitása saját erejéből valósítja meg.

A szocializmus elméleti és még sokkal inkább gyakorlati megvalósításának síkján mérhetetlenül túlhaladja Goethe horizontját. Legjobb, legmagasabbrendű tulajdonságai azonban éppen erről a síkról tekintve nyernek újszerű megvilágítást. Már nem »olimposzi istenségnek« látjuk, amely látszólag az emberiség harcai felett trónol a magasban. Látjuk gyengéit és hibáit, vereségeit és kompromisszumait. Ebben a megvilágításban kíméletlenül nyilvánvalóvá válnak határai, de Goethe éppen ezekkel úgy jelenik meg előttünk, mint az új, az emberhez méltó világ mai építőinek barátja és utitársa. Így válik vezetőnké utunkon az egészség felé, így vezet ki abból a modern művészetből, amelyet helyesen nevez Thomas Mann a művészet beteges mocsarának, a betegséggel és rothadással, a felbomlással és halállal rokonszenvező mocsárnak.

Másfél évszázadon keresztül ingadozott a Goetheről alkotott kép, még a legbecsületesebb és a legtisztesebb kutatók szemléletében is. Csak a szocializmus megvalósítása, a Szovjetunió szabad népeinek élete adja meg azt a nézőpontot, ahonnan Goethe igazi valóságában látható ; ez adja meg a mértékét, annak, hogy igazságosan, megértő szeretettel értékeljük őt. Korunk emberének feladata az, hogy valóssággá tegye az új Goethe-képmás lehetőségét.

Puskin Magyarországon

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Puskin születésének százötven éves jubileumát ankét keretében ünnepelte, amelynek előadója Lányi Sarolta és hozzászóló egyaránt Puskin magyarországi útjának társadalmi hátterével foglalkoztak. Adat, anyag és vitaszempont viszonylag bőségesen állott a kérdés iránt érdeklődők rendelkezésére. Sőt Horváth Márton és Máté-Haupt György cikkeiben (Csillag, 1949. 19. sz. — Irodalomtörténet, 1949. 1. sz.) már marxista szemléletű kísérlet is történt a tárgy feldolgozására. A vita elsősorban éppen az e cikkek által felvetett problémák körül forgott. Elsősorban az volt a kérdés, hogy a kiegyezés körüli magyar társadalom, mennyiben értette meg Puskin forradalmi magatartását, mennyiben »értékelté át« azt sajátos liberalizmusának megfelelően. Ebből a fenntartásokkal és félmegoldásokkal teli anyagból logikusan következett, hogy meg kellett vizsgálni a költő hazai népszerűségének legfőbb forrását: Bérczy Károly Anyégin fordítását. Annál is inkább meg kellett ennek történnie, hiszen a kérdéseknek nagy gyakorlati fontossága van Puskin mai hatalmasan megnövekedett magyar olvasóközönsége szempontjából is. Az előadó és a felszólalók nagyrészeinek hangjából az is kicsendült, hogy nem tekintik Puskin hazai sorsát elszigetelt jelenségnek, hanem igyekeznek összekapcsolni a klasszikus orosz irodalom XIX. és XX. századi hatásának problématikájával, hiszen Turgenyevet, Tolsztojt stb. javarészt hasonló stilizálással, egyoldalú értelmezéssel asszimilálta nemzeti műveltségünk, mint Puskint.

Lányi Sarolta előadása elején hangsúlyozta, hogy nem állt módjában rendszeresen feldolgozni az egész témát, csupán utalni akar azokra a nagyobb összefüggésekre, melyek Puskin hazai sikerét és hatását előnyösen vagy hátrányosan befolyásolták. A monográfiák, melyek eddig az orosz irodalomnak a magyarra tett hatásával foglalkoztak — Így György Lajosé és Zsigmond Ferencé — Kozocsa Sándor Az orosz irodalom magyar bibliográfiája c. műve, Máté-Haupt György idézett cikke mind azt mutatják, hogy milyen kiterjedt fordítás-irodalma, széleskörű visszhangja volt nálunk az orosz költő-óriásnak. Csakhogy Puskin ekhója csak látszólag nagy, de egyáltalán nincs arányban világirodalmi jelentőségével. Valószínűleg akármelyik jobb német romantikusról irtak annyit, mint róla, s azt állítani, hogy »Puskin döntő hatást tett a magyar társadalom fejlődésére«, — amint ezt Máté-Haupt teszi — a legkevésbé sem lehet. Hiszen politikai színezetű írásai csak elvéve

* Ez a rovat az Irodalomtörténeti Társaság nyilvános és munkaközösségi vitáinak legfontosabb elvi jelentőségű eredményeit közli, azonkívül helyet ad a lap közleményeivel kapcsolatos érdemleges hozzászólásoknak és indokolt ellenvetéseknek.

jelentek meg magyarul, és Puskin tiszta patriotizmusát, mely az első 1812-i Nagy Honvédő Háborúban gyökerezik, vergődését a cári abszolutizmus légkörében, alig érthette meg valaki eléggé Magyarországon, ahol éppen a haladó értelmiség képviselői váltak kozmopolitává és apolitikussá, meggyűlölve a felülről diktált sovinizmust és reakciós úri politikát.

Puskin multszázadbeli fordítói közt első helyen áll Bérczi, a zseniális utánérző, akit nem lehet ferdítéssel vádolni, amint ez a közelmúltban történt. Az ő Anyégin-fordításának ihletésére indult meg a magyar verses regény divatja. E műfaj költői azonban kevés kivétellel csak a lemondás mélabúját és a byroni hangot vették észre a nagy nintában, de nem hallották ki belőle a haladó hazafiasságot, a cárizmus éles kritikáját, az egészséges, optimista harcikédvet az abszolutizmus meg az arisztokrácia ellen. Egészen más a helyzet Adyval, akinek »Margita élni akar« c. realista versesregénye aligha jöhetett volna létre az Anyégin akár tudat alatt felszjő hatása nélkül. Általában azonban a századforduló valami misztikus, bizonytalan, de annál inkább általánosítható fluidumként látta maga előtt az orosz irodalmat, és Puskint úgy könyvelte el, mint az elegancia és a biedermeier levendulaillat poétáját.

Ennek tulajdonítható az, hogy bár a Puskin-tolmácsolók sora a Horthy-korszak alatt kitűnő erőkkel gyarapodott (Kosztolányi, Illyés stb.), az 1937-es jubileum mégis igen torz, nem egyszer a tudatlanságtól és a vállveregető fölényeskedéstől rosszízű megemlékezéseket vetett felszínre folyóiratainkban és hirlapjainkban. Márai Sándor pl. csak az Anyégin néhány szakaszát tartotta maradandónak Puskin egész életművéből, s a többit »kedves csacsiságnak« nevezte. Még a haladó írók is »elkes kozmopolitának« vélték a nagy hazafit. A felszabadulás óta e téren is nagy változás történt, s az idei kétkötetes válogatott Puskin-antológia, kisebb fogyatékoságai ellenére is, nagy lépés előre.

A hozzászólók sorát *Komlós Aladár* nyitotta meg. Komlós kijelentette, hogy Máthé-Haupt György cikkének bírálatában teljesen egyetért az előadóval. Az igazság ugyanis nem az, hogy »Puskin nagy hatást gyakorolt a XIX. század második felében az osztrák önkény és a hazai arisztokrácia ellen irányuló nemzeti felszabadító mozgalomra«, amint ezt az idézett dolgozat állítja. Sokkal közelebb jár a valósághoz Horváth Márton megállapítása: »Csak a megnyirbált, megstuccolt, bepomádézott Anyégit ismertük.« (Csillag, id. h.)

Bérczy fordítását még eddig rendszeresen nem vetették egybe az orosz eredetivel, de arra már többen rámutattak — legalaposabban az Anyégin új fordítója, Mészöly — hogy Bérczy tolmácsolása, minden szépsége ellenére is, hamis egy kissé, mert a nyelvújítás és a romantikus társalgási nyelv szókincsével akarta visszaadni Puskin tősgyökeres, népi eredetű nyelvét. Puskin kiterjedt, esztétikai szempontból sok tekintetben igen jelentős magyarországi hatására az nyomta rá bélyegét, hogy a magyar Anyégin 1866-ban, szinte a kiegyezés előestéjén, jelent meg. A magyar verses regény, a kor egyik leghaladóbb műfaja — igaz — Puskint tekintette nintaképének. De épp az egyik legreprezentatívabb magyar verses regény: Gyulai Romhányija, mutatja be a műfaj ideológiai korlátait, hiszen inkább forradalomellenes, mint a

szabadság hirdetője. Nem is történhetett ez másképpen olyan korban, mely Petőfit is megcenzurázta, vagy idejétmult esztétikumnak értelmezte.

Puskin félreértése és félremagyarázása még fokozódott annál az írónál, akire az Anyégin a legnagyobb hatást tette irodalmunkban, s akiről, sajnos, sem Máthé-Haupt cikke, sem az előadó nem tett említést: Krudy Gyulánál. Számára már az Anyégin semmi egyéb, mint a szerelm bibliája. A Horthy-kor aztán, persze, tudatosan fordít el a puskin mű értelmét. Hogy mennyire hatottak e hazugságok, azt legjobban egy fiatal irodalomtörténész jubileumi megemlékezése mutatja (Szép Szó, 1937.). »Szokatlan színű ruhák és szokatlan színű jelzők voltak az ő forradalma és ez lényegesebb, mint az, hogy mellékesen néhány lázító éneket is írt! Nem véletlen, hanem szorosan az író politikai meggyőződésével és osztályhelyzetével függött össze, hogy 1937-ben egyedül Illyés Gyula mutatott rá Puskin forradalmiságára, s költeményei közül is éppen a forradalmiakat fordította le.

Hegedüs Géza a magyar Puskin-kultuszt jóval haladóbbnak és termékenyebbnek tekint, mint Lányi Sarolta és Komlós Aladár. Kifejtette, hogy a kapiitalizmustól elmaradt, feudális hagyományok között fuldokló magyar értelmiség, különösképpen annak haladó része, a XIX. század második felében saját érzelmeit és vágyait látta megjeleníteni a hasonló körülmények közt helyes utat találó orosz realizmusban. Így lett népszerű a kiegyezés táján Bérczy kitűnő fordítása révén az Anyégin. Na tudomásul vesszük az Anyégin nagy népszerűségét, de mellette azt is megjegyezzük, hogy magyarul Puskinnak ebben az időben alig egy-két forradalmi költeménye jelent meg, akkor pontosan láthatjuk az orosz realizmus fogadtatásának tipikus útját: a nemesi osztály önvádjai hatnak, de a forradalmi hang már idegen 67 nemzedéke számára. Kétségtelen azonban, hogy éppen a legjelentősebb írókra a művészi szemlélet terén igen termékeny hatással volt Puskin. A hatalmas életmű sokoldalúsága következtében egyformán le tudta bilincselni az olyan ellentétes természetű írókat, mint Gyulai és Jókai, Arany János és Vajda. Arany a *Bolond Istók* írása közben ismerkedett meg az Anyéginnel, s nyugodtan elmondhatjuk, hogy az eposz tanúsága szerint közelebb jutott önmagához a remekmű ösztönzésére: műve még alaposabb realizmussal, több nyugodt rezignációval gazdagodott. A magyar verses regénynek, annak a műfajnak, amely a század utolsó harmadának legrealisabb képét adta, kezdetei eltéphetetlenül összefonódtak az Anyégin mély átérzésével. De míg Gyulai főként a hű társadalomrajz terén tanult tőle (*Romhányi*), Reviczky szelíd érzelmességének felszabadítóját találta meg benne. Vajda nyugtalan, zord pátoszában mélyült el a példakép tanulmányozása nyomán (*Találkozások, Alfréd regénye*), Jókait elsősorban magának Puskinnak alakja ragadta meg. A költő szabadságért vívott küzdelmét igyekezett bemutatni romantikus mese keretében »Szabadság a hó alatt« c. agyonhallgatott regényében amely minden hibája ellenére is figyelmet érdemel, mert azt hirdette, hogy eljő az emberiség felszabadulása és orosz talajból fog kisarjadni. A Puskinművek közül Jókaira elsősorban a felfokozott szenvedélyekkel teli »Cigányok« hatott, melyet a »Szabadság a hó alatt«-ban le is fordított.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy Arany, Gyulai, Jókai, Reviczky, Vajda, sőt Arany László is könnyebben megközelíthették saját művészi eszményeiket Puskin hatására. Az Anyégin-élmény tartósságát mutatja, hogy Ady »Margita élni akar«-jában is sok a Puskin-reminiscencia.

Gáspár Endre felszólalásában csupán Bérczy Anyéginjének kérdésére szorítkozott. Képes Géza cikke óta (Magyarok, 1949 január) ez a probléma egyre időszerűbbé vált, s a jubileumi ünnepségek során olyan hangok is hallatszottak, melyek Bérczyt az Anyégin tudatos hiedermeyerre stilizálásával, s így elferdítésével vádolták. E vád már csak azért is érdemes a megvizsgálásra, mert szorosan összefügg a műfordítás egyik központi kérdésével. Bérczy nem tett egyebet, mint saját kora érzésvilágának és kifejezőképzetének megfelelően tolmácsolta Puskit. Ez a műfordítók szokásos eljárása, s nem mondhatjuk azt, hogy így a verses regény hangulata lényegesen megváltozott volna, mert az akkori Magyarország légköre sok ponton egyezett Puskin koráéval. Bérczy természetesen nem volt teljesen kongeniális Puskinnal, már csak azért sem, mert a forradalmiságtól távolállt, de azt is tudjuk, hogy az Anyégin legforradalmibb részletei, melyek a dekabrista szövetkezéssel foglalkoztak, megsemmisültek, s így nem tették próbára Bérczy műfordítói hűségét és tehetségét. Tudatos ferdítésről, változtatásról még kevésbé lehet szó, ilyenre Bérczynek oka sem lett volna. Más kérdés az, hogy a magyar közönség azért lelkesedett-e az Anyéginért, mert megértette annak igazi tartalmát: a byronizmus legyőzését és az orosz élet realista rajzát. Nagyon valószínű, hogy nem erről volt szó, s a fordítás népszerűsége — különösen a századforduló óta — főként a reakciós, társadalmi problémákkal nem törődő, l'art pour l'art magatartásból fakadt.

Földessy Gyula a »Vár fehér asszonya« c. Ady-vers és az Anyégin egyik szakaszának megfelelőjére utalt.

Sz. Nagy Miklós Jókainak Puskinhoz való viszonyával foglalkozott. Szerinte a »Szabadság a hó alatt« minden melodramatikus érzelmessége és hódoló lojalitása ellenére is figyelemreméltó módon mutat rá a dekabrista szövetkezés társadalmi jellegére. Jókai jól látta, hogy a mozgalom csak a sértődött arisztokráciát, a középnemesség leghaladóbb részét s a liberális tiszteket tudta megnyerni magának, de a paraszt-ság tömegeitől teljesen elszigetelődött. Így az összeesküvést egyrészt az egyéni terrorizmus, másrészt a palotaforradalomná, praetorianus lázadásá váló válás lehetősége fenyegette. Ez a felismerés azonban nem akadályozta meg Jókait abban, hogy lelkesedéssel ne ábrázolja a felkelők hősiességét és Puskin forradalmi szerepét. Rajongó tisztelete azonban itt is — 48—49-ben tanúsított magatartása tükörképeként — elsősorban a nemzeti felszabadulás hősei (lengyel összeesküvők, a finn Ilmarinen Zeneida), s nem a szociális változás harcosai felé fordult. Az ellenszenves kép, melyet a pétervári proletáriátus zendüléséről rajzol, annak következménye, hogy Jókai polgárosodó nemes volt, aki egyként irtózott a népi mozgalmaktól és a nemesi reakciótól.

A vitautlás J. Bajkovnak, a Szovjet Tájékoztató Iroda magyarországi képviselőjének felszólalásával ért véget, aki Puskin világirodalmi jelentőségét vázolta.

Sz. Nagy Miklós

Vita a XVIII. század magyar irodalmáról

I. Bóka László bevezető előadása

Lukács György a Magyar Irodalomtörténeti Társaságban tartott székfoglaló elnöki beszédében így fogalmazta meg irodalmunk revíziójának alapvető szempontját: »irodalmunk reflexe a magyar nép harcának szabadságáért, függetlenségéért, boldogságáért«.

Valóban alapvető szempont ez s irodalomtörténeti kutatásunkat, alkalmazásával, kiemeli mind az öncélú, szempontatlan adatbogarászás egyhelybentopogásából, mind pedig abból a nagyonis céltudatosan megszabott tévútból, amit szellemtörténetnek neveznek s elindítja a marxista történetkutatás útján. Am ennek a szempontnak alkalmazása korántsem könnyű a magyar irodalom történetére, mivel sem magyar gazdaságtörténet nincs, sem pedig azok az esztétikai szempontok nincsenek még tisztázva, melyek az irodalmi jelenségek helyes értelmezését lehetővé tennék, elfordulva az idealizmus és az anarchista szubjektívizmus még mindig kísértő módszereitől.

Ezek a nehézségek különösen akkor bontakoznak ki, amikor egy nagyobb korszetet akarunk vizsgálat alá vonni, — mint jelen esetben, a XVIII. század irodalmát. Mivel a történetkutatás, a kor történeti feldolgozása sem történt meg a XVIII. századra vonatkozóan, az irodalomtörténezhz egyelőre beérheti azzal, hogy felveti az irodalomból kínálkozó kérdéseket és megkísérli a régi irodalomfölfogás kövuleiteit eltakarítani az útból.

Mindezt azért kell előrebocsátanom, hogy minden kétséget kizárva leszögezhessem, hogy referátumomnak kijelentő mondati is kérdőmondatok, továbbá azt, hogy referátumom nem egy meghatározott irányba tör a probléma megoldása felé, hanem innen is, onnan is kiragad egy-egy szembeötlő jelenséget, fölveti a benne kínálkozó problémát s így igyekszik valósággal bekeríteni a század alapvető kérdéseit. Ha akár a tizenkilencedik, akár a huszadik század irodalmának történetét földolgozta volna már a marxista történetírás és értékelte volna a marxista esztétika, akkor a fejlődés e magasabb fokairól visszatekintve, nem lenne lehetetlen viszonylagos rendet teremteni a XVIII. század terepén. Mivel azonban sem a század gazdasági és társadalmi viszonyairól nincs helyes képünk, sem az utána következő magasabb fejlődés-fokokról nincs kialakult értékelésünk, beérhetjük azzal a nagyonis szerény céllal, hogy legalább a kérdéseket helyesen tegyük fel.

1. Az első kérdés, amit föl kell vetni, a jozefinizmus kérdése: hogyan viszonylik ez a fölvilágosodáshoz, illetve miben különbözik a jozefinista aulikusság az aulikusságnak más a Habsburgokhoz fűződő fajtájától.

Irodalomtörténetírásunk mint jellegzetes jozefinista író tartja számon Pétzeli Józsefet, Voltaire magyar fordítóját. Vizsgáljuk meg, mit jelent a fölvilágosodás szempontjából Pétzeli jozefinizmusa. Pétzeli éppoly odaadó híve II. Józsefnek, mint Csokonai. Állását is neki köszönhetette: II Józsefnek az a rendelete, amely megengedte, hogy a protestáns lelkészek kereszteljenek, eskessenek és temessenek, lehetővé tette, hogy Komárom betöltetlen református lelkési állását ismét betöltsék. »Mint hogy már bizonyosan tudatik, hogy Felsőes Urunk Vallásunknak Exerctiumát kegyelmesen megengedte; arra való névze az Ultrajectumi Akadémiában lévő tiszt. Péczeli József Urannak első Prédikátorságra való hivatal rendeltetett« — olvasható a Rév-Komáromi református «Arva Eklésiának» jegyzőkönyvében 1783 április 30-án, — ez Pétzeli számára azt jelentette, hogy megszabadul az instruktor-kodástól s mint egyik legnagyobb magyar város népes gyülekezetének prédikátora családot alapíthat, gond nélkül élhet és dolgozhat. Ezen túl pedig

jelentette a vallásüldözés végét, a protestánsok jogainak kiterjesztését, sőt a katolikus vallás némi háttérbeszorítását is. Pétzeli a jozefinizmusból a vallási türelmességet vállalta. Az a kérdés, vállalt-e mást?

Nincs okunk II. Józsefet azon az eszményítő szemüvegen keresztül nézni, amin a protestáns történetírás láttatta s nem lenne nehéz megtépníni azt a nimbust, amit Jókainak köszönhet. Am kétségtelen, hogy a Habsburgok baljós galériáján emberségesebb arc az övé, mint a többieké és a türelmi rendeleten túl kísérletet tett a parasztság helyzetének enyhítésére, a földbirtokosság megzabolozására, a főpapság és a hasznos munkát nem végző szerzetesrendek megtörésére, sőt megsemmisítésére s világosan látta, hogy a feudalizmus nem tartható fenn tovább. Ennek a sokféle progresszív törekvésnek nyomát sem leljük Pétzeli munkáiban. II. József halálára frott költeményében így beszélteti II. Józsefet :

Az Ég! . . . s ez a jó szív az én bizonyosságom,
Hogy rontástok soha nem volt kívánságom,
Ha tehát valamit bántástokra tettem,
Titkos irigyektől, látom szédítettem!
Szánásra e részben méltók a királyok!
Az igazság ritkán, hogy érhet hozzájok. —
Minthogy nem tetszenek az én kiadásim;
Önként visszahúzom minden ujjtátásim.
Csak azt kérem : hogy a Vallás-türedelem
Virágozzon s vele isteni félelem.

Az »aufklárista« Józsefből tehát ennyi marad : a »gonosz tanácsadók« által megszedített uralkodó, aki mindent visszavon, csak a türelmi rendelethez ragaszkodik. Ezt a feloldást ismerjük a kiegyezés utáni időkbl, akkor is a gonosz tanácsadók voltak felelősek I. Ferenc József tetteiért : az ultra-aulikus szokott módszere ez. A türelmi rendelet volt az, aminek kedvéért a protestánsok II. József felé hajoltak s nem a felvilágosodás eszméi. Kiterjed ez az aulikus hódolat II. József környezetére is. Mintha valamely nemzeti hősről írna, úgy lelkendezik Pétzeli : »Ugy tetszik, mintha látnám, miképpen egyengetik össze a Magyar Múzsák az ő ékes hangjaikat, hogy annál nagyobb készülettel s hathatósággal harsogtathassák Felsegednek inkább bámulásra méltó, hogy sem mint követhető ritka Talantumit. — Ugy tetszik, mintha hallanám, hogy az egész Hazában az Egeket csapdossák a víg szózatok : Éljen a mi Nemzetünknek szíves szeretője! Éljen! Éljen! Herceg Kaunitz Hazánk édes Atyja!!!«

Korántsem könnyíti meg az irodalomtörténész helyzetét, ha azt olvassa, hogy Dugonics András, a jozefinizmus katolikus ostorozója, éppen a magyar főurakkal állítja szembe II. Józsefet : »Elvittem ő Felségét universitásunkban, és mindeneket megmutattam, amik látni voltak. Ekkor bizonyosan tapasztaltam oly nagy kegyességet, melyet nem tapasztalhattam más újonnan született grófjainkban és felfuvalkodott nagyokban«. (Azt csak a humor kedvéért jegyzem meg, hogy Dugonics feljegyzését így fejezi be : »El is hittem magammal : hogy a miben Magyarország ellen vétett, azt nem annyira néki, hanem rossz tanácsosainak és országaruló embereinek tulajdoníthatni. . .«) Gvadányi generális így enyeleg Pétzelivel : »Vajjon most mivel munkálkodik, írja meg kedves uram! — csak papos dolgokról ne írjon ; mert ezekkel unatkozva tele vagyon a világ!« Pétzeli ugyanekkor így ír Voltaire Henriásának előszavában : » . . . hogy némely olvasók meg ne botránkozzanak abban, hogy sok szerzetesek és papok fekete színekkel festetnek le ebben a munkában ; gondolják meg, hogy ezek a dolgok estek

ezelőtt kétszáz esztendőekkel, a mikor még egész erejében égett az üldözések tüze, és úgy nem lehet ez semmi kissebbségükre a mai szerzeteseknek és papoknak».

A jozefinista Pétzeli nemcsak versben ünnepli a hazatérő »Szent Koronát«; (»Minden igaz magyar sirjon örömebe . . . Ily szép napot Hazánk érne csak akkor fog, Ha kedves királyunk fején e kincs ragyog!«), hanem a hazatért korona hatását a nemzeti viseletre a főurak felé bókoló elismeréssel köti egybe: »De hála legyen az egeknek, mihelyt a korona leérkezett, mint valamely fényes nap, eloszlatta ezt a nagy zúrjavart. Már azóta könnyen kiösmérjük magyar urainkat a mesterlegényektől, kedves dámáinkat a szobaleányoktól . . . A nagyobb rangú és nemesebb szívű dámák s kisasszonyok mind magyarosan kezdenek járni és csak némely alábbvaló rendűek viselik még a bubitát, a kíknek nincs semmi más érdemük, hanem ha fejüket polcolják s farokat toldozzák; vagy pedig nincs tehetségekben hogy egy aranyos főkötőt, vagy egy gyöngyös pártát csináltathatnának . . .«

A föltett kérdésre egyelőre nem válaszolhatunk, nem is lenne igazságos egyetlen író példájára tekintve s annak sem egész életművét értékelve választolni. Példám csak arra int, hogy a jozefinizmus kérdését és a fővilágosodás protestáns hagyományát új vizsgálat alá kell vetnünk, ha el akarunk igazodni e században.

Ezzel kapcsolatban az is fölvetendő és megoldandó kérdés, hogy II. József vallási türelmességének híre miért homályosítja el II. Rákóczi Ferenc érdemeit e téren, holott ő már 1705-ben, majdnem egy évszázaddal előbb biztosította a protestánsok szabad vallásgyakorlását? II. József valószínűleg a Bocskayakkal, Bethlenekkel vetekszik népszerűségben, mint a vallásszabadság bajnoka s Rákóczinak nemcsak türelmességéről nem szól az egykorú irodalom, de jezsuita-ellenességét sem méltányolják.

2. Úttörő kutatásokra lenne szükség azon a téren is, hogyan hatottak vagy elhatottak-e egyáltalán irodalmunkig a katolikus eretnokségek, fővilágosodási tendenciák: a quietismus, a pelagianismus, a jansenismus, febronianismus. Azok a tendenciák, amelyek még a XVII. század végén indultak el a »Declaratio cleri gallicani«-szerű, a pápaság hatáskörét megnyirbálni kívánó megnyilatkozásokban és részben az olyan eretnokségig jutottak el, mint Weishaupt illuminátus rendje, részben az olyan egyházi gesztusokra vezettek, mint az aufklärista szimpátiákkal telített XIV. Benedek pápa néhány intézkedése, — nem maradhattak hatástalanok irodalmunkra, melyben sok volt a klerikus férfiú s éppen az alsópapság köréből. A fővilágosodás eme mozgalmai között nem egy volt, amely komoly politikai érdekeket sértett. Az illuminátusok például a monarchiák eltörlését is céljaik közé sorolták, a házasságjogi reformtörékvések pedig nemcsak a kánonjoggal kerültek összeütközésbe, hanem — például a vegyesházasság engedélyezésével — a nagybirtokosság homogeneitását is érintették és az örökösödési következményeken keresztül az uralom egységes irányítását is befolyásolták.

Erre a kérdésre azért kellene különös gonddal fölfigyelnünk, mivel ez a protestáns történetírók számára ugyancsak nem volt kedves, az aulikus-klerikális történészek pedig nem mertek vele foglalkozni: meghagyták a rebelliséget a protestánsoknak, kétes dicsőségül . . . Holott nem kétséges az, hogy a fővilágosodás eszméinek behatolása a római egyház körébe éppen azokban az országokban érezthette közvetett hatását, amelyekben az, abszolút hatalom katolikus volt. mint Mária Terézia országában például, ahol az iskolai reformok, az antijezsuitizmus el sem lett volna képzelhető az-egyház belső bomlása nélkül. A Faludi-kérdéstől a Verseggy-kérdésig sokmindent világosabban látunk ennek a kérdésnek feldolgozása után.

3. Verseghy Ferencről más vonatkozásban is meg kell ezúttal emlékeznünk. Verseghy nemcsak költő volt, hanem muzsikus is : azok közül a muzsikuskok közül való, akik teljesen negligálták a kuruckor dallamvilágát s elfordultak az e korban feltűnő újfajta népies daloktól is. Verseghy Amadé és Mészáros Ignác nyomát követve a magyar zenét teljesen a nyugati zenéhez kívánta igazítani : nem adaptációra gondolt, hanem változatlan átvételre. Főleg a német és az olasz nyelvterület dallamvilágából akarták európaivá gazdagítani dalköltészetünket. Verseghy dalgyűjteményei Haydnhoz és a bécsi muzsikuskokhoz kapcsolódtak : ezzel egy máig is tartó utat nyitott egy bizonyos zenei közízlésnek. Mindez a zenetörténetre tartoznék, ha nem okozott volna Verseghynek és követőinek komoly gondot az, hogy a bécsi kör melódiai és a magyar vers hangsúlyszabályai sehogyan sem egyeztek. Mivel Verseghy meg volt arról győződve, hogy az igazi zene az, amit ő akar importálni nyugatról, arra a meggyőződésre kellett jutnia, amit így fogalmazott meg : »sokkal tanácsosabb verseket írni, mint ariát versekre szerezni».

Ebben a gyakorlati szükségességből kimondott elvben az rejlik, hogy a költemény tartalma másodrendűvé válik a vers formája megett, hogy a vers »szöveggé« degradálódik. Verseghynél ez nem tudatosul teljesen, ő még azt igyekszik bizonygatni, hogy a versek formájára azért kell ügyelni, mert a forma segíti elő a költemény tartalmának megértését. »Mi a poezis és ki az igaz poéta?» című munkájában azt írja, hogy »valamint a szömeket a rend, úgy a füleket a hangmérték-fölöttébb gyönyörködteti és hogy az efféle gyönyörködtetés által még az ész is a rendbeszökött vagy mértékre vöött tárgynak figyelmetesb és hosszab vizsgálására vonja, ám később éppen a mind alaposabb bizonykodás során belezavarodik tétélebe s így ír : »(A költő) szorgalmasan elkerüli tehát minden darabosságot, mely a hallásban a mértékszerető füleket vagy az olvasásban a rendre szokott nyelvet megbotránkoztatván, az észnek figyelmetességét félbeszeghetné vagy megfáraszthatná. Még akkor is, mikor tárgyától szokatlanul megillettetvén, olyannyira indulatoskodik és tárgyáról oly szokatlan beszédre fakad, hogy maga körül mindent elfelejt és még azt is alig tudja, kinek, miképpen és mit beszél. Vagy ellenben mikor a természetes és közönséges beszédre s majdnem hidegvérűséghez hasonló mértékletességre bocsátkozik : a beszédjében uralkodó dal és muzsika által a hallgatót úgy elcsábítja, hogy ez ellenben a poétának indulatoskodását vagy hidegvérűségét, valamint szintén beszédjének szokatlanlanságát vagy természetességét is egészen elfelejtvén, az előadott tárgynak a poéta célja szerint való figyelmetes és fáradhatatlan vizsgálására állhatatosan lekötelezettsön». — Ami azt jelenti, hogy a forma feledtetni az olvasóval a költő tárgyához fűződő indulatát, elfedezi kifejezésének szokatlanlanságát, közömbösíti természetességét a beszédeden uralkodó dal és muzsika által — és mégis, éppen ezzel köti tárgyához . . . Ami ebben a fölfogásban még naiv és zavaros kísérlet, azt később mint a formalizmus dicsekvését ismerhetjük meg.

Csokonai, aki szerint az ember a poezis első tárgya, pontosan elvászotta a költészetet a verscsinálástól, amely csak arra ügyel, hogy a különféle regulákra szedett hangok »harmóniával szálljanak az ember fülébe. . .«

Am föl kell figyelnünk Verseghy nem jelentéktelen, formalista tételére annál is inkább, mert a század irodalmában kezdődik az a fajta stilisztikai elmélkedés, a verstannak az a művelése, amely föl sem veti a vers tartalmának és formájának összefüggését és ebben a században dalol Édes Gergely, a leoninus pattintatója, a rimkóvács Kovács József és az a Varjas János, aki azzal kísérletezett, hogy csupa e-hanggal szerezzen verset. Ezek a mesterkedő poéták és ezek a stilisztikusok formalista elméleteikkel és formalista verseikkel (melyekben a rokokó formakultusz öncélúsága egybekapcsolódik az infantilis »játékossággal« s a homo sapiens eszménye helyébe a homo

ludens, a homo faber lenézett figuráját a homo aestheticus alakja váltja fel), ezek a korai formalisták arra inenek, hogy egy letört forradalom és egy csírájában elfojtott forradalom kettős kudarca vet árnyékot a korra.

A költői játék jelensége az, amire itt föl kell figyelni. Elvégre Versegly a fölvilágosodás forradalmi hajlamú követője és Varjas János, aki egyébként Pétzeli József apósa volt, nem győzte óvni ifjú adeptusát Voltaire tanaitól: »Csodálom, ha annak inkább hittek a franciák, mint Mózesnek és a prófétáknak«. Tehát itt nem a költő egyéni beállítottságáról van elsősorban szó, hanem arról, hogy a korviszonyok kedveztek az ilyen játékoknak, kedveztek a formalizmusnak és hozzájárultak ahhoz, hogy közömbösítsék a poézis első tárgya iránti figyelmet és a versformák iránti tudós és játékos érdeklődést keltsék föl. A verstani érdeklődés a szabadságharcig tartott, aztán megszűnt s újólag a Habsburg-önkényuralom korában éledt föl.

4. A zenei élet és az irodalmi élet kapcsolata általában több figyelmet érdemelne. A XVIII. századi protestáns kollégiumok a zenei nevelésnek is otthonai, a diákokból hatalmas kórusokat szerveznek s ezek a kórusok egyházi és világi ünnepeken egyaránt résztvesznek, műsoruk egyben a zenei közízlés irányítója is. Négy- és nyolcszólamú kórusok harsogják nemcsak Goudimel zsolttárait, nemcsak Olthovius zoltárszerű egyházi énekeit, hanem azt a dallamkincset is, amelyet a kollégiumok ifjúsága hazulról hozott magával a köznemesség kuriáiról, ezekből a parasztházaktól nem sokban különböző otthonokból, melyekben az énektanító a kocsis, az udvaros, a konyhalány . . . Népi dallamkincs elegyül a szolozsmák közé, Szent Dávid zoltárai mellett Szent Dávidné zoltárait is éneklük — és igen sok kuruc vagy kuruckori dallamot.

A nemesség tudatosan őrizte a kuruckor dalait, kegyelettel fordult a Rákóczi-kor, sőt a Thököly-kor emlékei felé: ellenzékiiségének volt ez kifejezője, amolyan dudorászó tüntetés volt ez egy kicsit. Azért kell ezzel szembenézni, mert itt egy újfajta »kurucság« és egy másfajta »labancság« fogalommal találkozunk, mint amit a kuruc-időkben megismerhettünk. A kuruckodás azokban a nemesi körökben is divatozik, ahol a Rákóczi-szabadságharc idején csak a kurucok gyalázását lehetett hallani, ahonnan a labancság rekrutálódott. Cserei Históriaját ízezem:

»Semmi oly keservesen nem esék minékünk, kik a császár hűsége mellett annyi esztendeig várakban szenvedtünk s minden javainktól megfosztattunk, mint az, hogy a pacificatióban minden személyválogatás nélkül generalis amnestialis gratia adatott mindeneknek. Ugyanis ámbár azok, kik igaz fegyverviselő, bizonyos kuruc kommandó alatt táborozó kurucok voltak, ha kommandójuk parancsolatából a császár hűségén valóknak kárt tettek, már a közönséges csendességre nézve amnestialis grátiában vétettek is, azt nem annyira sajnáljuk, de hogy minden tolvaj, gyilkos, keringő kuruc nevezet alatt sok becsületes urakot, fő- és nemes rendeket minden order nélkül megfogtanak, megkínóztanak, megöltének, megsarcoltattanak, hogy azoknak is hasonló grátia adatott, e már, úgy tetszik, természet ellen való dolog. Hazajöttek a sok prédával, szemeinkkel látjuk nálók tőlünk elprédált javainkat, még nem is szabad kérni tőlök, mindjárt a császárral, generállal fenyegetnek, csak tűrnünk, szenvednünk kell. A császár sem ada semmit ennyi kárvallásunkért, még azoknak van nagyobb becsületek, tekintetek mind az országban, mind a németek előtt. Bolond magyar, aki azután a német hűségéért magát öleti, fogatja, prédáltatja, hanem ő is csak húzzon, vonjon, prédáljon, mert aki ördögnek szolgál, kinnal fizetnek anftak. Átkozott amnestia . . .«

Egy ilyen szellemű ellenzékiesség és németellenesség, Habsburg-ellenesség kapott lábra a módosabbak között és terjedt a köznemesség közt. Ahogy a Koháry István-szerű labancok hajdan ilyen alapon lettek török-ellenesből kuruc-ellenessé (»Értékünknek káros, Lelkünknek is áros Törökkel tartani. Gyalázatos hírünk, Valljon hát hogy merünk Tovább kuruckodni? . . .«), így váltak azok, akik az általános amnesztiát nem helyeselték, mert abban az Esze Tamás-féle népfelkelés amnesztiáját, az osztályellenesség kastélyduló seregeinek amnesztiáját látták és akik a szatmári béke körüli nagy donációkból kimaradtak, németellenesekké, kuruckodókká. Az ország egyre súlyosodó gyarmati sorsa, a középrétegek proletarizálódása ezt a hangulatot később alaposan átformálta. De a XVIII. század elején és derekán még elegyülve dohog a labancból kuruccá-sértődött, németellenes birtokos nemes a közép-nemességgel s ennek a hangulatnak értékelése nem lesz lehetséges a század gazdasági és társadalmi helyzetének teljes tisztázása nélkül. Mert ahogy századunkban a főlzabradulás után az antifasisztákat a németgyűlölőktől, a nyilvánban is a prolitól undorodó ellenállókat a szocialista hazaszeretet szabadsághőseitől alig lehetett megkülönböztetni mindaddig, amíg a szocializmus építésének főadata vízvázalástóként rendet nem teremtett s az ellenállók egyrészt összeesküvésbe keverte, emigrációba, hazaárulásba züllesztette, úgy ebben a században is a francia forradalom híre, a főlzabradulás következő lánczeme teremtett rendet, — a század végén.

Ugyanígy élt egy olyan labancság is tovább, amelyet a klerikális reakció élesztgetett. Ennek azt kellett megoldani, hogy a Rákóczi-féle szabadságharcot elítélje, de Rákóczit magát kiemelje a többi főként protestáns kuruc közül és ugyanakkor a szabadság eszméjét elkülönítsék a kuruc-ságtól. Sok és érdekes kísérlet közül a legsikerültebb Anyos Pálé a pap-költő, aki költői sűritéssel mondja ki a kurucokról:

Ezek szabadságnak arany zászlajával
Hitüket keresték hazájuk kárával,
S noha az utolsó vezér igazabb volt,
Mégis pártos népe templomokat rabolt,
S ezért nem engedte az Isten hadának,
Hogy szabadítója legyen hazájának.

Ebben az a mesteri, hogy még egy kis németellenességet is belecsoptent, tehát úgy helyesli a szabadságharcot, a függetlenségi harcot, és úgy menti a katolikus Rákóczit, hogy a kurucságot elmarasztalja vallásgyalázásban, templomrablásban. Ezt a fajtáját a szabadságszeretnek és a függetlenség vágyának, a szabadsághősök kultuszának szintén ismerjük utóéletében. A XVIII. század derekán dohogó kurucság tehát épp úgy befogadta soraiba a hajdani labancokat, mint ahogy a klerikális labancság képviselői kénytelenek voltak a szabadság fényes zászlaját is meglöbögatni, hogy híveiket meg tudják tartani s németellenes jelszavakkal szolgálták a Habsburg-uralmat hazafias jelszavakkal küzdötték nem a Habsburgok ellen, hanem a jozefinista reformok ellen.

5. »A XVIII. század a magyar szellem történetének rejtélyes fejezete. Felfedezetlen földség, még várja a filológiai Amundszeneket« — írja Szerb Antal népszerű irodalomtörténetében. Ennek okát abban látja, hogy a XIX. század »függetlenségi színezetű irodalomtörténete rosszalóan és megvetéssel kerülte el ezt a lojális és latinnyelvű kort . . .« Szerb Antal bebizonyítja, vagy legalábbis állítja, hogy a rosszalás nem helyénvaló. »A soknyelvű, soknemzetiségű nemzet egységesítése a kor szellemének megfelelően csak

a monarchia mindent befogadó kerete által volt lehetséges. A Habsburg-trónus előtt a különböző nemzetiségek békés egyetértésben találkoztak. A kor magyarjainak mély lojaltsága, a Vitam et Sanguinem hangulat, amely oly ellenszenvvel töltötte el a XIX. századi visszatekintőt, nem volt szervilizus, hanem a magyarság életérdekének bölcs felismerése... A Habsburg-monarchia az összefogó eszmét örökségül kapta az előző századoktól: a katolicizmus megvalósítását az állami életben. A magyar nemzetkoncepció középpontjában is a katolikum áll ebben a században. Magyarország Mária országa, Regnum Marianum...» — fejezi be Szerb Antal. Ehhez még csak azt kell hozzáfűznünk, hogy mindezt a Bessenyei előtti korra vonatkoztatja.

Vajjon valóban ilyen lojális volt ez a latinyelvű kor? Nem szólunk magáról Rákócziról, aki igen élénken foglalt állást az ellen, hogy az olygarchák lázadásait összevétsék a nemzet függetlenségi harcával s akinek munkáiban olyan nehéz volt észre nem venni, hogy egy teljesebb nacionalizmus bontakozik ki belőlük, olyan, amiről valóban csak a francia forradalom után alakul ki egységes fölfogás. Azok az elmélkedései, amelyekben a köztársasági államformáról, mint ősi formáról ír, korántsem olyan jelentősek, mint a theokrata Rákóczi vallási fejtegetései, melyekből az tűnik ki, hogy az istenlen kötött ó-szövetség kellékei közé sorolja azt, hogy ennek megkötésénél jelen volt a nép és elfogadta ezt a szövetséget.

De szólni kell például arról a történetkutató irányról, melynek egyik legjelentősebb alakja Bél Mátyás. A »Prodromus«, az »Adparatus ad Historiam Hungariae« s főként a »Notitia Hungariae novae historico-geographica« új és beható feldolgozásra vár. Az egykorú érdeklődők nagyrésze a »curiosum«-ok után kutatott bennük, de ma más szemmel olvashatnók azt az igyekezetet, amivel Bél Mátyás a földrajz, a néprajz, a nemzetiségi viszonyok és a történeti fejlődés kapcsolatait keresve, fölveti sorra a magyar nép problémáit. Nem véletlen az, hogy munkáiért »kémkedés« vádjával illették s nem közömbös munkássága megítélésénél az sem, hogy Heister eljárás indított ellene azon a címen, hogy közbenjár olyanokért, akik a Rákóczi-szabadságharcban résztvettek. Nem kis meglepetést ígérnek azok a művek is, melyekre kézikönyvek nyomán olvasatlanul szokás hivatkozni: ilyen Esterházy József országbíró titkárságának, a horvát származású Kolinovics Gábornak naplója, melyet az 1741-es országgyűlésről írt s azok a feljegyzései, melyek a Rákóczi-szabadságharcra foglalkoznak. A XVIII. század magánkönyvtárai tele vannak politikai, államtudományi és történeti munkákkal s a század végén már dugdosni kell a »libertinus« munkákat, rendeletek üldözik azokat. Ebben a korban kezd előtérbe kerülni Mátyás uralkodásának története, éppen nem lojális indítékokból, hanem mint a nemzeti állam példaképének fölelevenítése s ugyanakkor a nemzetiségi kérdésekben való tolerancia példája. Tudjuk például, hogy a csehszlovák közösség egyik előfutára, a magyarországi születésű Ribay György, aki a század derekán itt is tanult Magyarországon, milyen alaposan ismerte éppen Mátyás korát, s a magyar nemzetfogalmat egyáltalán nem katolikus-aulikus szempontból értékeli.

Azt hiszem, hogy a filológiai Amundsnek mellé néhány történész Amundsenre is szükség lesz, hogy irodalmunk történetének e rejtelmes fejezetét földezzük. De alig hiszem, hogy abban lojalitást fogunk találni. Már csak azért sem, mivel az elnyomottakat csábító példa, a XVII. századi angol forradalom és a XVIII. századi francia forradalom nem kialakítói voltak egy angol, vagy francia nemzeti államnak, hanem éppen azzal váltak lehetővé, hogy már a forradalom előtt nemzeti államformában élt a nép. A nemzeti állam (nem egyházi jellegű állam!) igénye élt már a XVIII. század első felében is hazánkban, éppen a nemzetellenes Habsburg-koncepció reakciójaként.

Öt szempontot vettem fel hosszúranyúlt s mégis vázlatosnak is alig nevezhető referátumomban. A jozefinizmus kérdése, a katolikus fölvilágosodás kérdése, a stilisztika és játékos költészet kérdése, a Rákóczi-szabadságharc utáni kurucszág-labancság kérdése, a nemzeti irodalom kérdése voltak ezek. Vázlatnak is kevés ez, ismétlem és máris furdal a lelkiismeret, hogy a XVIII. századi népiesség kérdését éppencsak megemlítem s vele kapcsolatban az Orczy-problémát, a paraszti életformáért lelkendező nagybirtokos kérdését, még exponálni sem futja időmből. De hiszen a fölvetett problémákkal sem foglalkozhattam behatóan s a fölvilágosodás előkészületei között a század derekán megélenkülő természettudományos érdeklődésről, vagy a szabadkőművesség és a miszticizmus kérdéséről, említést sem tettem.

II. Az előadást követő vita összefoglalása.

A felkért hozzászólók, Esze Tamás és Szauder József megjegyzésein kívül Spira György, Geréb László, Hegedüs Géza és Angyal Endre észrevételeit kell ismertetnünk. »Megjegyzéseket« és »észrevételeket« kell mondanunk, minthogy az előadás után nem alakult ki eleven, összefüggő vita, pedig a referátum erre bőven adott alkalmat. A hozzászólások általában kiemelték és dicsérték az előadás érdekes szempontjait, hibáztatták ötletszerű megjelölésüket. Ezzel implicite a referátum anyagának, részeinek szétesettségére is rámutattak. A hozzászólók feladata most már az lett volna, hogy egységes elvi álláspontot alakítsanak ki s ehhez mérten állapítsák meg az előadó szempontjainak helyességét vagy téves voltát. Ez elmaradt: helyette inkább csak kiegészítették az előadás szempontjaihoz fűzött anyagot, úgy, mintha megfeledeztek volna e szempontok nem egészen tisztázott, igazolt voltáról, arról, hogy az imént maguk a hozzászólók állapították meg e szempontok hiányos összefüggését. A problémák elvi tisztázása, a szigorú bírálat, a vita elmaradásának okaira a hozzászólások ismertetése után térünk ki.

A vita elvi összefüggésekben és ellentétekben mozgó vonala helyett a hozzászólások egymásutánjában csak a történelmi fejlődés vonala volt megállapítható, az a vonal, melyen a hozzászólók, egymástól szinte teljesen függetlenül, a kuruckortól a jozefinizmusig vették szemügyre — ki-ki a maga szakmai területén — az irodalomtörténet bizonyos kérdéseit. Ezzel kapcsolatban értékes részletbírálatok is elhangzottak.

Esze Tamás véleménye szerint az öt fölvetett kérdésre csak ugyanannyi tanulmánnyal tudnánk kielégítő választ adni. Az ő kutatási területe csak néhány ponton érinti az előadó által megemlített jelenségeket; eredményei nem mindenben igazolják az előadó felfogását. Így pl. — talán a Thaly népszerűsítette Rákóczi-kép hatása alatt — a fejedelemben II. József toleranciapolitikájának előfutárját látja az előadó. A fejedelem ez érdemeit — az előadó szerint — az utókor hálátlanul elfelejtette. Ezzel szemben Rákóczi toleranciája nem belső meggyőződés, vagy elvi megfontolás gyümölcse, hanem politikum: a vallási kérdés elszigetelése a felkelés katonai és politikai egysége s a protestáns hatalmak befolyásolása érdekében. Rákóczit túlnyomó részben tisztai református katonasága fegyveres akciók sorozatával szorította rá a toleranciára, mikor karhatalommal visszaszerezte régi birtokállományát. Rákóczit engedett a roppant nyomásnak, de azzal a hátsó gondolattal, hogy bekésebb időkben, békés eszközökkel végrehajtsa a rekatolizációt. A protestánsok sem a felkelés alatt, sem utána nem tisztelték Rákócziban a tolerancia hőseit. Némileg erőltetett az »újfajta« kurucszág és a »másfajta« labancság

tétele. Valójában a politikai kuruckodás és a népi kurucság ellentétéről van szó. Cserei-féle nyilatkozat van a Rákóczi-korból is (Wesselényi). A birtokos nemesség és a vármegye sem a XVIII. század folyamán, sem azután nem táplál Rákóczi-szimpatiákat, legfeljebb az a néhány nemes, akit személyes emlékei vagy protestáns sértődöttsége állít szembe érzelmileg, de nem politikailag, az udvarral. A kurucgondolat újra leszállt a néphez a mélybe (a népies kurucság énekei az énekes kéziratokban). Ez a népi kurucság mindvégig (sőt erősödően) református jellegű. Szellemileg a református igehirdetés táplálja; egymást érik a perek a rebellis tanokat hirdető prédikátorok ellen. A XVIII. század a magyar protestantizmus életében a megerőslenedés és belső válságok kora. Irodalma a föld alá szoruló vagy üldözött irodalom. Mindjobban parasztvallássá süllyed, köznemesi vezető rétege számban fogy, konfesszionális meggyőződésben szegényedik. Mélyében eszkatologikus váradalmak születnek és szekta alakul (1741 : a magyar quaker-mozgalom), felszínéről művelt világi vezetői és külföldet járt papjai útján szivárog lefelé az indifferentizmus. Mire a jozefinizmusban újra szabad levegőhöz jut, már nem a Rákóczi-kor erős és öntudatos protestantizmusa többé. Milyen irodalmi hatások érték, míg idejutott, milyen irodalmat fejlesztett — ez a XVIII. századi protestantizmus irodalmi kérdése. — Az előadó fölvetette kérdéseket érdemes megvitatni, az előadás elérte célját, mert figyelmünket újra ráirányította egy homályos történeti tárgy körvonalaira.

Szauder József főleg a kuruckor és Bessenyei közötti periódust vizsgálta. (Faludi forrásai részben még kiderítetlenek, Faludi mondani-valójának korszerűségét is meg kell állapítani : az angol szerző angol fejlődést tükröztető művei mennyiben mutathattak rá a magyarországi fejlődés irányára s mennyiben válhattak ezen az alapon siker forrásává? — Az 1772-i korszakhatár közelebről megvizsgálandó. Bessenyei maga is a 60-as évek derekán indul s ekkor már nemcsak felvilágosodási folyamatról lehet szó, hanem írói körről, Illei, Orczy stb. együtteséről, mely oly személyekhez kapcsolódik, akik maguk is a felvilágosodott abszolutizmus elgondolásainak végrehajtói. Ilyen volt Barkóczy. A 60-as évek közepén kitört parasztlázongásokról, az ekkori iskoladramák népszerű kitételeiről, a stílus »pálosrendi« népiességéről, Bessenyeinek az urbáriumhoz való kapcsolódásáról (Ágis se feledkezzünk meg.) Hiányzott az előadásból a XVIII. századi irodalmi fejlődés folyamatának áttekintése, a 20-as évektől a 60-as évekig terjedő »sötét« periódus kiértékelése, a Padányi Bíró személyében megtestesült nemesi reakció visszaszorulása stb. E korszak ismeretében Péczeli bizonyos vonásain nem fogunk csodálkozni (Péczeli barátja volt Illeinek, a régiebb szellem képviselőjének), közelebb kerülünk a formalizmus, játékos verselés megértéséhez is (latin minták). A század irodalmi fejlődése nem érthető meg a súlypontok a kuruckor, a 60-as, 70-es évek »felújulása« és Bessenyei, végül a jozefinizmus kérdéseinek tisztázása nélkül, valamint a gazdaság-történeti fejlődés ismerete nélkül.

Spira György helyesli, hogy az előadó a XVIII. századi magyarirodalom-történet (és történet) egyik elsőrendű súlypontjaként a jozefinizmus kérdését vette elő. A pártszerűség szempontját azonban nem alkalmazta eléggé a XVIII. századi fejlődésre, nem mérlegelte kellőképpen, melyek voltak II. József korának s általában a XVIII. századi fejlődésnek fontosabb s kevésbé fontos mozzanatai. A XVIII. század történetének (s irodalomtörténetének is) alapvető mozzanata az eredeti tőkefelhalmozás. II. József uralma, mint Mária Teréziáé is, minden haladó eredményének ellenére is, elsősorban abból szempontból értékelendő, hogy Magyarországon hátráltatta, meglassította az eredeti tőkefelhalmozást, végső soron hátráltatta, meglassította tehát a polgári átalakulást. Magyarország további fejlődésének, polgári átalakulásá-

nak ezért elsőrendű feltétele volt az ország gyarmati függőségének felszámolása, függetlenségének kivívása. A XVIII. századi magyar történet minden alakjának haladó vagy reakciós mivoltát mindenekelőtt az határozza meg, Spira szerint, hogyan viszonyultak a nemzeti függetlenség ügyéhez. Ne legyünk perse merevek ítéleteink megalkotásában. Ne ítéljük el pl. Martinovics köréhez tartozókat azért, mert kezdetben támogatták II. József rendszerét. De ugyanakkor szigorúan el kell ítélnünk mindazokat, akik II. József rendszerét úgy támogatták, hogy ezáltal az osztrák polgárságnak hazánkat gyarmatosító törekvéseit szolgálták. A XVIII. század magyar íróit is csak akkor értékelhetjük helyesen, ha mindenekelőtt a történeti fejlődés legfontosabb adott kérdéseivel való viszonyukat vizsgáljuk meg.

Geréb László hangsúlyozta hozzászólásában, hogy Péczeli nem nagyon ismerhető meg verseiből, az így kapható kép nem helyes. Kiemelte, hogy a század irodalmának lényeges művei ismeretlenül lappanganak, a latinnyelvű irodalom is igen sok kincset zár magába, amíg ezeket fel nem tártuk, alig szólhatunk a XVIII. század magyarnyelvű irodalmáról. A latinnyelvű költészetből fejlődik ki a deákiskola is. Itt rendkívül fontos az egész századot végigkísérő latin-magyar nyelvi kettősség, párhuzamosság. A költői iskolák egy-egy társadalmi osztály ideológiáját képviselik, nemcsak formális értékűek. A század irodalma alig ítélnhető meg a latinnyelvű termés és a kéziratros verseskönyvek számbavétele nélkül.

Hegedűs Géza helytelenítette, hogy az előadó nem az alapvető kiindulási pontokat rendszerezte. Állításainak nagyrészeivel egyetért (de nem azzal a hozzászólással, mely szerint a század lényeges művei még lappanganak). Nem ért egyet az előadóval a formalisták értékelésében. Hegedűs szerint e »műveskedők« játéka a kuruc forradalom összeomlása utáni félévszázad reakciójának körülményei között azt jelentették, hogy e szerzők elfordultak az akkori sötét jelentől. A műveskedők a nyelvrozó munkához is hozzájárultak, a magyar irodalmi nyelvet fejlesztették: ezzel a haladás ügyét szolgálták. Verseghy nem volt formalista, az előadó nem interpretálta helyesen Verseghy szavait. Két feladat, melyet az előadó elmulasztott megjelölni: egyfelől számoljunk le a szerencsétlen preromantika elmélettel s elemezzük ki a Martinovics-mozgalom irodalmi vonatkozásait (a szabadkőműves hatásokkal együtt), másfelől vizsgáljuk meg alaposan a XVIII. századi magyar színműirodalmat. Ha van magyar drámai hagyomány, annak eredete a XVIII. század iskoládrámáiban keresendő, vagy esetleg a felvilágosodás színpadi kísérletei között.

Angyal Endrének az egyház és a felvilágosodás, valamint a korabeli kelet-európai magyar kapcsolatokra vonatkozó adatai után, *Barta János* foglalta össze az elhangzottakat.

A hozzászólások szakmai részletekbe veztek, igen csekély mértékben helyezkedtek erélyes elvi álláspontra. Ennek oka, bizonyos technikai hiányszakágokon kívül,¹⁾ abban keresendő, hogy a hozzászólások nem politizálódtak át kellő mértékben. A politikai értelemben vett határozatlanság eredményezte azt, hogy a bírálat, melynek vitát kellett volna kirobbantania, szűkebb szakmai vonalra toldott át; innen csak egy lépés kellett ahhoz, hogy a harcos bírálat helyébe a »kiegészítés« művelete lépjen.

Összefoglalta: *Szauder József*.

¹⁾ A felkért hozzászólók csak az előadás folyamán ismerkedhettek meg a referátummal, előzetesen nem kapták meg áttekintésre a kéziratot.

A magyar irodalom korszakai vitájához

Irodalomtörténetünk helyes korszakolása olyan fontos feladat, hogy az Irodalomtörténet első számában ismertetett vitához utólag is szeretnék még néhány észrevételt fűzni :

1. Király István »Keszi Imrénének véleményével egyetértve, élesen kiemeli 1867 jelentőségét« 1867 előtt u. i. »a köznemesség még túlnyomórészt progresszív.« Ha így volna, a magyar nemesség kivétel lett volna a 48. bukott forradalmi óta reakcióssá vált Európában. De nem volt az : túlnyomó többsége 49 után tudvalevőleg megtorpan, megriadva mind a népi törekvésektől, mind a függetlenségi harc radikalizálódásától. Ez a megriadás sokfelé egyenesen a márciusi törvények megbánásáig fokozódik, az önkényuralom 61-es enyhülése meg éppen a köznemesei öntudat megdöbbenő fellobbanását idézi elő. Vajda János — aki 62-ben rá is mutat az uralkodó közszellem és irodalom köznemesei és retrográd voltára — épp emiatt válik ettől kezdve üldözött vaddá. Ha tehát 1867 némileg valóban határnak tekinthető is, más okokból és más indokolással.

2. Az 1867—905 közti kor közbeeső határául ajánlott 80-as évekkel szemben többen 1890-et fogadták szívesebben. De így indokolatlanul késői időpontban jelöljük meg az új irodalom jelentkezését. Hiszen a 70-es évek végén meginduló vámháború hatása alatt súlyossá váló mezőgazdasági válság s az ugyanakkor kibontakozó hazai kapitalizmus következtében már 1880 körül megváltozik a magyar társadalmi és irodalmi élet : megerősödik a feudális reakció, de ugyanakkor megizmosodik a polgárság, fellép egy harcias, fiatal írócsoport s így kiélesedik a birtokos és városi réteg ellentéte. Az erőviszonyok eltolódásának jellemző adata, hogy 1885-ben már valóságos koncentrikus támadás indul meg Gyulai ellen.

3. A két világháború közti irodalom korszakhatárául 1926-ot javasoltam, különböző körülményekre hivatkozva, melyek eredményeként ekkor szűnt meg a győztes ellenforradalom okozta ájultság s lépett fel öntudatosan a fiatalok nemzedéke (Pandora-csoport, Illyés, József Attila stb.). Király István ezzel szemben »1926 helyett 30—31 táján látja a fordulatot : jelei a falukutatás megindulása, az irodalomnak népi és urbánus szárnyra való bomlása stb.« Király István helyesen mutat rá a népi-urbánus ellentét fontosságára, csakhogy ennek — még nyoma sincs 30—31 táján. Ebben az időben a fiatalok frontja nagyjából még egységes. A Horthy-korban, mely kezdettől fogva uszított »a bűnös Budapest« ellen, nem lephet meg, hogy 30 táján, sőt előbb is, elhangzik néha egy-egy puskalövés. De frontok még nincsenek. Elég talán arra utalnom, hogy épp ebben az időben több beavatott tanulmány is foglalkozik a fiatalokkal s egyik sem tud ily kettéoszlásról. Így Németh Lászlónak 1931-ben a Nyugatban, sőt 1932-ben a Tanuban írt cikkei s Babits Mihálynak a fiatal költőket bemutató Antológia-bevezetése 1932-ben az új költőket mint egységes nemzedéket nem egymással, hanem a régi Nyugattal, illetve az izmusok rövid időszakával állítják szembe. Valóban 30—31-ben népi és urbánus irányú költőink még nem egymást, hanem a Bethleni reakció irodalmi képviselőit vagy a Nyugat poros esztétizmusát támadják. Babits említett cikkében ki is emeli, hogy »város és falu . . . voltaképp egyik itt . . . a nagyvárosi és idegenfajú szegénység énekesét azonos törekvés, hasonló költői attitűd láthatatlan szálai fűzik a tanyák és puszták törzsökösen magyar dalmokához.« Valóban, a hasadás csak 1934-ben történt meg s első jele az az ingerült vita volt, mely Illyés Gyula Pusztulás című cikkét követte. 1934-ben indul meg a Válasz, 1936-ban a Szép Szó, a falukutatás éve meg éppen 1937. Fontos-e e néhány év különbség miatt

Király István javaslatát kijagazítani? Nagyon is az. A kettéoszlás 30—31-re tevése ugyanis érthetetlené tenné ezt a harcot, amelynek során egyik oldalon a népi törekvések a fajelmélettel keverednek, másikon az idegesség olyankor is falra festi a fajelmélet ördögét, amikor az nincs jelen. Ezt a fertőzöttséget s mindkét irány eltévelyedését csak akkor értjük meg, ha nem feledjük, hogy a haladó fiatalok viszálya 1934-ben, Hitler és Gömbös hatalomra-jutása után kezdődött meg. Király István figyelmeztetése tehát, hogy a népi-urbánus harc megindulása a két világháború közt korszakhatárnak tekin-tendő, helyes. De ezt az időpontot egyrészt nem 30—31-gyel hanem, 34-gyel kell megjelölnünk, másrészt nem 1926 helyett (amely szintén jelentős év), hanem 26 mellett, másik korhatárként.

Komlós Aladár

ESZE TAMÁS:

Két szegénylegény egymással való beszélgetése

A kuruc költészet egy történeti eseményekben gazdag korszak vallomása önmagáról, éppen ezért át meg át van szöve történeti eseményekre való utalásokkal, a kuruckorra jellemző hangulatok, várakozások színeivel és szálaival, de aligha van egy olyan verse is, amelynek történeti helyzete és az értelme mindjárt az első olvasásra érthető volna. Publikálói — Thaly és mások — érezték is a történeti magyarázat szükséges voltát, magyarázó jegyzeteik azonban többnyire homályosak, vagy tágan értelmezhetőek, olykor önkényesek is. A *Szegénylegény éneke*-nek értelmezése során láttuk, hogy a megértésnek és az értékelésnek mily nagy akadálya lehet egy rosszul meghatározott keletkezési terminus, viszont ha egy verset visszahelyezünk valóságos történeti környezetébe s társadalmi háttéréből próbáljuk mondani- valóját megérteni, szinte megfrissül és megszólal. Egy jól »megfejtett« költemény többet mondhat a kort foglalkoztató kérdésekről, mint egy köteg oklevél. Valóban, a *Szegénylegény éneke* a Rákóczi-kor társadalomtörténetének egyik legfontosabb okmánya. Új fény áradt belőle a kuruc költészetre is, melyet — a Thaly-díszek leválasztgatása után — már szürkének és keveset-mondónak találtunk, sőt felvetődött bennünk az a kérdés is, vajjon volt-e a kurucoságnak olyan mondanivalója, amit érdemes a magyar szellem nagy megnyilatkozásai között irodalmi értékékként külön címszó alatt nyilvántartani.

A *Szegénylegény éneke* után most egy olyan verset próbálunk a kuruc költészet történeti rendjébe állítani, mely eddig — bár mindenki számára könnyen hozzáférhető helyen látott napvilágot, vagy talán éppen ezért — elkerülte a kutatók figyelmét. 1903-ban, II. Rákóczi Ferenc felkelésének kétszázadik évfordulóján jelent meg először és utoljára a *Magyar Remekírók* 4. kötetében, a kuruc költészet emlékeinek abban a válogatott gyűjteményében, melyet Erdélyi Pál rendezett sajtó alá. Erdélyi nevét említsük tisztelettel: a kuruc romantika kivirágzásának esztendejében, Thaly fénykorában, egyedül ő emelt szót, bátran és becsületesen, a kuruc versek kritikái kiadása és vizsgálata érdekében. Tisztán látta, hogy a kuruc költészetet »az irodalom történetébe« nem állították bele s ha történt is ilyen kísérlet, az nem hatolt a dolog mélyére, nem tisztázta minden irányban a kérdést. . . . A »kuruc költészet« emlékeinek összefoglaló és megbízható szövegű gyűjteménye még ma sincs s ennek következtében a részletes tüzetes vizsgálat is elmaradt. A »kurucz költészet«-tel ma sem jutottunk előbbre, mint ahol a XIX. század hetvenes éveiben voltunk. Gyűjteményét becsessé teszi néhány olyan darabja is, melyet ő adott ki elsőnek folyóiratok lapjain. Az 53. éneket is levéltári forrásból adta ki. Ennek már a címe is figyelemreméltó: *Két szegény legénynek egymással való beszélgetése*. Négysoros, felező tizenkettes sorokból álló, 34 strofára terjedő hosszú vers. Pársoros jegyzetében keletkezését a XVII. század végére tette. Koszterszitz Géza — aki tudomásom szerint egyedül foglalkozott vele

régi irodalmunk feddő költészetéről szóló disszertációjában — helyesen állapította meg rövid tartalmi ismertetése során, hogy a Rákóczi-kor terméke, édestestvére a *Szegénylegény éneké*-nek, melyről már ő is azt írja, — helyreigazítva Rugonfalvi Kiss István vaskos tévedését, — hogy »egész beállítás 1711 előttre utal«.

Valóban, a *Két szegénylegény egymással való beszélgetése*-t egy bordában szőtték a *Szegénylegény éneké*-vel. Mindkettőnek ugyanaz a tárgya : a katonáskodó szegénylegények panasza az urak ellen, a fejedelem színe elé transzponálva. A *Beszélgetés* kurucáiban ugyanaz az indulat remeg, mint az *Ének* »próbált legényeinek« méltatlankodásában, de hangjuk itt-ott még gyermekien alázatos és könyörgő, a várakozásában csalódó szegénység esdeklésbe fulladó panasza Rákóczi előtt. A vád és a keserűség áradásában még fel-felcsillan az a vak bizalom, mellyel a kurucnak álló szegénység hazavárta és hazahozta a fejedelmet lengyel bujdosásából, abban a meggyőződésben, hogy megtalálta benne szabadítóját. Rákóczi még »édes uram«, a »rossz tanács« a felelős azért, hogy szíve elfordult tőlük :

Vegye ezt nagyságtok jó névvel mi tőlünk,
Ne tulajdonítsa ezt vétkül mi nekünk,
Ha igazat írunk, ezzel mi nem vétünk —
Uraságtok tehet mindezekről nekünk.

Ez még nem a *Szegénylegény éneke*. Nem a végső leszámolás, hanem az utolsó reménység szava. A *Beszélgetés*-t tartalma szerint a *Szegénylegény éneke* elé kell helyeznünk a keletkezés időrendjében, de szorosan egymás szomszédságába. É különbségük indokolja az előadásmód és a forma különbözőségét is. A *Szegénylegény éneke* felelősségrevonása a fejedelemnek, a nyilvánosság előtt, tartózkodás nélkül, szinte tiszteletlenül :

Vajjon vagyon-é hírével a méltóságnak,
Hogy sok vitézek,
Próbált legények
Rossz becsben vannak?

A másik még tartózkodó és szemérmes, a régi szeretet és a tisztelet határai között, a *mezőben* :

Ez két szegénylegény igen sopánkodnak,
Megállván mezőben, így panaszkodnak,
Mely becsületek volt, nagyon fohászcodnak,
Mi oka hogy most nincs : azon sopánkodnak.

A *Szegénylegény éneke* bátor, bíráló, sőt vakmerő hangjának nem akadt követője a magyar irodalomban, sem a költészetben, sem a történetírásban. Ilyen hangon és ekkora bátorsággal azóta sem bírálták Rákóczi társadalompolitikáját. A mezőben egymást keserítő szegénylegények azonban — erre még rá fogunk térni, — meghítt ismerőseink, pedig nem a *Beszélgetés*-ből ismerjük őket.

A két magatartás között levő különbséget legjobban a *hűség* kérdésében mérhetjük meg. Az *Ének* kuruc vitéze vad gúnyjal biztatja magát :

Nosza vitéz,
No kardra kéz,
Légy hű halálig.

Milyen lojális még a másik hang a *Beszélgetés*-ben :

Sokat zúgolódik a szegény legénység,
De mégis titkolja ezeket a hívség.

Pedig a szegénység panasza itt is az, mint a *Szegénylegény éneké*-ben. A szegénylegény itt is — de itt történeti példák említése nélkül — hivatkozik a felkelés diadalmas menetét elindító haditényeire. Hol voltak még akkor az urak?

Midőn mi uraink ez országban jöttek,
Sok szegény legénynek böcsületet tettek.
Arany, ezüst prémest — akkor nem szemléltek,
Szőröst s háti-bőröst — közebben öltöttek.

Még az háti bőrnek vala böcsületi,
Irhával volt ugyan a nadrág ületti
Nem arany csipkével dolmány körületi,
A szegény legénynek mégis volt kelletti.

Azonban »szajkócsácsogásnak« bizonyult a sok szép ígélet, amit akkor kaptak. Az *Ének*-ből tudjuk, hogy az ígérek a katonáskodó jobbágyok felszabadításáról szóltak s történeti adatok bizonyítják, hogy valóban elhangzottak : »Hallottuk az mű kegyelmes urunknak ő nagyságának kegyes jó ígéletit, hogy valamely jobbágy ő nagysága mellett felül, kardját felköti, szabadságot ad nekie.« Volt is

Az mi urainknak sok szép ajánlása,
Lészen vitézeknek megjutalmazása.
De már amint látjuk, lött változtatása.

A szegénylegények a mezőben arról beszélgetnek maguk között, hogy az urak — félreérthetetlenül Rákóczi- és Bercsényi-urakról van szó (»midőn mi uraink ez országba jöttek«) — megcsalták őket s »félő, áldás helyett ne szálljon az átok«. A »változtatásért« az urak felelősek : a felkelés vezetői »két s három ember tanácsin indulnak«, olyanokén, »kik kénytelenségből kurucokká lettek«, de szívük még mindig a császárhoz húz s »hímeznek, hámoznak mindenféleképpen«. De lehet-é a tanácsadók felelősségrevonásával Rákóczi felelősségét kisebbíteni, vagy elhárítani? A *Beszélgetés* megkerüli

ezt a kínos kérdést, mikor azonban a »vén császár« felelőssége kerül szóba, — róla az ének mint élőről beszél, pedig szereztetésekor már hónapok óta halott, — kibukkan a válasz : »tudni mindeneket a főnek kelletik.

Az urak nem igaz magyarok, muszáj-kurucok :

Nem olyan az ördög, amint ötet írják,
Nem is mind magyarok, kik magokat vallják.
Idővel dolgai kinyilatkoztatnak,
Ki volt igaz híve az Magyarországnak.

Az urak állhatatlanságát a panaszkodó kurucok Thököly Imre esetével bizonyítják :

Nagy úr vala, tudjuk, jó Thököly Imre,
Soknak tanácsából ültetett főhelyre ;
Midőn megrakodtak, állottanak félre,
Idegen országban hidegült meg vére.

Figyeljünk fel erre a thököliánus hangra, mely másutt is előkerül a versben : »Nincsen böcsületi régi vén vitéznek « s rájövünk, kik is ezek a mezőben sopánkodó kurucok. Rákóczi mostohaapjától mindig idegenkedett s Törökországból hazatérő katonáit csakúgy nem szerette, mint azokat a híveit, akik idehaza régi kuruc emlékek indításából csatlakoztak hozzája. A Thököly-kérdés égető problémája volt a fejedelem erdélyi politikájának, s még lángot is vethetett volna, ha a korán vénülő s elbetegesedő Thököly 1705 szeptember 13-án a Virágok mezején le nem húnnya szemét. Szelleme Magyarországon kísértett tovább : Rákóczi még az Emlékiratok-ban is felrója Károlyi Sándornak, hogy Thököly-tisztek tanácsát követte a hadakozásban, s az ő befolyásukra vezette vissza Károlyi aktív rokonszenvét a katonáskodó szegénylegények iránt.

Thököly halálának említése az egyetlen konkrét történeti adat a versben. Hasznos adat, mert segítségével meghatározhatjuk a keletkezés terminus a quo-ját : 1705 őszénél előbb nem szerezhették. Az *Ének* terminus ad quem-je 1706 ősze. E két terminus között lobban fel a kuruc hadseregben az az úrgyűlölet, mely oly ismerős nekünk a *Szegénylegény éneké*-ből, de az urak rajza itt még sötétebb, az urak csatakerülők, fényűzők, harácsolók :

Mert mikor az harcra el kölletik menni,
Sok tündöklő forgót szoktanak letenni.

Hátra szaladásra kész a lónak szája,
Nehéz harcra menni — ott remeg a mája.

Hogy tudna az ilyen hadakat rendelni,
Szaladásnak módját készebb elő venni.

Ha az szegény legény vág az ellenségben,
Ők tulajdonítják magoknak azt éppen.

Itt is előkerül a rézpénz dolga, hogy »szegénylegénynek olcsó a vére«

Ha valamely holdra némelynek fizetnek :
Ez egynehány gongót eleiben vetnek,
Akin lába-belit alig szerezhetnek,
Ézüst pénzzel pedig urak bővelkednek.

Kár szaporítani a párhuzamokat, az *Ének* és a *Beszélgetés* egy időben, egy tőből sarjadt s egy a summájuk is :

Vége vagyon böcsi szegény legényeknek,
De nagyon világa a sok prémeseknek.

Ebben a prémes, párducbőrös, hivalkodó kurucvllágban, melyért oly igen lelkesedett a századvégi-századeleji kuruc-romantika, még egy olyan panasza is van az »írhás, háti-bőrös« szegénységnek, mellyel a kuruc költészetben csak itt találkozunk : zúgolódás a németekből lett kuruc tiszttek ellen. Rákóczi udvari hadainak jelentős része valóban idegen származású volt. »Szegény legényeknek hogy volna hát kedvek«, mikor ők harcolnak, azok pedig »mostan vannak fényes uraságban« és »a németet a magyar immár nem szidhatják. A kuruc hadseregben szolgáló magyar és idegen hadak egymáshoz való viszonyával még senki sem foglalkozott ; erre is, mint a thököliánus katonák kérdésére a költészet figyelmezteti a történetíró.

E belső tartalmi elemek eleget mondanak a költemény keletkezésének társadalmi hátteréről és szerzetetésének idejéről, s egyben rávilágítanak arra is, hogy a kuruc költészet legerősebb hajtása a *szegénylegény-költészet*, a katonáskodó szegénység kuruc politikai hagyományokból és szociális igényekből táplálkozó osztályköltészete. A kuruc költészet ismerőinek felesleges említeni azokat a verseket, amelyeket ide kell sorolnunk, mint a kuruc felkelés társadalmi forrongásának irodalmi megnyilvánulásait.

Most mégse elégedjünk meg a *Beszélgetés* önmaga felől való bizonyágtételével, hanem kéziratának lelőhelyéről is próbáljuk megközelíteni. Említettük, hogy Erdélyi Pál a br. Balassa-család levéltárában lelte meg, most is ott fekszik a levéltár 354. kötegében más irodalmi emlékek társaságában. Négy és fél kvart oldalra terjedő könnyen olvasható kézirat, valószínűleg egykorú másolat. Hogy került éppen a Balassák levéltárába? Ádám, a Rákóczi-korban élő Balassa, nem volt Rákóczi híve, nincs is a Balassa-okmányok között más kuruc irat az archivumban, mint néhány országgyűlési meghívó, vagy instanciára adott válasz. Balassa Ádámot aligha érdekelte a *Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése*. Van azonban a levéltárban egy ismeretlen provenienciájú kuruc levélszó is, a fejedelem sajátkezű keltezetlen levelén Kazinczy 1821 május 12-én kelt lelkes soraival : »Közlőtte velem megbecsülhetetlen barátsága szerint Zempeleny Vármegyének Fő Szolgabírája Tekintetes Ipi Bydeskuti Mihály Úr Erdélyi Fejedelem Második Rákóczy Ferencznek ezen tulajdon kezével írott Generális Csicseri Orosz Pálhoz szülő levelet más huszonegy Levelével, egy Patensével, mind össze ötvenkilencz darab régi papirosokat ; 's én örömmöm nagyságában, hogy e' kincseket láthatám 's magamnak lemásolha-

tám, hálám' jeléül 's a' történet' emlékezetéül ide jegyzém nevemet. Bár e' maradványait azon szomorú de nevezetes időnek semmi balesetek meg ne emészthessék! A Kazinczy látta és másolta levelek között nem volt a *Beszélgetés*, amint nem lehetett ott a levéltár egy másik irodalmi becsű kuruc kézirata sem: a *Mercurius Veridicus ex Hungaria* 1706 végéről való magyarnyelvű részlete. Ezek — és még néhány más kuruc irat — azonban éppúgy nem tartoztak a Balassa-levéltár állagához, mint az Orosz Pál-féle levelek, s nem kerülhettek másképpen ide, mint ezekkel a levelekkel együtt.

Orosz Pál generális neve nem ismeretlen előttünk: az *Ének*-ről szóló fejtegetéseink során találkoztunk vele. 1706 február 8-án — mintha csak a vitézljő rend panaszát akarta volna hitelesíteni, — felemelte szavát a tiszántúli vezénylő-generális, Károlyi Sándor előtt a szegénylegények árnyéka alatt »nagy taréjú sarkantyukot« csergető-pergető, »aranyos kardot viselő« urak ellen: kurucságuk csak hivalkodás, nem a közügy szolgálata. »Régi vén vitéz«, 1682-ben azt írják róla, hogy Thököly fejedelem »bottya és zászlója alatt alkalmas időtül szolgál« s mikor — mindjárt a felkelés kezdetén — Rákóczi hűségére áll, »már öreg a legény, ma holnap élete«. A kurucirály táborából hozta a katonáskodó szegénység szeretetét, nem felülről néz le rájuk, mint a többi kuruc generális, szereti őket, sanyarú sorsukat megosztja és küzd érdekükben. S midőn Rákóczi a thököliánus tisztek Károlyira gyakorolt befolyásáról beszél, bár nem említi, első renden öreá gondol, a régi hadviselési elvekhez szokott, megcsontosodott öreg kurucra, aki a hadakozásról így elmélkedett: »egymás szemébe nézni a némettel nincs haszna, ötöt farsztani kell, nyughatatlankodtatni; láttam én ez előtt is, mit csinált a' török a' némettel, de valamikor ők öszve készültek, mindenkor megverte a' német.« Rákóczi irtózással hallotta az ilyen beszédet, a thököliánus tisztek pedig keserűen állapították meg: »nincsen becületi régi vén vitéznek«. A generális — nem egészen alaptalanul — mellőzött embernek érezte magát: »én is elnézhetném azt, elvárhatnám, mikor kegyelmes urunk asztalát terítik, mint némely generálisok«, s miként a szegénylegények, ő is számontartotta a fejedelem bé nem váltott ígéreteit.

Ha igaza van Thalynak, hogy a kimagasló történeti személyek levelezése irodalom, akárcsak a napló és az önéletírás, a Rákóczi-kor levéltudományának publikálását Orosz Pál leveleivel kellene kezdenünk. A kuruc sorsról és a kuruc lelkeütről írt meditációi nélkülözhetetlenek lennének egy olyan gyűjteményben, amelyben a kuruc politikai és társadalmi magatartást saját vallomásaival akarnánk megvilágosítani. Rákóczihoz és Károlyihoz írott levelei irodalomtörténeti fontosságúak is, mert az *Ének* és a *Beszélgetés* átkaihoz és sóhajtásaihoz bennük találjuk meg a történeti analógiákat. A katonák szájából hallott beszédek a maguk nyersségében közvetítenek bennük a fejedelemhez és főgenerálisához: »eből is semmi jót ne várjon nagyságtok, csak az óra nem tött el, én tudom, hallom, mit beszélnek.« A levelek és a versek párhuzamai arra vallanak, hogy a szegénylegények ürelles, — mondhatnánk azt is, hogy Rákóczi-ellenes, — mozgalma Orosz Pál táborából indul ki 1705—1706 telén; itt forr és kristályosodik költészeté a hadviselő jobbagyok elégedetlensége. Egészen érthető tehát, hogy a *Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése* Orosz Pál leveleinek szomszéd-ságában maradt fenn korunkra.

A XVII—XVIII. század fordulóján a »viharsarok« a Tisza felső vidéke és az Erdéllyel határos vármegyék, a Partium. Ezen a területen robbannak ki és zajlanak le azok a német- és ürelles jobbagyi-kisnemesi mozgalmak, amelyek társadalmilag előkészítették Rákóczi felkelését. A zsidói kuruc csatavesztést követő komor téli hónapok alatt tiszai ezredek néznek szembe az erdélyi némettel a Máramarostól Gyáluig húzódó lineán. Kedvetlenül,

morogva, békességre vágyva, zendülésre készen, »heverésnek adták magukat« s a harci kedvnek még szikrája sincs bennük. Rongyosok és fizetetlenek, panaszkodnak mint a megáradt folyó. Rákóczi végül is megsokalja a hadak zúgolódását s türelmetlenül ráír a generálisra : »Nem jó a sereget e féle acclamatiókra szoktatni. Nem láttuk helyes rendinek, hogy akár mely dologban a sereg nevezeti alatt folytassanak az instantiák, hanem a kiknek mi kívánságok vagyon, magok fő tisztai által insinuálhatták magukat.« A tisztnek azonban hogy adhatnának számat a hadak szükségéről a fejedelem előtt, mikor »otthon mulatoznak«. »Nem csudálom én az hadak állapotját, — írja válaszul Orosz Pál Rákóczinak — mert a' tisztektől vagyon ; meg gazdagultak már, most nem maradhatnak, azt tudják, örökéig abban maradnak«, vagy amint a beszélgető kurucok mondják :

De hogy már az isten őket mindennel
Megáldotta, kincscsel és egyéb értékkel :
A kinek pénze nincs, tartják esztelennek,
Ezért nincsen kedve sok szegény legénynek.

Megdöbbenő a kuruc tisztakar Orosz Pál rajzolta képe : »Csak egy az itt köztünk mind a' ki igazán szolgál, mind a' ki heverésével, hazugságával ; még több annak a becületi, érdeme, a' ki el tudja magát vonni a szolgálattul.« »Én csak hallom, a' katonaságh beszilli, egj felől hajtogatják őket a táborra, üldözik, ölik őket, más felől az urak, a kinek kedve van, le teszik magokat.« »Nem kell hát meg vetni a' szegény katonát«, őt is meg kell kérdezni a békesség dolgában, »mert akár mint okoskodgyék is nagyságtok, a' mi fegyverünk nélkül bizony csak semmi.« »Jól beszéll a' katona, Verbőczy sem jobban a' törvényben.«

Midőn Rákóczi az *Emlékiratok*-ban a nemesség dekadenciájáról beszél, mintha — csak hogy keserű tapasztalatok után tiz esztendő távolából — Orosz Pált idézné : »A' sok fő ember gyermeke oda haza urfi, csak hever otthon ; bár a' táborra hajthatná Nagyságot, nem nőnének az anyyok mellett otthon, mint az ökrök ; talám azt tudják az apjok, hogy mind personalis lesz a' fiokbul, administrator, micsoda.« lme a »cifra ifjak«, akikről a szegénylegények beszélgetnek ; a »jó urak« pedig : »eő kegyelmek csak a' tánczot járja, űzi a' vendégséget, ki veszi hó pénzét, quartélyát hasonlóképpen.« »A' ki kapitány volna, volna kapitány ,a' ki nem, adná más szegény legénynek, ne onnét hazul hadakoznának.« »Ha pedig ezeres kapitányságot valamelyik viselni akar, el jöjjön, mert ha nem, bizony a' maga katonájával praedáltatom fel, a' maga házánál fel kötöttem, úgy hozatom ezerére.« Előkerül a generális leveleivel az idegen hadak dolga is : »Gyűjék ide az, vagdalkozzék a' császár hadával.« »Ha én le vágatnám ezt a' németet, mit vágna osztán a' reguláris had.« Az az elkeseredés, melyet Rákóczi rendelete belefojtott a szegénylegényekbe, ezekben a levelekben Orosz Pál szájával beszél, dicséretére a generálisnak, de talált egy másik utat is arra, hogy kitörjön és panaszát világgá kiáltsa, a költészetét.

A *Beszélgetés* a kezdő-, az *Ének* a záróakkordja a szegénylegények mondanivalójának. A társadalmi rajz mind a két versben egyformán komor, csak hogy a *Beszélgetés* még a reménység jegyében áll, az *Ének* már a kiábrándultság jegyében. A *Beszélgetés*-nek nincsenek szövegei és variánsai, magános vers ; az *Ének* szétaradt s még akkor is mondták, mikor már nem értették, mert egy nagy keserűség emléke fűződött hozzá. Irodalmi inspiráló például mégis a *Beszélgetés* szolgált, éppen két századdal szerzése után — Ady számára.

Ady fellépésekor Rákóczi és kurucai ügy éltek a köztudatban, mint amiként történetírójuk, Thaly Kálmán látta és ábrázolta őket. Thaly pedig a kurucvilágból csak azt vette észre, ami érzéseit és képzeletét igazolta, mást meg sem látott. Kurucai nem a történezből, hanem az általa teremtett kuruc-romantikából lépnek elő. Semmi érzéke nem volt a felkelés belső társadalmi válságának felismerésére, a szurdoki tábor-urak ellen fenekedő szegénylegényei nem is illettek volna bele a kurucvilágról alkotott képébe. Endrődi »kuruc nótázását«, Jókai kuruc tárgyú regényeit Thaly inspirálta. Ady abban is újat hozott, hogy szakított ezzel a kuruc látomással. Az ő kuruc hősei már nem a »prémeselek«, hanem a »háti-bőrösök«; azok a szegénylegények, akik kiszorultak a kuruc-romantikából, a »ködmönösök«. Ott folytatta a kuruc költészetet, ahol a szegénylegények abban hagyták s az úri Magyarország társadalmi haladást akadályozó rendjei ellen az ő nyelvükön beszél. Honnan vette az inspirációt? Thaly látásától egészen ő sem szabadulhatott: Rákóczit, Bercsényit, Bottyánt az ő szemével látta, Károlyit is az ő torzításával. Figyeljünk fel azonban arra, hogy 15 kuruc verse közül 8 kurucok beszélgetése (*Két kuruc beszélget, Kurucok így beszélnek*), s hétnek a címében vagy az alcímében is kifejezésre jut ez a belső forma. Beszélgetésük főtárgya is a szegénylegény-kérdés, átvetítve a XX. századba. Ezt a kuruc szemléletet már nem Thalytól vette, de nem találhatta meg más történetírónál sem. Kétségtelen, hogy a kuruc költészet inspirálta. Az *Ének*-et aligha ismerte, szakfolyóiratban jelent meg s a gyűjteményekbe nem vették fel, a *Beszélgetés* azonban keze ügyébe esett: az Erdélyi-féle kiadványt az üzleti élelmesség sokezer példányban szórta szét s a szakembereken kívül mindenki innen tájékozódott a kuruc költészetéről. Alighanem Ady is. Első kuruc motivációjú versén már érezhető a *Beszélgetés* hatása, a beszélgető formán és a tartalom-ban is:

Ne siess strázsára :
Mért siessünk, holott megnőtt
Magunkféle ködmönösnek
Mostanán az ára.

Nincs itt nekünk dolgunk,
Ez az urak dolga,
S Bécsbe s itthon már megszokták :
Úr aratja s elaratja
Mit vetett a szolgál.

További párhuzamok kínálkoznak, de ezek már túlfeszítenék dolgozatunk kereteit; csak az a célunk, hogy rámutassunk a szegénylegény költészet és Ady kuruc versei szerves kapcsolatára. A Rákóczi-kort — évtizedekkel megelőzve a történetírást — Ady, »Esze Tamás komája«, abból a mélységből nézte, ahonnan a szegénylegények megpróbáltak, de nem tudtak kiemelkedni, így lentől felfelé nézve pedig alig látszik valami felszínének csillogásából. Kuruc történet szemléletét egy mondatban így foglalta össze: »Esze Tamásék ügyét úgy rontották el valamikor, hogy a hatalmasok, a császár bárói, Esze Tamásék mellé álltak.« Rákóczi felelősségéről mitsem tudott, Károlyi szerepét félreértette, a lényegre azonban rátapintott: a Rákóczi felkelés nem csupán a rendek közjogi harca a nemzet szabadságáért, hanem a jogtalanok harca is a rendek ellen a maguk felszabadulásáért.

A *Beszélgetés* nem tartozik a kuruc költészet java terméséhez, mégis jelentős vers s ha Adyra gyakorolt hatását tekintjük, jelentősége megnövekszik: láncszem, mely összeköti a mult haladó hagyományait a XX. század forradalmi költészetével.¹⁾

KOVÁCS ENDRE:

A szlovák Marseillaise

A Magyar Országos Levéltárban a Martinovics-féle összeesküvésben kiemelkedő szerepet játszó Hajnóczy József periratai között található a Marseillaise kiadatlan szlováknyelvű fordítása. A szlovák irodalomtörténet sem tartja nyilván.

Tudjuk, hogy a magyar jakobinusok nagy buzgalommal másolgatták és terjesztették a kor forradalmi énekeit, köztük a francia forradalom világszerte ismertté vált indulóját. Hajnóczy, letartóztatása után, a bécsi vizsgálóbizottság előtt tett vallomásában azt mondja, hogy »a Marseillaise magyar fordítása általánosan el van terjedve«, a magyar fordító kiléte azonban ismeretlen előtte. Más adatok szerint Verseghy fordította; Verseghy maga annyit vallott be, hogy egy Hajnóczytól kapott rossz fordítást kijavított.

A szlovák Marseillaise jelentőségét az a körülmény emeli, hogy a Martinovics-összeesküvésnek ez az egyetlen szlováknyelvű irodalmi terméke. Az »Allons enfans etc« címet viselő forradalmi induló fordítása az Orsz. Levéltárban a »Vertrauliche Akten 47. fasc. Prozessakten des Kammersekretär Hainóczy« jelzet alatt található. Maga a fordítás tökéletes nyelvi tudásról tanuskodik, olyan simán és ritmikusan pereg, mintha nem is fordítás, hanem eredeti szöveg volna. Szövege ez:

Allons enfans etc.

Powstań Národe preodatnj,
Ber meč hubjč do Ruky!
Bljž se Noprjtel okrutnj,
Ža ňjm táhnú hrozně Muky.
Otrocy Tyranna zlostného
Na D'jtky twé nesu Meče,
Hled' gak Krěw newinná teče
Tam ze Srdce Syna twogého.

¹⁾ A *Szegénylegény éneke* c. dolgozatom a *Magyar századok* c. kötetben jelent meg. (Bp., 1948. 131—141.) — A *Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése* Erdélyi kiadványának 120—140. lapjain található. (Példabeszédekben azt . . .) — Koszterszitz dolgozata: *A feddő költészet régi irodalmunkban*. Bp., 1935. 38—40. M. L. kis cikke (Irodalomtörténet. XXIX/1940. 107.) semmi újat nem mond. — Kazinczy Rákóczi-kultuszára: Waldapfel József, *Irodalomtörténeti adatok Rákóczi emlékének történetéhez*. Irodalomtörténeti Közlemények. XLV, 1935. 167—176. — Orosz Pál Rákóczihoz írt levelei az Országos Levéltár *Missiles* c. gyűjteményében található. (Fasc. 50.), a Károlyihoz írottak a Károlyi-levéltárban. (Kuruckori iratok. 1706. Jan. Fasc. 2 B. és 3 C.; 1706. Febr. 1 A. és 2 B.) Az előbbiekből az 1706. jan. 6-i, a jan. 18-i és a febr. 28-i leveleket, az utóbbiak közül az 1706. jan. 12-i, a jan. 20-i, a jan. 28-i, a jan. 26-i, a febr. 3-i és a febr. 28-i leveleket használtam fel. — Rákóczi rendelete 1706. ápr. 6-án kelt. (Protocolium expeditionum. 321/b. A Magyar Nemzeti Múzeum Kézirattárban: Fol. Hung. 978.) Ez egy korábbi utasításának megismétlése, v. ö. Orosz Pál 1706. febr. 14-i jelentésével. — Az idézett Ady-vers a *Minden titkok versei* c. kötet *Stjpa régi babonáknak* c. ciklusában van.

Mest'ané Zbrog berme!
Do Pola táhñime!
Rúbagme!
Mordugme!
Tam to potupné
Manstwo zlorečené.

2.

Jjž rozléhlo Stádo ohawné
Zbogñjku krwožjžñiwjch.
K Skáze wsech Ctnost'j kúpené
Od Lotrú korunowanjch
Rozwaž Národe Skutky gegjch! —
Chcu tě do Zelez zakowat.
A z twú Krwú Zem poléwat
Z Krwú Práwo swé hledagjcjch.
Mest'ané etc.

3°.

Zdálíž dowoljž Cizozemcom
Twogu Gasnost potupowat?
Zdálíž kupenjm Zločincom
Dáš Moc nad Tebu panowat?
Hrom nech roztlučé tech Zbogñjkú!
Slobodné oherské Srdce
Nechce Pot wiléwat wjce,
W Járne Zemanskjch Holomkú.
Mestané etc.

4.

Tres se starj w Zlost'i Tyrane!
Mordéru plačjcj Ctnosti;
Tres se proklatj Watikáne!
Známé gsu twé Bezbožnosti.
Propast' pekelná wás zakwát'j! —
Gde na wás Mládež odatná!
Pred nů táhne Smrt' okrutná,
Tá wás w Niwec wečné obrát'j!
Mestané etc.

5°.

Oherské Wogsko wychjrečné!
Odpust' Krwy Newinného!
Ruky twé nepremožitelné
Nech sanujú Zmámeného.
Wyhlad' Gméno Kolorédowé!
Probodñi Srdce Pálfjho!
Zakug do Zelez Láñjho!
Zhiñte gedowatj Hadowé! —
Mestané etc.

Slobodo swatá! Matko Ctnost' i!
 Zachoveg nás od Podwodu,
 Od'el nám stáleg Odatnost' i,
 Wrát' prwnj Gasnost' Národu.
 Nech Wjt'ezstw j z snámi boguge!
 Nech zhine pisné Zemanstwo!
 Nech skape proklaté Knězstwo!
 Nech wzdicky Sloboda panuge!
 Mest'ané Zbrog berme!
 Do Pola táhñime!
 Rúbagme!
 Mordugme!
 Tam to potupné
 Manstwo zlorečené.

A vers végén a fordító kilétére vonatkozólag az alábbi megjegyzés olvasható :

Anno 1795 die 27^a Martij Josephus Hajnóczy in praesentiam Deputationis adductus, et super eo interrogatus an praeinserti Versus Slavico idiomate conscripti manu ejusdem descripti fuerint, negavit suam esse scripturam, adstruendo versus hos in sui absentia per quempiam in suo cubiculo relictos fuisse.

Mgr. Ladislaus Mikos

Hajnóczy tehát, kihez a fordítás ügyében kérdést intéztek, azt állítja, hogy nem ő a szerzője a szlovák Marseillaise-nek. A fordítás általa nem ismert személye műve. Felmerülhet a kérdés, vajjon Hajnóczy nem a terhére irt bűncselekmények súlyosságát kívánta-e csökkenteni azzal, hogy a szerzőséget elhárította magától; hiszen a forradalmi dalok terjesztését súlyos bűnnek tekintették.

Hajnóczy szlovák nyelvtudásáról nincs biztos adatunk. Valószínű, hogy a jófelkészültségű és számos nyelvet jól beszélő Hajnóczy a szláv nyelvekben sem volt egészen járatlan. Apja aszói evangélikus lelkész volt; a fiú Pozsonyban, az evangélikus főiskolán végezte a jogi tanfolyamot; ott megismerkedhetett a szlovák nyelvvel. Később, 1777-ben mint Forgách gróf titkára Nyitrán járt s ott okleveleket másolt. 1783-ban, midőn Széchenyi Ferencet Horvátország helyettes bánjává nevezték ki, Hajnóczy titkárként kísérte el őt. Fraknoi művéből tudjuk, hogy mint szerzésmégi alispán többek között Csaploviccsal is levelezésben állott. 1790 nov. 6-tól 1791 március 9-ig ismét Pozsonyban tartózkodott.

E szerény adatok természetesen korántsem bizonyítják Hajnóczy szerzőségét. A fordító ugyanúgy lehetett másvalaki, az összeesküvő gárda más, kevésbé fontos s előtérben levő tagja, hiszen a Marseillaiset szélteben terjesztették, különösen Zemplénben, ahol a francia forradalmi eszméknek a nemesség körében a legtöbb hívük volt. Talán éppen itt, a nyelvhatáron született meg a gondolat: szlovák nyelvre is lefordítani a híres dalt, hadd terjedjen a nemeseken kívül a nép gyermekei között is, hadd ismerkedjen meg a forradalmi tanokkal maga a felszabadításra váró nép is, mint ahogyan Horvátországban is közzsájon forogtak már a forradalmi dalok.

Ugyancsak a Martinovics-periratok között található a »Vertr. Akten, 43. fasc. Prozessakten des Verseghy« jelzet alatt a Verseghy-féle Marseillaise-fordítás. Az első pillantásra úgy fest, mintha a szlovák változat a magyar fordítás alapján készült volna. Verseghy fordítása így kezdődik:

Ébredgy hazánknak bajnok népe!
ragadd ki híres kardodat,
Nevednek eskütt ellensége
dühödve hozza lánczodat.
A vér szopó tyrannus fajzat
mellyedre szegzi fegyverét,
s véredbe mártja rút kezét,
Ha szolgaságra nem hurczolhat.
Fegyverre bajnokok!
Leventa magyarok!
Rontsunk — rontsunk *
E vér szomjukra, szabdallyuk halmokra.

A »vérszopó tyrannus«-nak a szlovák fordításban »tyran zlostný« felel meg, a »zsoldos martalékok nyája« emitt »stádo ohavné«, megtoldva »koronázott latrok«-kal (»od lotru korunowanych«), a »Csordája béres árulók-nak« a szlovák fordításban »kúpeni zločinci«. Az ismeretlen szlovák szerző ezenkívül támadja a »nemesi csúrhét« is, néven nevezi a Vatikánt, szemére veti istentelenségeit, pusztulással fenyegeti meg. Az 5. versszak azután a híres magyar katonasághoz fordul, kéri, hogy kímélje az ártatlanokat s megnevezi az igazi ellenséget. Kik ezek? Colloredo, Pálfi és Lányi. Ők a »mérges kígyók«, akiknek pusztulniok kell.

A három név egyformán gyűlöletes lehetett az összeesküvés minden résztvevője előtt. Coloredo gróf miniszterről Martinovics a legnagyobb megvetés hangján irt Laczkovicsnak. Pálfi kancellár volt. Lányi pedig udvari tanácsos, a magyar kancelláriánál a közjogi osztály előadója. Róla írja Fraknói: »Teljesen hódolva a hatalomra emelkedett új iránynak, föltétlen készséggel ajánlá fel szolgálatait a szabadelvű áramlat elfojtására.«

Míg a Verseghy-féle fordítás megelőzszik az utolsó versszakban a »vak despot« pokolbaízésével, a szlovák fordító még egyszer néven nevezi az ellenséget, de most már ilyenül nem személyeket, hanem a »gőgös nemes-ség«-et és az »átkozott papság«-ot tünteti fel.

A szlovák fordítás tónusa szenvedélyes és különös érdekessége a versnek, hogy nem elégszik meg az uralkodóosztályok, a »koronázott latrok« és a rendszer oszlopainak: az idegen tanácsnokoknak és főpapságnak a pokolba küldésével, hanem Colloredo, Pálfi és Lányi neveivel közelebbről is megjelöli azokat, akik a szabadelvű gondolatok esküdt ellenségei voltak. Az ilyenfajta iratok, mint a Marseillaise szlovák nyelvű fordítása némileg módosítják a képet, melyet Martinovicsékről alkotott a közvélemény, midőn azt igyekeztek kiemelni, hogy a magyar jakobinusoknak nem volt szándékukban a népet felvilágosítani céljaik felől és kizárólag a nemességre támaszkodtak. Viszont 1790 körül a szlovák nyelven még határozottan a nép nyelve értendő. A szlovák irodalmi nyelv kialakítására irányuló törekvés ekkor találkozik a nép felé forduló, a népet oktató s felemelni akaró irodalmi szándékokkal (Fándly). Hogy a szlovák forradalmi induló szerző-jének a nép számára volt mondanivalója, azt a »nemesi csöcselék«-re vonatkozó célzások mellett az is élenken bizonyítja, hogy a vers refrainjében expressis verbis a jobbágyság felszámolása szerepel. A megalázó jobbágyi állapot (potupné manstvo zlorečené) megszüntetését hirdeti a vers elsősorban s hogy erre a harcra a »polgárok«-at szólítja fegyverbe, az már — túl a versen — az összeesküvés jellegének lényegére utal. Szlovák viszonylatban azonban a »polgárok« kifejezésen aligha érthetünk mást — s ezt a vers egész felépítése is bizonyítja — mint az elnyomott jobbágyságot, melynek felszabadítása beletartozott a Martinovics-féle összeesküvés programjába.

Az igazi Csokonai képéhez

Jókai Mór örcg korában »A szellem meghamisítása« címen filológizáló tárcacikket írt (közlve : Életemből c. köt. I. rész 200—206. lap. Bp. : Révai 1904. Nemzeti kiadás), melyben atyjának egy kéziratot Csokonai-versgyűjteményére hivatkozik és egybeveti annak szövegrészeit Toldy kiadásával. E kéziratban a Konstantinápoly c. költemény »két részre szakítva fordul elő ; az utóbbinak címe : *A vallás*. Ez is a törökkel takarózik a nyomtatott kiadásban s maga elé teszi Konstantinápolyt, melyhez pedig se iránya, se iránya nem illik ; amaz pajkos szatíra, emez pedig egy emelkedett philosophi költemény, mely kezdődik egy új invokációval.« A továbbiakban Jókai teljes egészében közli ezt *A vallás* c. költeményt dől betűkkel jelezve ama részeket és sorokat, melyek Toldy kiadásából hiányoznak vagy attól eltérnek (*pagodot* h. *templomot*) s melyeket kéziratból csak 1922-ben a Harsányi-Gulyás kiadás vett fel először a teljes Csokonaiba. A jegyzetben Jókai felhívja a figyelmet arra is, hogy a vers harangokat emleget, noha ilyeneket a török vallás nem ismer. Jókai szerint *A vallás* c. vers a *Konstantinápoly* szövegének ezzel a sorával kezdődik : »Denevér babona! bagoly vakbuzgóság!«

E szövegközlés, nézetem szerint, hitelesíti Jókai további előadásait is. Különben is elképzelhetetlen, hogy egy ilyen tárcza számára, melynek hevenyésztségét stílusa is elárulja, Jókai az alábbi Csokonai-verset hamisította volna, amihez költői készsége sem volt elegendő. Feltehető, hogy az író, aki efféle tárcáiban gyakran csevegi el ifjúkori emlékeit, itt is régi készlethez nyúlt : az apai kézirat e szövegei megragadták figyelmét és talán már diák-társaival vagy fiatal írók közt hasonlították össze a Toldy-féle kiadással, kijelölve az eltéréseket, úgyhogy idős korában készen kínálkozott belőle, némi körléssel, a rögtönzött cikk. Egyébként a *A vallás* c. vers már régebben is foglalkoztatta Jókait : *És mégis mozog a föld* c. regényének első fejezetében egész bekezdést szentel e költeménynek, melyet a »Csittvári krónika« titkai közé sorol mint a hivatalos hatalmakat és tekintélyeket ostromló szabad gondolat nagyerejű termékét. Jókai szöveghasonlítása alapos munka volt : fölfedezi a Béka-egérharc variánsát is, a vallást gúnyoló négy sort, melyet Harsányi-Gulyás kiadása közöl ugyan, — de a Franklin Társulat legújabb egykötetes Csokonai kiadása ismét mellőz. (Compostellai Jakab és sienai Katalin — Jókai jegyzete szerint : »A vízbefúlok védszentjei« — említése, továbbá rozszant ladik helyett rozszant Nepomuk.)

Jókai cikkének vezérlő gondolata, hogy az írókat a cenzúra kényszerítette egyéniségük meghamisítására és »senki a hamisítás által többet nem szenvedett mint Csokonai«. Szerinte a költő maga hamisította meg verseit a nyomtatás számára.

»Az igazi Csokonai« arcát *Az estve* és *A vallás* helyreállított szövege mellett új vonással gazdagítja még Jókai közlésében egy olyan variáns, mely eddigi Csokonai-kiadásainkban nem szerepel s melyet fenti indokok alapján figyelemreméltónak tartok. E variáns egyébként Gulyás József (*Csokonai tanulmányok*. Sárospatak, 1926. 38—39. l.) ugyancsak Jókaiából idézi és hiteles Csokonai-szövegnek tartja. E versben a költő *hódító háborúk katonái helyett az alkotó munka hőseit kívánja a költészet tárgyául. A had* c. versről van szó. Ennek vége az összes kiadásokban egy tiszoros szakasz, mely »Nem írhatok tovább részeket kezemmel« kezdetű s a had borzalmaiktól a költő Rózsijához menekszik, annak tetszését kívánja csak megnyerni.

E tíz sor helyett Jókai kéziratos gyűjteményében ez áll — s e sorok minden imperialista kardcsörtetés idején aktuálisak :

Minden rendet feljár a szörnyű setéség,
Ijesztő ködébe' a félelem s kétség ;
A kirántott kardok csillámló ligete
A néző szemekre fényes homályt vete :
A halálnak sokszáz cifra mézárása
Áldozatainak nyakait csapdossa ;
Örül, mikor látja, hogy embertársának
Vércseppjei dühös kardjára omlának ;
Hízik az előtte fetrengő jájától
S tiszteletet kíván gyilkos szabályjától.
Meg ne ítéljetez, emberek, ha kérdem :
Ez-e a valódi virtus és az érdem?
Melyért nagy híre lett sok gyilkos hóhérnak
Pennáján az ötet dicsérő Homérnak.
Hát már a gyilkosság, szent egek, isteni
Dicső virtus? Annyi embert öldökleni?
Az ártatlanoknak felkoncoltatása,
A szelíd városok s faluk feldúlása
Olyanok-e, melyek által lehettenek
Sokszáz gazemberek hérók és istenek?
Ha valaki megöl egy embert magába',
Függesztik a Háman szellős ablakába ;
De akik ezt sokszáz ezrekkel cselekszik,
A nép még azoknak nevével dicsekszik :
Azt kerékre teszi, a neve pirata ;
Ennek örök márványoszlopot írat a.
Bár hazánk is, melynek minden krónikája
Még eddig csak ilyen hentesek táblája,
Adna már ezeknél egy szebb matériát :
Így írhatnék én is dicsőbb históriát.

»Minő magas eszmejárás s minő merészség kellett ahhoz, hogy ezen időben, midőn minden nép ittas volt a vértől s harci dicsőségtől, egy költő így arcába merje vágni a világ hatalmasainak az ő megérdemelt ítéleteket. De nem is olvasható ez az ítélet nyomtatásban, mert a nyomtatásban így végződik a vers: írja Jókai s a tíz sor közlése után így kiált fel : »Minő esés ez. Minő foka a megaláztatásnak kellett ahhoz, hogy egy költő szárnya ennyire letörjön, hogy azt a dalt, melyet mint sas kezdett, a királyok és hőroszok feje fölött csattogva, mint szerelmes veréb végezze, verébneje előtt fetrengve a porban.«

Cikkében ő is keresi az igazi Csokonait : »Az a Csokonai, akit a nyomtatás elénk állít, egy könnyűvérű, néha mámoros, gyakran szerencsétlen szerelmes, sokszor hízelkedő, egy-egy korszakában pathétikus filozóf... De hát az ifjúság lángja hol maradt? A költők nem voltak-e szabadelvűek akkor? Nem rajongtak-e korukat messze meghaladó eszmékért? Oh, igen. Csakhogya azokat a lángokat a cenzura koppantója szép óvatosan eloltogatta.« Elmefuttatását azzal fejezi be, hogy a felszabadult kor kötelessége lenne a költők műveit eredeti tisztaságukban, hamisítatlan szövegükben bemutatni.

Jókai tévedett, midőn a 67-es korban szabadnak gondolta a szellemet s alkalmasnak az időt arra, hogy a haladó írók igazi arcát megmutassa, megfeledezett saját közéleti és írói pályájának görbéjéről is. Most azonban

eljött az ideje, hogy »az igazi Csokonai« életműve végre könnyen hozzáférhetően az egész magyar nép számára megjelenjék (amivel a legutóbbi könyvnap kiadvány adós maradt), megtisztogatva a filológiai »teljes« kiadás mindama gyöngéitől, melyeket Kazinczy annakidején — bár más szempontból — szennyeknek nevezett s melyek elhomályosítják a költő igazi arcát.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF :

A saint-simonizmus magyar visszhangja

A nagy szocialista utópiák közül a saint-simonizmusnak volt legtöbb kapcsolata az irodalommal és művészettel. Már csak azért is, mert a jövő társadalmának megszervezésében a tudós mellett egyik sem szánt olyan fontos szerepet a művésznek és a költőnek. De amilyen jól ismerjük a saint-simonizmus történeti jelenségét a tudományos szocializmus előkészítése körül (Kommunista Kiáltvány, Anti-Dühring), ép olyan keveset tudunk annak a hatásnak terjedelméről, mélységéről és részleteiről, amelyet a XIX. század első felének íróira, költőire és művészeire gyakorolt.

A saint-simonizmus egy konkrét történeti, gazdasági, társadalmi és politikai helyzet : a francia restauráció korának terméke (Garaudy). Érthető hogy csupa ellentmondás. »De a kapitalista termelési mód éretlen állapotának, az éretlen osztályhelyzetnek, éretlen elméletek felelték meg . . .« (Engels). — Saint-Simon a francia polgári forradalommal vitatkozva, e forradalom elveit és eredményeit bírálva, a burzsoázia érdekében írja műveit, köztük a legutolsó és a leghíresebbet, az »Új kereszténységet« kifejezetten azzal a céllal, hogy a forradalom vitorláiból egyszersmindenkorra kifogja a szelet. Sem ő, sem tanítványai nem akarják megváltoztatni a társadalmi rend alapjait. De azért, hogy nem szűnnek meg rámutatni a kapitalizmus káros következményeire, az osztályharc történeti szerepére, hogy bevallott céljuk, »megszüntetni az embernek ember által való kizsákmányolását«, »előmozdítani a legnépesebb és legszegényebb osztály, a proletáriátus anyagi és erkölcsi felemelkedését, hogy napirendre tűzik a nő emancipációját«, 1830 és 1848 között, a polgári forradalmak évtizedében forradalmasító erővel hatnak Európa-szerte. Különben is felhasználnak minden eszközt programjuk terjesztésére, — folyóiratot (L'Organisateur), napilapot (Le Globe) adnak ki, előadásokat tartanak, közéleti tanítási hivatalos szövegét (Doctrine de Saint-Simon. Première année. 1828—1829. Deuxième année 1830.) A házasság szentsége, a válás, a szerelem szabadsága és korlátai, kapitalizmus és magántulajdon kérdései körül folytatott heves vitáikkal, a mozgalmon belül beállt pártszakadással, pőrükkel és 1832-ben bekövetkezett feloszlásukkal tartósan foglalkoztatják Európa közvéleményét.

A saint-simonizmus befogadása az egyes országok gazdasági fejlettségéhez, társadalmi és ideológiai szükségleteihez képest különböző formában, különböző mértékben megy végbe. Angliában pl. a keresztény szocializmus első prófétái — Carlyle, Charles Kingsley, Frederic Mr. Maurice, Ludlow, Neal, — akik pedig napról-napra beható, szemléltető oktatást kapnak a proletártömegek nyomorából, a gyárosok és munkások osztályharcából, — elhomályosítják a saint-simonista program materializmusát, elfojtják forradalmi csírait, viszont annál jobban kidomborítják vallási-evangéliumi, idealista és konzervatív elemeit. (Jelszavuk : Boldog, aki megtalálta a maga munkáját! Ne kívánjon más üdvösséget.)

Érzékenyebben reagál a mozgalomra a lassan kapitalizálódó, széttagolt, félig feudális, félig polgári Németország. Az Ifjú Németország írói és költői csoportjának igazi életeleme a politika. A Szent Szövetség és hegelianizmus összeomlását követő évek ideológiai tanácsatlanságában a saint-simonizmushoz fordul útbaigazításért és jórészt magáévra teszi materialista és forradalmi tendenciáit. Elég itt Rahel Varnhagenre és berlini körére, aztán Heinére, Börnerre, Laubéra, Gutzkowra, a forradalmi évek politikai lírájára (Freiligrathra, Herweghre), a fiatal R. Wagnerre stb. s arra a fordulatra utalni, amelyet emberi-politikai magatartásukban idézett elő a saint-simonizmus.

Az orosz forradalmi gondolkozás is hamarosan megnyílik a saint-simonizmus előtt s jóval radikálisabban vonja le a program forradalmi következtetéseit. A sok helyett mindössze két reprezentatív nevet említünk: az orosz demokratikus kritika klasszikusait, Belinszkijt és Herzent, s hozzátesszük még, hogy Oroszország Ogarjev személyében saint-simonista költőt is adott a világirodalomnak. S hadd említsük meg végül azt is, hogy a szovjet irodalom ismét intenzív érdeklődéssel fordul a saint-simonizmus felé.¹⁾

Lengyelországban a saint-simonizmus a nemzeti-politikai messiáizmus egyik legfőbb hajtóereje volt (Krasinski) s utóhatása a XX. század elejéig követhető.

*

Van egy magyar irodalomtörténeti hagyomány, amely időnként felvetette Petőfi saint-simonista kapcsolatainak kérdését, anélkül, hogy akár csak egyetlen komolyabb kísérletet is tett volna a kérdés tisztázására.

¹⁾ Hogy a saint-simonizmus tendenciái milyen terükeny visszhangra találtak az egykorú orosz irodalomban, erre nézve elég lesz Belinszkij egyik kritikájából idézni (1842): „A népek kezdik megérteni, hogy az emberiség nagy családjának a tagjai s kezdik testvériesen megosztani egymással nemzetiük szellemi kincsseit... S már nincs messze az az idő, amikor eltűnnek az úgynevezett politika kicsinyes, önző számításai, — amikor a népek az értelem napjának ünnepi fényében testvériesen átélik egymást s hírrel hirdetik, hogy az ujjongó föld megbékül a kiengesztelt éggel. Ha mai történeti helyzetünk olyan kirívó ellentétben áll ezzel a képpel s úgy tűnik föl, mintha ez a kép felizagott képzeletünk lázalmá volna, — azoknak a gondolkodó embereknek a számára, akik behatólnak a dolgok lényegébe, az emberiség mai történeti helyzete mégis magában foglalja mindazokat az elemeket és mindazokat a feltételeket, amelyeknek alapján a jelen legmerészebb álmából a jövőben pozitív valóság lesz! (N. W. Brodskij, W. G. Belinszkij, Berlin, 1948. 46. l.) — Amint már a szövegben említettem, a szovjet irodalom kezdetből fogva nagy érdeklődést mutat a saint-simonizmus iránt. Itt a következő munkákat idézhetem: A. Anekstein, Henry de Saint-Simon (oroszul), Moszkva-Leningrád 1926. — I. Ivanov, Saint-Simon és a saint-simonizmus (oroszul, Moszkva 1930.) — V. P. Volgin, Saint Simon és a saint-simonizmus (oroszul, Moszkva-Leningrád 1935.) — u. a. A saint-simonizmus tanítása (oroszul, Moszkva-Leningrád 1947.) — L. még G. Plechanov: Les questions fondamentales du Marxisme, Paris Editions Sociales, 1947. (165. l.) — Mellőzve a régebbi francia és német irodalmat, egyébként csak néhány újabb munkára szorítokozom: G. Weill: L'école saint-simonienne, Paris 1896., — H. R. Allemagne d', Les saint-simoniens, Paris 1930. — S. Charlyé, Histoire du saint-simonisme, Paris 1931., — Durkheim — M. Mauss: Le socialisme. — Le doctrine saint-simonienne, Paris, 1928. Roger Picard, Le romantisme social. Naw York, 1944. — Garaudy: Les sources françaises du socialisme scientifique, Paris, 1948. — F. Muckle, Henry de Saint Simon, Jena, 1908. — W. Spühler, Der Saint-Simonismus, Zürich, 1926. — A mozgalom világirodalmi vonatkozásainak, hatásának földerítésére nem sok történet, s ez is inkább csak Heinéra és az ifjú Németországra korlátozódik: L. F. Gerathewohl, Saint-simonistische Ideen in der deutschen Literatur, München, 1920. — E. M. Butler, The Saint-Simonian religion in Germany, Cambridge, 1926. — H. Kleinmayr, Welt- und Kunstanschauung des „Jungen Deutschlands“, Wien u. Leipzig, 1930. (148. l.) — W. Stuhge, Saint-Simonismus und Junges Deutschland, Berlin, 1935. — D. O. Evans, Vignyand the Doctrine of Saint-Simon. The Romantic Review 1948. 1. — A saint-simonizmussal foglalkozó magyar tanulmányok, ma már kivétel nélkül történeti emlékek. A mozgalom egyetlen magyar marxista elemzése: Molnár Erik: A saint-simonizmus. (A szocializmus történetéből, 1947. 44. l.)

Mi sem vállalkozunk erre a feladatra. De a rendelkezésünkre álló, eddig jórészt ismeretlen konkrét forrásanyag alapján mindenesetre már most megállapíthatjuk: Magyarországon, ahol éppen még csak kialakulóban volt a kapitalizmus, ahol ipari proletariátusról alig beszélhetünk, ahol a rendi feudalizmus még kezében tartott minden hatalmi pozíciót és intézményt, a saint-simonizmus eleinte inkább csak néhány tendenciájával, néhány jelzőre csökkentett tartalmával hatott.

Eddigi tudomásunk szerint Lukács Móric használta első ízben (1843) a »szocializmus«-fogalmat és a »szocializmus«-szót s ő foglalkozott első ízben a saint-simonizmussal. Ezzel szemben megállapítjuk: mindez nem akkor, hanem 11 évvel előbb lépett be a magyar irodalomba.

Szilágyi Ferenc kolozsvári tanár (1797—1876) 1832-ben történelmi zsebkönyvet adott ki *Klio* címen és ennek kötetébe pár lapnyi tanulmányt írt a saint-simonizmusról: ez a mozgalom első magyarnyelvű ismertetése.

Szilágyi a kismemesi értelmiség köréből származik. (Apja is tanár volt és az elsők közé tartozott, akik magyar nyelven tanították a történelmet. Anyja genfi asszony.) A bécsi és göttingai egyetemeken történeti, filozófiai, teológiai és természettudományi előadásokat hallgat, amikor a Napoleon bukását követő években (1818—1819) a reakció elviselhetetlen súllyal nehezedik Európa népeire. 1821-ben átveszi apja tanszékét a kolozsvári református kollégiumban. Elejétől kezdve különös ideológiai kétlakíság és belső ellentmondás jellemzi, amivel persze nem áll egyedül erdélyi és magyarországi kortársai között. Ifjú korában grófi nevelő és anyagi érdekei később is a feudális nagybirtokossághoz fűzik. »Gutgesinnt«-ségéhez és ellenforradalmi magatartásához nem fér kétség. A bécsi politika feltétlen híve. Évekig szerkeszti a »Múlt és jelen« című konzervatív politikai hírlapot, 1848-ban röpiratot ír az Unió ellen. Úgy látszik, emiatt megfosztják tanári állásától. 1849-ben szerkesztője a bécsi politikát szolgáló Magyar Hírlapnak, 1853—1856-ig pedig az ugyancsak hivatalos Budapesti Hírlapnak. 1861-ben mint a soproni tankerület protestáns iskoláinak felügyelője vonul nyugalomba. Pestre költözik és utolsó éveiben főleg Erdély történetével foglalkozik. 1876-ban hal meg. A francia forradalomról írta első cikkét a »Múlt és Jelen«-be. Nagy rokonszenvvel foglalkozik az 1830-i lengyel felkeléssel. Világos pillanataiban felismeri a nemzeti válságát és megfelelően tudja értékelni a forradalmak pozitív eredményeit. Ellenforradalmi magatartásában soha sem megy el odáig, hogy tagadná a történeti fejlődést, pl. az alkotmányok modernizálásának szükségszerűségét. «... a népeknek politikai szabadságra törekedése, az a hatalmason változó vágyás, mely a Francia révolduzóiból fejlődve ki, negyven esztendővel fogva, Európa egyik végétől a másikig, a nemzeteket és országok székeket egyaránt foglalatoskodtatja, s mindenniket ellenkező érzésekre ragadva, hol biztos óhajttással táplálja, kecsgetti, hol félelemmel, aggodalommal tölti, kínozza, írja »Angol és Francia képviseleti országítás« c. cikkében (*Klio* I. 356.), »az elsőket előhaladásra, jussok kivívására serkenti, unszolja, az utolsókat ellentállásra, és a fejedelmi hatalom szentségén általrontani készülő újítás elibe állásra kényszeríti...« — Erdély egykorú közállapotait jellemezve, olyan reformokat ajánl, amelyeket csak a haladó polgári ideológia s a szocialista utópiák sugallhattak neki. »A nemzet feszült várakozással kíséri mind a két országgyűlés törvényhozói foglalatosságát. A história bizonyítása szerént, egy nemzet polgári állapotja javításában, az elmúlt kor tapasztalásának a józanokosság előrehaladását kívánó törekedésével összefoglalása, párosítása adhat csak kielégítő s az idővel is megvívni tudó következtést. A Magyar constitutzióban sok a mi szép, és czélarányos, de az időtől elmaradva, már ma nem mindenben van a világ előmeneteléhez és műveltségéhez szabva. A nemesség továbbá, mely a hazáért

fegyvert viselésre kötelezetéssel birja jószágát és szép jussait (itt a cenzura másfél sort törölt) — legyen az, aminek lenni kell — érdemekkel kitetszés, nem csak vaktörténet és születés bélyege; a törvény kitetsző oltalmával élés ne nyisson utat törvénytelenéget sokáig, néha általjában büntetlenül gyakorolhatásra, szűnnyön meg a nemesi elsőség, a bár szalmáskunyhóban született, de azért az Isten képét hordozó józanokossággal bíró ember-társnak, a világosságot és levegőt használással egyformán természeti jussait nyoinni, tapodni, gyilkolni, valamint a köz-nép azon lealacsonyított helyhez-tetésből, melyben van, jobb és emberhez illő állapotba tétessék, személyes és vagyonbeli jussait, amiktől az előítélet és erőszak fosztotta meg, kapja vissza, nevezetesen legyen tulajdona azon földben, melyet verejékével mivel. Így lesz a szeretett honny mindennek közös édesanyja . . .» (Klió, I. 350—51).

Szilágyi határozott állásfoglalása a nemesi elsőség ellen és »szalmáskunyhóban született embertársai» mellett, szokatlan, már-már forradalmi hangja megérteti velünk, hogyan került kora egyik legátfogóbb szocialista utópikájához. A Klióban megjelent kis tanulmánya minden kezdetlegessége mellett is, történeti dokumentum. Saint-Simon gróf tömör életrajzi vázlata vezeti be. Ezt követi a rendszer ismertetése. (I. 385—391.)

Azok az erkölcsi fenntartások és figyelmeztetések, amelyekkel Szilágyi a programmal szemben él, azt mutatják, hogy tudatában van annak, milyen veszedelmes tanítással ismerteti meg olvasóit. Az ember érzi, hogy mintegy el akarja hallgattatni velük lelkiismerete furdalásait, de azt is, hogy nem tudja lelezni izgalmát:

»Bár mely képtelen is egy ilyen, az örökös jus eltörlésével a familiai élet legtartósabb kötelét elszakasztó tudomány, mely az ember keblében méjjen gyökerező két igen erős érzést, u. m. a vagyon és szülői szeretet ösztönét onnan erőszakkal kiirtani akarja, végre nem hajtható vagyon és birtokbeli egyformaságra törekszik, a szabadnak teremtett lelket bilincsbe verő módon, kiki szorgalmát igyekezetét más belátásának rendeli alá, s annak tetszésétől függeszti-fel az önmunkálódása gyümölcsével élest, bár mely vallástalan és erkölcsöt megtapodó egész arányja, az emberiséget lelatsonító célja, midőn a szorgalmot, munkálódást, s így a külső erő gyarapodását, nem a lélek művelését, erkölcs nemesedését teszi a társasági élet alapjává, még is Franciaországban az utolsóbb esztendőkbén nagy lármát csinált. Ha ezen ország háborgó, részekre szakadott, belső állapotját nem is tekintjük, az új tudománynak hírt és kapósságot szerzett, mind az időt mozgató révolucziós idéáknak hódolása, mind a nép szegényebb osztálja intereszszéjének hízelkedése. Tudva van, hogy a Francia országlopószék, megsohallván ezen lézengő apostolok népet felriasztó mesterkedését, a mult 1832-b. az egész egyesületet törvénybe idézte, melynek következtésül, a Párisi kir. törvényszék azon esztendő aug. 28-k. azt, mint a' törvények ellen formált társaságot, ítéletesen megtiltotta s elosztatását rendelte. A mellett közöttök szakadás is támadott, kivált az Enfantin által hirdetett méltán botránkozató, úgynevezett »vallásos összevegyedés« — promiscuité religieuse — felett, mely nem egyéb, mint a házassági szent kötel felbontásával, a két nem szabadon társalkodásának, tehát a legvastagabb erkölcstelenségnek törvényesítése; de aminek a jobb érzésű Simonisták magok hevesen ellentmondának. Így csudálkozni nem lehet hogy hitelek megcsökkent, tekintetek oda lett, s noha más országokban is, mint Belgiomban, Angliában próbát tettek tanításokkal, ennek semmi sikere nem lett és így ma az egész társaságot méltán elenyészettnek lehet nézni. — Óhajtani kell, hogy az erejét jól használó, minden nagyra felégesre alkalmas emberi lélek hasonló tévedésebbe ne essék, a mi ellen legbizonyosabb védelem józan vallásos és erkölcsi nevelés, mely az értelmet

megvilágosítja, a szívet nemes érzések honyjává teszi, szóval az embert emberré formálja.» —

Szilágyi kétségkívül tudott franciául, minden bizonnyal olvasott saint-simonista szövegeket, közöttük kétségtelenül az »Uj kereszténység«-et és az »Exposition«-t, de lényegében saját bevallása szerint inkább csak Carovét és Bretschneidert kivonatolja. Csakhogy ebben az esetben a közvetített koncepción van a hangsúly, az eredetiség kérdésének pedig mindössze másod- és harmadrendű fontosságot tulajdonítunk. A kis tanulmány jelentősége egyfelől ideológiai, másfelől terminológiai.

Idegen ideológiák, gondolatrendszerek, tendenciák befogadásának és áthonosításának két elengedhetetlen feltétele van: azonkívül, hogy időszerű és korszerű szükségletek kielégítésére szolgálnak, kell, hogy a befogadó és áthonosító írók, közvetítők megfelelő terminológiai készültséggel rendelkezzenek. Hogy pl. a magyar cartezianizmus mindössze néhány magyar író és gondolkodó elszigetelt magánjellegű vállalkozása maradt, viszont a vulgáris felvilágosodás befogadása, ha későn is, de nagyjában mégis zavartalanul mehetett végbe, ez egyszerűen arra vezethető vissza, hogy az első esetben hiányzik, a másik esetben pedig megvan mindkét feltétel (a magyar kantianizmus és hegelianizmus elégtelenségének is itt van egyik nyitja). Ehhez járul, mint fejlődést gátló és késleltető tényező a latin nyelv meghosszabbított élete és uralma, ami csak természetes következménye a teológia gyámságának, főleg azonban szövetségese, a magyar feudalizmus meghosszabbított életének. Innen van, hogy a magyar irodalom és gondolkodás elvilágosodása, a magyar líra, próza, történetírás új terminológiájának kialakulása, a nyelvújítás olyan társadalmi-politikai nyomatékot kap, mint sehol másutt, s így lényegében összeesik a teológia egyeduralmának megdöntésével, a feudalizmus elleni harccal, a kapitalista gazdasági rend kezdeteivel, egyszerűen egy olyan folyamattal, amelyben az európai fejlődéstől eltérően nem a polgárság, hanem a haladó középnemesség viszi a polgárság intellektuális képviselőivel együtt a vezető szerepet.

Szilágyi szerény ideológia- és terminológiatörténeti szerepe magától adódik, tanulmánya megjelenésének időpontjával. Az elsőt, azt hiszem, eléggé kidomborítottam. Maradna a második. Itt csak egyet szeretnék kiemelni, a kezdeményezés és úttörés tényét, amelyet nem előzött meg, nem előzhetett meg hosszabb készülődés. Mindenesetre merész vállalkozás volt, a júliusi forradalom másnapján magyarul szólaltatni meg néhány gazdasági, társadalmi, politikai igazságot és felismerést, amelyek lényeges jelentés- és funkcióváltozás után csak ma váltak igazán hűsükké és vérükké, magyarul mutatni be a társadalmi formák fejlődését, magyarul beszélni osztályharcról, az ipari proletariátusról. S lehetetlen, meghatottság nélkül most első ízben magyar ősalakjában olvasni azt a két tételt, amely minden szocialista humanizmus alapja: mindenki képessége, mindenkinek teljesítménye szerint, és: szűnjék meg embernek ember által való kizsákmányolása. (»Mindennek kötelességét alkalmas volta, tehetsége szerint kell kiszabni és tett munkájához képest jutalmazni«; »az elmúlt idő politikai karaktere volt: az embernek ember által használtatása...«)

Tudományos és irodalmi terminológiák nem vetkőzhetik le egyik napról a másikra merev archaikus jellegüket. Legkevésbé akkor, ha nem úgy nőttek ki szervesen önmaguktól, konkrét történeti helyzetek konkrét szükségleteiből, hanem tisztán irodalmi recepciók eredményei. Vonatkozik ez elsősorban a filozófiára. Pedig az első kezdeményezések látszólag itt biztattak a legtöbb eredménnyel.

A harmincas és negyvenes évek magyar folyóirataiban egymást érik a Kanttal, Hegellel, Schellinggel és a francia filozófiával foglalkozó cikkek.

Igaz, jórészt németből vagy franciából fordították őket, de ha hiszünk a nagy számok bizonyító erejének, azt is el kell ismernünk, hogy itt a magyar intellektuális rétegek olyan nagymértékű filozófiai-ideológiai érdeklődéséről, majdnem azt mondhatnók, — szomszágáról van szó, amilyenre eddig még nem volt példa. Ezzel kapcsolatban szeretnék rámutatni egy lényegbe vágó különbségre, amely régebbi irodalmunkat az újabbtól elválasztja és amely terminológiailag is ellenőrizhető.

Íróinknak és gondolkodóinknak Európához való viszonyában helyreáll az egyidejűség, amely a reformáció óta annyira elhomályosult, vagy teljesen megszakadt. Azaz, most már nem maradnak el évtizedekkel, vagy akár századokkal az élő európai fejlődéstől, hanem a mindenkori európai műveket, jórészt már megjelenésük időpontjában olvassák, befogadják és így nemcsak magyar ideológiájukat, hanem Európához való viszonyukat tekintve is progresszívek. Nem kell mondanunk, hogy ez a fordulat csak akkor és általa következhetett be, hogy a demokratizálódó magyarság politikailag is közelebb került a haladó Európához...

1832-ben indul meg Széchenyi koncepciójának szellemében s egyik leghírhedtebb nyelvújítónk, Helmezy Mihály szerkesztésében a »Jelenkor.« Első modern politikai hírlapunk. A magyar politikai költészetnek akkor még engesztelhetetlen komor pátozzával szemben optimista meggyőződéssel hirdeti: »az önkény és vakság uralkodása szűnik, a világ nagyrésze szabadon lehel.« Nem ismeri még sem a vezércikket, sem a tárcát. Magyar hiranyagának jórésze kultúr-, irodalom-, tudománypolitikai vonatkozású. Legkevesebb benne a »tisztá« politika. De még ezen az óvatosságon és felhivatalos tartózkodáson is átül valami az idők lázából. Viszont, ha Európáról van szó, társadalmi, gazdasági hírek mellett elsősorban éppen a tisztá politikára szorítkozik, mégpedig ezáltal minden fenntartás és korlátozás nélkül. Forrásai, elsősorban a francia »Moniteur« és a német »Allgemeine Zeitung« alapján közli a világeseményeket, rendszerint bő kivonatokban, sokszor szósz szerint az angol és francia parlamentben elmondott beszédek. Csupa lázító, forradalmasító anyag ez, ha meggondoljuk, hogy a júliusi forradalom után, a nagy munkásmozgalmak, társadalmi harcok, gazdasági válságok, alkotmányjogi viták, a progresszív és reakciós erők egyre hevesebb összetűzése évtizedekben vagyunk. Most és itt születik meg a magyar politikai újságírás terminológiája. Egyre újabb és újabb műszaki, társadalmi, politikai, gazdasági fogalmakhoz kell magyar megfelelőt találni: nem egy, de több Helmezynek való feladat. Politikai nyelvünk sok műszava itt kezdi meg pályáját. Az új nemzedék politikusai jórészt itt sajátítják el a politikai gondolkodás ábécéjét.

Ebben a létkörben az irodalom, írók és művek, egy Béranger, Chateaubriand, Lamartine, Schiller, Tieck vagy Lammenais — akis tudtommal a »Jelenkor« fedez fel a magyar közönség számára, — egészen más, megkülönböztető nyomatékot kapnak. Hát még ha egy olyan társadalmi-ideológiai mozgalomról van szó, amilyen a saint-simonizmus. A »Jelenkor« felismeri a jelentőségét és egyre újból visszatér rá. 1832 január 14-i számában közli: Bazard a »Szent-Simonisták feje« azt kéri, hogy — akárcsak »a többi elismert kultuszok papjait, őt is mentsek fel a nemzeti őrség szolgálatától. Kérését elutasítják, mégpedig a következő megokolással: »nem szabad a polgárnak magát azon nyilatkozással, hogy ő egy olyan kultusznak, melyet maga csinált, szolgálja, semmi törvényes kötelezettség alól felmenteni«.

Amikor a test és a nő emancipációja, pontosabban a házastársak szexszuális szabadsága körül meginduló vitákban a saint-simonisták többsége a radikálisabb Infantin mellett s a mérsékeltőbb Bazard ellen döntött, ami kenyéértörsre és pártszakadásra vezetett, Bazard negyven hívével menilmontani birtokára vonult. A közeli Párisban halomra lőtték a munká-

sokat, Bazard és szektája pedig pontosan ugyanezekben az órákban öltözött be s tartotta romantikus avatónnepségét. Kék ingben, piros sapkában, fehér nadrágban, hosszúra növesztett hajjal, kardalokat énekelve végezték napi munkájukat, míg csak a párisi esküdtzék ki nem mondta az egész szervezet feloszlását. — A »Jelenkor« ezekről az eseményekről is megemlékezik. A meilimontanti »zarándokságról« a következőket írja (1832. 59. sz.): »Talabot Leó úr sokáig tányért mosogatott, Barrault Emil néhai professzor, csizmát tisztít, Chevalier másokkal együtt a padlót súrolja . . . ismét mások kertészkednek, az utcáit seprik, hangászknak stb. . .«

Amikor a saint-simonistákat bíróság elé állítják, a közvélemény rokonérzése ezúttal mellettük van, de a munkásmozgalmaktól megrémült burzsoá esküdtzék marasztaló ítéletet hoz: »A párisiak ezen egész éppen nem szeretik — írja a »Jelenkor« (1832 augusztus 27.) — de mivel a Charta minden vallásnak és rítusnak szabados divatot enged, az erkölcstelen és ártalmas dogmák vitatása itt csupán ürügy, a szt. Simonisták különbözők ugyan, de becsületes, nem csalfa emberek, s több efféle.« Amikor három párisi nő a »Szabad Asszony« címen ujságot készül kiadni, a »Jelenkor« (1832. 74. sz.) — »egy kis szent Simonizmust« gyanít mögötte.

Ezekután kíváncsian várjuk, hogyan számol be a mozgalom programjáról és hogyan fogadja tendenciáit.

Erre is sor kerül, mégpedig egy mainzi hír kapcsán, hogy végre oda is elérkezett »a Szent Simonisták« néhány apostola kémkedni, ha »valjon alkalmas-e a vidék felekezetiök veszedelmes magvai tenyésztésére.« »Systemájuk szoros egybekötetésén a statusnak az egyházzal, az örökösödés kiirtásán s így az uratlanokká váló jóságoknak érdem s méltóságszerinti felosztásán alapul. Bizonyos lépcsőig célul tevék a jóságok közösségét is. A Szt Simonismus tehát ahelyett, hogy a gazdaság megutálását hirdetné, inkább ösztönzi követőit, hogy kincseiket kebelébe tárják, mellyek elosztogatását magának tartja fenn. Tanítása főleg a javak helytelen elosztásán alapul s így egész erőszakkal a birtokot ostromolja. Szerinte minden eddigi divatba volt örökösödés, vagy szokásban levő szerzősmód, p. o. eladás, csere, ajándék, végintézet, stb-i megvetendő. A birtoknak mindnyájuk közt egyenlőre kellene felosztatni, t. i. részint tehetségük szerint, mellyekről egyik Szt Simonista sem mond le, részint munkájukhoz szabva, mellynek megítélését leginkább a felekezet előljárai tulajdonítják magoknak. A gazdagok előttök renyhe állatok s birtokra érdemteleneek, azokat pedig, kiket munkásoknak neveznek tulajdonképpen, jobb osztályra méltóknak vallják az így újonnan általuk eltagolandó javakra. A Szt Simonismus tehát egyenesen magát a társaságot vija, mert nincs semmi társaság nemzetiség nélkül és semmi nemzetiség társasági örökösödés nélkül. Fenyegeti továbbá a fennálló rendet, és minden szerzeményi just. Ezen csábító idea — melly annál több követőre talál az emberek közt, mennél kevesebben képesek azok társasági szerkezetünk alapfeltételeit valódiképpen megismerni, — párisi lehitelesb levelek szerint igen nagy súlyt és nyomós táplálékot adott a dolgozó néposztály közt mindinkább terjedő mozgásokra s a Lyoni lázadásra; s bármily kívánatos is a gondolatok szabad közlése, mindazáltal ennek is, mind az emberi szabadság akárminő nyilvánosításának korlát szükségese. Ezen korlát a jelen esetben a mostani fennálló társasági állapotnak szemponttul tartása, mellyeket nem annyira külső forma, mind inkább az ember lelki és szellemi természetének nemesítése által jobbíthatni. Már Montesquieu mondá: hogy az embert oktatni kell előbb s tökéletesíteni, azután minden zavarokozás nélkül önként következik a jóra vagy jobbra fordulás. E tiszta tanusághoz ragaszkodva jobb lett volna a Szt Simonistáknak otthonmaradniok, s földművelő követőiket, kik között még 16 milliónyi sem írni, sem olvasni nem tud, tanítaniok.

Azonban mégsem különös hitvallás, mégsem különös tisztelémód (cultus) magában, hanem egy bár titkolt, mégis könnyű magyarázatú szózata a vagyonkórságnak, minden törvényes birtokos ellen.» (Jelenkor 1832., dec. 22.)

A »Jelenkor« tudósítása egyidőben jelent meg a »Klio« közleményével. Nem tudományos könyvek kivonata, hanem francia vagy német újságcikk fordítása. Innen könnyebb, gátlástalanabb, világibb jellege, ami aztán terminológiáján is megélénkezik. De van itt még egy nem lényegtelen különbség, amely nagyobb összefüggésekre utal. Szilágyi ugyan nem apolitikus természet, de sohasem tagadja meg a teológust: elsősorban valláserkölcsei okokból utasítja vissza a saint-simonizmust. A »Jelenkor« viszont politikai újság s látszólagos liberális frazeológiája s a haladásnak tett engedményei ellenére is mereven a rendi Magyarországot képviseli. Érthető, hogy egyrészt összefüggést lát a francia munkásmozgalmak és a saint-simonizmus között s hogy másrészt főleg azért tartja veszedelmesnek, mert »könnyű magyarázatú szózata a vagyonkórságnak minden törvényes birtokos ellen«.

A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata, a »Tudománytár«, egy egészen más körben, funkciója szerint bizonyos tekintetben is »Jelenkor«-éhoz hasonló, de sokkal átfogóbb, nehezebb feladatot teljesít. Ha a »Jelenkor« a magyar politikai gondolkodás, a »Tudománytár« viszont a tudományos gondolkodás, a modern társadalom- és természetszemlélet első magyar iskolája. Nagy része van abban, hogy a magyar tudományosság végre kikerül kezdeti, teológiai-műkedvelő állapotából, mégpedig nemcsak terminológiailag, hanem egész szellemében is. Elég felülni az 1834-ben meginduló és Schedel Ferentől szerkesztett folyóirat elsőkötetit, hogy lássuk: a régi világ maradványaival szemben túlsúlyban van a modern Európa... A filozófia tárgya... Francia költészet a XIX. században, Az erőművek alkalmazásáról és munkatételeiről, A Föld teóriája Ampère szerint, a Lengyel literatura, A filozófia fordulópontjai Franciaországban, Az angol alkotmány, A cseh literatura, Barrau magvető és gyomláló műve, A világegyetem alkotása és matematikai mozgása, A moszka literatura, Franciaország 1833-ban politikai és értelmi tekintetben, Babbage számoló mozgonya... Itt szűk helyen együtt találni az egész világirodalmat és az egész világtudományt.

Itt találkozunk elsősorban (1836) az ideológia és a világ-literatúra szóval, amely Petőfi tanáranak Tarczy Lajosnak alkotása, — s majdnem egy évtizedbe telik, mire a Kisfaludy-Társaság egyik pályatétele 1843-ban teljesen megmagyarosítja Goethe új műszavát.

Természetes, hogy az egyetemes problémaszemléből a saint-simonizmus sem maradhat ki, annál kevésbé, mivel az új Franciaország filozófiai és tudományos életéről szóló beszámolók már az első évfolyam óta előkészítik a befogadását.

Most aztán végre 1835-ben¹⁾ megtaláljuk azt, amit eddig hiába kerestünk. Igaz, hogy ezúttal is csak könyvismertetésről van szó, csak hogy az ismertett könyvek kivétel nélkül franciák s köztük van a saint-simonista irodalom két legfontosabb terméke: a Fournel-féle Bibliographie Saint-Simonienne (Páris, 1833.) s a mozgalom leghitelesebb kánoni szövegkönyve, az Exposition Saint-Simonienne (harmadik kiadás Páris, 1830.) A harmadik könyv (Religion Saint-Simonienne, Páris, I—II. 1832.) viszont kifejezetten mozgalomellenes. — Ehhez járul még, hogy az ismertető már nem teológiailag terhelte műkedvelő vagy újságíró, hanem — úgy látszik — iskolázott filozófiai író. Élesebben és határozottabban fogalmaz, állásfoglalásában is több az önállóság: igaz, ő is csupa rendi, konzervatív fenntartással él és ő is irtózáttal gondol a forradalomra. Állásfoglalásához kitűnő kommentárul szolgál Ler-

¹⁾ Tudománytár V., 1835. 195.

minier sokat emlegetett könyvének (De l'influence de la philosophie du XVIII. siècle sur la législation et la sociabilité du XIX., Páris, 1833). bírálata, amely ugyancsak ebben a számban, a saint-simonista könyvek ismertetése előtt jelent meg.

A cikkíró szerint mindenekelőtt meg kell különböztetni a Saint-Simonista felekezet két főcélját, az egyik vallási, a másik politikai. Erkölcsei tanításai annyira ellenkeznek a polgárisodott nemzetek fogalmaival társi összeköttetésekéről, hogy ezekre nézve tartós behatással nem is lehetnek; s valóban közönséges megvettetés és utálatot arattak. Fontosabb a második cél: „azt hirdetik ugyanis e felekezet hívei azon néposztályoknak, mellyeknek birtokok nincs, hogy politikai cloubbokat formáljanak, dolgozó egyesületek által támogatva; a gyárnokot rontsa meg a mesterember, a földesurat a földművelő, ezt s a mesterembert pedig a napszámos és zsellér. Polgárisodásnak nevezik a saint-simoniak az anyagosnak (materialisnak) és anyagikép hasznosnak kifürkészését, politikai hatóság és felség gyakorlásával egyetemben; a religió, a szellemi oldal az emberben nekik nem egyéb, mint ábrándozás; czéljok a nagy csoport nevében uralkodni. Illy elvek fedező palástjával különbféle kivihetetlen gazdasági tervek szolgálnak. Ez a dolgok jelen állapotja; történetileg érdekes még megvizsgálunk, illy rendszer mikép léphetett életbe s tethet némi haladásokat is. Mindenek előtt Saint-Simonról néhány szót, kit Fournel Jézus Krisztusnál is nagyobbának tart.» Az egyik könyv »olly kevésbé kedvező életrajzot ad ezen új Messiásról, hogy csodálni lehet, mikép illy ember, kinek élte kicsapongások és rendetlenségek sora, pártolokat találhatott, kik őt vallják apurulás nélkül felekezetők szerzőjének”. Ez a rosszindulatú, hitelrontó motívum határozza meg a grófnak rövid, de minden fontosabb részletre kiterjedő életrajzát. — Semmivel sem tárgyilagosabb, de nem is erőlteti a tárgyilagóságot a mozgalom és a rendszer bemutatása sem. „A hívek száma növekedett; a tüzeesebb democratáknak tetszettek elveik, ábrándos és könnyelmű ifjak, illetően asszonysemélyek, kik szívesen emancipálódtak volna a politikai és vallási iga alól, s bel-s külföldi kalandorok gyűltek a saintsimonismus zászlója mellé. Szereztetett nem csak pénz, hanem földbirtoka is lón a felekezetnek, mellynek apostolai már most az új hit ágazatait, mint azok előadattak, ki is adák; s így támadt 1829ben a 12d. sz. alatti könyv. Csak ez foglalja magában a rendszert, mert SS írásaiban csak töredékesen találhatnak föl elvei; még tökéletesben van az a 13d. sz. alattiban kifejtve. Magyarazgatók pedig s terjesztették számos, a 14d. sz. alattiban felhözött szálliratok, folyóírások, ujságczikkelyek. Szívesen adnók itt mind ezek segedelmével a saint-simonismus sajátos szellemét: de ezt tenni bajos, minthogy magok annak hirdetői sem állították fel tanítmányok egészét teljes világosságban. Mindazáltal alapul a következők okfők szolgálnak: *Kinek kinek tehetsége szerint, s minden tehetségnek munkái szerint jusson bér; örökösödés semmi; csak erkölcsi, értelmi és ipari tehetség jogánál van kormányfő; a társaság jövőndőben az erkölcsi, testi és értelmi sors javulása által legyen organizálva; pap, tudós és munkás; im az egész társaság; papok kormányfeje, tudósok kormányfeje, munkások kormányfeje, im az egész kormány; s minden javak az egyházéi, s minden joglatosság religioi functio s egy hágeső a társi hierarchiában.* A saintsimoniak, kivétel nélkül minden születési kiváltságok, s így az öröklési jog eltörlesztését is kívánják, minthogy ebből az következik, hogy a társi öszveköttetés hasznaiban csak igen kevesen részesülhetnek, s a legnépesebb osztály szükség, tudatlanság és inség martalékává lesz; azt kívánják tehát, hogy minden dolgozó eszközök, földbirtok és pénzérték, mellyek most egyesek magányos tulajdonai, egy közös értékalapba központosíttassanak, hogy u. m. mindenik kötelessége legyen tehetségei kifejtése, gazdasága pedig munkáinak mértéke. Továbbá, a keresztyén vallás, u. m. az asszonyokat

felszabadítá a rabság alól, de alárendeltségre kárhoztatta, s egész Európában vallási, politicalai s polgári kizárások nyomják. A saintsimonizmus az ő teljes felszabadításokat kívánja; mindazonáltal nem ellenzi, ha valamely nő keresztyén módra csak egy férjhez akar menni. Nem frigyesei ugyan az új rendszer hívei a demócrata egyesületeknek, de jó barátjai; hivatások pedig: a körültek felhalmozódó romok felett új társaságot alapítani, mely a haladás minden kívánatainak vallásos és békés irányt adjon...»

Kétségtelen, hogy a Tudománytár ismertetését, akárcsak valamennyi előzőt, a forradalomtól és a forradalmi jellegű munkásmozgalomtól való félelem sugallta. Innen van, hogy ahol csak lehet és amennyire csak lehet, kiemeli és kiélezi és ezzel túlhajtja a saint-simonizmus forradalmi vonatkozásait s vélt, vagy igazi kapcsolatait a »pór nép«-pel, s a »kevés értékű középosztály«-lyal, azaz a plebejus polgársággal...»Legveszedelmesebb oldalak az, hogy a pórnépnél s a kevés értékű középosztálynál az emberi méltóság és függetlenség érzését, a törvényes jogok és szabadságok tiszteletét eltonpítták; s azon ürügy alatt, hogy a jelen kormányt, mely véleményök szerint nem uralkodik a júliusi elvek szerint, meg kellene dönteni, a népek — de igazabban önönmaguknak, szeretnék az uraságot kivíni.« Kárörömmel állapítja meg, »hogy felforgatásra célzó szándékaik mindenfelé csődöt mondanak.« Így adtak ki 1831-ben különösen Belgium számára egy folyóiratot (L'organisateur belge), küldtek Angliába apostolokat, de különös foganat nélkül; Németországban a kormányok figyelme áll ellenök. Reménylhetni, hogy Franciaországban is el fog enyészni, mit sem ész, sem erkölcsiség, sem országos tekintetek nem javallhatnak«.

Érdekes volna tudni, ki az ismertetés írója, (Érdeklődésünk persze nem személyi és magánjellegű, hanem ezúttal is a nagyobb összefüggéseket tartja szem előtt.) Mindenekelőtt Csató Pálra gyanakszunk — Csató telítve volt francia irodalmi kultúrával. Egyideig ő a »Tudománytár« francia szakértője. Ő írta az első szám »Francia költészet a XIX. században« című programmatikus cikkét. Ezekben az években, igaz, már messze került ifjúkorának radikális kezdeteitől s nemsokára mint a Pozsonyi Hírnök dolgozó társa politikailag-ideológiailag is egyre reakciósabb magatartást tanúsít az újírónemzedék szellemi osztályharcával szemben. Mindez érthetővé tenné ismertetésének alaphangját. De ezenkívül van még egy régiebb, megértő kapcsolata magával a saint-simonizmussal, amelyet ebben az időben már aligha vállalna.

Csató tudtommal elsőnek fordítja magyarra Bérangert, akiről viszont köztudomású, hogy közeli baráti kapcsolatban állt a mozgalommal. Már most jellemző, hogy Csató, akinek tudnia kellett erről a kapcsolatáról, Szent Simoni álnévvel jegyzi a Koszorúban (1829) megjelent hat Béranger-fordítását, tehát ugyanolyan magyarított alakjában használja a mozgalom nevét, ahogyan csak a »Jelenkor« közleményeiben találkozunk vele. Mindenesetre ez volna a saint-simonizmus első említése a magyar irodalomban.

Ha végül tudni akarjuk, mi az a legszerényebb saint-simonista ismeretanyag, amelyhez a reformévek átlag-művelt olvasója hozzáférhetett, erre is megfelelhetünk:

Aki a Közhasznú Ismérétek Tárát csak a hirhedt Lexikonpörből, főleg pedig Bajza kegyetlen támadó cikkeiből ösmeri, még csak nem is sejti, hogy a világi és világismereteknek micsoda kimeríthetetlen forrása. Egyes köteteit forgatva, érdekes dolog megfigyelni, hogy akár Goetheről, akár Schillerről, akár Hegelről, akár Rembrandtról, akár Robespieréről, akár a francia, akár az orosz irodalomról van szó, — ezekben a németből fordított, jórészt szárazon referáló cikkekben is milyen érzékenyen tükröződik az ideológiai harca.

A Saint-Simon címszó alatt mindössze pár szó jut az utópista grófnak. Valamivel több a saint-simonistáknak, persze ez is csak nagyon óvatos, vesztélenített fogalmazásban: »Saint-Simonisták. Franciaországban, legújabb időkben állá össze e' név alatt egy rajoskodó társaság, bizonyos új politikai hit terjesztése végett, mellyek czélja főleg a' birtokok egyenlőbb felosztása, 's az asszonyoknak minden férfiúi juskolban részeltetése lett volna. Fejők Enfantin, és Chevalier (politechnica iskola hajdani nevédeké 's a megszűnt Globe újság redactora) valának. Mindenik tag apostolnak nevezé magát, s Menilmontantba vonulva, mint állíták, Enfantin legfőbb atyjokkal az ottani magányban akarának élni, s míg a világot per és kormánytalanság zavarja, 'azon cultus szerkezetével s munkáival foglalatoskodni, melly utóbb az asszonyokat s a népet az új hitre hódítsa. Azonban a párisi polgári törvény-szék perbeidézé az ábrándozókat, s az assisek törvény-széke Aug. 28. 1832 Enfantint, Duveyriert, és Chevaliert egy esztendei fogságra, száz franc bírságra, Rodriguezt és Barraultt pedig ötven franc bírságra ítélte, s a S. Simonista egyesület elosztását elhatározta. De a király 1832 a júliusi napok innye alkalmával Enfantin és Chevalier urakat az érintett bírság alól feloldozta . . .«

Ilyen előzmények után jelenik meg Lukács Móric akadémiai előadása az Athenaeumban (1843, 53). Lukács szemlét tart azok felett az elméletek felett, amelyek meg akarják szüntetni a »civilisationok kelfénye alatt rejlé« inséget, egyúttal elébe vágni a »vészterhes« jövődönök, és ismerteti azokat a szocialista kísérleteket, amelyek »a pauperizmus orvosolhatását nemcsak a fennálló iparrendbe, hanem az egész társadalmi szerkezetnek is megváltoztatása által hiszik egyedül eszközölhetőnek,« köztük a saint-simonizmust fourierizmust és owenizmust. Legrészletesebben a saint-simonizmussal foglalalkozik.¹⁾

A saint-simonizmus, mint tudva van, új vallást, új státusszerkezetet és új népgazdasági rendszert tervezett. Saint-Simon hívei két gyökeres hibát látnak a most fennálló gazdasági és társadalmi rendszerben. 1. Szerintök az emberek henyélé és munkásosztályra szakadnak, — amamba tartoznak a földbirtokosok és tőkepenészek, akik a munkásosztály tagjainak kölcsönadott földért vagy pénzért . . . tőlük a lehető legkisebb áron, lehető legtöbb munkát és hasznot követelnek. 2. A második hiba »a dolgozó osztály szabad concurrentiájában van, mi ennek kebelében szüntelen háborút támaszt, kölcsönös segedelem helyett a munkások kénytelenségből egymást nyomják«. A két bajon három gyökeres rendszabállyal óhajtának segíteni: 1. a henyélé osztály megszüntetésével az örökösödési jog és politikai kiváltságok eltörlése által, 2. a munkásoknak tehetségüknek megfelelő osztályozása által, 3. mindenki tehetségéhez és érdeméhez méltó jutalmat kapjon.« — Lukács szerint mindez sérti a jogot és erkölcsöt, politikailag is veszélyes, népgazdasági szempontból pedig merő képtelenség. A saint-simonizmus zajos, de rövid létezése nem hagyott más nyomot, csak azt, hogy felhívta az általános figyelmet a »socialis test bajaira, élénkebb részvétet keltve a munkásosztálynak, e felekezett hívei által melegen és hangosan hirdetett szenvedései és orvosolhatásuk lehető módja iránt«. Lukács cikkének fő tendenciája egyébként: figyelmeztetni honfitársait, tartsák szemmel »az őket közelebb érdeklő politikai kérdések mellett a socialista problémát és koronként ifjéjlődést is.« (Lukács tanulmányának szerény visszhangja a radikális Pongrácz Lajos cikke az Életképekben, 1846. I. 64. »A társadalmi eszme fejlődéséről« s benne néhány megjegyzés az osztályellentétről és az osztályharcról.)

¹⁾ Lukács maga hivatkozik forrásaira. (E. Burnerre, Pierre Lerouxra, főként pedig L. Stein: Der Socialismus und Kommunismus des heutigen Frankreich, 1842., c. művére végül Fr. List egyik cikkére.)

Időközben a fokozódó szükségleteknek és a magyar politikai élet radikalizálódásának megfelelően, egyre újabb és újabb saint-simonista anyag szivárog a magyar irodalomba. Amint nagyobb könyvtáraink egykorú vagy közelkorú állományából látni, a saint-simonista propagandairadalomból aránylag nem sok kerülhetett hozzánk. Viszont úgyszólván hiánytalanul megtalálni itt a német F. W. Carové, K. G. Bretschneider, Lorenz Stein műveit, amelyek Európa-szerre is, nálunk is legfontosabb forrásai és közvetítői a saint-simonista ismereteknek. Velük együtt s egyszerre terjesztik s közvetítik a »tant« az egyezményes liberalizmus hivatalosan engedélyezett szócsove, az (augzburgi) Allgemeine Zeitung, amelynek Heine is párizsi cikkírója, irodalmi folyóiratok, pl a népszerű »Magazin für die Literatur des Auslands«, aztán a saint-simonizmus egyik első német propagandistája, a nálunk is hallatlanul népszerű Börne, a Marx baráti köréhez tartozó Freiligrath és Herwegh, de mindenekelőtt Heine, akinek leveleiből, verseiből és prózájából, nyilatkozataiból össze lehetne állítani a saint-simonizmus »Vulgatá«-ját, végül a saint-simonizmus francia költői, elsősorban Béranger és Victor Hugo. Széchenyi a Kelet népében több ízben olyan ironikus nyomatokkal idézi Infantint, Saint-Simon legtehetségesebb tanítványát, mint akit már nem is kell az olvasó számára felfedezni. A plebejus Vajda Péter Erkölcsi beszédeiben állandóan érinti a saint-simonizmus gondolkörét. Kazinczy Ferenc unokaöccse, a »gutgesinnt« Dercsényi János báró, 1846-ban felidézi a kommunizmus kísérteét és megkondítja a vészharangot :) Elképzelhetőnek tartja, hogy a kommunisták egy ország különböző fontos pontjain, valamilyen veszélytelen okot hozva fel ürügyül, egyidejűleg nagy tömeggyűléseket tartanak, a gyűlések vezetői előre megállapított terv szerint, a kommunizmust írják fel lobogójukra, hogy aztán csapataikkal megkezdjék a harcot a vagyonosabb osztályok ellen, kifosszák a városokat, felforgassák az állami-társadalmi berendezést. E veszedelem elhárítására felállított »humanitási rendszer«-nek ismertetését Saint-Simon nevével vezeti be.

A korszak ujságjaiban, folyóiratcikkeiben, naplóiban, bizonyára még sok saint-simonista anyag lappang : feltárása kívül esik mostani feladatomon. De azt hiszem, hogy sikerült néhány új adattal hozzájárulnom annak az ideológiai légkörnek tisztázásához, amelyben pl. Petőfi költővé, elsősorban politikai költővé érik. Hogy Petőfi és költőtársai hogyan reagálnak a mozgalomra és tanításaira, erre más összefüggésben még visszatérek.

Hogy elébe vágjak minden félreértésnek : egy-két szólam, jelző, kép, látomás, humanizmusra és szocializmusra való hivatkozás még nem tesz senkit sem saint-simonistává, éppoly kevéssé, mint az a tény, hogy valaki az elnyomott osztályok védelmezője. Az se téveszen meg senkit, hogy Eötvös-nél, vagy Kossuthnál, vagy Szalay Lászlónál elszigetelt saint-simonista nyomokra vagy utalásokra találunk. A lényeg nem egy-két véletlen megfelelés, hanem az ember és író magatartása. Hozzá kell még tennem, hogy a saint-simonizmus idővel nálunk is, külföldön is beletorkollik a Lammenais »keresztény« szocializmusába, amely nálunk is elég korán talál hívőkre. Nagyan hozzájárul Lammenais népszerűségéhez, hogy a kor politikai ifjúságának egyik bálványja, Börne, 1834-ben lefordítja Lammenais legismertebb művét, a Paroles d'un croyant-t. Talán ez a fordítás hívta fel Arany János figyelmét a világhíres könyvre, amelyet állítólag ő is lefordított. A magyar írók és gondolkodók közül Eötvös József érintkezik egy-két ponton Lammenais-vel.

¹⁾ Tanulmányok a kommunizmus egy humánus ellenszeréről. Pest, 1846. Németül 1846. Franciaul, angolul 1847. L. Somogyi Manó : Báró Dercsényi János 1904.

A Petőfi-centenárium a Szovjetunióban.

Petőfi Sándor neve nem volt ismeretlen a cári Oroszországban sem. Kertbeny, Petőfi első német fordítója, megemlíti, hogy 1847-ben Párisban Bakunyinnak megmutatta Petőfi fordításait, melyekből néhányat a Bakunyin köréhez tartozó Golovin fordított oroszra. Hogy azonban e fordítások megjelentek-e és hol, arról nincs tudomásunk. Mihajlov — a forradalmár-költő, Nyekraszov »Szovremennyik« c. lapjának munkatársa — 1873-ban megjelent kötetében számos Petőfi-verset tett közzé (Az örült, A csavargó, A csárda romjai stb.). A. Novics szerkesztésében 1896-ban megjelent »Magyar-szkie poeti« c. antológiában természetesen Petőfi foglalja el a központi helyet: a 110 oldalas kötetben 31 verssel, mégpedig németből fordított, főleg szerelmi költeményeivel. Novics antológiájában 13 Petőfi-fordító neve szerepel.

De az igazi, a forradalmár Petőfi csak az Októberi Forradalom után válhatott valóban népszerűvé. A szovjetrendszer alatt először 1925-ben, Lunacsarszkij mesteri fordításában, a »Nyugat forradalmi költészet« sorozatban jelent meg Petőfi válogatott költeményeinek kis gyűjteménye (20 vers, 96 oldal). Ugyanabban az évben jelent meg egy »Magyarország forradalm. költészet« c. kötet, Sz. Sz. Zajaickij fordításában, amely Petőfi 16 legjobb politikai költeményét tartalmazza (*Nemzeti dal, A kutyák dala, A farkasok dala, Egy gondolat bánt engemet, A magyar nemes, Fellámadott a tenger stb.*) A szovjet nép még a Horthy-fasizmus idején is kifejezésre juttatta, hogy a magyar népet nem azonosítja uralvaival. 1942-ben, a háború legsúlyosabb esztendejében is megjelentetett az Állami Irodalmi Kiadó egy főleg politikai verseket tartalmazó Petőfi-kötetet »Letépjük a német zászlót« címmel.

1946-ban a Pravda kiadta Petőfi válogatott költeményeinek egy kis kötetét, 1948-ban pedig a magyar forradalom 100. évfordulójára az Állami Irodalmi Kiadó Petőfi költeményeinek egy kitűnő kiadását bocsátotta a szovjet olvasók elé A. Krasznova összeállításában, 20.000 példányban. A 488 oldal terjedelmű kötet, melynek 192 versét a legjobb költők és műfordítók fordították oroszra (Tyihonov, Levik, Csukovszkij, Vera Inber, Martinov, Romm, Pasztyernak, Obradovics, Krasznova, Zamahovszkaja, Zvjacsinceva) igaz és teljes képet ad Petőfiről.

Ez a kötet igen hamar elfogyott. Az Állami Irodalmi Kiadó azonban még a centenárium évében kibocsátott egy kisebb (151 oldalas) egészen olcsó Petőfit, 75.000 példányban. Idén jelent meg a Krokogyil kiadásában Petőfi szatirikus verseinek kis gyűjteménye, amelyet úgyszólván napok alatt szétkapkodtak. A Gyetgiz, a Közoktatásügyi Minisztérium kiadója, a »Skolnaja Bibliotyeke« sorozatban ugyancsak kiadta ez évben Petőfi válogatott költeményeit 20.000 példányban az iskolai oktatás céljaira. A 238 oldal terjedelmű kötet elsősorban Petőfi forradalmi, hazafias költészetét, valamint a János vitézt tartalmazza. Ezenkívül a centenárium évében az Állami Zenei Kiadó kiadta Mark Vlagyimirovics Milman ismert szovjet zeneszerző Petőfi verseire írt dalait.

De nemcsak oroszul, hanem a soknemzetiségű Szovjetunió számos más népének a nyelvén is jelentek meg Petőfi-fordítások napilapok, folyóiratok hasábjain. Grúz és ukrán nyelven pedig Petőfi válogatott költeményeinek egy-egy kötete hagyta el a sajtót a centenárium évében. A grúz Petőfi G. Abasidze fordításában Tbilisziben jelent meg szép kiállításban (50 vers, 117 oldal). — Petőfi ukrán fordítója, Leonid Pervomajszkij összeállításában, már 1938-ban megjelent egy 38 költeményből álló kis gyűjtemény. Pervomajszkij, aki a háború alatt Magyarországon jártában verset írt »Petőfi Sándorhoz«

és a költő halálának 100. évfordulójáról is egy költeményben emlékezett meg (»Petőfi Sándor halála«), most egy 211 oldal terjedelmű Petőfi-kötetet bocsátott az ukrán közönség elé, amelyet a keievi ukrán Állami Kiadó 5000 példányban adott ki. De megjelent a centenárium évében a Szovjetunióban magyaryelvű Petőfi is, — Kiebben, a Ragyanszka Skola kiadásában (tehát elsősorban iskolai segédkönyv gyanánt) 5000 példányban. A 412 oldal terjedelmű kötetet Hegedűs rajzai illusztrálják.

Az utóbbi években — a háború befejezése után — megjelent Petőfi-kötetek mindegyikéhez — az ukrán és a grúz kiadáshoz is — Hidas Antal írt hosszabb-rövidebb bevezetést, illetve életrajzi-kritikai tanulmányt. Hidas Petőfi-életrajzát az Állami Irodalmi Kiadó ez évben önálló kötetben is kiadta.

Július 30-án minden nagyobb szovjet városban megünnepelték Petőfi halálának 100. évfordulóját. — A moszkvai Petőfi-ünnepséget a Szovjet Írószövetség és a Voksz rendezte a Csajkovszkij-konzervatórium nagyeremében. Az amfiteátrum-szerűen kiképzett hatalmas teremben összegyűltek a moszkvai szellemi élet kiváló képviselői, a moszkvai sztahanovisták, élmunkások, megjelent a magyar követség és a népi demokráciák diplomáciai testülete. A megnyitóbeszédet V. Visnyevszkij, a Szovjet Írószövetség főtítkárhelyettese mondotta. A megnyitó után a zenekar eljátszotta a magyar és a szovjet himnusz. Ezután Ny. Tyihonov, a kiváló költő és Petőfi-fordító előadást tartott Petőfiről, majd Molnár Erik nagykövet mondott beszédet. Tyihonov, Marsak, Hidas, Levik, Csukovszkij Petőfi-fordításait olvasták fel. Az ünnepséget befejező hangversenyen, amelyen Moszkva legkiválóbb művészei léptek fel, különösen nagy sikere volt a szovjet zeneszerzők által megzenésített Petőfi-daloknak.

A Petőfi-centenáriummal egyidőben rendezte a Voksz és a Szovjet Írószövetség a magyar könyvkiállítást az Ujságírók Központi Házában. — Ezzel egyidejűleg a Lenin-könyvtár előcsarnokában levő állandó könyvkiállításon — a Dimitrov-kiállítás után — a különböző nyelveken megjelent Petőfi-kiadások kerültek bemutatásra.

A napilapok, az időszaki sajtó, valamint a rádió ezekben a napokban sokat foglalkoztak Petőfivel, a Petőfi-centenáriummal. A napilapok augusztus 1-i száma részletesen ismerteti a budapesti ünnepséget. A Pravda július 30-i számában Anyiszimov ír »A nagy magyar költő-forradalmár«-ról. »Joggal döntő szó illeti meg a nagy költőt abban a harcban, amelyet ma az emberiség haladó erői az elállatiasodott imperialista reakció, a béke és a szabadság ellenségei ellen folytatnak« — mondja Anyiszimov. A július 30-i Komszomolszkaja Pravda I. Ivanszkij Petőfiről írt cikkét közli, az Izvesztijában pedig Ny. Tyihonov emlékezik meg Petőfiről. »Műveiben egyesítette a nép ellenségei iránti gyűlöletet a nagy jövő álmával« — írja többek közt Tyihonov és a »Véres napokról álmodom« c. költeményt idézi. A Lityeraturnaja Gazeta július 30-i száma V. Levik és Ny. Tyihonov fordításában Petőfi egy-egy költeményét, valamint Malisko »Nemes szív« c. cikkét közli. »Álmai a mi szabad korszakunkban valósultak meg, amikor a szabad demokratikus Magyarország a Szovjetunióval való testvéri barátságban az új, örömteljes életet építi«, — fejezi be Malisko Petőfiről írt cikkét. Az »Ogonyok« július 31-i számában Hidas Antal »Petőfi győz« c. cikkében emlékezik meg Petőfiről és ugyanez a szám Tyihonov fordításában Petőfi »Háború volt« c. költeményét, Martinov fordításában pedig »Tűz«, »1848«, »Az én Pegazusom« c. költeményeit közli.

Igy ünnepelte a szabadság költőjét a szabadságot megvalósító Szovjetunió. Mert Petőfi, a szabadság költője, a hazáját forrón szerető, a nép ellenségeit izzón gyűlölő forradalmár nemcsak él ma is, hanem költészetével és

példaadó életével tanít és nevel minket. Ez az oka annak, hogy amint Scsipacsov, a kiváló szovjet költő, a budapesti Petőfi-ünnepségen tartott beszédében mondotta, »a világon egyetlen egy ország sem népszerűsíti annyira a zseniális magyar költőt, mint a Szovjetunió«. Ezért írhatta Tyihonov a 48-as magyar forradalom centenáriuma alkalmából, hogy »ha a magyar népre gondolunk, megjelenik előtünk a szeretet és tisztelet dicsfényében Magyarország legnagyobb költője, Petőfi, a költő-forradalmár és katona.« Meghatóan mondja Levik, Petőfi egyik legjobb fordítója: »Mélységes hálát érzek a magyar nép iránt, hogy ilyen embert adott a világnak«.

Petőfi Sándor költészete — melynek népszerűsítéséhez a centenáriumi év jelentősen hozzájárult, — új kapoccsal fűzi még szorosabbra a Szovjetunió népei és a magyar nép közötti testvéri barátságot.

HORLAI GYÖRGYNÉ:

Az elveszett alkotmány

»Az elveszett alkotmányt« Arany furcsa, torz elsőszülöttjének, szinte fiatalkori botlásának tekintette az irodalomtörténet. Ennek az értékelésnek kiindulópontján Vörösmarty áll, aki szerint olyan »Az elveszett alkotmány« nyelvezete, mintha irodalmunk vaskorában élnénk.

Móricz Zsigmond »Arany János írói bátorsága« c. cikkében élesen támadja ezt a felfogást és kiemeli az esztétikai ítélet mögött rejtőző politikai tartalmat. »Az elveszett alkotmányra« és Petőfi »Apostolára« — mondja, — kijelentette az irodalomtörténet, hogy rossz vers és ezzel elintézte. Lázító volt a hangja, ezért akarták esztétikai vonalon megsemmisíteni. A díjat is csak azért kaptam meg, mert versenytársai számba sem jöhettek, azonkívül a robbanóanyag egy csomó eposzi kellékebe volt csomagolva. Móricz hiányolja az írói állásfoglalást, szerinte Arany nem látta meg, hogy nagy dolgok folynak, nem volt vatesz, hős, nem volt politikai egyéniség. Móricz nem veszi itt figyelembe, hogy 1848-ban — mint Révai mondja — ugrásszerű változás történt, tehát Arany, a konstatáló költő, nem láthatta 45-ben, hogy milyen nagy dolgok vannak készülöben. Ami Arany állásfoglalását illeti »Az elveszett alkotmányban«, nem állja meg a helyét Móricz felfogása, hogy Arany »nem adta át magát semminek. Fölötte maradt mindenik iránynak...«.

Lukács György »A százéves Toldi« c. tanulmányában kiemeli Móricz tanulmányát, mint amelyik, nagyon helyesen, nagy súlyt helyez »Az elveszett alkotmányra«, de megállapítja azt is, hogy Móricz képe Aranyról nem igazságos. Nem veszi figyelembe az Aranyban élő paraszti érzést és nem idézi az eposz végét, ahol Arany a »kicsinyek és együgyűek«-ben jelöli meg az új élet forrását.

Nézzük meg először, mit mond a költő erről a kérdésről levelezésében:

1845 VII. 1-én így ír Szilágyi Istvánnak: »Mit írjak e darázs-fészekről itt? Pöff és puff; civódás, mint quondam, cannibalizmus, mint quondem. Én elszigeteltem magamat tőlük. Családomnak, hivatalomnak élek s néha literatúrában dilettánszkodom. A tisztváltozás igen nagy szemeket nyitott; az értelmiség itten a konzervativizmus mellett nyilatkozott. »Aki G.-t nem szereti, azt a f-e stb.« Én magam most is szabadelvű vagyok, de fájdalommal hat rám érezni, hogy nincs e *megyében* elvrokonom. Meglehet, nekem különös fogalmaim vannak a szabadelvűségről. Ha, mit nem remélek, ön valaha egy firkát olvasna Vadonfi Bertalantól, abból hozzávethetne politikai hitvallásom-

hoz.« (Ezen az álnéven írta »Az elveszett alkotmányt«). Ugyancsak »Az elveszett alkotmánnyal« kapcsolatban írja 1846. II. 22-én szintén Szilágyi Istvánnak : »Hogy a kortesség rút szenvedéle nemcsak a félbarmok, hanem az egészen tudósok között is dúl, fájdalmas érzeni. De elcsüggedni minek? Nem mindíg kendtek lesznek a bírák« — mondja a szalontai pór. Még 55-ben írt, különben elég óvatos önéletrajzában is így nyilatkozik »Az elveszett alkotmányról« : »Csak magán időtöltésből kezdék abba, hogy kiöntsem bosszúságomat, mire más terem nem igen vala, nem tartozván a kiváltságos osztályhoz.« De nemcsak Arany szubjektív nyilatkozatai, hanem maga az eposz is világosan beszél költője pártosságáról, népi szemléletéről.

Az 1845-ös bihari tisztújítás visszaélései ihlették meg Aranyt »Az elveszett alkotmány« megírására. Érdekes, hogy az apolitikusnak beállított költő mennyire tisztában volt minden napirenden levő politikai kérdéssel, milyen pontosan és helyesen látta a különböző rétegek viszonyát ezekhez a kérdésekhez. Három pártot szerepeltet : maradit, haladót és ingadozót. Lássuk, kik tartoznak ezekhez a pártokhoz :

»Egyik az ősmagyarok nemadózó pártja : tapasztalt ősz öregek, nagybirtokosok, grófok, haditisztek, consiliárusok (mindhárom fajja ezeknek), táblabírók és szolgabírók, közbirtokosocskák, végre a romlatlan címerleveles rokonoknak szép szót megfogadó, jogokat védő sokasága. Másik a hígvelejű szóhársók zajtele pártja : kik miután magukat vagyonoktól *megszabadították* most *szabadelvűknek* szeretik hánytatva nevezni. Másképp pórkerülő prókátorok, elszabadított gazdai tisztek, bünkereset sujtotta uracskák, pusztult földesurak, kitagadt fiak, irnok őcséim, konyhai látogatók, hervadt rózsák fizetéses pillangói : rövid szóval mindennemű serge a békételenek, szeleburdiak és fecsegőknek ; nem kis része pedig honorációrak : tudományos kántorok és jegyzők s több ily kapa-unta parasztok. E két párt közepett vala még egy ingadozó párt, mely, mint színehagyott posztó, kétes, ha piros, vagy zöld volt-é hajdan : most illeszd bármí színűhöz, egyformán veti arra tökélytelen árnya fakóját.«

A különbség a két párt között csak az, hogy a maradiak gazdag, a haladóak pedig tönkrement nemesek. Az elsők védik amijük van, az utóbbiak pedig politikán keresztül akarnak valamihez jutni. A két párt égi protektorai Armida és Hábor házastársak ; ebben is kifejezésre jut, hogy az ellentétek mintegy »családon belül«, a nemességen belül zajlanak le. És a nép? Az öreg jobbágyot látjuk az eposz kezdetén hazaballagni úri dologról

»Évei számát s a törvény-tiltotta botokból
Csak vagy húszat emelve legörnyedt háta gerincén
Óhajdúságának egésznapí úri kegyéből.«

»Hadd ballagjanak ők ; nincs semmi közöm velök.« Nem róluk lesz itt most szó. Az eposz hőse Rák Bende, kinek Aeneas modorában elmondott életrajza ren ek szatírája a korabeli nemesi életnek. A szatírárt még élesebbé teszi az a magátólértétdő, természetes hang, mellyel Bende a legvérlázítóbb

dolgokat elmeséli. Apja főtáblabíró volt, őt magát a pap már mint táblabíró sorozta be az anyakönyvbe. Apja maradi volt, de nem annyira, hogy egy szeszgyárat ne alapítson. Ő ugyanis

»Első volt, ki a nép sorsát könnyíteni akarván
Megtiltá gabonát égetni kazánokon . . .«

Fiát korán megtanította káromkodni, inni és pipázni. »Kitörő zsenijét« inkább visszaszorította, mint fejlesztette, mert szerinte »az elmeifejlődés akadályt gördít a testi növésnek«. Az iskolában Bende hamar kitűnt a fiúk közül, mert ő botozott a mester helyett, utánozva a hajdút, »aki az udvarban botozott szép ünnepiséggel nyers nyakas embereket, kik apámat nem süvegeltek«. Jellemző, hogyan értékelték a műveltséget a nemesi családok : Bende elcsapatta egyik tanítóját, mert az *lovát* rosszul kezelte. A főtáblabíró halála a »Hitel« olvasása közben következett be : gutaütést kapott. Az ifjú Bende bekerült a társaséletbe, kocsikat, lovakat tartott és tagja volt »a hont felüldítendő agaraszó egyesületnek«. A művelt nyugatra akart utazni, de a német kocsis nyelvét nem értve Konstantinápolyban kötött ki. Armidával való találkozásakor éppen szolgabíró akar lenni. Minden reménye megvan hozzá, hogy ez sikerülni fog, hiszen :

»Van ezer pengőm, tele torkom,
Termetem és képem ; tudok a kutyabőrös urakhoz ;
Van szép cifra szűrőm, selyem üngöm, vértesi baltám,
Pengő sarkantyúm, rőfös toll a kalapomnál ;
Kostóköm egy pár száz kortespipa meg nem ijeszti,
S káromkodni tudok, cifrábban, mint a toborzó :
Így nem igen félek, hogy a főispáni figyelmet
Kortesi érdemeim, szolgálataim kikerüljék.«

Az alakok jellemzése úgy történik, hogy Arany végigviszi őket a megyei közélet porondjain és megmutatja állásfoglalásaikat az aktuális kérdésekben. A védegyeleti gyűlésen, a követutasítási gyűlésen elhangzott felszólalásokban a két alapmagatartáson belül egy sor árnyalatot ismerünk meg. Az ősz Aggdy például még a magyar ruha viselésében látja a hazafiságot, mint a II. József elleni nemesi reakció idejében látták. Helyesnek tartja, hogy a jobbágytelki nemes adózzék, de hogyan adózzon valaki — mondja — akinek számbavehetetlen falui, rétjel, legelői vannak. Gróf Pipy a védegyelet pártján van, hiszen csak a szavát adja és azt egy nemes könnyen visszavonhatja. A jobbágyfelszabadításról pedig úgy vélekedik, hogy kényszerítések a jobbágyot földje kiváltására. Van, aki azért támogatja a védegyeleti mozgalmat, mert így le fog menni a külföldi kelme ára és így ő olcsóbban hozzájuthat. Remek a kereskedőnek, Rőfésznek az alakja, aki »puha öklét törve« bejelenti, hogy a honi kelmék megérkeztek »Brünn — vagy izé, Gácsról« és a másik kereskedőnek megmagyarázza, hogy külföldi kelmét ad el magas áron, mintha hazai volna. Gróf Telivér képtelenségnek tartja a nemesek megadóztatását, hiszen elég a nemesnek a választás költségeit fedezni, a többit fizesse csak a »házsártos, lomha paraszt«, »kit csak mint a diót, törve használhat az ember«. Közös ezekben a felszólalásokban, hogy mindegyiket önző, egyéni érdek diktálja. Még a haladók, akik népi követeléseket hangoztatnak, is csak kényszeredetten, felemás módon teszik azt. Arany itt az ellenzéki középnemesség helyzetét mutatja meg, mely az Ausztriától való elszakadás érdekében szélesebb népi bázist keres. Egyedül gróf Lánghy állásfoglalásai pozitívak, a védegyelet, az azonnali adózás mellett van, és csatlakozik Erély

és Lelkesedéshez. Arany tehát bemutat pozitív alakot, méghozza éppen a haladók táborában, de egyben azt is megmutatja, hogy ez az alak mennyire nem irányító a nemesk között, mennyire nem képes előbbre vinni az ügyeket. Egy híve van Lánghynak : Lepkefy, konzervatív, arisztokrata család gyermeke aki azonban a pozsonyi országgyűlésen szabadelvűvé válik (lásd : országgyűlési ifjúság szerepe). A végén ő is ki akar állni az igaz ügy mellé, de szülei, vagyis osztályhelyzete visszarántják.

A haladás táborának tréfás seregszempléjénél megemlíti Arany

»A városbeli nép egy részét ; holmi diákok
Írnoki tisztos kart stb., szóval az ifjabb
Értelmességet, kikben még nincsen önösség.«

A márciusi ifjúság előképe villan itt meg egy percre.

Rendkívül jellemzőek a kortesbeszédék, mintegy a nemesk beszédei-
nek nyiltabb, brutálisabb változatai. Kolocintos Gábor, a maradiak kortese
megmagyarázza, hogyan kell érteni a nemes szót. Nemes az, aki mindenre
nem-mel felel. Adózzunk? Nem! Állítsunk katonát? Nem! Szolgáljunk?
Nem! Majd így folytatja :

»Utakat építsünk : minek az? Használ-e nekünk a
Jó út? Nem, rokonim! minekünk rossz utban az élet :
Mert miután beivók gabonánkat ronda zsidónál,
Pénzért kell vennünk a paraszttól ; vesszük is olcsón,
Mert hús ölnyre sem tudná vonatni a sárban.
Ám de legyen jó út : viszi más városba eladni
És minekünk itthon szemekink koppannak utána.«

Minden közgazdasági fejtegetésnél jobban megmutatja ez a néhány
sor, hogy a nemesség a haladás útjában áll. Mire való a mocsárlecsapolás.
— folytatja Kolocintos. Szükség van a mocsárra, különben nem szerepelne
a nemesi adománylevelben. Népmvelés? Minek neveljük a parasztyerekeket,
csak a nyakunkra nőnek. Börtönreform? Kinek? A parasztnak? Hiszen

»... nemes ember vagy soha nem lop
Vagy nagyon óvást lop ; de a börtönt mindenestre
Van kikerülnie mód . . .«

A maradi nemesség akkori szerepe és felfogása világosan és plasztikusan
áll előttünk ebből a kortesbeszédből.

A liberális kortes beszéde egészen más jellegű. Tudományoskodó,
sok latin szót kever beszédebe. Látszik, hogy az ő táborukban sok az elszegé-
nyedett, hivatalt viselő nemes, ügyvéd stb. Demagóg és naiv egyenlőségi
elveket hangoztat (pl : még a királyság is sorra fog járni, minden évben más
lesz a király). Nagyon lényeges ez a rész, ahol arról beszél, hogy igazság
szerint mindenkinek egyforma nagy földje kellene hogy legyen :

»Óh, de jaj így van-e az? Van-e kelmednek, Füle Péter
Több két vékásnál, noha tősgyökeres nemes ember?
Ellenben Telivér grófnak nincs falva kilenc is?«

— mondja a kortes. A haladók által hirdetett egyenlőség tehát csak a nemes-
ségen belüli egyenlőséget jelenti. Ígéretei nyomán mindenki leendő földes-
úrnak képzelet magát és elszántan kiáll az adózás mellé — ennek érdekében.

Igen jellemző az a jelenet is, mikor a kilenckor kezdődő adógyűlésre már ötkor belépődznak a pártvezetők és a »becses uri közönség« félve, hogy a *nem-sült* tömegek körülülik a táblát. »Míg a tömeg lent veszekszik az urak érdekeiért, addig az urak a teremben csendesen elfoglalják az ő helyeiket is.

A csodavilágbeli jelenetek mindig a földi dolgokat kell hogy előrevigyék, csak annyiban élnek, amennyiben a földi harcokra kihatnak. A földön-túli világban minduntalan megjelennek nagyon is földi jelenségek: Armida lakomáján csupa idegen ételt esznek, mint akármelyik arisztokrata multságán. A vergiliusi stílusú pokolban egy ember áll és köpenyegét forgatja szünet nélkül. »Életében nagy kedve telék hasonló játékban,« most ez a büntetés. A vén Charon vámot vesz el Bendétől, hiába mutatja az nemesi útlevelét. Semmiféle földi folyónál való átkelésnél nem tudta volna olyan neveltségessé tenni a nemesi útlevelet a költő, mint amilyenné az a Styx-nél vált. Látott Bende a pokolban a hon sorsán elkeseredett hazafiakat, akik amint ittak a Léthe aranypénzben és érdemrendben bővelkedő vízből, azonnal elfelejtették a haza bánatát. A földi dolgok földöntúli fonák képe a legélesebb szatírára adott lehetőséget. Ennek kedvéért hurcolja végig Arany az allegorikus alakokat a költeményen. Még így is, még mint szatíra is terhére látszanak lenni az írónak. A velük való foglalkozás közben mondja:

»Nagy baj a költőnek, mondom, ha megunta teremtett
Jellemeit maga is s velök egy hajlékba szorulván
Nem tud azokról már érdeklőt mondani semmit.«

A megoldásban Arany tisztánlátása, népi szemlélete nyilvánul meg. Egy pillanatra sem esik abba a hibába, amibe igen sok költőtársa: nem azonosítja a romlott, pusztulásra ítélt nemesi osztállyal az egész nemzetet, nem következteti ennek szükségszerű pusztulásából az egész nemzet pusztulását.

Hábor és Armida elpusztítják egymást és hamvaikból új, tiszta allegorikus alakok, Erély és Lelkesedés kelnek ki. Ez a megoldás Arany paraszti vágyalmát tükrözi: a nemesek egymást pusztítják el és aljasságuk, önzésük romjain új élet indul. Elpusztulnak, eltűnnek azok, akik csak névben voltak szabadelvűek, akik visszaéltek a legszentebb szóval, a szabadsággal, amint a költő mondja. Ha eddig nem derült volna ki, ebből magából is világos, hogy Arany nem a szabadelvűséget gúnyolja ki, hanem a szabadelvűség álarca mögé bújt nemesi önzést. Elpusztulnak a maradás emberei is, akik összecserélik a hazát a háznéppel, a multat a mosttal. A semlegesekben mindkét tábor hibája megvan az ingadozással növelve. Erély és Lelkesedés oltárán nem ezek az önző, kapzsi nemesek tesznek fogadalmat új életre:

»... De csak a *kicsinyek s együgyűek*
Jöttek én: idegen képek, kiket a megye népe
Még ki nem ismert...«

Arany a »kicsinyek és együgyűek«, a nép oldaláról bírálta a megyei életet és világosan megmutatta a kiutat egy olyan életbe, ahol a kicsinyek és együgyűek lesznek »gazdag polgárai gazdag e honnak«, »boldog polgárai boldog e honnak«, »értelmes polgárai művelt e hazának«.

Arany nem volt Petőfi értelmében vett forradalmár, de nem volt az események fölött álló, »pártatlan« költő sem. Politikai nézőpontja a parasztság sorsa volt. Önmagát így jellemzi Petőfihez írt versében:

»S mi vagyok én, kérded? Egy népi sarjadék,
Ki törzsömnek élek, érette, általa...«

Dózsáról akar eposzt írni; egy vonással, ami »kardvonás is lehet« akarja megtoldani a politikai nullák hatalmát, hogy »számtalan nagy szám« legyen; a népnek a forradalomhoz való jogát bizonyítja a »Nép Barátjában« írt cikkében. Ennek a paraszti érzésnek, melynek az események és Petőfi adott forradalmi lendületet és nem apolitikusságának volt első irodalmi megnyilatkozása »Az elveszett alkotmány«.

BISZTRAY GYULA:

Sárosi Gyula Arany Trombitája

A szabadságharc centenáriumán az irodalomtörténet nem mellőzheti azon mű emlékének följújtását, amely Petőfi versei mellett a legnagyobb hatású költői megnyilatkozás volt 1849-ben.

Ne érjük be a szokványos áldozati füsttel! Igyekezzünk inkább ezúttal pótolni a mű jobb megértéséhez szükséges tudnivalókat! Ez a feladat részint politikai tekintetek, részint filológiai mulasztások miatt hárul reánk a multból.

Az utókor az *Arany Trombitát* szerzőjével együtt mondhatni teljesen elfeledte. Önáltatás volna ugyanis azt állítani, hogy él még az író, akinek nevét már az irodalomtörténet is csak egyre kurtább mellékmondatokba szorítja. Sárosi Gyula művei utoljára Abafi Lajos »Nemzeti Könyvtár« c. (vállalatában (1881—83.) jelentek meg. Az időközben eltelt két embernyom óta csak néhány lírai költeménye látott ismét napvilágot egy-egy antológiában. Túlzás nélkül mondhatjuk tehát, hogy az *Arany Trombitát* egypár szakemberen kívül ma már senki sem ismeri.

Am közelebbi vizsgálatát nemcsak az évforduló alkalmisága indokolja, hanem az eddigi Sárosi-irodalom revíziójának szükségessége is. Mert ama bizonyos »politikai tekintetek« úgyszólván a legutóbbi évekig gátolták az esetleges közönségérdeklődés megnyugtató kielégítését. A téma ugyanis — Sárosi dinasztiaellenes kifakadásai miatt — sokáig igen kényes volt, s az elmúlt korok irodalomtörténetének opportunizmusa végül is a mű általánosságokba burkolt sablonos jellemzésére vezetett.

I. A Sárosi-irodalom. Petőfi és Sárosi. Toldy Ferenc, a kiegyezés táján, Sárosinak még csak egy odavetett megjegyzést juttat. A *magyar nemzeti irodalom történetének* »A classicisták epigonjai« c. fejezetében ugyanis mindössze annyit mond róla, hogy a hazafiúi érzésnek »már erősb hangot ad«, mint Kerényi Frigyes.¹⁾

Az *Arany Trombita* irodalomtörténeti értékelése voltaképpen Gyulai-val kezdődik, mert »Toldy még csak meg sem merte említeni e forradalmi verset. Gyulai szerint a vers elsősorban politikai irányműnek tekintendő s nem költői alkotásnak; hatása is csak politikai volt s »a nép-nemzetes költői irány fejlődésében« nem játszott szerepet.»²⁾ Gyulai e megállapítását

¹⁾ Pest 1864—1865. 377. l., sőt még a 2., jav. kiadásban is: 1868. II. köt. 143. l.

²⁾ Bp. Szle. 1866. V. köt. és Gyulai Pál *Kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye*, 1297. 247—248. l.

Zilahy Károly egy észrevételével kapcsolatban tette, midőn ez Sárosi versét Petőfi költeményei s Arany János *Toldija* mellett említette.³⁾

De Sárosi helyét a hivatalos irodalomtörténet számára nem Gyulai szabta ki, hanem Beöthy Zsolt⁴⁾, a századfordulón. Felhasználva, de egyszerűs-mind önkényesen módosítva is Széchy Károly⁵⁾ és Abafi Lajos⁶⁾ kutatásait, valamint Vadnay Károly visszaemlékezéseit⁷⁾, továbbá a Náményi Lajostól szerkesztett *Sárosy-album*⁸⁾ becses adattárát, Beöthy jelölte meg azt az utat, amelyen újabban a legtöbb Sárosi-kutató (Wallentinyi Samu⁹⁾, Kéki Lajos¹⁰⁾, Lakner Ilona¹¹⁾ haladt. Eszerint Sárosi, — mint az »eperjesi költők« egyike — Kisfaludy Károly, Vörösmarty és főleg Bajza epigonjainak vonalán szintén az almanach-írást képviseli; ám ugyanakkor »fékezetlen lírai képzelete meg népies hangja« révén Beöthy »Petőfi előfutárai« közé is sorozza Sárosit.

Minden efféle prejudikáló feltevés adatszertű cáfolatát találjuk Horváth János Petőfi-könyvében. A könyv Függeléke Petőfi és Sárosi versei között mindössze két megfelelésre utal; de ezek sem tartalmi vagy formai átvételek Petőfinél, hanem inkább csak véletlen és egyáltalában nem jelentős hasonlóságok.¹²⁾

Sárosi epigon-költészetének úgyszólván nyomait sem leljük tehát a pályakezdő Petőfi líráján! Ezzel szemben igen könnyű sorozatosan megállapítani Petőfi forradalmi költészetének hatását Sárosi verseiben! Sárosi költészetét nem is mérlegelhetjük helyesen, ha nem különböztetjük meg abban két fejlődési szakaszát. Irodalomtörténetírásunk Sárosira vonatkozó ellentmondásai épp onnan eredtek, hogy ezt a megkülönböztetést eddig elmulasztották.

Sárosi az 1830-as években és a 40-es évek elején tényleg az almanach-líra divatos útján járt, mint eperjesi társai: Vachott Sándor, Kerényi Frigyes és Szemere Miklós. Kedvelt műfajuk: az emlékvers és az epigramma. Ekkori életrajzok és ízlésük megfelelően Vörösmarty volt legfőbb költő-eszménye. Túlzott önbizalmában Sárosi Vörösmarty mellett más költőt nem is ösmert el maga fölött.

Ebben az első korszakában témáin, versformáin és frazeológiáján egyaránt uralkodik a korábbi nemzedék költészeti hagyománya, amely nemcsak Vörösmarty és Bajza, hanem Kazinczy, Kölcsey és Szemere Pál ars poeticájában is gyökerezik. Gyakori versformája a szonett. De jellemző a fiatal Sárosira az almanach-líra egy másik öröksége is: a szenvedő hang, a finomkodó papírosnyelv. Egy ekkori találó kifejezésével élve: valóban »uracsnövényei«, vagyis művirágai ezek a divatos szobaköltészetnek. Íme, néhány kiszakított művirág az *Athenaumba* írogató húszévkörüli Sárosi

³⁾ Zilahy Károly *munkái*. 1866. II. köt. 151. l.

⁴⁾ *A m. nemzeti irodalom történeti ismertetése*. 5., jav. és bőv. kiad. 1889. II. köt. 57. lap, továbbá: *A m. irodalom kis tükré*. 7. kiad. Sajtó alá rend. Kéky Lajos, 152. l. és végül ld. egyetemi előadásait, így többek között az 1921—1922. tanév I. felében: *Petőfi a m. költészetben és a világgöltészetben*.

⁵⁾ Hazánk s a Külföld, 1871. 24. sz. (Závodszy Károly néven) és Ország Világ, 1889. 20. sz.

⁶⁾ A »Nemzeti Könyvtár« XXXV. kötetében, *Sárosy Gyula összes művei*, 3. köt. bevezetés.

⁷⁾ *Irodalmi emlékek*. Bp. 1905.

⁸⁾ *Sárosy-album*. Arad, 1889.

⁹⁾ *Sárosy Gyula élete*. Bp. 1898. Kiny. sz. Ország Világ 1898. évf.-ból.

¹⁰⁾ *A szabadságharc verses krónikája*. Irod. tört. 1915. 167—174. l.

¹¹⁾ *Sárosy Gyula élete és költészete*. Debrecen, 1938.

¹²⁾ Horváth János: *Petőfi Sándor*. 1922. 524. l. Petőfi *Az alföld* c. versével kapcsol. utalás Sárosy [oroszból fordított] *Emlékezet* c. versére (1842.); 3. vsz.-ában a »szabad alföld« s »meddő tetők« ellentéte. — 568. l. Petőfi *Ősz elején* c. versével kapcsol.: »Strófa-szerkezete kedvelt versalakja a negyvenes évek lírájának. Ilyen [többek között] Sárosy: *Télen* (Ath. 1840. I. 184.)

verseiből: »Elfutsz tehát leányka, mégis el? . . . sujt az önkény gyáva gerjedelme? . . . úz a látnivágyók szenvedelme?« stb. Másutt: »képzetim, szúm, üdv világa, sötét enyészet halmait, kéjderítő borús haza, est szelíd fuvalmai, hárfád mély siralmi« . . . stb.

Jellemző erre a korszakára, hogy a divatos konvenciók még a hazafias fájdalom lázadó kitöréseit is kecses dalformába, gondosan cizellált sorokba készítetik. Lovassy Lászlóról például még a szelídhangú pályatárs, Vachott Sándor is jóval értelmejesebben szól *A külföld rabjában*, mint ahogy Sárosi zengi 1838-ban *Lovassy dalát*.

Feltehetőleg a Lovassy-féle pörnek vagy Kossuth fogságának emlékével függ össze 1840 körül írt *Börtöndal-a* is. Jellemző terméke Sárosi első korszakának! A zsarnokság, »a buta kény« elleni szenvedélyes kifakadás után általános reflexiókat sző, Kazinczyra, Mátyás királyra és Napoleonra való utalással, hogy végül is elfojtsa lázadó hangját a tehetetlenség.

Az 1840-es évek első felében Sárosi költészete gyökeres változáson megy át. Szakít az almanach-líra, a biedermeier-költészet tartalmavesztett hagyományával s az élet és irodalom szorosabb kapcsolatát keresi. Kossuth politikája ekkor bontakozik ki hatalmas arányaival. Bizonyára Kossuth szerepe is jelentős impulzust adott a már-már elsekélyesedő lírának, hogy forróbban élje át s az exkluzív irodalmiság köreit szétfeszítve a milliók számára fejezze ki »korának érzeménységét« . . . Vörösmarty és Petőfi között Eötvös »aktivista« költészet alkotja az átmenetet és Sárosi helyes ösztönrel most ehhez az új irányhoz csatlakozik. *A falu jegyzője* s a negyvenes évek hasonlóírányú elbeszélőirodalmának és társadalmokritikája s a mulatt átértékelő szemlélete indítja őt is újszerű állásfoglalásra. Így jelennek meg egyre nagyobb számban s mind élesebb hangon írt satirikus genre-képei, és lírai darabjai, egy szabadabb, emberibb élet kialakítását sürgetve. *Ó-aradi Maradi Mihálynak fejtől való fája* c. versében például a csökönyös konzervatív nemest, Petőfi Pató Pál-típusát gúnyolja ki: »Itt nyugszik ő, és nem mozog, Mert életében sem haladt. Most még inkább maradni fog Örökre tán a föld alatt. — A napra nem nézett soha, Fél, hogy nyomán haladni kell. . . « stb. Egy másik ekkori verse az *Uri szék* (1845). Egy aradmegyei helységről szól a história. Halomra gyűlt már a sok elintézetlen panasz; a falu szegényei megkérik végre a földesurat: tartson nekik úriszéket. Ez a kitűzött napon az udvarra előkészített »hosszú széken« mindnyájukon egyformán orvosolja a panaszt »erdőn termett ítélettel.« A földesúr már meghalt, de a jobbágyok azóta sem kívántak többé úriszéket tartatni . . .

Sárosi ekkori munkásságának még egy emlékét kell fölelevenítenünk. Az 1840-es évek első felében egy Dózsa Györgyről szóló dráma tervével foglalkozott. *Népkirály* lett volna a dráma címe. Eperjesi barátaihoz, Pulszky Ferenchez és Szemere Miklóshoz írt leveleiből látjuk: mint birkózott a nagyszerű feladattal! Aradon hivatalnokoskodott s a városban »sem magán-, sem közkönyvtárt nem talált, honnan történeti adatokat meríthetne.« A témához készülődve fölveti a kérdést: »lehet-e Dózsát, mint az aristocrazia ellenében a népszabadság kivívásában áldozatul esett vitéz és derék hőst szép fényben festenem? És ha lehet, szabadna-e sajtó alá bocsátanom, vagyis inkább tanácsos lenne-e éppen mostan, midőn még gróf Széchenyi is az izgatás ellen panaszkodik, az alkotmányos kedvezeteknek a népre is kiterjesztése pedig minden jelesb főt foglalkoztatja?« Ilyen körülmények között Sárosi Dózsa-dramája, sajnos, nem valósult meg. »Dózsa nyugszik« — írja három évvel az előbbi tervezet után. »Nem hiszem, hogy legyen valaha belőle valami . . . Dózsával az én alárendelt komisz állásomban nyíltan fellépni nem egyéb volna, mint azt a nyomorult hétszáz forintocskát is

elveszíteni. Azért nemigen sietek veled. Ő alkalmasint akkor fog megszületni, amikor én már meghaltam; vagy ha nem életrevaló lesz, talán akkor sem . . .»

Sárosi költői fejlődésének e korszakát szokták volt a Petőfihez való átmenetnek s őt mintegy Petőfi előfutárának tekinteni. Horváth János Petőfi-könyvének adattárából láttuk már, hogy nem az! Már csak azért sem, mert Sárosi e fordulata szinte egybeesik Petőfi fellépésével; mintáik, eszményeik közösek, Petőfi tehát nem követi Sárosit, hanem egyszerűen csak ott kezdi pályáját, ahol ez — egy aránylag sivár szakasz után — folytatja költői mesterségét. Sárosi és Petőfi útja tehát eleinte párhuzamos; és amikor a két út összbhajlik, akkor sem Petőfi, hanem Sárosi igazodik a másikhoz! Ez pontosan 1847—48 táján következik be.

Sárosi kezdetben — a gyöngébb fél ösztönös féltékenységgel — fölényt erőszakoló bosszúsággal nyilatkozott Petőfi verseiről: »Hagyj te nekem békét a te Petőfiddel! Neki izlése nincs s a káplár, kivált humoros verseiből nagyon kikandikál« — írja egyik barátjának, Petőfi első verseskönyve megjelenésekor (1844.) »Hogy el van kaptva, oka Vörösmarty.« Egy teljesen jelentéktelen poéta (Eördögh Dániel) egy verséről azt mondja: »Többet ér, mint húsz vers a Petőfi gyarából.«

Személyes viszonyuk tehát eleinte nem lehetett valami szívélyes. 1847 körül azonban hirtelen mély változást látunk Sárosi fejlődésében. Megérzi Petőfi új hangjának korszakos jelentőségét s a szabadságharc idején éppoly ellenállhatatlanul sodorják magukkal Petőfi forradalmi költészetének hullámai, mint idősebb és fiatalabb költőtársainak egész sorát. Később össze is barátkoztak és Sárosi utóbb egyik legszebb versét (*A Csárda romján*) szentelte Petőfi emlékének.

A szabadságharc idején Sárosi már Petőfi hatása alatt írja lelkesítő dalait. Ezek közül, — mint akkoriban igen népszerűt — főleg *Toborzóját* szokták idézgetni Sárosi méltatói; de nem vették észre, hogy népies hangja és a délvidéki eseményekhez kapcsolódó tartalma révén mily szoros tárgyi és hangulati rokonságot mutat az *Arany Trombitával* (különösen a VI—VII. lehellettel.)

Legsikerültebb negyvennyolcas verse, a *Vészdal 1848*, hasonlóképpen közeláll az *Arany Trombitához*. Híven kifejezi a forradalmi fiatalságnak erős francia-szimpatiait és ilyenirányú politikai tájékozódását, amint az például a szintén Petőfit követő Vajda János, Léway József és Szász Károly negyvennyolcas lírájában is megnyilatkozik.

Páris felett a nép »legyen« szavára,
Világrázólag megdördült az ég.
Rádúlt a ház a bourbon koronára,
Menykőt fogott a vén királyi szék;
S a csattanás, mely országokra szólt:
Világ szabadság vészörgése volt.

E strófiával intonálja a verset, mint ahogy az *Arany Trombita* II. lehelletében is az »Új szabadság« magasztalását a francia forradalom dícséretével kezdi. Az egész verset ugyanúgy a lelkesedés s a gyűlölet lángja hatja át, mint az *Arany Trombitát*; más versformában és más tónusban (részint Petőfitől kölcsönzött, részint örökölt korábbi frazeológiával), — de ugyanazon a hőfokon. Petőfi versei közül három is (*Egy gondolat bánt engemet, Élet vagy halál! Itt a nyíl! mibe löjjem?*) belejátszik Sárosi e költeményének (s ezzel együtt az *Arany Trombita* megfelelő részeinek) tartalmi és nyelvi kiképzésébe.

Forradalmi versei között megemlítendő még a *Lengyel légió dala* (1849), amelyet Langie Antal után fordított lengyelből. Sárosi könnyen tanult nyelveket. Munkái között német (Matthisson, Heine) és angol (Pope, Moore) vers-, valamint olasz (Monti) drámafordításokkal is találkozunk. Eperjesi éve alatt szlovákul is megtanult és ez a szláv nyelvi alap képesítette őt arra, hogy orosz, lengyel, cseh és szerb műfordítói feladatokat is megoldjon.

Egyetlen orosz versfordítása — úgy látom — eddig elkerülte a hazai szakirodalom figyelmét. E vers kérdésén különben is több szempontból vár még megvilágításra. Eredetileg az Athenaeumban jelent meg (1842 I. félév 23. sz. 358—9. l.) ily címmel: *Emlékezet. Pulszky Ferencznek megosztásul*. Utóbb Abafi Lajos kiadásában (II. köt. 259—260. l.) ily címmel: *Emlékezet Szt. Pétervárra. Meckoff után oroszból*. Az eredeti, az első közléskor tehát Sárosi nem tüntette fel, hogy a vers fordítás, s ennek megfelelően címét is módosította. A kötetbeli közlés szerint az orosz költő neve Meckoff, viszont Abafi Lajos Sárosi életrajzában (S. Gy. összes művei III. kötetének bevezető tanulmánya, XXXVIII. l.) Merhoff név szerepel. A rendelkezésemre álló kézikönyvekben egyik nevet sem találtam meg. A versben a szülőföld utáni vágy, a hazafias érzés s az elnyomás elleni lázadás érzései olvadnak össze. A költő »sorsa forradalmiról« emlékezik s oly dalra készül, mely »mint vészragadta lángfürt oly szabad...« Sárosi e versének kettős érdeke van: egyik legrégebb orosz versfordításunk; a negyvennyolcas magyar forradalom egyik költője tolmácsolja benne egy orosz költő forradalmi versét. Az orosz költő kilétét, ha ugyan a vers valóban fordítás, mindenképpen érdemes volna megállapítani.

Vajjon nem kell-e Petőfi közvetlen hatására gondolnunk akkor is, midőn az almanach-líra (tehát egy tipikusan arisztokratikus jellegű szobaköltészet) Pókai Sárosy Gyulája (Pókai Sárosy Lajos uradalmi gazdatiszt és Dabasi Halász Katalin fia) most, a »ponyvára került« *Arany Trombita* szerzőjeként (névét Sárosi-ra egyszerűsítve) maga is Petőfi költői és politikai hitvallását hirdeti (az I. lehelet utolsó soraiban):

Jertek ide tehát ti szegény Magyarok!
Szentírás az, amit mondani akarok.
Mert én, ki magam is a népből születtem,
Veletek örültem, veletek szenvedtem.
Kinek a szabadság volt legszentebb gondom,
Igazat beszélek, higyétek, ha mondom.

Sárosi minden jelentősebb versét, amelyre ma is érdemes figyelniük, fejlődése második szakaszában írta, amikor már ő is Petőfi nyomdokain járt. Csak néhány év telt el s közben minő átalakuláson ment keresztül! 1844-ben még kétségbevonta a »káplár«-költő ízlését, elkapatott vadzszeninek hitte, rejtélyes eltűnése után pedig — mint aki vele együtt mélyen s teljes valójában átélte a forradalmat — az elsők közt zengi Petőfi apoteozisát: »Az Isten küldte Petőfit, Hogy hagyyna-e földön nyomot... Ott látom őt a csillagok közt — Kiről minden csillag regél...« stb. Egyik 1850-ben írt költeményét (*a Farsangi dalt*), — mely üldöztetése miatt csak kézírathán, névtelenül terjedhetett — sokáig Petőfi versének hitték.

II. Az Arany Trombita műfaja és szerkezete. Kossuth és Sárosi. Az *Arany Trombitával* kapcsolatban a Sárosi-irodalom hagyományosan utal Kossuthra, mint akinek — a kortársak szerint — igen jelentős szerepe volt a mű sugalmazásában. De még Kossuth és Sárosi viszonyát sem fejtették ki kellőleg. Pedig éppen e kérdéssel függ össze a vers némely szerkezeti problémája és annyiszor vitatott műfajjellege is.

Kossuthal Sárosi felvidéki baráti köre révén került ismeretségbe. A több, mint tíz évnél korkülönbőség ellenére szívélyes barátság alakult ki közöttük. Midőn Sárosi 1841-ben első önálló irodalmi felolvasó körútját tette, hosszabb ideig tartózkodott Kossuthal és Lisznyaival Zemplében, Kazinczy Gábornál és Kandó Kálmánnál. 48-ban Sárosi teljes meggyőződéssel csatlakozott a forradalomhoz. Aradról a pesti váltótörvényszékhez kért eladóbírói kinevezést s azt 1848 júniusában meg is kapta ; egy év múlva, 1849 júniusában váltótörvényszéki elnökké nevezték ki. Az ötvenes években írt *Verhőr* c. versében utal is egykori elnöki tisztségére. (Hova való ?) Egykor az elnöki székbe . . .) 1849 áprilisában Kossuth kívánságára s hathatós támogatásával képviselőjelöltnek is fellépett a Bodrogközben.

Említettük, hogy a kortársi följegyzések szerint Kossuth ösztönzésének jelentős szerepe volt az *Arany Trombita* létrejövetelében. Ez azonban nem azt jelenti, mintha a költemény »rendelésre« készült volna! Hiszen első felét, — mely nagyrészt csak a lezajlott események összefoglalására szorítkozik — Sárosi már 1848-ban megírta és abból egyes lapok szemelvényeket is közöltek ; ellenben arról van szó, hogy Kossuth — a szemelvényekből is meggyőződve a mű kitűnő propagatív erejéről — fontosnak tartotta mielőbbi befejezését, természetesen az általa követett irányelvek határozott kidomborításával.

Sárosinál tehát nem alkalmi fellángolásról van szó. Az ő Kossuth iránti tisztelete régi barátságokban s elveik azonosságában gyökerezik. Ezt eléggé bizonyítja utolsó évtizede. Forradalmi eszményeit, negyvennyolcas költészetét soha meg nem tagadta, — mint Lévai, Szász Károly és mások tették. Az *Arany Trombita* lelkes Kossuth-jellemzése szinte szószorint megtalálhatók később is, az üldöztetés idején írt verseiben. Mindig büszkén vallja : »Jogot hallgattam Lajostanodában ; De eltűnt a mester, világtanárrá lett, S most Londonban tanít és Amerikában.« Híres *Farsangi dalban* is ugyanolyan rajongó várakozással gondol rá, mint ahogy az *Arany Trombitában* dicsőítette. »Éljen Kossuth Lajos, hazánk megváltója« — írta az *Arany Trombitában*. (XII. lsh. végén.) A *Farsangi dalban* pedig : »Kossuth, az Isten második fia : Külföldön érzi, mint nyög Hunnia . . . De majd eljő még Messiások . . .«

E néhány mozzanat eléggé jelzi, hogy az *Arany Trombita* Kossuthért való lelkesedése nem alkalmi megrendelés, vagy holmi kormányutasítás következménye, hanem egy évtizedes barátság és azonos törekvések természetes megnyilatkozása.

Kossuth két nagyszerű irodalmi remekével is hatott Sárosi művére. Így mindjárt az *Arany Trombita* címe is alighanem Kossuth híres július 11-iki beszédének emlékeztető igéit variálja. Kossuth ezeket mondta : »Úgy érzem, mintha Isten kezembe adta volna a tárogatót . . .« Sárosi hasonlóképpen transzcendens erőre : »az örök igazság parancsolatjára« hivatkozva szólaltatja meg s veti ponyvára a tárogatónál népiesebb, köznapiabb, de az ügyszó méltóan mégiscsak arany *trombitáját* . . . (A cím szabta meg aztán az egyes fejezetek, énekek sajátos elnevezését a népiesnek vélt »lehellet«-ekben. A vers 12 lehelletről és még egy »utolsó« lehelletről áll, szintén »népies« meggondolásból : — elkerülendő a babonás 13-as számot!)

Kossuth másik műve, mely közvetlenül hatott az *Arany Trombitára* : az Országos Honvédelmi Bizottmány nevében, december 22-én kibocsátott proklamációja.¹³⁾ E proklamáció népszerű magyarázata szerint : a háború főoka az, hogy az udvar a nép észretérése miatt már nem zsebelhet kedvére s nem tudja kifizetni roppant adósságait. Ezen indokolással is fokozni

¹³⁾ Közlöny. 1848. II. §28. I.

akarta az Ausztria elleni gyűlöletet s növelni a nemzeti lelkesedést. Sárosi pontosan követi e gondolatmenetet a Kamarilláról szóló IV. lehelletben, Zsófia ajkára adván a hopponmaradt országnyúzóknak panaszát. Ugyane proklamáció adott ösztönzést István nádor alakjának megmintázására is, amellyel szintén a IV. lehelletben találkozunk.

Ami Sárosi verse keletkezését, szerkezeti és czzel összefüggő műfaji alakulását illeti, kétségtelen, hogy eredetileg a szabadságharc verses krónikájának, »néphőskölteménynek« indult. Erről tanuskodnak a vers első részei s a szemelvényes alkalmával hozzájuk fűzött szerkesztői megjegyzések. Sárosi a nagyszerű történeti esemény egész folyamát az impressziók frissességével s előadását az elképzelt népi hallgatósághoz hangolva készült megőrkíteni. E szándékát azonban már 48 végén megzavarták az események váratlan, gyors fordulatai. Amíg a hónapokkal előbb lezajlott mozgalmakról van szó (a márciusi napokról, a minisztérium megalakulásáról stb.): szerencsésen oldja meg feladatát. Amint azonban az események sodra utóli a krónikás tollát: a szerkezeti biztonság megbomlik s már csak szaggatott előadásban s rendszertelenül kiragadott képekben utal a forrongó ország állapotára; a krónikás kénytelen elbeszélő hangját a lírikuséval felváltani, eldobja szerepét, önmaga is a küzdők közé áll, toboroz, izgat, lelkesedése és gyűlölete elementáris erővel nyilatkozik meg. Ilyen módon a vers már a harmadik-negyedik énektől fogva mindinkább elveszti eredeti krónika-jellegét. Kossuth Sárosi versében kiváló eszközt látott az életbevágó politikai célok, nevezetesen a detronizáció tényének propagálására. Ezért ösztönözte és sürgette Sárosit. A művet tüstént nyomdába is adták. Debrecen város könyvnyomdájában készült, akárcsak — egy ideig — Arany János és Vas Gereben népiapja: a Nép Barátja. Miközben a kézirat elejét szedték-nyomták, Sárosi éjt-napot összetéve dolgozott befejezésén. A mindössze 24 ívlapból álló, kéthasábosan nyomott füzet így is csak május elejére készült el.

E külső körülmények határozták meg az *Arany Trombita* műfaji alakulását. A költemény, mely a szabadságharc verses krónikájának indult, külső körülmények következtében mind több szubjektív s politikai izgató elemet fogadott magába s második felében már inkább verseszedett röpirattá, pamfletté vált. Ezek a tények, melyeket sem a költőnek, sem az irodalomtörténetnek nincs mért röstellnie. Annál különösebb, hogy Sárosi egyes méltatói mindenáron »szépítgetni« próbálják a dolgot, mintha bizony egy mű értékét és jelentőségét műfaji rangsorolása határozná meg! Valóban szinte a komikummal határos: hogyan bukdácsolnak egyes méltatói (Széchy, Abafi, Wallentinyi) a műfaji hovatartozás kérdése körül!

Némely jelek arra mutatnak, hogy Sárosi műve 1848 december elején valamilyen szerkezeti formában már nagyjából készen volt, sőt kiadás előtt állott. Erre vallanak az Ábrányi Emilől szerkesztett *Jövő* c. politikai napilapnak s a Vas Gerebentől és Arany Jánostól szerkesztett *Nép Barátja* c. népművelési hetilapnak az *Arany Trombita* egy-egy bemutatott részletéhez fűzött megjegyzései. Ábrányi azt írja, hogy ő »látta az egész művet«, Vas Gereben pedig szintén hasonlóan nyilatkozik. Ábrányi szerint: a mű célja, hogy a népet fölvilágítsa a szabadságharc okairól; Vas Gereben szerint: Sárosi művében »az új szabadságnak egész története leend megírva.«¹⁴⁾

¹⁴⁾ Érdemesnek tartjuk ideiktatni mindkét szerkesztői megjegyzést. A *Jövő*, 1848 dec. 8-i számában az Ar. Tr. első lehelletét, a »Tájékoztató«-t e sorok kíséretében közli: »Csak lapunk értékét véljük nevelni, midőn tiszt. barátunkat, mint rendes dolgozótarst mutatjuk be olvasóinknak. — A jelen mű, mellynek költőit nagy becsű olvasóink e mutatónyul is megítélhetik, azon magasztot czélt tűszte (!) maga elé, hogy az ország szegényebb lakosait olcsón s népszerű költészet nyelvén fölvilágítsa a szerencsétlen

Ha Ábrányi talán túloz is, amikor azt állítja, hogy »az egész művet« látta, a Vas Gerebentől is jelzett közeli megjelenés arra mutat, hogy Sárosi e munkát (jobban mondva : a munka tervezett első füzetét!) rövidebbnek szánta, mint ahogy ma ismerjük. Ez az eredeti rövidebb szöveg alighanem csak az »új szabadság« kivívásának történetét (tehát körülbelül az első tíz lehelletet) tartalmazta volna. Az első tíz lehellet eseményei 1848 decemberéig terjednek. A X. lehelletben Bem éppen Erdélybe indul, hogy visszahódítsa várait. Sőt

Beveszi az eget, ha kell, jó kedvében. —
... Székelyek! őt Kossuth küldi most hozzátok,
Hogy mint apátokat olybást fogadjátok.

Kossuth Bemét 1848 december 1-én nevezte ki az erdélyi haderő teljhatalmú főparancsnokává. A XI. lehellet »Vindisgrézt« betöréséről, vagyis decembervégű és januáreleji eseményekről szól, ezt tehát Sárosi már Debrecenben írta!

Semmi sem bizonyítja jobban a mű eredeti krónika-jellegét, mint az, hogy eleinte együtt haladt az eseményekkel, mígnem az események s a szenvedélyek árja fölébe nem kerekedtek a krónikásnak ...

A Pest és Debrecen, 48 és 49 közti változásokat nemcsak a mű kiterjeszkedése és szövegmódosulása, hanem felfogásbeli különbsége is jelzi! Az első három lehellet még aránylag mérsékelt hangon tárgyalja a király s a kormány intézkedéseit. Ezek a részek ugyanis még az 1848. év nyári eseményeiről szólnak. A következő lehellet azonban már az évvégi s a 49. tavaszi események hangulatát vetítik vissza. Sárosi a forradalom radikális csoportjához csatlakozva, szenvedélyesen kárhoztatja a dinasztiaát, élteti a reszpublikát s elítél mindenkit, aki gyáván visszavonul. E szempontból különösen jellemző példa Eötvös József kettős arcképe az *Arany Trombitában*. A III. lehelletben még az első magyar felelős kultuszminisztert állítja elénk :

Az apró Eötvösnek nagy híru a neve
Melyet ragyogóvá a könyvírás teve.
Jó, vallásos ember, szelíd mint müzsája —
Ezt a nagy tarisznyát azért bízták rája.

De már a IX. lehelletben a kishitű embert, aki külföldre futott :

Van, kinek e híre (t. i. gr. Zichy Jenő kivégzésének hírére)
S kikerülni sorsát megy Helvétziába. [megindul a lába]
Sorsát, melyet egykor szinte ilyen formán

polgárháborunk valódi okairól. — Mi láttuk az egész művet s örömmel mondhatjuk, hogy a czél magasztosságának kivételben elég van tve. — S szükségesnek tarjuk itt a honvéd bizottmányt, vagy különösen a vallás s oktatási ministeriumot arra fölkérni, vegye át szerzőtül ezen a művet, s azt lehető legolcsóbb áron igyekezze (!) az egész ország népei között elterjeszteni. — Mai nap első szükség, hogy a nép lássa miben állottak az ország bajai — s e czélra újabban ajánlható az itt bemutatott *arany trombita*. Rövid időn újabb közleménnyel örvendeztetjük meg olvasóinkat. Szerk.*

A *Nép Barátja*, 1848 dec. 10. számában a II. lehelletet, az »Új szabadság« címűt közli. A szerk. megjegyzés szövege : »Atyámfiai! ezen vers melyet a mi jó barátunk, Sárosi (!) Gyula írt a nép számára, mely könyvecske olcsó áron leszen kapható minden városban. Az új szabadságnak egész története leend ebben megírva, azért nagyon jól tesz ki gyígyemetek, ha azt iparkodnak minél előbb megvásárolni.« Megjegyzendő, hogy az itt közölt szemelvény s a debreceni kiadvány szövege közt, néhány sorban, meglehetősen különbség mutatkozik. Ezekre most nem térek ki. De a szövegváltozatok jelzik, hogy Sárosi Debrecenben alaposan átdolgozta eredeti kéziratát!

Végül megemlítem, hogy Sárosi az *Ar. Tr.* III. lehelletét (»Első magyar felelős miniszterium«) is közölte mutatványként a Vahot Imre szerkesztette *Budapesti Divatlap* 1848 dec. 24. számában.

Megjövendölt neki Párisban Lenormán.
 Jobb sorsot érdemlél szegény Ötvös Jóska!
 Héj! keserű neked most Svájcban a sóska!
 De bízzál istenben, írj rólunk szép regét —
 Kik végig harcolnak a csaták öregét.
 Ha látnád: mint jön a gránátos Budáról
 S hogy még ma honvéd lesz, olvasnád arczáról;
 Feketesárga volt eddig a zsinórja —
 Ha látnád, mint tépi s az utcán mint szórja;
 S hogy áll át a Turszki százanként honvédnek:
 Be' megjőne hite szivednek, elmédnek!

Ugyanekkor hasonló csípős megjegyzéseket oszt másoknak is, főleg az u. n. »békepárt« tagjainak ...

A pesti krónikás helyett Debrécenben a forradalmár írja az *Arany Trombitát!*

III. A »kényes« részek. Szemere Pál, Szemere Bertalan, Jókai és Sárosi. Ha valaki elolvassa az *Arany Trombitát* és utána áttanulmányozza a Sárosi-irodalmat, különös meglepetésben lesz része. Feltűnő tartózkodást, kinosan tapintatos bánásmódot észlel mindvégig a versnek éppen azon szakaszaival szemben, amelyek reá (s bizonyára száz év óta minden olvasóra!) a legfrappánsabb hatást gyakorolták. Az irodalomtörténetek úgy leplezgetik a mű némely részletét, mint valami családi szegényüket. Igyekeznek óvatosan megkerülni, vagy gyorsan átsiklani rajtuk. S ha véletlenül mégis szóvá teszik e szakaszokat: keményen elmarasztalják miattuk a szerzőt! Elítélik »gyü-lölködő, ócsárló, ádáz hangjáért«, vagy kifogásolják, hogy »tollát nem egyszer a felhaborodás, sőtét gyűlölet vezetli, márpedig aki gyűlöl, az nem lehet tárgyilagos...« stb. Az avatott olvasó tudja: miről van szó. De — mint mondtam — ma már vajmi kevesen vannak, akik ismerik magát a művet, viszont a sokféle irodalomtörténeti tanulmánynak mégis csak akad néha olvasója ... Az ilyen olvasó aztán, (aki csak irodalomtörténetből ismeri az irodalmat!) soha meg nem tudja érteni, hogy miről is szól Sárosi nagy haragja? s miért is kellett évekig bujdosnia, miközben poéta-neve akasztófán függött? A legtöbb, amit az irodalomtörténetek e kényes »belső« ügyről elárulnak, annyi: hogy a »Habsburg-ház és a bécsi kamarilla ellen izgatott...«

Az irodalomtörténetnek bizonyára nem feladata titkokat őrizni nemzedékről-nemzedékre, vagy zsákbamacskát árulni. Különösen, ha már a titkolódzás kénszerű ideje régen lejárt. Egyébként az *Arany Trombita* körül nem is tudtak soha kielégítő magyarázatot találni. Hiszen negyvennyolcban más költő is izgatott a Habsburg-elnyomás ellen, más is fölhívta a nemzetet az élethalál-küzdelemre s legfeljebb pár évi börtönbüntetést szabtak ki rá, (mint például Czuczorra, akinek *Riadóját* később tovább szavalgatták az önképzőkörökben), vagy alig részesült megtorlásban, (mint például Arany, Léway s mások). Az érdeklődőnek tehát (ha módja volt utánaajárni!) előbb-utóbb rá kellett jönnie arra, hogy mindaz, amit az *Arany Trombitáról* s a költő súlyos büntetéséről az egész Sárosi-irodalomban olvashat, csak »félhivatalos« magyarázat« megalkuvás az igazsággal. Sárosit nem azért ítélték halálra, mert a forradalom mellett, vagy a dinasztia ellen *általánosságban izgatott* (hiszen ezt sokan mások is tették), hanem versének bizonyos szakaszaier, amelyek a Habsburg-ház legfőbb tagjait: V. Ferdinándot, Zsófia főhercegnőt és fiát: Ferenc Józsefet illették. A legsúlyosabban inkriminált rész a IV. lehellet, amely a bécsi Kamarilla boszorkánykonyháját tárja fel; de a IX., XI. és XII. lehellet sem marad sokkal mögötte.

A Habsburg-ház legfőbb képviselői s legszemélyesebb vonatkozásai itt kerülnek először pellengére a szabad magyar sajtóban! Sárosi kíméletlenül, de hatásosan és az akkori közvéleményt híven tolmácsolva jellemzi ezt az együttest, gyöngélméjű és romlottlelkű tagjaival.

Azelőtt a birodalom területén hasonló gúnyképek legfeljebb csak kéziratok paszkvillusokban fordulhattak elő.

Az V. Ferdinándról szóló szakaszok aránylag elég enyhék. A királyt előbb, mint tökfilkót (IV. leh.), utóbb, mint »mészárló juhászt« (XII. leh.) mutatja be :

A mi Ferdinándunk gyarló egy férfiú. —
Eb hiszi, ha tudja : leány-e vagy fiú?
Még gyerek korában úgy fejére esett,
Hogy kificzamodott esze egy keveset.
S azóta be nem tud feje lágya nőni
Innen van, hogy annyi bakot szokott lőni . . .

Majd pedig a Kossuth ajkára adott jellezés :

»Lehet-e még tovább az ország királya,
Ki ártatlan népét így tönkre prédálja?
Ki népét gyilkolni, pusztítani nem szánta
Lehet-e kegyelet szívében iránta?
Mikor a trónuson ülő falamia
Maga gyujtogató, gyilkos haramia? . . .

Mindez bizonyára kimeríti a »felségsértés« ismérvét. De ha csak ez lett volna Sárosi bűne, — nem tudnók megérteni : miért kapott egészen enyhe ítéletet például Vas Gereben, aki a Nép Barátja egyik számában (1848 dec. 10.) semmivel sem mérsékeltebb tónusban a következőket közli :

»Nincs többé király.

Addig járt a kórsó a kútra, míg eltörött, — Ferdinánd király is addig nyúzatta népeit, míg december 2-án az olmczi szentegyházban isten előtt megvallotta, hogy nem néki való a királyok mestersége! Amint mondják, már a felesége is úgy meggyűlölte, hogy az is magára hagyta a volt királyt és elment saját hazájába, nem akarván élni ezen embernyúzó vadállattal.

Azonban úgy vagyunk mink ellenségeinkkel, mint az egyszeri ördöggel mikor megdöglött, örültek az emberek, hogy nincs már több ördög ; pedig családok, mert az ördögnek a felesége terhes volt, és egyszerre hét ördögöt kölykezett. Ferdinánd is alig mondott le a trónusról, most meg egy tejes száju tízennyolcz esztendős gyerek, annak a vipera Zsafia herczegasszonynak a fia akar magyar király lenni ; hanem előbb meg rabokká akar tenni bennünket, . . . no csak lesd!»

A nevezetes Kamarilla-jelenetben Ferdinánd után a királyi család többi tagjának ábrázolása következik : a »szájtató« Ferenc Károly, a vén Lajos főherceg («e pokolban ő az ördögök hadnagya»), János főherceg («az emberiségnek szinte régi gyomja»), István főherceg nádor («a kamarillának fő komédiása») stb.

Ilyen és hasonló erős jellemzésekkel, szenvedélyes kitörésekkel a negyvennyolcas forradalmi sajtó egyéb termékeiben is gyakran találkozunk. Sárosi Gyula főbenjáró bűne egészen más volt! Ő nem azáltal lett »felségsértő«,

hogy a *megkoronázott* V. Ferdinándot az említett módon kipellengérezte, hanem ama szakaszok által, amelyeket a *megkoronázatlan* Ferenc Józsefről és ennek anyjáról írt! Különösen az utóbbiak miatt! Mert Sárosi az új császár anyját sem kímélte. Versbeszede a róla keringő mendemondákat, amelyek magának az uralkodónak származását is kétes világitásba helyezték. (IV. leh.)

Elöl ül s kavarja a boszorkánytálat
Egy hercegasszonynak titulált vad állat,
Vad állat, a melynek Zsófia a neve
S mindennek a nit főz, maszlagos a leve.
Anyák, kik a hazán bánatba merültök
Jusson eszetekbe ha magzatot szültök :
Ne neveztesétek a lányt Zsófiának,
Mert ez szörnyű neve hazátok átkának.
Miért is nem vészett az anyja kfnjában
Ott ahol született még Baviáriában ?

Bal felől látható Zsófiának fia
Ferencz József, a kis Beste Kurafia.
Nem tartja a világ ezt apja fiának
Holott valóságos váza Zsófiának.
Lám ez apró herceg már kölyök korában
Emberszámot tesz az ördögök sorában.
Készíti fejét a magyar koronára
Buzgón ügyelvén a mámi parancsára,
Kinek már régóta az az óhajtása :
Hogy trónusán fíját, s ne a férjét lássa.
Hogy így felkapván az uborka a fára
Maga uralkodjék fija rovására.

Tovább pedig a IX. lehelletben :

Hát ez a Jellacsics rémséges nagy vitéz,
Egy sereg kancsónak bátran szemébe néz.

Délben is éjszakai hajnal az orczája ;
S tán ezért szereti kedves Zsófiája?
A csintalan világ legalább azt hajtja :
Hogy Zsófi mindig a kedves bánt sóhajtja.
A bánt pedig viszont, ha Zsófi öleli,
Mondják — én nem lestem — hogy a hideg leli.
Az áll, hogy kettecskén gyakran mulatoznak
Kinek mi gondja rá : talán koloppoznak?
Biz a rozsdás kés is szikrát ad, ha fenik —
S a vén asszonynak is, jön úgy, hogy pissenik.
De legyen a mint van, elég az hozzája :
Hogy Jellacsicsnak már rendén a szénája . . . stb.

Az *Arany Trombitának* ezek ama legkényesebb részletei, amelyek miatt Sárosira halálos ítéletet mondtak s a költemény minden föllelhető példányára megsemmisítés, rejtegetőire pedig szigorú börtönbüntetés várt. Világosan kiolvasható ez több egykorú följegyzésből, de különösen halálos ítéletének indokolásából, melyet a róla szóló irodalom soha nem érintett,

soha föl nem használt.¹⁵⁾ Az ítélet félreérthetetlenül kimondja, hogy Sárosi az *Arany Trombita* útján elkövetett »fölségsértés« miatt ítélték halálra; külön is hangsúlyozva a költő ama bűnét, hogy a verset oly rövid idő alatt is oly hatásosan, minden eszköz igénybevetésével terjesztette a közönség körében. Az ítélet indokolása egyúttal minden kétséget kizáróan elárulja, hogy a megtorló hatalom kezében minő sors várt volna a forradalom igazi költőjére, aki az *Akasszátok föl a királyokat!*, *Itt a nyílam! mibe löjjem?*, *Készülj, hazám!* stb. »fölségsértő« verseket írta — Petőfire . . .

Költőnk egyes méltatói helyesen állapítják meg »népies hajlamát«, hogy t. i. teljesen a nép felfogásához és érzésvilágához alkalmazkodik; mégpedig úgy, hogy gondolatai, képei, megvilágításai, magyarázatai és érvelése mind a nyelvi kifejezés, mind a színvonal tekintetében a legszélesebb körű néphez igazodnak. Dicsérik népi szókincsét, képeit, hasonlatait, hatáson pattoztatott példabeszédeit. Ugyanakkor azonban meg sem próbálták föltárni népies nyelvének rétegeit s még csak két kötetnyi egyéb költeményeivel és egy harmadik kötetnyi prózájával és drámai munkáival sem vetették egybe az *Arany Trombitának* sok helyt valóban ízes, kitűnő népiességét! Pedig, hogy e téren is érdekes munkát lehetne végezni, arra nézve talán alábbi kísérletünk is eléggé tanuskodik.

Sárosi egyéniségének egyik jellemző bélyege a szarkasztikus gúny. E sajátos vonása lírai verseiben (pl. *Farsangi dal*) és az *Arany Trombitában* egyaránt kifejezést nyer. Hiszen az *Arany Trombita* hangulata főleg két változat — a lelkesedés és a gyűlölet — közt hullámzik. Ezzel kapcsolatosan kívánok rámutatni szatírájának egy olyan forrására, amely az *Arany Trombita* imént említett népies kifejezéseinek egy részét is közelebbről megvilágítja.

Bármily meglepően hangzik: Sárosi Gyula népies frazeológiája egy részét, gúnyolódó szólásformáit nem közvetlenül a népryelvből, hanem egy irodalmi csemegéből: Kőlcsey és Szemere Pál közös gúnyiratából, az *Anti-mondolatból* kölcsönözte!

¹⁵⁾ Célszerűnek tartom az ítélet szövegét teljes egészében ideiktatni. Megjelent a Szilágyi Ferencről szerkesztett *Magyar Hirlap* c. hivatalos lap 1851 szept. 23-iki számában, 35 más halálos ítélettel együtt. (Köztük Andrássy Gyula, Batthyány Kázmér, Jósika Miklós, Kossuth, Perczel Mór, Szemere Bertalan, Tancsics Mihály, Vukovich Sebő és mások.)

Haditörvényszéki ítéletek.

27. [sorszámmal.] *Sárossy* [!] *Gyula*, sárosmegyei [!] születésű, 1848. körülbelül 34 éves, kath. nős, 1848. jún. 18. a pesti váltótörvényszék ülnökeül kinevezetve, 1848. [helyesen: 1849.] jan. 1-én felségsértési vád miatt nyilván idéztetett, de meg nem jelent; 1849. jan. elején a forradalmi kormánnyal Debreczenbe menekült, és ott a magas dynastia és más magas rangú személyek ellen irányzott, s az 1849. ápril 14-ki felségsértő végzés előmozdítására czélzó gúnyiratot költött, *Arany trombita* cím alatt a forradalmi kormány organumainak és a törvénytelen országgyűlésnek fölolvasta, nyomtatás alá adta, és azt, nemcsak Debreczenben nyilvános placatok által kijelölt helyeken olvasta fel az összegyűlt népnek, hanem az egész országban köröztetés útján is rossz szándékulag a legnagyobb nyilvánosságra hozta. Vége a forradalmi kormány által 1849. június végén váltótörvényszéki elnökké kinevezetve, e hivatalt elfogadta, s működését július hó első napjaiban azzal kezdte meg, hogy több e törvényszéknél állomásban levő hivatalnokokkal, előrebocsátott fenyegetések mellett, Magyarország függetlenségére az esküt letette.

... Miután a vádlottak, kikre az előadott tényállásban minden egyesnél elősorolt cselekmények, törvényesen rájuk bizonyultak, daczára mult évi mart. 31-kén lefolyt idézési határidőnek meg nem jelentek: azért a fölöttük tartott haditörvényszéken egyhangú szavazattal ítéltetett: mikép összesen a fölségsértési bűn részesei, s ennélfogva az 5. hadiczikk s 1849-ki júl. 1-ji proclamatio szerint vagyonuknak elvétele mellett . . . kötél általi halállal büntetendők, s nevík a bitófán kiszegzetendők.

Mely a cs. kir. III. hadtestparancsnokság által megerősített ítélet mai napon közzététetett s a szolgálati szabály értelmében végrehajtatott.

Pest, sept. 22-kén 1851.

A cs. kir. haditörvényszéktől.

Ha az *Antimondolat* népi zamatú kifejezései Sárosinál csak elvétve s kisebb számban fordulnának elő, lehetne arra gondolni, hogy a kettő közt nincs összefüggés s költőnk közvetlenül a nép ajkáról, a közbeszédből leste el azokat. Ámde csoportos, fürtös alkalmazásuk s pláne az *Antimondolat* egyetlen — jórészt Dugonics Etelkáját parodizáló — fejezetéb en együttlevő készletük minden kétséget kizáróan bizonyítja a szóbanlevő pamflet alapos kiaknázását.

Lássuk e különös átvételeket! — megjegyezvén, hogy a párhuzamos idézetek szövegmegjelölései a következő kiadásokra utalnak :

Arany Trombita. 1849. évi debreceni kiadás. (A lapszám után a hasábszám.)

Felelet a Mondolatra. Pesten, 1815. Kiadta Balassa József. Bp. 1913. RMKvt. 11. (rövidítve : *Antimond*). A Sárositól oly ötletesen kiaknázott fejezet a »Bohógyi Gedeonhoz. Pétsel, Júl. 28. 1814.« keltezésű levél. Id. kiad.-ban 62—65. lapon.

- III. leh. 4/1.   Generális pedig csak úgy lett belőle
Ha *kőficzember* volt s nem tarhattak tőle.
Antimond. 63.   Az ilyen *kőfitz embörök* ugatnak az ujj ellen ...
- *
- IV. leh. 6/1.   Hazugságot soha senkire nem kentem :
De már az igazat bizony *kibőfjentem*.
Antimond. 63.   ... szénnel írhatná az embör a kürtökbe, mikor valamit
ki tudnak bőfjenteni ...
- *
- IV. leh. 7/1.   Oldalt a fal mellett, mint láthatja kendtek,
Ülnek s hallgatnak számos apró szentek,
A kik úgy környezik a királyi széket
Mint az éhes *mácskák a meleg szerdéket*.
Antimond. 64.   *Jó szerdékre* várják a *matskát*, s akkor tudom el is hallgat ..
- *
- IV. leh. 7/1.   Fenséges herczegek! ég a ház felettünk —
Minden azt hiszi, hogy *bolond gombát* ettiünk ...
- *
- Közönséges szólásforma ugyan, mégsem érdektelen, hogy maga az Antimond. is e szavakkal kezdődik (31. l.): Ócsém! *Bolond-gombát* ettél e, vagy ezer sátán bujt beléd?
- *
- IV. leh. 9/11.   A *mézes madzagnak* lehet édessége :
De *markotokba is szakadhat a vége*.
Antimond 63.   Mög láttuk azt is, hogy *markában szakad a vége mézes*
madzagnának, ha ...
- *
- IX. leh. 15/1.   Azt hiszi : *ő hajtja a gönczöl szekerét*.
Antimond 64.   ... *ők magok (akarják) hajtani a göntzöl szekerét*.
- *
- IX. leh. 15/1.   Ő el fogja nyerni az *aranyperezetet*.
Antimond 65.   De nem is való disznó orrára az *arany peretz* ...
- *

IX. leh. 15/11. A nádor pediglen kedvese karjában
 Enyelegve, mosolygva és Buda várában
 Csak úgy heverészet a lágy pamlagokon
Mint a kúnok ebe a csorva homokon.
 Antimond 63. Az ilyen kőfítz embörök . . . olly kevélyen sétálgatnak
 föl alá, valamint a Kúnok ebe a tsorva homokon . . .

*

IX. leh. 15/11. Kamarillánk ennek most úgy megörvendett,
 Hogy helyreállottnak tartván már a rendet —
S hívén, hogy mind övé már a diófáig —
 Nem igen tönödött magában sokáig.
 Antimond 64. Azt gondolja az Urats magáé mind a diófáig . . .

*

XI. leh. 20/11. »Görgei« c. fejezetben, Ferenc Józsefről :
 De a fiók császár az orrát fen hordta,
 Bár a száz tí hosszát még el sem ugora ;
 A bíró kocsisa nem volt büszkébb nála
 Holott még tán nem is pelyhedzik az álla.
Pedig csak úgy kettő lyuka az orrának,
Mint a szegény ember süldőmalacczának.
 Antimond 63—64. Olly kevélyen sétálgatnak föl alá, valamint a Kúnok
 ebe a tsorva homokon és *mintha átugratták volna a száz*
tű hosszát, más érdömös emböröknek is ók akarják
 még pödöríteni kajla bajuszokat . . . Ki vagyok, én vagyok,
 a *Bíró kocsisa nem kevélyebb nálók,* . . . pedig ha jól meg-
 fontolnák a dolgot nekik is *kettő az orok lyuka, mint a*
szegény embör Malacczának . . .

*

A fenti szemelvények közül egyet Tóth Béla is idéz *Szájru! szájra* c. gyűjteményében.¹⁶⁾ Azt, amelyik a szegény ember malacának orralyukát emlegeti. De ő sem ismerte fel Sárosi közvetlen forrását ; csupán azt jegyzi meg, hogy : »ez a két sor azok közül való, amelyekért a költőt halálra ítélték.«

Hogyan jutott Sárosi arra a gondolatra, hogy éppen a Kazinczy-féle nyelvújítási harc e legélesebb polemikus iratát vegye alapul? A választ Sárosinak a Szemere-családhoz fűződő szoros baráti kapcsolatai adják. E kapcsolat alapján talán azt a feltevést is megkockáztathatjuk, hogy az *Antimondolat* e kiaknázott fejezete (a Bohógyi Gedeonhoz írt »pétzeli« levél) a társ szerzők közül nem Kölcsey, hanem — legalábbis nagyobb részét — Szemere Pál tollából való. És ezt Sárosi Gyula esetleg magától Szemere Páltól közvetlenül tudhatta . . .

De annyi bizonyos, hogy a kölcsönzés ismeretében az olvasó jobban kéri a gúnyos szavak csípősségét. A triviális kifejezések hatását ugyanis kiválóan fokozza a tudat, hogy itt, országos, politikai vonatkozásban éppúgy beválnak, mint annakidején, amikor csak írók s diákok köre derült rajtuk. (Egyébként a híres nyelvújítási pamflet tudatos kiaknázása már Sárosinak e műfaj iránti vonzalmát is elárulja!)

Ismerte-e Sárosi az *Antimondolat* mindkét szerzőjét? — nem tudjuk. Epigrammái között mindenestre egy Kölcseyhez és két Szemere Pálhoz fűződő darabot találunk. Elsíratja *Kölcseyt*, Szatmár lelkes követét (S. Gy.

¹⁶⁾ Tóth Béla : *Szájru! szájra*. Bp., 1895. 22. l.

ö. m. II. k. 174. l.), vigasztalja Szemere Pált, »midőn köztiszteletű (második) hitvesét, Csoma Borbálát temetné« (II. k. 175. l.) és végül Szemere Pál emlékeztetése is készírt sírverset (II. k. 204. l.). A »sonettek mesterének« s a »műitésznek« hódol, sőt túlzott elismeréssel olyan »honfit« magasztal benne, ki »jövőt teremtet« (!)...

Ha nem ismerté volna is az *Antimondolat* szerzőit, a gúnyirat erős, csipős tréfáin, akkor is sokat mulathatott diákkorában az eperjesi kollégiumban! Hát még a Szemere Pállal kötött barátság után! (Szemere egyébként különös előszeretettel barátkozott a fiatal írőkkel; emlékéét Petőfi is szép versben örökítette meg.)

De Sárosit az írói barátságnál meghittebb, mondhatni családi szálak fűzték a Szemerékhez. Eperjesi diákkora óta élete végéig legjobb barátja a költő Szemere Miklós volt: Szemere Pálnak a sógora (Szemere Krisztina író nő testvéröccse.) — A Szemere-családdal való barátsága a család más tagjaira is kiterjedt. Midőn »Krinolin-verse« miatt Csehországba internálták, többek között Csepessyiné Szemere Erzsébet támogatta.

Jól ismerte Szemere Bertalan, a debreceni forradalmi kormány miniszterelnökét is. És ez azért jelentős, mert Szemere Bertalan irodalmi munkássága szintén adott ösztönzést az *Arany Trombita* szerzőjének. Vadnay Károly említi először¹⁷⁾, hogy az *Arany Trombita* leghíresebb részletének: »A huszár« dicséretét zengő VIII. lehelletnek néhány gondolatát, különösen a haza hálájára vonatkozókat, Sárosi Szemere Bertalan egy proklamációjából vette. E kiáltványát Szemere Bertalan még mint Felső-Magyarország kormánybiztosa adta ki. — De hatással lehettek Sárosira Szemere Bertalannak kortársairól írt csipős epigramma-szerű versei is. Ezeket főleg az első magyar felelős miniszterek« (III. leh.), a »kamarilla« (IV. leh.) és az »országgyűlés« című fejezetekben (IX. leh.) értékesítette.

Végül említsük meg e sokféle hatás, befolyás, átvétel, kölcsönzés között, hogy Jókai egyik műve is nyomot hagyott az *Arany Trombitában*. 1848 végefelé jelent meg Jókainak egy *Pán Jelasicz* c. négyénekes »hőskölteménye«¹⁸⁾, amelyet írója szintén ponyvairodalmi termékeknek nevezett. Ennek rendkívül gúnyos, csúfolkodó hangja érezhető Sárosi Jellacsics-figuráján is.

Egyéb hatásokra (amilyen például Arany János *Toldijának* verselése) ezúttal ne terjeszkedjünk ki!

De végezetül megemlítek még egy érdekes részletet. A »kamarilla« boszorkánykonyhájának főszakácsa, Metternich, az Arany Trombitában mindvégig »Metternyik« néven szerepel. Kétségtelenül igen jó népi alakváltozata a gyűlölt névnek. E szóalak szinte Sárosi leleményének látszik. Legalábbis az egykorú sajtóban, még Vas Gereben népieskedő lapjában, a Nép Barátjában sem akadtam e névalakra. Mégsem eredeti leleménye Sárosinak! Úgy látszik közhasználatban volt, csak éppen kevesen jegyezték föl. A Sárosi mellett hasonló följegyzést találtam még Tóth Bélánál is¹⁹⁾. Egyik anekdotája arról szól, hogy amikor egyszer Teleki Sándornak egy Erdélyszerte híres kocsisa sem tudott megregulázni egy csökönyös lovat, az elkeseredett kocsis így mentegődött: — Nagy »Meternyik« ám ez a ló!

IV. Az Arany Trombita útja. Sárosi nem érte be a mű nyomdai terjesztésével. Debrecenben és Aradon s közben (Degré Alajos szerint²⁰⁾) több

¹⁷⁾ A forradalom költészetéről 1848—49-ben. Képes M. Irodört. Szerk. Beöthy Zs. II. köt. 402. l.

¹⁸⁾ *Életképek*. 1848 nov. 5. — Kéki Lajos is említi id. dolg.

¹⁹⁾ Tóth Béla: *A magyar anekdotikus*. VI. köt. 318. l.

²⁰⁾ Degré Alajos: *Visszaemlékezéselm.* Bp. 1883. II. köt. 105. l.

táborhelyen is gyakran tartott nyilvános felolvasásokat belőle — a sebesült honvédek javára. Kítűnő felolvasó volt. Felolvasásai alatt is árusították ponyvafüzetét, hiszen a kiadvány »a szerző sajátja«-ként jelent meg. Aradon egy ilyen alkalommal 300 példány kelt el.²¹⁾ Debrecenben valóságos bemutatóünnepséget rendezett a mű megjelenése alkalmából. Plakátokon tette közzé, hogy június elején a kollégiumban felolvassa versét. Külön közönségtoborzó verset is írt ez alkalomra :

Jertek el atyafi! jertek el egy szóra,
Kik hajlandók vagytok minden szépre, jóra.
Megfúvom harsogó »Arany Trombitámat«,
Ezt a nektek csinált új verses munkámat . . . stb.²²⁾

A sajtó és az élőszo együttes terjesztése érteti meg, hogy az *Arany Trombita* — bár szabad élete csak negyedfél hónapra terjedt — rövid idő alatt országosan ismertté vált.

Arról — tudtommal — nincs pontos följegyzés, hogy a debreceni kiadás hány példányban készült. De mivel a császáriak a föllelhető példányokat csakhamar elkobozták, számtalan füzetet pedig maguk a tulajdonosok semmisítettek meg, nehogy bajba kerüljenek : a debreceni *Arany Trombita* ma könyvészeti ritkaságnak számít. Bizonyára van némi irodalom- és művelődéstörténeti érdekessége annak, hogyan növekszik száz év óta ugrásszerűen az ára. Megjelenésekor még csak egy forintért árusították »jó pénzben.« A M. Tud. Akadémia Könyvtárának példányát — a rávezetett följegyzés szerint — Vigyázó Ferenc 1899-ben 35 forintért vásárolta. Mult évben (1948) egy nagykorúti antikvárius 100 forintért kínálta a kirakatában.

A magyar emigránsok az 50-es évek elején Lipcsében újra kinyomatták és állítólag számos példányt csempésztek be a hazába. De már Abafi Lajos megjegyzi (S. Gy. ő. m. I. k. 296. l.), hogy e kiadásból egy példányt sem látott. Ugyancsak Lipcsében jelent meg, 1851-ben, az *Arany Trombita* német fordítása is Ludasy-Gans Mór tolmácsolásában. Sőt, Irányi Dánielnek a szabadságharcról írt francia munkája szerint egyes részleteket franciára is lefordítottak . . .

De az élőszóbeli közlés és a nyomtatott példányok mellett kéziratos úton is terjedt az üldözött vers. Amikor Sárosi Gyula kiszabadult börtönéből s Pestre sietett : néhány barátjának leíratta, sőt maga is másolta ajándékkul. Ilyen körülmények között az *Arany Trombitát* az önkényuralom másfélévtizedében sem felejtették el. A Bach-korszak magyar fiataljai Sárosi tilalmas verseit is buzgóan olvasták. Vadnay Károly följegyezte, hogy másokkal együtt ő is könyv nélkül tudta az egészet, elejétől végig.

Az *Arany Trombita* külső életkörülményeinek, sorsának érintése mellett figyelemreméltó a mű továbbterjedése a költő lelkében is. Sárosi érezte, hogy ez a műve (minden tökéletlensége ellenére) életének legfőbb, — mi több : végzetes alkotása. Ez szerzett neki országos hírnevet, ez okozta minden megpróbáltatását, halhatatlanságát is (ideig-óráig) ez biztosítja . . . Negyvenkét év óta teljes öntudattal nevezgette magát a verseiben »trombitásnak« vagy »aranytrombitásnak.«

Sárosi az *Arany Trombita* megjelenése után egy újabb hasonló munka : a *Gyémánt Trombita* megírását tervezte. Folytatni akarta az *Arany Trombita* megszokadt eseményláncolatát a szabadságharc diadalmas befejezéséig. Állítólag hozzá is kezdett, de az elkészült részleteket barátnöje, Sorsich

²¹⁾ Náményi Lajos szerk. : *Sárosy-Album*. 1889. 166. l.

²²⁾ A vers teljes szövegét ld. S. Gy. ő. m. I. k. 294-5 l.

Júlia (ennek vezetéknevét viselte a bujdosásában : Sorsich Albert) — veszélytől tartva megsemmisítette.

A küzdelem bukása után siralmaít *Fátyolozott Trombita* címen készült összefoglalni. Sárosi szándékának ismeretében Abafi is e cím alá sorozta Sárosi összes, forradalom után írt költeményét, az általa kiadott »összes művek« I. kötetében. De — igen helytelenül! — odacsatolt néhány régebbi hazafias verset is s ezzel teljesen megzavarta a versek kronológiáját.

Mint említettem : későbbi verseiben megindultan hivatkozik az *Arany Trombitára*, hol a költői büszkeség, hol pedig a szenvedések hangján. Epigrammát ír Az »*Arany Trombita elégetőjéhez*, tudakolván, hogy valóban arany volt-e? Amikor elfogják s börtönbe vetik (az őt rejtegető barátjával, Vachott Sándorral együtt, ki a fogságban megőrült), keserűen latolgatja a »bűn« és bűnhődés mértékét. (*Bevezetés* c. versében) :

*

Önkénytelenül is köny szökik szemembe,
A hátam borsószik, a fogam meg vacog ...

Ezért fúttad meg hát »Arany trombitádat« —
Gondolám magamban — szegény jámbor pára! ...

Kihallgatásán (*Verhör*) »bűnéről« ekként vall :

»... oly forrón szerettem hazámat,
Hogy mivel egyebet érte nem tehettem, —
Mégfúttam ügyében »Arany trombitámat.«

És végül híres, szép versében (*Ingeborg, önszületése napján*) :

Mégfúttam a vész trombitáját
S magamra fúttam sírszelet ...

Az Ingeborg-verssel kapcsolatosan szeretnék hozzájárulni egy közel százéves irodalomtörténeti rejtély eloszlataához. Annál is inkább, mert egyes antológiák (például Endrődi Sándor : A m. költészet kincsesháza, 389—390. h.) már önkényesen meg is változtatják a címet (s lesz belőle »Születésem napján«), csak hogy ne kelljen magyarázgatniok azt, ami előttük sem világos. Annyi tudott dolog, hogy a különös címet költőnk a cenzúra megtévesztése céljából választotta. De honnan vette a nevet? s miért éppen női nevet? A Pallas Lexikon (IX. k. 639. l.) cikkírója (Márki Sándor) téved, mikor Fülöp Ágost francia király ilyen nevű feleségére utal. Horváth János (a *M. Versek Könyve* »jegyzetszótárában«, 754. l.) már a valódi névadóra : az ó-skandináv Frithjof-monda királylányára hivatkozik. Hadd egészítem ki e nyomot azzal, hogy a vers *elsőizben* (a Bach-korszak kellős közepén! mindjárt Sárosi kiszabadulása után ilyen címmel jelent meg : *Ingeborg, önszületésnapján*. — *Svéd nyelvből*.²³) A nyomatékosan megtévesztő-»svéd nyelvből« kifejezés odabiggyesztése alapján joggal föltételezhető, hogy a *női név* választása föltétlenül *szándékos* volt, a cenzúra gyanújának fokozott elhárítása végett. Ha most még azt is megjegyezzük, hogy Sárosi — egyik életrajzírója szerint — az 1850-es években Tegnér Ézsaiás Frithjof-mondája lefordításának tervével foglalkozott : azt hiszem, elég világosan áll előttünk az Ingeborg-rejtély.

De térjünk vissza az Arany Trombitára! Sárosi végül már nem érte be azzal, hogy híres verseinek emlékét csak kisebb költeményekben visszahan-

²³) Sárosy Gyula szerk. : Az én albumom. Pest, 1857. 170. l.

gozza. Amikor 1861-ben lapot indít, azt is *Trombitá*-nak nevezi. Az *Arany Trombita* lapcímet bizonyára nem engedélyezte Pálffy Mór ostoba uralma. A lap felelős szerkesztője Sarkady István volt. Sárosi főleg e lapjában közölte utólag az ötvenes években írt verseit. De lapja rövidéletű volt; március elején indult s szept. végefelé már megszűnt. A kormány ugyanis az 1861. országgyűlés erőszakos feloszlata után Sarkadyt a lapszerkesztéstől eltiltotta, Sárosi pedig a lapvezérségtől visszavonult s még ugyanazon évben (nov. 16.) meghalt.

De a már-már szállóigévé lett *Arany Trombita*-kifejezést idővel mások is átvették. Találóján jegyzi meg Zilahy Károly 1864-ben (Munkái II. köt. 151. l.): »E hatalmas mű, ámbár kizárólag politikai szükségre készült és a letorkolt nemzet hangjával együtt csakhamar eltűnt a láthatárról: irodalmilag sem mulasztotta el mély nyomokat hagyni a köztudalomban.« A kiegyezés után két ujság is keletkezett »*Arany Trombita*« címmel. Az elsőt Táncsics Mihály adta ki, Sassy Árpád szerkesztésében, »politikai-, ipar- és gazdasági hetilap« volt, (megjelent 1869. január 25-től december 30-ig); a második »*Arany Trombitát*« pedig Bényei István szerkesztette; ez a »mulattató képes ujság« 1872. január 1-től 1875. szeptember 30-ig állott fenn.

Sárosi nagyhatású verses krónikája azonban nemcsak címével hatott még sokáig, hanem a szerkezeti megoldásával és népies előadásával is utánzásra csábított, — a megalkuvók, a forradalom megtagadói körében is. Az ő művének hatására készítette például Vas Gereben *Krónika a mostani országgyűlésről* c. hosszú versezetét (Pest, 1867).

*

Az *Arany Trombitának* debreceni és lipcsei kiadása után még egy harmadik kiadása is van. Abafi-Aigner Lajos adta ki Sárosi Gyula »összes műveinek« I. kötetében (1881). Ez a kiadás azonban sem nem teljes, sem nem megbízható.

A kiadó megalkudott azzal a helyzettel, amely a mű »kényes részeit« illetőleg akkor (s még sokáig) fennállott. Mint mondja: »Megengedhetőnek, sőt szükségesnek tartotta mellőzni mindazt, amit a költő lázas indulattal, a mai [márminthogy az 1880-as évekbeli] nézetekkel meg nem férő módon írt, főleg az uralkodóház egyes tagjairól . . .«

A »mellőzések«, vagyis kényszerű kihagyások, kipontozások (a vonatkozó szakaszok ismeretében) megérthetők. De Abafi-Aigner nemcsak ezt tette, hanem még a hiányosan közölt szöveget is megváltoztatta, módosította, hogy néhány sorral többet menthessen bele csonka szövegébe. Ilyenféle kisebb kozmetikai műtéteket hajtott végre:

Sárosinál: Aztán ül egy herczeg — kinek nincsen mása
Abafinál: Aztán ül egy férfi . . .

Sárosinál: Vagyis : mert kiadtuk a királynak útját . . .
Abafinál: Vagyis : mert kiadtuk a németnek útját . . .

Sárosinál: Igen Atyafiak! oly rossz fűre hága
Az elcsapott király s gaz atyafisága . . .
Abafinál: Igen Atyafiak! oly rossz fűre hága
Az a bécsi udvar. stb.

A nagyközönség körében közel hetven év óta ez az Abafitól meghamisított össze-vissza szabdalt szánalmas csonkaság helyettesíti a forradalmiár Sárosi Gyula igazi *Arany Trombitáját* . . .

Balzac és a magyar kritika 1858-ban.

A magyar Balzac-szemlélet egyik érdekes és ma sok tekintetben tanulságos fejezete az a vita, mely 1858 májusában folyt le lapjaink hasábjain az akkor már majdnem egy évtizede halott francia realista regényíróval kapcsolatban. Jellemző irodalomtörténetírásunkra, hogy ezt a tízenhat cikkből álló vitaanyagot nem tárta fel, pedig elvi jelentősége folytán megmutathatta volna általa a kiegyezést megelőző irodalmi életünk egész szerkezetét. E vita ugyanis élesen rajzolja meg az egymással szembenálló írói táborok ellentéteit s egyben arra is rávilágít, hogy irodalmunk későbbi, végleges kettészakadása már e korai esztendőkből kezdetét veszi s hogy ennek elsősorban politikai, társadalmi okai vannak. Maga a tény, hogy kritikussaink 1858-ban Balzacról vitáznak s cikkeik hangsúlya nem az író művészi értékén vagy értéktelenségén, hanem a művét irányító elvek és módszerek helyességén, illetőleg elítélendő voltán van, az egymással politikailag szembekeverülő írói »táborok« felvonulását jelzi, mely pedig olvasóközönségünknek azt az igényt, hogy a francia regényíróval közelebről megismerkedjék. Hiszen azon az öt-hat többé-kevésbé hitelesen tolmácsolott novelláján kívül, melyek az Athenaeumban, a Regélőben, a Közleményekben, a Budapesti Visszhangban s a Hölgyfutárban addig az időpontig megjelentek, mindössze egy regényét, az *Eugénie Grandet*-t szóltatta meg Jakab István (Pest, 1843). S a vita során sem az volt a kritikusok főgondja, hogy közönségüket irányítsák, sokkal inkább az, hogy ellenfeleiket vélt vagy való tévedéseikért ostorozzák.

Nem véletlen körülmény, hogy irodalmi életünk ez ellentétei éppen 1858 derekán s hozzá a Balzac-probléma felvetésével éleződnek ki. Sajátos helyzetünkben ekkor jutottunk el némely vonatkozásban azokhoz az állapotokhoz, melyeknek az 1830-as években Balzac Franciaországban tanuja és krónikása volt. »Mi most új gazdák vagyunk — írja január 5-i vezércikkében a Pesti Napló, melyet még néhány hónapig Kemény Zsigmond szerkeszt. — Ezredéves háztartásunk épülete szétbomlott s idő és viszonyok hatalma új alapon jelölte ki házunknak rendezését.« Ez az új alap a kapitalizmus, melyet az idegenszándékú kormányzat népellenes törekvésben csakúgy támogat, mint az arisztokrácia anyagi megerősödését. Magyarország kapitalizálódása rohamléptekben halad előre. Míg 1856-ban a Pesti Takarékpénztár forgalmi tőkéje 8,648.193 forint, addig a következő évben már 13,016.125 forintra szökik. Forgalmának mintegy 4 és félmillióss emelkedésével természetesen együtt jár a bank terjeszkedése : az 1858 március 31-én hozott közgyűlési határozat értelmében Egyetem-utcai egyemeletes székházára 180 ezer forint költséggel még két emeletet hozat. Hasonló emelkedést mutat a Magyar Biztosító Társulat, mely most tér át a váltórendszerre ; a biztosítottaktól váltót is elfogad, de ha időben fizetni nem tudnak, könyörtelenül végrehajtja őket. Érdekelttségét egyébként az osztrák örökös tartományokra is kiterjeszti, mikor sikerül megnyernie egy nagy bécsi bankházat, hogy elvállalja főügynökségét. A kormány meghozza jellegzetesen kapitalista szellemű vámtörvényét, melynek következtében a zsenge magyar piacra megindul a nemzetközi tőke beözönlése. Februárban már akkora a pénzbőség, hogy a bankok fokozatosan szállítják le a váltóra adott kamatlábat, viszont a föld ára addig hihetetlen magasságot ér el ; ezt nemcsak az indokolja, hogy megszűntek a hűbéri kapcsolatok — és a 48-as törvények e tételét Bécs a vele leginkább szembenálló birtokos középnemesség ellen szívesen fenn-

tartja, — de az a tenyező is magyarázza, hogy az ipar s az idegen tőkével támogatott vállalkozási szellem élénksége egyre jobban fokozódik. Innen van, hogy üzemeinkre — így a pesti cukorgyárra — külföldiek teszik a kezüket s rövid időn belül ők irányítják egész kereskedelmünket. A kedvezőtlen gabonaüzleten például úgy segítenek, hogy keleten és nyugaton egyaránt olcsó áron vesztegetik a magyar búzát. A Hölgyfutár február 11-i száma jelenti, hogy a József-hengerimalomból havonként kétszáz mázsa finomlisztet szállítanak egy konstantinápolyi kereskedőhöz, aki abból a szultán udvarát látja el. Ezekben a hetekben léptetik életbe a dunai hajózási törvényt, a gőzhajótársaság megkezdi építkezéseit a Lánchídon felül vásárolt telkeken s április elején megjelenik az első idegen lobogó a Braunau bajor gőzösön, mely vitriolt hoz és magyar bort visz el. »Igy nem tesz éppen rossz cserét« — jegyzi meg az ujságíró. Mint varázsszóra, vagyonok születnek egyik napról a másikra s a felhalmozott tőke megváltoztatja a főváros képét. Sorra épülnek a paloták s nemcsak a Kígyó-utcai ékszerárus emeltet magának »drágakövekből« kétemeletes luxuspalotát, hanem a Ferenciek-terének egyik épületét is átalakítják; »új divat szerint boltokat nyitnak benne fényes portálokkal, cifra kirakatokkal.« A falak megtelnek hirdetemnyekkel; mint szokás, elsősorban a piperecikket s kozmetikaszereket kínálják. Lassan tért hódít a kapitalizmus látszatkultúrája: »ltt új készítésű fogakat ajánlanak — eszmélődik némi csípős gúnnyal a Hölgyfutár munkatársa —, mely természetessége felől mindenkit megcsal; ott szépség-víz, mely a szerezsenbőrt is fehérre mossa« s míg a munkásnegyedek nyomorúságos házaira esténként teljes sötétség borul, addig az imént épült palotákba nyomban bevezetik a gázvilágítást.

Az új kapitalista osztály vagyonosodásával együtt jár a tömegek fokozott proletárizálódása. A szabad birtok a városra utalja a fölösszámú magyar agrárproletáriátust, melyet amúgyis ki-kiszorítanak a Habsburgok gyarmatpolitikája folytán beáradó német telepek. Ezekben a hónapokban szinte tétől-hétre számolnak be a hírlapok az újabb telepesrajok érkezéséről. Ezúttal főképpen Fricslandból (Hannover) jönnek s hol Szeged vidékén, hol Biharban és Pestmegyében vernek gyökeret. A gyarmatosítással szemben a kormány csak a kifejezettebb reakciós, udvarhú főnemességnek nyújt védelmet, mikor márciusban tizenkét arisztokrata család 31 hitbizományi alapítványát engedélyezi. E hitbizományok összes értéke 18—20 millió forint.

A városba szakadt »szegénység« védelem és szervezethez hiányában teljesen ki van szolgáltatva kapitalista kizsákmányolóinak. Minthogy az üzemek munkásfelvevő képessége határok közé szorul, a tulajdonosok kényük-kedvükre szabják meg a nevelésesen alacsony béreket s úgy bocsátanak el egyszerre százakat, ahogy profitéhségük kívánja. Az óbudai hajógyárban például az esztendő elején még 1750 munkás dolgozik, tavaszra ez a szám 1600-ra süllyed, hogy a nyár elejére már csak 1400-an maradjanak. A kenyér nélkül maradt munkásság jórészenek nincs más választása, mint a kivándorlás. A kivándorlási index szinte évről-évre ugraszertén emelkedik. 1856-ban 83-an vándorolnak ki a pozsonyi közigazgatási területről származottak közül, 1857-ben pedig már 140-en. Ugyanezt az indexet mutatja a többi közigazgatási terület statisztikája is. Egyre több az öngyilkos, nap mint nap olvashatunk öngyilkossági kísérletekről.

A tőkés gazdálkodás következtében az élet rendkívüli módon megrágul. Világos, hogy ilyen körülmények között az embereknek a kultúrára jut a legkevesebb pénzük. Különben is a könyv a kifizetésük számára szinte megfizethetetlen, a gazdagok pedig nem támogatják az irodalmat. A könyveladás komoly válságba jut. Ezért tárja fel a helyzetet s keresi a megoldást június 6-i cikkében a Szépirodalmi Közlöny. »A magyar könyvek

nagy drágasága által — írja a Csorba Endre álnévi cikkíró — a kiadók érezhető kárt tesznek maguk és az irodalomnak . . . mégis van egy részecske, mely részvétellel viseltetik az irodalom iránt, s ezen kis rész igen sokat áldoz irodalomra! E rész korántsem a gazdagok osztálya, hanem . . . a szegényebb, mely nem öröklött széleszreket, hanem tudomány, munka s fáradság után szerzett magának az élethez állást, tekintélyt és élhetést.»

Komlóssy József, a Diadal-gőzkocsi és a sokat emlegetett gőzzongora feltalálója, ki éveken át dolgozott az óbudai hajógyárban, annyi pénzt nem hagyott hátra, hogy családja becsülettel eltemethesse. 1858 végéig még egyetlen lelencház nincs az országban s kapualjakban sűrűn találnak a járóelők reggelenként kitett csecsemőket. A bűnözés hihetetlen méreteket ölt. Az intellektuális büntetteknek is számos esetével találkozunk. A bíróság még tárgyalja a budai nagy bankjegyhamisítópert és az új pénz éppen csak hogy forgalomba került, máris hamisítják Nyiregyházán. A hivatalos lap, a Budapesti Hírlap elrettentő okulásul részleteiben közli az elmúlt év bűnözési statisztikáját, az illetékesek mégis szemet húnyanak felette s a kormányzat mindössze annyit tesz, hogy az új reformtantervben még jobban korlátozza a természettudományos oktatást. Egyre többször hangzik el ugyanis a vád a kormánykörök és akadémikusok részéről, hogy a társadalmi süllyedésnek s a bűnözésnek valódi oka a természettudományok fejlődésével párhuzamosan terjedő materialista gondolkodás. A materializmus mint kísértő rém a köz-tudatba fészkelte magát s az uralkodó osztály a maga bérencéi által valóságos apokaliptikus képet rajzol az anyagelvűségbe zuhanat társadalomról, melyben — ahogy Greguss Agost írja akadémiai székfoglalójában — minden « földi lét szűk korlátai közé szorul s azon túl semmit sem hiszen, semmit sem vár; lelki élete hanyagolva, mindenki csak arra törtet minden áron, hogy jó dolga legyen: s e jelenség korunk anyagias irányzatának legjellemzőbb tünetménye, az anyagelvi fölfogásnak a gyakorlatban első szülöttje, maga pedig a legvastagabb önzésnek szülője.» (*A materializmus hatásairól.* Új Magy. Múzeum. IX. évf. 2. köt.). Íme, mint fogalmazódik meg először éppen ebben a korban uralkodó osztályainknak azóta vissza-visszatérő vádja.

Annyi kétségtelen, hogy mint mindenütt, úgy nálunk is a kapitalizáló-dás szakaszában a társadalmi ellentétek kieleződésével szükségszerű a természettudományok felé való fordulás. De míg a tömegek érdeklődése Dr. Klug Kandidátus úrnak az Európa termében felállított nagyító üvege látványában összegeződik, mert ez az üveg 4 milliószor nagyított alakban mutatja a víz-csepp mindenféle fórmájú egymást emésztő szörnyeit s még vasárnaponként ezek csodálják meg a városligeti sétány elején elhelyezett géptani múzeumot, addig íróink haladó tábora komolyan figyeli a természettudományok fejlődését. Szestey László lapja, a Szépirodalmi Közlöny, melyet valójában segédszerkesztője, a demokrata Székely József irányít, szinte minden számában közöl természettudományi cikkeket s ha nem talál megfelelő magyar írást, Michelet műveiből fordítat. Ugyancsak Székely közöinti örömmel a magyar orvosoknak és természetvizsgálóknak azt az elhatározását, hogy tízévi kényszerű szünet után a nyáron újra megrendezik vándorgyűlésüket, hogy esztendőről esztendőre hazánk más-más vidékén folytassák «üdvös» vizsgálódásaikat. Azt ugyan nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az akadémikusok tudományos folyóirata, a Budapesti Szemle sem rekeszt ki egészen lapjairól a természettudományos problémákat, de azokat általában olyan hangnemben tárgyalja, mint Toldy Ferenc teszi *A magyarhoni humanizmus és realizmus* egymáshoz való viszonyításában, midőn a két irány egyeztetését sürgeti; de ez az egyeztetés ne legyen egyesítés, hanem elkülönítés az iskolában és a tárgyalás módszerében egyaránt. Toldy megengedi tehát, hogy szükség van néhány reáliskolára, de ezekben a reálismereteket úgy

tanítsák, hogy azokat teljességgel rendeljek alá az embert művelő tudományoknak. Csak így kerülhető el a humanista tudományok »félvállról nézése.« Különben a »kár« — a materiális gondolkodás — terjed, mintha bizony »az emberi kultúrának nem volna fenségesb feladata, mint dinnyét, dohányt és selymet termesztetni.« (Uj Magy. Múzeum. X. b.)

Nézzük ezek után, hogyan viszonylanak az írók e hirtelen kapitalizálódó társadalomhoz?

Valamennyien megegyeznek abban, hogy az állapotokon sürgősen változtatni kell, különben »pusztulunk-veszünk« és megsemmisül a magyarság. De a különbség az írói »csoportok« között a változás szükségét illetően igen nagy, mivel elvi és módszerbeli ellentétek vannak közöttük, nem is szólva arról, hogy éppen az elvi ellentétek miatt mást ért az egyik csoport a »veszélyben lévő« magyarságon s mást a másik s nem ugyanazon osztály vagy réteg tagjait látják maguk előtt, midőn leírják ezeket a szavakat: közönség, nép.

Kemény Zsigmond s a Pesti Napló és a Budapesti Szemle köréje csoportosult írói gárdája is tele van hazafíúi aggodalommal, de a megoldást a sikertelen próbálkozások ellenére is az uralkodóházzal való kiegyezésben látja. Kemény csak anyagi vonatkozásaiban szakadt el főnemesi osztályától, érzelmeiben azonban annál kevésbbé. Mindemellett nyitott szemmel jár a világban, korszerű műveltségre tett szert, orvostudományt tanult s látja mindazokat a veszélyeket, melyeket a kapitalizmus — mint a világban mindenütt — nálunk is magában rejt. A kivezető utat keresve jut el kedves írójához, Balzachoz, aki a kapitalizmus ellenszeréül néha szívesen visszafordítaná az idő tengelyét és valamiféle patriarkális feudalizmust ajánl. Ez a liberális tory-felfogás nagyon rokonszenves Keménynek s mintha Balzac ihletné a Pesti Napló 1858 január 8-i vezércikkét: »Nyolc éve mult — olvassuk —, hogy a Nemzeti Casino előbbeni szállását elhagyva jelenlegi díszes ugyan s méltóságának eléggé megfelelő, de amannál . . . mégis kevésbbé fényes szállására költözött át. Az általa elhagyott drágább termeket közvetlenül rá egy másik egylet, a Lloyd foglalta el. Íme a társadalmi fordulat első jelensége! — gondoltuk magunkban. A nemesség és földbirtok hátrál, mintha sejténé, hogy az első helyet, melyet e hazában mindeddig elfoglalt, jövőre az iparnak és kereskedésnek kell átengednie. Isten hozzád tehát hazám ősi képe! Isten hozzád elmúlt régi kor! . . . Természetes, hogy a kor, mely mindent mozgóvá alakítani törekszik, azon osztályt állítja a dolgok élére, melynek a forgalom úgyszólván egyedüli tápláló eleme. És mégis . . . a földbirtok elsőse magának a dolognak, emberinél fensőbb kéz által rendezett és kvalifikált természetében alapszik. Jöjjenek közbe bármily változások; emelkedjék a pénz hatalom bármily befolyásra; téessék minden a lehető legnagyobb fokban ingó- s forgékonnyá: a föld megtartandja elsőszülöttségi jogát, melyet vele Isten, az ő alkotója akart összekötni. Azon mértékben, melyben ez a joga fenyegettetik, nevededik a hozzá való ragaszkodás is azokban, akik birtokában ülnek s az utána való vágy azokban, kik e birtokba még nem léphettek be. Az iparos és kereskedő csak úgy, mint a milliókkal üzérkedő tőzser, mihelyt odáig vitte, hogy üzletéből szakíthat valamit, birtok után néz szét . . . A földbirtok az embernek letelepedése a teremtés és természet közepette, s részfoglalás az egyetemes világuralomban, mi minden korban az ember nagyravágyásának, büszkeségének s igyekezetének legműbb tárgya vala.«

Az idézetből, de a Pesti Napló számos más közleményéből, — így többek közt Mészáros Károlynak februári cikksorozatából, melyben a családi hitbizományoknak hazánkban nemzeti fontosságáról értekezik, — kétségbe-

vonhatatlanul kitűnik, hogy Kemény és köre nem a földhöz jutott, vagy még mindig földnélküli magyar nép sorsáért aggódik, attól tartva, hogy a kapitalisták az agrárius kisemberek lába alól húzzák ki a talajt és ezzel csak gyarapszik a proletár milliók száma. Kemény és társai a »nemzettfenntartó« nemesség jövőjét féltik. S hogy ez így van, annak ez az írói kör számos jelét adja. Jókai mutatott rá a Magyar Sajtóban, hogy a Budapesti Szemle lételeét a főúri rend »igazán nemeslelkű« pártfogásának köszönheti és az augsburgi Allgemeine Zeitung pesti tudósítója is rávilágít arra a körülményre, hogy a közvélemény szerint a Pesti Napló anyagi jövője határozottan kedvezőbbben alakult, amióta Kemény újra a lap élére állt, mert mögötte tulajdonképpen egy »specifikus magyar koalíció« áll, melynek nemcsak az Agricola álnév mögött lappangó Eötvös József, de Danielik apát és egri kanonok s még több »ó-magyar buzgóságú« férfiu a tagja. Jellemző, hogy erre a közvéleményre a Pesti Napló csak azt válaszolja, hogy nem akar mást, mint »amit a törvények, midőn törvényes úton és módon a társadalmi osztályok és nemzetiség szilárdítására törekszik.« Mikor január elején Hám János meghal, a magyar lapok közül csak a Bécshez közelálló Nádaskay Lajos Budapesti Hírlapja vesz róla tudomást, de az is egyetlen mondatban. Ugyanekkor pedig a Pesti Napló magasztaló cikket szentel a hazaáruló szatmári püspöknek, rendre felsorolva »érdemeit«.

Kemény arisztokrata beállítottságát s ezzel antidemokrata nézeteit írói köre nemcsak elnézi, de el is fogadja. Bizonyíték erre a kör főerősségének, Gyulai Pálnak heves kritikája, mellyel Jókainak a Nemzeti Színházban bemutatott *Dózsa Györgyét* fogadja. Gyulai a megbántott nemzeti érzésre való hivatkozással veti el a drámát, mely valósággal felvillanyozta a lelkes közönséget. A vita anyagában elmélyedve azonban könnyen megállapíthatjuk, hogy Gyulainak nem az író »történelemhamisítása« fáj, hanem az, hogy »éppen az illuzióért lett hűtlen a történethez, mert csak így hathatott a politikai éretlenekre, mert csak így támaszkodhatott az arisztokrácia iránti ellenszereire. Jól van, vette tapsaikat, elégedjék meg vele, de tőlünk és azoktól — s ilyenek nagyon sokan vannak a hazában, — akik tiszteljük nemzeti hagyományainkat, ne várjon egyebet a legelénkebb hibáztatásnál.« Jókai erre csak azt válaszolhatja, hogy igen szép látványnak tartaná Csengety, ki a Budapesti Szemleiben helyet adott e népelenes kritikának — és Gyulait, mint magyar Havelockot és Outramot, kik a gonosz lázadó Dózsa Györgyöt másodszer is megölték, a Bath-rend sarkigérfő talárjában sétálgatva látni végig az Uri-utcán.

Az írói kör tagjai sűrűn emlegetik a nemzeti hagyományokat s különösen akkor érvelnek velük, mint tekintélyelvvel, ha valamilyen új megnyilvánulással, haladózsellemű megnyilatkozással találkozunk. Hasonlóan Gyulai nevéhez fűződik az a botrányos polémia, melyben a hagyományokhoz hű kritikus a nőifőség ellen száll síkra, bírálatot mondva *Flóra 50 költeményéről* és Szendrey Júlia *Andersen*-fordításáról. A hangnem, ahogyan a kérdésről szól, semmiben sem különbözik attól a barbár török mondástól, amely szerint ki kell tekerni annak a tyúknak a nyakát, mely kotkodácsolni merészel. Gyulai az erkölcsiséget félti attól, ha a nők tollat vesznek a kezükbe. »Diatribéje«, mint azt Brassai a Szépirodalmi Közlönyben megjegyzi, hasonló »egy virginiai rabszolgas úr kifakadásához egy abolitionistával szembe. Éppen úgy bizonyítaná ő be elsöben, hogy a természet rendénél s a társadalmi szükségnél fogva rabszolgának van teremtve a néger; s miután az okoskodásban kifárad, szívreható képet festene róla, mily nyomorra és inségre jutna az a gyámoltalan rabszolga, ha urának ápoló pártfogása megszűnnék. Erre persze csak az a felelete a négernek, hogy Canadába szökik és megköszöni a kegyes ápolást.« De Gyulait nem lehet meggyőzni, különösen

nem olyan érvekkel, melyekkel Brassai hozakodik elő. »Tudom én azt, — jegyzi meg Brassai, — hogy az iparvilágban női napszámra kisebb összeget vetnek s kisebbszerű munkát is követelnek érte; de láttam már kukoricát kapálni, aratni, szénát gyűjteni a két nemet vegyesen; de nem láttam a gyengébbnek nevezettet semmi tekintetben hátramaradni a büszke férfiú megett.« A vita végén Gyulai mégis meghátrál, ennek oka azonban egyrészt abban keresendő, hogy a polémiába keveredett Butyovszky Lillának, az irogató jeles színésznőnek védelmére tekintélyes pártfogók kelnek, másrészt pedig abban, hogy Polixena — gróf Lázár Mórnié — épp a tekintélyelv alapján hallgattatja el a merész kritikust.

A nemzeti hagyományok s az idealizált kismemesi etosz nevében ítékeznek a Pesti Napló és a Budapesti Szemle kritikusai. Világos ezért, hogy szembekerülnek a Szépirodalmi Közlöny, a Hölgyfutár s a többi — anyagi erőforrások hiányában — kisebb lap munkatársaival, akik magukat »fiatal íróknak« nevezik, szemben az akadémikus »tudósokkal«. Pedig a fiatalok szívesen tanulnának a tudósok kritikáiból; nem egyszer nyilvánítják ki ezt a kívánságukat. De nem fogadják el az akadémikus Salamon Ferencnek Petőfi realizmusáról szóló tanítását, amely szerint e költemények általában a szenvedély, a vér realizmusa uralkodik, érzések, gondolatok helyett, amint hogy Petőfi egész költészetét az eszmeszegénység jellemzi, míhelyt a költő magasabb régiókba száll. Reakciós felfogás tekintetében semmivel sem marad emögött Erdélyi János verselenzése, melyben Petőfi *Ha a Föld Isten kalapja* c. versét a materializmusból eredő »elfordultság« szemléletének látja, mivel »a reálnak tetszik a tömeges, a sok, a részletes, . . . a salak.« (Budapesti Szemle V. k.) Mit reméljenek akkor a szerényebb tehetségek, ha Petőfit »anyagelvi« realizmusáért ilyen szigorúan elmarasztalják? — Mert ezek a »fiatalok« — Vajda János, Vadnai Károly, Degré Alajos, Dobsa Lajos, Szegfi Mór, akkor még Jókai is és többen mások — a közönség egészen más rétegéhez kívánnak szólni, mint Kemény és köre. Nem számítanak nagyúri támogatásra, nem hizelegnek, kiegyezésre sem gondolnak, egy a céljuk: a milliókból, a népből szeretnének olvasóközönséget formálni, mert a nép, ha egyszer olvasni kezd, a könyvekből megtanulja, merre kell keresnie a válságból kivezető utat. Bizonyosága ennek köszönhető — annyi más mellett — a Szépirodalmi Közlöny Sz. betűjeles ismertetése Táncsics Mihálynak június elején megjelent könyvéről, a *Bordács Elek, gyalog árendás*-ról. Az ismertető igaz lélekkel ajánlja a művet mindenkinek, de különösen a földműves, gazdálkodó népnek s hozzáteszi: »A népies irodalom hazánkban még most sem áll azon a fokon, amelyen állnia kellene . . . Azon lapjaink és egyéb vállalataink, melyek a »nép« cége alatt jelennek meg, még mindig nem a szorosan vett népet tartják szem előtt: nem az ő számára, hanem inkább azon középosztály számára iratnak, mely áll falusi lelkészek, tanítók, jegyzők s más honoratiorok s előkelőbb falusi gazdákból, és mely csak annyiban számláltatik a nép közé, amennyiben aköz forog, s mely úgyszólván a falusi értelmiséget teszi. A tulajdonkép úgynevezett nép, azon osztály, mely leginkább szűkölködik közhasznú és szükséges ismeretek nélkül, a szegény és tanulatlan néposztály még mai nap sem bír irodalommal, még mai nap sem olvas . . . Azért nincs-e még irodalma, mert nem olvas, vagy nem tud tán olvasni? . . . Főök, nincs mit olvasnia. A nép éhezi az ismeretet, a lelki táplálékot, de nincs nyírére való eledele . . .«

A fiatalok tehát jól tudják, mit és hogyan kellene írniok, hogy írásaikkal megnyerjék a népet. Ezért éri őket a reakciós tábor részéről az ilyen vádak pergőtüze: történelemhamisítók, materialisták, realisták, a kendőzetlen nyers valóságot mutatják be s ez már magában is erkölcsstelen. De különösen akkor támadnak ellentük a viharok, ha műveikben politikai tendenciát szimatolnak.

Ezek után a két írói tábornak koruk társadalmához való ellentétes viszonyából magától értetődik, hogy az 1858 májusában felmerült Balzac-probléma a kiegyezést megelőző évtizednek szinte legkomolyabb irodalmi polémiájához ad anyagot. Ne felejtjük, a reakciós kritikusi kör csak részben teszi magáévá vezérnek liberális tory-felfogását. Lukács György hívta fel a figyelmünket Balzacnak arra a cikkére, melyben a royalista pártnak a júliusi forradalmat követő feladatairól írva keményen bírálja a francia arisztokráciát és ezt az angol konzervatív arisztokrácia, a toryk idealizmusának alapján cselekszi. Ezt teszi Kemény is; művének számos helyén találunk utalást arra, mennyire nincs megelégedve osztályának vezetésre hivatott tagjaival s milyen buzgalommal állít eléjük többek közt idealizált történelmi példákat. Teszi ezt azért, mert mint történelemmel foglalkozó újságíró tudja — Balzac leckéjéből is tudhatja, — hogy a fejlődés rendjében van a polgári rend kialakulása, anyagi, társadalmi megerősödése s mindaz a visszasság, válság, mely a kapitalizmussal jár. S éppen ennek ismeretében és felebredt osztályhűségében főnemesi rendjéhez, találkozik egymással az erdélyi arisztokrata és a toursi polgár fia, ki fantáziászülte címerét feleségének, a lengyel grófnőnek fensőbbségével aranyozza be. Kemény munkatársai azonban korántsem látnak ilyen messzire. Többé-kevésbé deklasszált nemesek, vagy kisenembeknek iskolázottságuk és baráti kapcsolataik folytán a kismemességhez asszimilálódtott fiai, akik honfiúi keserűséggel siratják a régi dicsőséget, odaadó tisztelettel emlegetik a nemzeti (nemesi) hagyományokat és világrendjük középpontjában az uralkodó osztályoknak megfelelő politika-mentes, idealizált etosz áll s még Gyulai is úgy rajzolja meg Petőfi-tanulmányában a költő arcképét, hogy »erkölcsiségen« ne essék csorba s műve okulásul szolgáljon a halhatatlan lírikust követő »meggondolatlan« fiataloknak. Ezek a »tudósok«, ahogy a fiatalok nevezik őket, elismerik a nagybirtokos főnemesség vezető szerepét, a kulisszák mögött lejátszódó okokból megbékélést hirdetnek a kétes szerepet vívó egyházzal, de épp a polgárosodás nevében kérnek helyet az államéletben a nemesi társadalom derekháza, a birtokos középnemesség, sőt elszegényedett, kutyabőrös atyafiságai és azok eszmetársai számára is. Természetes tehát, hogy ebben a világban nincs helye Balzac »pogány materializmusának«. Ők nem kíváncsiak az új idők rettentő szociális problematikájára, a nagyváros szennyére, a tőzsde búneire, a XIX. század egész balzaci kórképére s benne kegyetlen, szürke lovagjának, a polgárnak tényeken alapuló élettörténetére. Veszedelmesek a tények — vallják —, ha azok nem a nemesi mult és jelen eszményített adatai.

Míg e laudatores temporis acti botrányt látnak a királypártisága ellenére is velejéig modern szemléletű Balzacban, addig a fiatalok fordítgatni kezdik novelláit s miként Marx, ők is műveiből akarják megismerni demokratikus feladataikat. Nyíltan nem mernek kifejezést adni lelkesedésüknek Balzac »materializmusá« felett, hiszen 1858-at írunk, és kegyes engedéllyel csak most kezdenek hazaszállingózni az emigrán ok megalkuvóbbjai, de minden megnyilatkozásuk, egész kiállításuk, közvetve-közvetlenül az igazságért folytatott harcukért van. A Szépirodalmi Közlöny felsőbb támogatás hiányában deficités s az esztendő végén Szelestey László inkább megszünteti a lapot, de nem alkuszak. Valójában nem is Balzac miatt szállnak síkra a fiatalok, mert ahogy a vita bonyolódik, úgy lesz fokozatosan másodrendű kérdés a francia író elismertetése, hiszen — mint a Szépirodalmi Közlöny május 13-án írja — nem Balzac esetleges hibáit akarják mentetgetni, »ez nem a magyar irodalom tiszte« és a regényíróról szóló ismertetésnek nincs egyéb célja, mint kimutatni, hogy »kik az irodalmi termékeket csupán árnyoldalaik után ismertetik, ezek vagy elfogultak, vagy pedig . . . pártszenvédelektől vezéreltetnek ítéleteikben«. Így lesz a Balzac-probléma égetően magyar

kérdés és így feslenek fel irodalmunk e nagyon vitás szakaszának szálai. Mert a fiatalok nem azt fájlatják, hogy van kritika, sem azt, hogy ennek szava, mértéke szigorú, — ám legyen! — de azt, hogy a klikkszellem vezeti s ahelyett, hogy nevelne, reménytelenségbe dönt és megsemmisít. A Pesti Napló — írja Vadnai Károly, a Hölgyfutár segédszerkesztője az *Őszini levelekben* P. Kis Sándor álnöve alatt — »Cavour szárd miniszternek s a konferenciázó diplomatáknak bölcs tanácsokat osztogat, egyszersmind szereti magát a magyar tudományosság közlönyéül tekinteni... s kritikájában mennydörögni kezdett, hogy megtisztítsa a levegőt... Az irodalom és művészet állapotát akarván festeni, mindig csak az árnyat festék... Kik kritikáinknak hitelt adtak (ha voltak ilyenek), kétségbeeshettek az irodalom és művészet jelen állapota fölött... E komoly itések mintául vettek egy pár külföldi tudóst... Nem a szigorúságot ellenezzük... ha a sötét színek közé a remény vagy visszaemlékezés vidámabb színeit is belevegyítik, megmutatva a helyes utat, amelyen haladni kell, vagy visszavezetve az olvasót a régi kor jeleseihez. De szóltak-e az ítélok valaha Kazinczy koráról... Csokonairól, Kisfaludyról, Kölcseyről, Vörösmartyról? Óh nem, hisz ezekhez nincsenek Planchek, Monteguek és Poitouk. Minő szép terők lett volna Bánk bánt kommentálni... De hallgattak és sokkal kényelmesebbnek tetszett nekik a »palóc dalok« (V. ö.: Liszniai Kálmán!) képtelen képein mulatni. Kicsinységekkel foglalkoztak tehát, ahelyett, hogy a bírálói tollhoz méltó tárgyat választottak volna. Heteken át ujdondásokkal feleltek, ahelyett, hogy elővették volna a különböző irodalmi korszakokat, tanítva a fiatal nemzedékeket, javítva a közízlést... Amit a színházi kritikában elkövettek... jobban kétségbeejthették az embert, mint a Balzac szkeptizmus. A kritika ahelyett, hogy emelte volna magát, aláasta tekintélyét s most nem egy embertől hallók már azt a balvéleményt, hogy az író és bíráló nálunk oly ellenségei egymásnak, mint egyik harcoló hadsereg a másik félnek, mely egymás pusztítását tartja legfőbb örömeik. A bírálatok e petit maitrejei... a Planche-okat ahelyett, hogy jól megtanulták volna, utánozni kezdték s ebből mulatságos esetek fejlődtek.«

Mindez szóról-szóra igaz. A reakciós tábor kritikusai nem vették figyelembe, milyen kétségbeejtő némaságot idézett elő a forradalom bukása s ahelyett, hogy felkarolták volna az írói kezdeményezést, még azokat a fiatalokat is petőfieskedéssel, tartalom és forma forradalmiságával vádolták, akikben ez alig, vagy egyáltalán nem volt meg. Mint furkósból hadakoztak Planchenek, Poitounek jól-rosszul megemésztett írásaival s az ő értékmérőjüket alkalmazták a mi szenge irodalmi életünk jelenségeire; tudatosan vagy szándékkal megfélemlkeztek arról, hogy a határainkon túl levő fejlettebb társadalmi helyzetben a kevésbé istápoló kritika a nevelőhatású. Míg 1858-ban a Petőfi-kérdésről csak Gyulai és Erdélyi János írt érdemben, de nem kimerítően, addig a többi akadémikus tudós a politikailag rokonszenves külföldi esszéisták írói portréit fordítgatja anélkül természetesen, hogy előzőleg behatóbban tanulmányozta volna az említett írók műveit. Tették mindezt azért, hogy a fiatalok elretentésére mértéket szabjanak a hazai kritikának. Ez történt Balzac esetében is.

Május első napjaiban indul el a polémia. Az indítást erre az adja, hogy Salamon Ferenc a Budapesti Szemle V. füzetében közzéteszi terjedelmes tanulmányát *Balzac összes műveiről*, mely Eugène Poitou-nak a *Revue des Deux Mondes*ban megjelent közleménye nyomán készült. (Az *Influence que peut avoir sur les mœurs la littérature contemporaine considérée surtout au théâtre et dans le roman*, Paris, 1857. című művének Balzacról szóló eredményei.) A saint-romanista francia császári akadémikus természetesen csak elítélőleg foglalkozhatott a realista íróval s ez a szigorú mérték kapóra

jött a korai éveiben romantikus francia regényeket fordító, ekkor már reakciós idealista Salamonnak. — Ellentmondásnak tetszik — írja —, hogy Balzac mint az anyagiség embere a miszticizmus apostolának vallotta magát; ez az ellentmondás azonban csak látszólagos, hiszen aligha képzelhetünk nyíltabban bevallott materializmust annál, amit Balzac mond, hogy a *gondolat* is anyag. Említést tesz ugyan az író az egyetlen anyagról és az — szerinte — a mozgás, aminthogy regényében a láthatatlan erkölcsi mindenség s a látható fizikai mindenség egy és ugyanazon anyag és csak mivel az anyag szüntelen módosul s vég nélkül finomul, ezért jön létre a természetben felül egy lelki, sőt isteni világ. Így történhetik, hogy bizonyos esetekben az emberi lélek a látnoki tehetség, a lelkesedés segítségével e »szublim» világba hatoljon. A Poitout követő tanulmányíró szemében nem kétséges, hogy Balzac eszméinek »alját» maga a materializmus teszi; ez nyíltan vagy burkoltan minden könyvéből kitetszik, hiszen még az emberi érzelmekről szólva is materialista tudományának segítségével igyekszik azokat kimagyarázni. Diderot és Helvetius tanítványa Balzac és szó sincs arról, hogy keresztény lenne, még kevésbé katolikus, mint gyakran állította magáról; egyszóval, szkeptikus materialista, nem pedig spiritualista, vagy misztikus bölcselel. De politikai és társadalmi elvei sem »józanabbak» filozófiájánál. Bámulta Napoleont, mert csak az erőszakot ismerte el hatalomnak. S még ezen a ponton serü állapotodott meg: a *Paysans*-ban az 1789-es forradalmat megelőző kor csodálatába merült. Annak ellenére, hogy vissza szeretete volna állítani a tizedet, a robotot, a »nép tudatlanságát», regényeinek számos helyén szocialista eszméket hirdetett. »A társadalom nekünk boldogítással tartozik — idézi Salamon a *Honorine*-ből. A társadalom a vétkes minden vétkesben. Jogunk van a társadalomtól boldogításunkat követelni s ha nem adja meg, jogunk van erőszakhoz folyamodni.« Mi más rejlik ebben — kérdi a tanulmányíró —, ha nem az elégedetlenség szítása, a társadalom rendjét felforgató szándék? Íme, e materialista s szocialista iránya miatt olyan veszedelmes olvasmány Balzac műve, mert benne az anyagi elem az elsőség s bár kétségtelen, hogy a művészetben a reál méltó joggal vétetik fel, de csupán úgy, ha nem első, hanem másodlagos elem. Az eszmény teszi a művészet lelkét s csak általa él. E lélek hiányzik Balzacban.«

Alig jelenik meg a Salamon Ferenc nevével jelzett tanulmány, P. Kis Sándor (*Vadnai Károly*) első *őszinte levelét* válaszra szánja (*Hölgyfutár*).

Nem tagadja, a Kelet népe-féle »elegybelegy« után mást várt az V. füzetét kibocsátó Budapesti Szemléből. Azt hitte, egyetlen tudományos folyóiratunkban elmélyült írásokat olvashat a magyar művelődéstörténet szakaszairól, összekötésainkről, hagyományainkról és »portrait littéraires«-eket irodalmunk klasszikusairól Gustave Planche mintái szerint. Ehelyett Poitou Balzac-cikkét kapjuk Salamon Ferenc tolmácsolásában. A gondolat helyes, ismerje meg a francia író a közönség, de nem ilyen formában. A Budapesti Szemle e cikk közreadásakor ugyanis így gondolkodhatott: »Nálunk, hol a levegő megbűzhödött a magasztalások közönséges tömjénfüstjétől, hol a lapok és költők olyan bókokat osztogatnak, mint egy jól garçon a bálteremben, igen szükséges szellőztetni az irodalom megrongált kárpitjait. Itt a szigor hatalmával kell élni s bemutatván, mint itél Poitou a híres Balzac fölött, hadd szokják meg a magyar irodalom »mimosa pudicái« is a kritika kemény szavát.« Mindebből kitetszik, hogy Vadnai egyáltalán nem vonja kétségbe a kritika sürgős szükségét, de azzal, hogy Salamon és társai ismert költőket, mindenkitől csodált írókat (pl Jókait) otrombáknak és tudatlanoknak neveznek, csak azt érik el, hogy a botrányokat szaporítják. A Balzac-cikk a nagy író erkölctelennek, tudatlannak, izléstelennek és kisszerűnek bélyegzi. Teszi mindezt azért, mert Balzac »a materializmus hőse.

Ezért a társadalom mētelye, ki megrontja olvasóinak szívet. Pedig a materializmus tévedés lehet, de egyáltalán nem halálos bűn. A cikkező a költő hibáit a látcső nagyítóoldalán keresztül nézi, de ha az érdemekre kerül a sor, a kicsinyítő oldalára fordítja látcsővét s mire az olvasó az ismertetés végére ér, kénytelen felkiáltani: »ez az ember el akarja hitetni a világgal, hogy Balzac létezése igen nagy csapás volt az irodalomra és az emberiségre nézve.«

Vétkes könnyelműség — írja Vadnai — a mi kritikai gyakorlatunkban ezt a kiméletlen modort meghonosítani, mert az a zápor, mely az erőteljes erdőséget felfrissítheti, teljesen tönkre veri a kert sarjadjó növényzetét. Poitou mértéke összezúzhatja irodalmunk büszkeségeit; így Eötvös Józsefet, kinek *Karthusija* éppoly káros hatást gyakorolt nálunk, mint a *Physiologie du mariage* Franciaországban. Mert »sem Sand, sem Balzac nem jaidult föl kétségbeejtőbben az élet és az emberek ellen, mint a *Karthusi* írója, ki a nagy írótól sok eszmét sajátított, de formát és alakítási erőt minél kevesebbet.« S eltörpülne Kemény Zsigmond, mert nem kétséges, hogy Balzactól tanulta az alkotást nehezítő, de lehetetlenné nem tevő elemzést s mert művein elvitathatatlanul ott ragyog Balzac hatása, mint »csillagon a Nap sugara«. Salamon és társai szívtelennek tartják Balzacot, pedig embertársait sok dőre ábrándtól és csalódástól mentette meg és semmivel sem mutatott több kegyetlenséget s gúnyos megvetést az emberek iránt, mint a Salamonéktól ünnepeit Thackeray, ki az olvasót gyönyörködteti s kétségbeejti is egyben. »Önöknek — fejezi be *Őszinte levelét* Vadnai — Balzac ez ismertetése után a magyar íróról, a mi körülményeink között nem lehet szólanio, hogy magukhoz következteljenek ne legyenek; s ez a legnagyobb baj, miután a Budapesti Szemlének éppen egyik legfőbb hivatása lenne a magyar irodalom és művészet tudományos ismertetése.«

Ine, mint bontakoznak ki a polémia súlypontjai: 1. nem azon vitakoznak, vajjon materialista-e Balzac vagy sem, hanem azon, hogy materializmusa halálos bűn-e, avagy esetleges tévedés; 2. a kritika létjogosultsága nem lehet problematikus, sőt legyen a kritika szigorú, de ne irányítsa semmiféle politikai elfogultság, különben olyan torz kép rajzolódik ki egy-egy íróról, mint Poitou-Salamon tolla alól Balzacról; 3. a nyugati kritikuskok — különösen a bonapartista államhatalom fényében elvakultak — semmi esetre sem lehetnek irányadók irodalmi jelenségeink lemérésében.

A vita további során P. Kis Sándor cikkeiben (május 5, 11, 15, 18 és 20) lerántja a leplet a reakciós kritikusi tábor munkamódszeréről. Döntően kimutatja Salamonról: úgy ítélkezett Balzacról, hogy »legszebb műveiről még csak képzete sincs«. Nem olvasta például a *La Grenadièret*, különben nem fordította volna *Gránátosnénak*, mert az elbeszélés (Salamon több ízben regénynek jelzi) két első lapján megtudhatta volna, hogy benne a Loire-partján levő falusi lakról, a La Grenadière-ről van szó, mely nevét a körülötte dúsan termő gránátfáktól (grenadiers) kapta. Nem ismerhette Salamon Balzacot, mivel a *La Grenadière* nem egy elbeszélés száz közül, hanem a *Scènes de la vie de province* három kötetének egyik legszebb darabja s éppen ezekről az írásokról mondta maga Poitou, hogy Balzacnak »e művek máig is írói pályája legnagyobb dicsőségei. Balzac tehetsége ekkor tündökölt legteljesebb fényében.« Salamon tehát Balzacot vagy egyáltalában nem vagy — ami kritikuskoknál rosszabb — csak hibás műveiből ismeri. Pedig okosan tette volna, ha épp a *La Grenadièret* elolvassa, mielőtt bíráló tollat vesz a kezébe. Egy nőről olvashatott volna benne, nem a képzelt gránátosnéről, mert annak az egész műben híre-hamva sincs, hanem Marie Wilmsens-Brandonról, kinek szívet olyan tisztá anyai szeretet hevíti, melyhez fogható a világirodalom kevés nőalakjáét. Vagy ismerte volna meg Beauséant marquiset, az elhagyott nőt s nem írta volna, hogy Balzac megvetése a nők

íránt nem ismer határt. »Ebből nyilván látható — int P. Kis —, hogy némely irodalmár, ha egy jeles költő ellen írt kíméletlenséget meglát, kapva kap az alkalmon, hogy azt lefordítsa és terjessze. Aztán lefordítja és terjeszti, annyi lelkiismeret sem csinálva a dologból, hogy a bírált művekből magukból mérítene a meggyőződést, ha valjon a bíralt szavai igazak-e vagy sem«. Mindebből pedig az következik, hogy a tudósok klikkjének »tiszteletreméltó urai és úrfiai« a mindentudás vértetéget felülte akarják tanítani azokat, kik velük politikában nem egyezhetnek s ami súlyosabb, olyasmire szeretnék őket tanítani, mit maguk sem tudnak s olyan költőkről is irkálni merészelnek, akiket nem ismernek s kik — Balzac szavait idézve — »nagyon jó diákoknak tartathatnak azok által, akik diácul éppen semmit sem tudnak.«

Megsemmisítő P. Kis Sándor cáfolata s ami még ennél is érdekesebb, ez az, hogy bár határozott szavakkal nem fejezheti ki rokonszenvét Balzac »materializmusa« íránt, mégis kiténik, hogy a fiatalok ismerik a francia író s lelkesednek érte, mert regényeiből a valóság meglátását és a maguk problémáinak megoldását olvasták ki.

Az egyre feszültebb légkörben pergő vitába a Szépirodalmi Közlöny is bekapcsolódik (május 9, 13, 20.) Kivonatosan közli J. J. Weis bírálata, mely a Magazin für die Literatur des Auslandes-ben jelent meg és szigorú mérlegre teszi Poitou összes ítézési eljárását. Bár a hugenotta történetíró erkölcsi megfontolásoktól vezettetve bizonyos ellenérzéssel van Balzac íránt, politikai elfogultságaért Poitout mégis súlyosan elítéli. Az akadémikus tudós az író, szinte semmibe sem véve művészi értékét, valósággal ellenségként kezeli, ha az a császárságot megelőző korszakban lényeges befolyást gyakorolt a francia társadalmi viszonyokra. Poitou Balzac-szemlélete mögött tehát nem kizárólag esztétikai elvek rejlenek, hiszen minden íróról ilyen kíméletlen szigorral írt, kinek működését kora francia viszonyaira veszélyesnek tartotta. Az Académie des Sciences Politiques et Morales megkoszorúzza Poitou művét, de ez »a jelen francia viszonyokat tekintve igen keveset bizonyít az abban kimondott *ítélet* igazságos volta mellett«. Rossz szolgálatot tett tehát Salamon a magyar irodalom ügyének — állapítja meg a lap Sz. betűjeles cikkezője —, különösen azért, mert azt hangoztatja, hogy Poitou tanulmánya a »materializmus ellen van irányozva«. Vítás ugyan, vajjon a materializmus csakugyan olyan halálos bűn-e, de ha mégis az volna, fel nem fogható, miért vág végig Poitou ostorával Balzacon, megfosztva egy nagy tehetséget minden érdemétől, ha a materializmust akarja megsemmisíteni. Végeredményben pedig nem is az a lényeges, amit Poitou és Salamon Balzac műveiről ítélt, hanem az, amiképpen ítélik meg azokat: egyoldalúan, vagy minden pártédektől menten igazságosan. S Salamon »hű gránátusie« átültetése nemhogy mérsékelte volna francia mesterének politikai elvakultságát, még megtoldotta azt a magáéval. Várhatnak-e akkor útbaigazítást a fiatalok a tudósoktól? Aligha.

Mentségére Salamon hetekig nem szólal meg és a védelmet egyelőre átengedi a Pesti Napló »böngészőjének«, a P. Nagy Sándor álnéven író Greguss Ágostnak, ki akkoriban a lap belső munkatársa (május 9, 11, 16). Lehántva mindazt az ildomtalan személyeskedést, mellyel ellenfeleit illeti, Greguss cikkei arról az erőlködésről tanuskodnak, mellyel mindenképpen bizonyítani igyekeznek, hogy a materializmus igenis halálos bűn s ha a fiatalok tudnák, igazából mit foglal magában ez a szó, különösen, mikor nem természettudományokra, hanem erkölcsi állapotokra vonatkozik, bizonyára többe látnának a Budapesti Szemle »jeles« cikkében a szigorú kritika érdekében folytatott »manoeuvre«-nél. S hogy milyen rémséget ért el az idealizált etosz nevében megsértett Greguss materializmuson, azt említett akadémiai székfoglalója fejt ki bővebben.

Greguss szerint például azért nincs Balzacnak erős erkölcsi érzéke, mert materialista. Ezért is hirdet áltanokat, nem annyira reflexióiban, mint festéseiben. Megvesztegetett erkölcsstant hirdet az író; széplíti, palástolja, sőt komolyan védelmébe veszi a bűnt. S teszi ezt azért, hogy a hibát a társadalomra tölthassa. Vétkes könnyelműség tehát Eötvös Józsefet Balzaccal egy kalap alá venni, hiszen a magyar író reflexióit és festéseit a legmagasabb erkölcsi meggyőződés ihleti. Még kevésbé szabad Balzacot Thackerayhoz hasonlítani, mert e »szatirikus nevető«⁶ azt elmozdította az erkölcsi önti ki a komoly bűnök ellen és miattuk távolról sem a társadalmat támadja, hanem az emberek egyéni dőreségét s kora társadalmát is az emberi hibák, hiúságok tükrében ábrázolja. »Morális tekintetben a két író olyan távol áll egymástól, mint az ég a földtől.«

Ebben állapodhatunk meg mi is : a politikailag elvakult idealistákat» világok választják el a nagy francia író realizmusától.

Május 19-én (majd 23-án) végre Salamon is válaszol P. Kis Sándornak (Pesti Napló). A *La Grenadière*-probléma kényszeríti a jelentkezésre. Amit cikkében ír, felkészült tudóshoz nem méltó. Kénytelenségből elismeri, hogy nem olvasta a *La Grenadière*-t; sőt azt is bevallja, hogy ő Poitou-nak csak egyszerű tolmácsa volt, jöllehet a Budapesti Szemlében még a *Balzac*-cikk szerzőjeként mutatkozott be. S mindennek ellenére, mikor 1889-ben a Kisfaludy Társaság a Kassalik-alapítványból kiadja Salamon *Irodalmi tanulmányait*, a mű második kötetének vezető helyén a *Balzac*-esszét mint az író sajátját kapjuk, azzal az egyetlen változtatással, hogy a *La Grenadière* ezúttal helyesen *Gránátoskertnek* van fordítva. Ilyen szellemben védekezik is Salamon; védekezik mellébeszéléssel és támad rágalomokkal. Egyetlen megjegyzéssel sem viszi előbbre a probléma megoldását. Az egész vitának május 25-i *Nyílt postájában* a Hölgyfutár vet véget, bejelentve mint döntő bizonyítékot a fiatalok állítása mellett : Maga Balzac szólal meg ! A szerkesztőség ugyanis intézkedett, hogy Huszár Imre fordítsa le a közönség megbizonyosodására a kérdéses *La Grenadière*-t (1859, 143—146. számok.)

Igy folyt le a magyar Balzac-vita 1858-ban. Kirobbanását akkori társadalmunk indokolja. Nem adott teljes képet a francia íróról. De mai szemmel nézve nem is ez a fontos. Lényegesebb az, hogy ez a probléma mutatja meg leginkább azokat a mélyreható okokat, melyek kritikussaink csoportjait elválasztják egymástól. S ezek az okok elsősorban nem esztétikaiak, hanem politikaiak. Az arisztokrata Kemény és nemesi barátai a kapitalizálódás látványának hatására szeretnének visszalapozni a történelemben s alig várják a régi állapotokat tiszteletben tartásával kecsegtető kiegyezést. Ezért támadnak olyan hevesen minden író társukra, aki tudja, hogy az egyetlen egészséges megoldás a demokratikus fejlődés, nem osztja politikai nézeteiket. Kődösít értékítéleteiben e kritikus kör, hogy elterelje a figyelmet az igazságért harcoló fiatalokról. Megsemmisítő bírálatot olvasunk költőkről s írókról — Jókai szavával : »útban levő emberekről«⁷ —, de hasonlítsuk csak össze a Pesti Naplóban magasztalt írásműveket az ócsároltakkal, nem egyszer elcsodálkozunk Gyulainak s társainak kritikusai gyakorlatán.

A Balzac-vita a »tudósok«⁸ teljes vereségével végződött. A megvetett *kis lapok*, mint Császár Ferenc Divatcsarnoka, örömmel írják, hogy P. Kis Sándor »jó acéltollával erősen megsebzí P. Nagy Sándor uram ő kigyelmét«⁹ és a Délibáb (szerkeszti Friebeisz István) is megjegyzi, hogy a Hölgyfutár *Őszinte levelek* című cikksorozata »némely itések destruktív hatását támadja meg s ideje, hogy valahára e tárgyban valaki szakavatottan felszólalt«. A közhangulat mindenképpen a »tudósok«¹⁰ ellen fordult s ezt látva Kemény takarodót fuvatott ; Greguss csak néhány hét múlva folytatta sokkal enyhébb

hangú *Böngészőit* s mikor a nyár elején a Pesti Napló szerkesztését Királyi Pál vette át, egy időre a lap kritikája is mérséklődött.

Ez a polémia is serkentő példa arra, hogy minél előbb felül kell vizsgálnunk az irodalmunk e fontos szakaszáról szóló értéktételeket.

KOMLÓS ALADÁR :

József Attila és Jiří Wolker.

Az Irodalomtörténet I. számában Kovács Endre hasonló című cikke József Attila Wolker-fordításait méltatva felveti a kérdést, »hogyan kerültek az antológiába éppen ezek a versek, milyen körülmények indokolták meg kiválasztásukat a milyen szerepe volt a versek kiválasztásában magának a fordítóknak. A kérdés rendkívül érdekes, de megválaszolása nem könnyű. A fordításokon kívül nem áll rendelkezésünkre semmilyen adat, mely József Attilának a cseh viszonyokra és Wolker költői fejlődésére vonatkozó tájékozottságát bizonyítaná.«

Mivel József Attilával együtt magam is résztvettem annak az antológiának az előkészítésében, amelyben a kérdéses fordítások megjelentek, a tanúzási kötelezettség címen szeretnék hozzájárulni a kérdés megvilágításához. A huszas évek végétől 1936-ig a budapesti csehszlovák követségen sajtófőnökként működött a szlovenszkói származású *Anton Straka*. Kassán nevelkedett, kifogástalanul beszélt magyarul s a magyar irodalmat nem kevésbé szerette, mint szlovák népének és a cseheknek költészetét. Szocialista volt, aki nem ismeri a népek közötti gyűlöletet s bizonyára politikai megfontolásból is, de két műveltségben gyökerező nevelkedése természetes következményeképpen is a cseh és a magyar kultúra kölcsönös megismertetését tekintette hivatásának. Amerikai-úti lakásán péntek esténként szívesen látta teára a magyar írókat, s József Attilától Féja Gézáig megfordult ott majdnem minden magyar literátor. Ha cseh vagy szlovák író látogatott Budapestre, Straka nem mulasztotta el, hogy össze ne hozza néhány magyar kollegával. Az ő gondolata volt egy magyarnyelvű csehszlovák antológia elkészítése. Erdélyi Józsefet, Horváth Bélát, Illyés Gyulát, Szabó Lőrincet, József Attilát s e sorok íróját kérte fel munkatársnak. Mindnyájan szívesen is vállalkoztunk a feladatra, csak Erdélyi ugrott ki később az együttesből. Mivel egyikünk sem tudott csehül, az volt a munkamódszerünk, hogy Straka elkészítette a versek nyers prózai fordítását, azokat a fordítók egyéniségének tekintetbevételével kiosztotta közöttünk, majd felolvasta előttünk a versek eredeti szövegét, hogy megállapíthassuk verstani képletüket. A Wolker-versek kiválogatása tehát nem József Attila, hanem Straka műve volt. A könyv 1936-ban jelent meg »Cseh és szlovák költők antológiája« címen, a Renaissance kiadásában.

A csehszlovák és magyar kulturális közeledés legnagyobb apostola megérdemli, hogy az antológián túl az ő további sorsáról is megemlékezzünk. Az irredenta uszítást űző Milotayéknak Straka, épp békeszerző tevékenysége miatt, vöröspoztó volt a szemében, s ráfogták, hogy ő a helyes csehszlovák-magyar viszony legfőbb megzavarója. 1935 körül Straka nevéből volt hangos a magyar jobboldali sajtó. Addig uszítottak ellene, míg koránya kénytelen volt visszahívni. A prágai külügyminisztériumba osztották be. De Straka onnan is folytatta előbbi működését. Lefordította s egy prágai magyar

kladónál kiadatta Ivan Olbracht cseh író *Suhaj, betyár* című regényét, mely Kárpátalján játszódik, sőt — bizonyítékául annak, hogy nem a magyar írókat akarta egy egyoldalú propaganda szekerébe fogni, hanem mindkét nép barátságát szolgálta — olyasmiben is fáradozott, ami a magyar sajtófőnök feladata lett volna: a magyar irodalomnak igyekezett propagandát csinálni Csehországban. Lefordította cseh nyelvre Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című regényét és *Barbárok* című novelláját, állandó összeköttetésben a Prágában tanuló baloldali magyar diákok szervezeteivel, a Petőfi- és Táncsics-körrel estét rendezett ott a cseh-magyar kulturális közeledés érdekében s 1937 őszén engem is azért hívott meg Prágába, hogy összeállítsuk egy cseh nyelvre fordítandó magyar versantológia tervezetét.

A felszabadulás után vált ismeretessé, hogy Strakát a németek elhurcolták és megölték.

Kazinczy Ferenc ismeretlen levelei 1794-ből

Közli: Benda Kálmán

Az alábbiakban Kazinczy Ferencnek öt eddig ismeretlen levelét közöljük. Valamennyi 1794-ben íródott s néhány újabb szívfolttal gazdagítja tudásunkat Kazinczy életének erről a szakaszáról, melyet — viszonyítva életének más periódusaihoz — aránylag kevésbé ismerünk.¹⁾ A levelekben írottak megértéséhez talán nem lesz hiábavaló röviden szólni Kazinczy életének és magatartásának alakulásáról az 1790-es években.

II. József halálával az iskolák visszakerültek az egyházak kezére, s Kazinczy is elvesztette tanfelügyelői állását. A dolog nem érte váratlanul: már hónapok óta keserű szájjal nézte a jozefinizmus maradványainak felszámolását és hogy mint ülnek vissza a nyeregbe a rendek és az egyházak. Az utolsó évek folyamán, mióta Regmecről Kassára került, sűrűn fordult meg Bécsben is, látóköre nagyot tágult. A frakkos, fehérparókás polgárhivatalnok nemcsak külsőségekben szakadt el a nemes vármegye csizmás, kardos rendeitől, a dolgokról alkotott véleményében is messze került tőlük: szível-lélekkel II. József felvilágosult uralmának szolgálatában állt. Az új, jobb világ eljövételének legfőbb akadályát a régiben látta, s a francia felvilágosodással vallotta, hogy csak a rendek és egyházak hatalmának megtörése nyithatja meg a fejlődés útját. Ezért csatlakozott a szabadkőművességhez is, mert úgy látta, ez az intézmény »amely egy kis karikát csinál a' legjobb szívű emberekből, melyben az ember elfelejti azt a nagy egyenetlenséget, amely a' külső világban van,« — ledöntve a vallási és társadalmi megkötöttségek korlátait, sikerrel harcol a magasabb műveltségért és »az emberszeretet« érvényesüléséért. Ez a meggyőződés vitte őt József táborába is, — s most semmi kedvet nem érzett rá, hogy visszatérjen a megyei életbe, hogy önmagát megtagadva, szerepet vállaljon a rendi világ restaurációjában.²⁾ Minden nyilvánosságtól visszavonul s csak az irodalomnak él.

¹⁾ Ennek oka az, hogy ebből az időből Kazinczy levelezésének csak töredékei maradtak ránk. Ő maga mondja a Kir. Itélőtábla előtti vallomásaiban, hogy Martinovic^s elfogatásának hírére a titkos társaságokkal kapcsolatos minden feljegyzését elégette. De a fogházban Hajnóczyra tett megjegyzése (»... micsoda ember volt az a Hajnóczy, hogy hozzá irt leveleim közül nékem kettőt in processu adtak. Öt 1794-ben augusztus 16-án fogták el, Martinovicot augusztus 1-én, miért nem égette el a leveleket.« *Fogságom Naplója*, 1795 május 30.) azt sejteti, hogy ugyanekkor levelezésének fontosabb részeit is tűzbe dobta. Még elfogatása pillanatában is volt annyi lélekjelene, hogy szerelmesleveleit kidobja az ablakon. (U. o. 1794 dec. 14.) Ugy hogy, amikor a táblai bizonyítási eljárás során Németh János kir. jogügyi igazgató rendeletére Fáy Ágoston abaúji alispán és Winkler kassai kir. fiskális 1795 februárjában átvizsgálják Kazinczy már korábban lepecsételt iratait Regmecen, »jelentéktelen családi leveleken kívül« mást nem találnak. (Bp. Orsz. Lt. Vertr. A. 52. fasz. 20. csomó.)

²⁾ Wenger Ignác pozsonyi iskolafelügyelő az udvar besúgója, 1791 szept. 20-án jelenti: Kazinczy útban Bécsből hazafelé betért hozzá. Panaszkodott neki, hogy utóda Kassán, a tankerületnél egy iskolázatlan zempleni nemes lett. »Er sagte, er weine über sein Vaterland, das nun ganz das Opfer des Nepotismus der Grossen geworden seien, indem nun alle wichtigen Stellen des Landes mit den elendesten Menschen, die einen Mächtigen zum Wetter haben besetzt werden.« (Bp. Orsz. Lt. Hungarica aus der Privatbibliothek Sr. Majestät. 11. fasz. 7. csomó.)

Magányából, könyvei, iratai közül Ferenc kormányzata hajtja ki. II. Lipót csak kényszerűségből engedett a rendi támadásnak. Ahogy bátyja, József, ő is a felvilágosodott abszolutizmust képviselte. A nemességnek, egyházaknak adott engedményeket csak ideiglenesnek tekintette, s miközben harcban állt a megerősödött rendekkel, titokban szervezte a polgárságot és felkarolta a jobbágyok ügyét. Lipót alatt volt rá remény, hogy a fejlődés iránya megváltozik. Ferenc azonban maga is a rendek oldalára állt. Összefogásuk révén a haladó, felvilágosult polgár számára, — még ha származására nemes volt is, mint éppen Kazinczy, — egyre elviselhetetlenebbé vált a léggör. A való élet elől hiába menekült az irodalomba, »a papi hatalom és a teológusok czéhje« ott sem hagyják nyugodtan. A cenzúra egyre szigorúbb lesz, lassanként teljesen megbénítja az irodalmi életet. Százával kerülnek indexre az előző évek felvilágosodástól áthatott munkái, új írásra pedig szinte lehetetlen engedélyt kapni. Már az irodalom klasszikusai sem találnak védelmet a cenzorok, »az emberi élet tyrannusai«-nak korlátoltsága ellen. Így javít bele a cenzor Kazinczy Gessner-fordításába, 1794 elején pedig a Helytartótanács elkobozza részben már kinyomott Wieland-fordítását. Lehetséges ilyen viszonyok között az irodalomba visszavonulni? Kazinczy úgy érzi, nem! Immár ő sem hallgathat tovább, a harcolók közé kell állnia, »ki-tsikarni a' superstitió kezéből a' véres tört, és irtóztató képeről le-kaparni az áll-orczát«.

1793-tól kezdve egyre sűrűbben találkozunk Kazinczyval Zemplén, Abauj és Bihar megyei gyűlésein. A közszereplésben felénk tanfelügyelő, aki néhány évvel ezelőtt Van Svieten előtt előre betanult üdvözlőszavait sem merte szabadon elmondani, most egyik beszédét a másik után rögtönzi. Résztvesz a vitákban s oly hévvel száll szembe »a szabadság ellenzőivel«, hogy néha barátai már attól féltik, valami bántódása lesz belőle. Bátor szavakkal bélyegzi meg a papság konzervatív és reakciós magatartását, felekezeti túlkapasait, — mert »az államban nincsennek pápisták s kálomisták, hanem csak emberek és polgárok,« — és beszédek sorozatában tüzei a tisztai nemeseket a vallás- és sajtószabadság megvédésére. Az eddig visszavonult szépiró egyre jobban belelendül az ellenzéki politikai szerepbe, s ahogy nő elkeseredése, úgy nő bátorsága, és az általa képviselt ügy igazába vetett hite.

Ekkor, az 1794. év tavaszán, találkozik a jakobinusokkal, Martinovics körével. És bár retteg az erőszakos megoldásoktól, be kell látnia, hogy az ország épületének, az alkotmányának »repedései igazításokat kívánnak,« s ezek békés úton való elérésére egyre kevesebb a remény. Nemi, Kazinczy nem volt forradalmár. De felvilágosodott lényé tiltakozott Ferenc és a rendek reakciós rendszere ellen, s elkeseredésében gyakran, egyre gyakrabban juthatott eszébe, mennyivel jobb volna, ha ezeket a gátló elemeket eltávolítanák a haladás útjából. Lemásolja a Reformátorok Társaságának kátéját, s bár mintegy önmaga ellen is érvelve, neveltetésének és környezetének hagyományaival csatázva, aggályainak, kifogásainak se vége, se hossza, a vitában érvei mind gyöngébbek, s egyre közelebb kerül a radikálisokhoz. Kapcsolatai velük különben sem újkeletűek. Laczkovics Jánost már régtől ismeri, Hajnóczyval meg éppen hosszú évek óta tartó kölcsönös megbecsülés, barátság köti egybe. Megismerkedik Szentmarjayval, a tisztántúli megyék lelkes szervezőjével, s bár neki is ismétlen kijelenti, hogy a társaság elveit és céljait nem helyesli, együtt latolgtatják, kiket volna érdemes a mozgalom számára megszervezni.

A szervezés leglázasabb napjaiban bekövetkezik, amitől titokban rettegett: a mozgalmat felfedezik, Martinovicsot, majd Hajnóczyt, Laczkovicsot és Szentmarjayt elfogják. A lefojtott léggörben, az egyre nyomasztóbb terror alatt, a talán mesterségesen is terjesztett rémhírek közepette, besúgók hadától körülvéve, az idegfejsztítő várakozás felmorzsolja Kazinczy lendületét,

és magányos perceiben lelkiismeretfurdalásai vannak. A szabadság és haladás eszméjében, az új világ eljövételében változatlanul hisz, ahogy eddigi törekvéseiben sem lát rejtgetni valót, — de felülkerekednek kétségei a jakobinusok útját illetően. Barátait azonban soha ki nem adja. »En a legnagyobb, legvilágosabb veszedelmekben is tisztelettel s magasztalásokkal merem szólni Hajnóczyról!« — írta később önértésen naplójába, s a periratok megerősítik szavait. Amikor kezdeti tagadás után »a testi-lelki szenvedések s az elzárt levegő« valamint az ellene szóló vallomások megtörik ellenállását, sajátkezűleg írt hosszú vallomásában csak önmagát vádolja: a helyeset is helytelen módon akarta elérni, vétett a törvények ellen, méltó a büntetésre. »Egyedül Öfelsége irgalmassága« oldozhatja őt fel »bűnei« alól, — írja — s még ügyvédet sem akar fogadni. Védőjének, Madách Sándor »kőműves testvérnek,« a költő nagypjának, később is csak nehezen sikerül őt meggyőzni, hogy a törvény ellen sem vétett, »ez nem casus criminis laesae majestatis«, emelt fővel nézhet a világ szemébe. De ugyanakkor valóságos védőbeszédet tart fegyvertársai mellett.

Elítéltetését, fogságát példaadó lelkierővel viselte. De vajjon nyomtalanul mult-e el felette ez a hetedfél év? Kiszabadulása után látszólag ott folytatta életét, ahol elfogatása előtt abbahagyta. »En az vagyok, aki voltam« írta, pedig nem volt az. Nem felfogása, — magatartása változott meg. Abban, hogy az általa annyira várt új világ egyszer el fog jönni, továbbra is hisz, de az érte való küzdelem már nem vállalja. Szobájában ott lóg Hajnóczy és Szentmarjay képe; amikor rokona, Szirmay Antal, kéziratot munkájában a »jakobinus összeesküvés« résztvevőit a »hatalmon lévők« szájaize szerint mutatja be, felháborodással utasítja vissza szavait és védelmére kel a mozgalomnak és a benne résztvevőknek. Élete alkonyán pedig, amikor a bécsi rendőrség megbizottja óvatosan érdeklődik multja iránt, felesége, tájékoztatva a kérdezőt férje fogságának körülményeiről, hozzáteszi: férje »erre ma is nagyon büszke«. Mindez azonban a belső arc, — kifelé mást mutat. »Rajta leszek, — írta hazaérkezésekor Bujanovics udvari ágensnek — hogy senmi olyast ne tegyek, a' mi öfelsége kettős kegyelmére méltatlannak mutatna.« De levelének fogalmazványára oldalt odaírta, mintegy mentegetődzésül az utókor előtt, hogy öfelsége kettős kegyelme mellett, »a tömlőcz sanyaruságai« is eszébe jutottak, melynek még a hallása is arra való, »amit az udvar óhajt, hogy rettentessenek el a' kik hallják.« »Példa kellett, hogy rettegjen az ország«, — foglalta egybe később egymondatban a Martinovics-per lényegét. Ez a rettegés egész életén végigkíséri.

1794 és 1801 között az ország képe nagyot változott, Ferenc és a rendek győzelme teljessé vált, s bár a szabadult fogolynek ilyesmi nem jár az eszében, hiába is próbálna a megyegyűléseken ellentmondani. Hogy megváltoztak ezek a megyegyűlések is. Immár egyetlen feladatuk a fentről érkező rendeleteket tudomásul venni. A korábbi parázs viták színhelyén »vad elnyujtózással ülnek« a nemesek, s minden ábrázaton az unalom van festve. »Egy bizonyos éretlenség tónusa, valamely gyermeki petulariliza lepte el még a jobb főket is, mely annyira szégyen, hogy a legtisztelotesb tárgyakat is tiszteletlenséggel, gyakorta pajkos csintalansággal traktálják.« És a régi fegyvertársak? Vérpadra kerültek, börtönök törték össze testi és lelki ellenállásukat, s aki mindezt elkerülte, az is megcsendesedett, lojális magatartásával tüntet. Kazinczy tudja, hogy gyanús szemmel nézik s a vele való érintkezéstől is félnek. Az uralkodó nem fogadja őt, amikor kihallgatásra jelentkezik, Festetics György gróf, a Georgicon alapítója, társaságban, tüntetésen elkerüli Felsőbüki Nagy Pál pedig nem mer levelére válaszolni, mert az udvarnál szemére vetették, hogy olyan emberekkel barátkozik, mint Kazinczy. De a régi zempléni cimborák sem viselkednek másként. Közülük legtöbbré

ráillik, amit Rhédey Lajosról írt : »akkor (t.-i. az 1790-es években) éppen olly patrióta volt, mint a' hogy most nem az,« akik, mint Rhédey is »kereszt, kulcsok, titulusok« után szaladgálnak. Kerülik a vele való találkozást, mintha csak saját lelkiismeretük elől futnának. Ebbe a társadalomba Kazinczy soha sem tud egészen beleilleszkedni, s ha a kortársak ezt nem veszik is észre, ő érzi. De bíráló szót ejteni nem mer, nem engedi szóhoz jutni a fogság, a börtön emléke. Még évek mulva is fel-felriad éjjel s az elfogására kirendelt vasasok zaját véli hallani. Álmában megjelenik előtte a börtön, »a' hol hajótörést szenvedvén, a' nyelvedő habokkal küzdött.« 1815-ben, amikor családjával Bécsben jár, egy ismeretlen német nevű gróf inasa keresi, mondván, ura kéri, keresse őt fel, írásaival együtt. A tudatalatti félelem elemi erővel tör fel Kazinczyban : eszébe jut, hogy egyik fogolytársa »éppen ilyen technával fogattatott el.« — »Képzeld el, barátom, — írja Dessewffy Józsefnek, — mint aludtam egész éjjel, noha tisztának, véltlennek érzém magam. Másnap úgy csókoltam meg feleségemet és gyermekemet, hogy ez az utolsó csók, mellyet nekik adhatok az életben, de nekik nem szóllottam. Rettegve mentem be a' Városba. A' Herrngassenben, a' Lichtenstein házánál úgy valék, mintha a' Chaffotot láttam volna magam előtt.«

Egy életen át nem tud szabadulni a vérpad rémképétől. Látszólag beleilleszkedik a rendi világba, csak belül lázadozik ellene. A megyegyűlésék korábl ellenzéki szónokát pedig hiába keressük.²⁾

Az 1794-beli, csak nagyon felületesen ismert Kazinczyhoz szolgáltat néhány adatot az alábbi öt levél. Mind az öt a Martinovics-per iratanyagából került elő.

1.

1794 február 21, Nagyvárad

Kazinczy levele Hajnóczay Józsefhez

a Bihar megye közgyűlésén történekről, Sauer Kajetánról, saját magáról és Szentjóni Szabó Lászlóról.

Sk. ered. : Bp. Orsz. Lt. Bécsből visszaadott anyag. Vertraulische Acten 52. fasc. 20. csomó.)

Gr[oss] Wardein 21 Februar 1794.

Szabó¹⁾ wird Dir erzählt haben, dass ich wegen der hier am 10. zu haltenden Congreg[ation] eiligst herkam, auf der Reise durch hemorrhoidal Umstände überfallen bin, darum, als er samt der Deputation abging,²⁾

²⁾ Az idézetekre ld. : *Kazinczy levelezése*, II. 307. és 448. sz. ; III. 611. és 707. sz. XIII. 2943. sz. ; XVII. 3922. sz. ; továbbá : naplójegyzeteit : M. Tudományos Akad. kéziratár, Tört. 4-edr. 12. és 15. sz., *Fogságom naplója* és a Kir. Táblán benyújtott vallomása : Orsz. Lt. Vertr. A. 44. fasc. Kazinczy periratai 5. sz. mellékl.

¹⁾ Szentjóni Szabó László (1767—1795), a költő, ekkor Bihar megye jegyzője.
²⁾ A Helytartótanács 1792 szeptember 25-én kelt kéziratában a vegyesházasságokból született gyermekek egyházi hovatartozását és vallási neveltetését, az addigi gyakorlathoz viszonyítva, a protestánsok hátrányára szabályozta. A rendelet a protestánsok körében megszerezte nagy nyugtalaniságot keltett s a keleti megyék, köztük Bihar, feliratokban fordultak az uralkodóhoz, és kérték a számukra hátrányos, az addigi gyakorlattal és a törvényekkel is ellenkező rendelet megváltoztatását. Ferenc király az országos felzúdulásnak engedve, 1793 januárjában el is rendelte a rendelet részbeni módosítását. (M. Kanc. 1792 : 1585., 8104., 10.613. sz.) Bihar megye felterjesztésének tiszteltlen és támadó hangja azonban magára vonta az uralkodó neheztelését, (az 1792 dec. 3-án kelt feliratot ld. M. Kanc. 1792 : 15.181. sz. a.) s ezért 1793 jan. 28-án kelt leiratában megróttá a megyét, majd amikor a megye a sajtószabadág ügyében is felirt, a Kancellária

da lag ; ich habe also nichts nachzutragen, als dass ich noch immer liege, u[nd] sehr elend liege, u[nd] nicht weiss, wie lange ich noch werde liegen müssen.³⁾ Die schöne Congr[egation] den 12. in Kaschau, u[nd] den 17 in Ujhelly sind versäumt, wo ich so manch gutes hätte wirken können!⁴⁾

Du wirst es schon wiessen, was hier die prohibition der Extractus Legum de St[atu] Eccl[esiastico] gemacht hat. Die Re[praesentation] ist hübsch, würde hübscher seyn, wenn man nicht zu szelidül repraesentiren gut fände.⁵⁾

Der Ob[er]gespann⁶⁾ schrieb her an Péchy⁷⁾ ex off[ici]o, dass er die Sache bey der Congr[egation] dahin lenke, dass S[ein]e Maj[estät] durch ihn, den Ob[er]gespann, ad revocationem Comissionis angefleht werde, u[nd] er steht gut für die Folge.⁸⁾ Der Brief kam hier an, da die Deput[at]ion schon in Pesth war, der Subst[itutus] V[ice] Gesp[ann] Böthy⁹⁾ öffnete ihn, u[nd] wies ihn meinem Bruder.¹⁰⁾

Rhédey Lajos¹¹⁾ fragte den Sauer¹²⁾ beym spiel, warum denn Solche Männer wie Aloys Batthyáni¹³⁾ nicht applicirt werden? —Sauer: Pergat D[ominatio] V[est]ra cum ista quaestione. Tamen scit totus mundus, quod a recordatione hominum debiliior Referendarius non fuerit, sicuti demortuus Pogány¹⁴⁾; et tamen Pogány tot gradibus stat prae Aloysio Batthyani, ut ne cum Pogány quidem conferri dignus sit. Hac ratione haberemus pulchros

javaslatára elhatározta a megye tisztikarának leváltását. Mivel a megye főispánja, Telesi Sámuel gróf erdélyi főkancellár, aki a franciák elleni háborúhoz szükséges adók megszavazása szempontjából, a megye általános hangulatára hivatkozva, nem helyeselte a tisztújítás elrendelését, betegsége és elfoglaltságára hivatkozva, maga helyett királyi biztos kiküldetését kérte, (M. Kanc. 1793 : 14.179. sz.) az uralkodó Arad megye főispánját, Almássy Pált bízta meg a tisztújítás végrehajtásával. (M. Kanc. 1793 : 8993., 13.160. és 1794 : 318., 1142. sz.) Az erről rendelkező legfelsőbb leiratot az 1794 februári közgyűlésen tárgyalta meg Bihar megye s elhatározta, hogy újabb feliratban bocsánatot kér az uralkodótól tiszteletlen szavaiért és kéri a tisztújítás elengedését. A feliratot Péchy Imre alispán vezetésével küldöttség vitte Budára a nádorhoz, kérve annak továbbítását és a nádor pártfogását. Ennek a küldöttségnek volt egyik tagja Szentjóbi Szabó is. Az uralkodó egybékint a megye választás viselkedését látva, a nádor közbenjárására visszavonta a tisztújításra vonatkozó rendeletét. (M. Kanc. 1794 : 2865. sz.; ld. még Malysz E. : *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*. Bp., 1926., 81., 128. és 129. sz.)

³⁾ 1794 márc. 4-én még mindig beteg, ágyból ír Kiss Jánosnak. (Váczy : *Kazinczy Ferenc levelezése*. II. 437. sz.)

⁴⁾ Abauj és Zemplén megye közgyűlései, melyeken a cenzúrával kapcsolatos legújabb rendeletek megtárgyalása is napirenden volt.

⁵⁾ Hajnóczy névtelenül megjelent munkája : *Extractus legum de Statu Ecclesiastico Catholico in Regno Hungariae latarum*. 1792. A Kancellária javaslatára az uralkodó 1793 szeptember 28-án a munkát eltiltotta és a fellelhető példányok elkobzását rendelte el. (M. Kanc. 1793 : 9874., 10.443 és 12617. sz.; Helyt. Tan. It. Depart. revisionis librorum 1794, fons 2., pos. 18. és 27., továbbá fons 63. pos. 1—8.) Az immár sorozatos könyveltöltések ellen (közttük volt Hajnóczy két másik névtelenül megjelent munkája is) Bihar megye több feliratban tiltakozott a nádornál. Ld. 16. jegyz.

⁶⁾ Telesi Sámuel gr. (1739—1822.), erdélyi főkancellár.

⁷⁾ Péchy Imre (1753—1841.) 1791—1803. Bihar megye első alispánja.

⁸⁾ Almássy Pál aradi főispán kir. biztosként való kiküldetésére céloz. Ld. 2. sz.

jegyz.

⁹⁾ Beöthy László.

¹⁰⁾ Kazinczy Dienes (1761—1824.), ekkor Bihar megye főjegyzője.

¹¹⁾ Ezidőből több Rhédey Lajost ismerünk, mind ugyanannak a családnak tagjai. Itt valószínűleg Zemplén, Bihar és Szatmár megyék táblabírájáról, II. József volt hívről van szó (1763—1831.), akit 1798-ban forradalmi kijelentéseiről töröltettek a táblabírák sorából. (Ld. Domanovszky S. : *József nádor iratai*. Bp. 1925., I. 46., 58. és 86. sz.)

¹²⁾ Sauer Kajetan gr. (1744?—1811.), arbei választott püspök, váradi nagyprépost. Ld. a 18. sz. jegyz.

¹³⁾ Batthyány Alajos gr. (1750—1818.), az *Ad amicam aurem* c. munka szerzője, az 1790—1791. országgyűlésen a felvilágosodott ellenzék egyik vezérszónoka.

¹⁴⁾ Csebi Pogány Lajos (—1793.), a jozefinizmus hlve, Bereg megye főispáni adminisztrátora és kancelláriai tanácsos.

referendarios! — Wie gefällt Dir das! ich bitte es dem Statthaltereyrath H[errn] v. Vay¹⁵⁾ zu erzählen.

Eben Sauer sagte meinem Bruder, den er recht wohl leidet, au contraire dem er prächtige presente macht, wie neulich eine goldene Dose von 56 Ducaten Werth. — Iste I[nclitus] Co[m]it[at]us semper se tenet bene, dum aliorum Co[m]it[at]uum exempla non sequitur. Dolendum, quod se per alios duci patiatur. U[nd] nannte ihm da einige Vorfälle. Unter andern sagte er, in negotio etiam libert[at]is preli in Congr[egatione] quam pulchre se ab initio gessit, sed tum sunt sufflaminatoriae istae Co[m]it[at]us Abauj[variensis] et Szabolch[iensis] literae lectae, et totum erat destructum. Ut ut is verum sit mihi dicendum, confiteri debeam, fratrem D[ominionis] V[est]rae rem totaliter destruxisse cum suis perorationibus.¹⁶⁾

Von der Gömörer Repr[äsentatione] in negotio preli sagte er, er habe nie eine Repraesentationem magis stupidam gelesen.¹⁷⁾

Doch gedankt sey dem Himmel, dieser Templomi róka soll ein Gelübde gethan haben, nach seinem 50-st[en] Jahr in keine öffentliche Versammlung zu kommen, sie mögen Capitulares Sessiones, od[er] Co[m]it[at]uum Congr[egationes], oder wie immer heißen. U[nd] diese glückliche epoche soll bereits da seyn. Sein Glück dass er sein 50-stes Jahr vor dem 10. Febr[uar]

¹⁵⁾ Vay József (1752—1821.) helytartósági tanácsos, korábban Szabolcs megye alispánja, az 1790—1791-es országgyűlésen a köznemesség egyik vezére.

¹⁶⁾ Ferenc király 1793 január 14-én és ápr. 18-án (M. Kanc. 266. és 4056. sz.) az addigi könyvreviziót jelentősen megszigorító rendeleteket adott ki, amelyek ellen a megyék egyre-másra tiltakoztak. Felirataikat többnyire ki is nyomatták, hogy tájékoztatásul egymásnak is megküldhessék. Különösen Gömör megye felirata kellett nagy visszhangot. (Ld. 17. jegyz.) — Abauj megye itt említett első felterjesztése (kelt 1793 jún. 10-én, a kassai generális gyűlésen, M. Kanc. 13.439. sz.) Gömör megye nyomán leszögezi, hogy a sajtószabadság a közszabadság záloga, majd a nemzeti művelődés szempontjából is aggalyt fejezi ki a sorozatos könyvelkobzások miatt. (•Homines eos, quibus cura revidendorum librorum concredita est, clavim ipsius culturae Nationis in manu tenere.) Augusztus 12-i közgyűléséből új felterjesztést küldött a megye, azt fejtette, hogy a sajtószabadság ügye az országgyűlés elé tartozik. (U. o. és M. Kanc. 1793. 8062., 13.469., 14.390. sz. Az uralkodó rosszaló válaszirata: M. Kanc. 1794 : 768. sz.) — Szabolcs megye feliratát eredeti szövegben nem sikerült megtalálnom. A kancellárián készített kivonata szerint lényegében megegyezett Abauj megyéével. (M. Kanc. 1794. 3245. sz.) — Bihar megye először 1793 szeptemberi diószegi közgyűlésén foglalkozott a cenzúrával. Feliratában (M. Kanc. 1793 : 13.439. sz.; szövegét leköszölte Schilözer *Staatsanzeigen-je*, tartalmát ld. Concha Gy.: *A kilencvenes évek reformszemléje*, Bp., 1885. 225. l.) A sorozatos könyveltiltásokban a gondolatszabadság sérelmét látja és a nemzeti becsület nevében tiltakozik ellenük. — Kazinczy részvételét a tárgyalásokban csak saját feljegyzéseiből ismerjük. A sajtószabadság ügyében én Kassán, Mád, Kálló, Diószegen szónokoltam, ez utóbbi helyen Sauer prépost jelenlétében. — írta később, 1809 nov. 30-án, Rummy Károly Györgynek. (*Kazinczy levelezése*, VII. 1601. sz.) De talán a hozzászólásokon túlmenően a felterjesztések megfogalmazásában is közreműködött. Bihar megye felterjesztésének egyes részét olyan ember tollára vallanak, akinek az irodalom és annak szabadsága valóban szívügye. (•... Calumniosiores nationis nostrae nos barbaros esse publicarunt, et hodie clamant. Si arbitraria modernorum censorum activitas ultra quoque admittetur, veremur ne horum culpa merito pro talibus reputemur. Nam annon defectum culturae reddenet, librorum etiam philosophicorum censura, librorum qui in dictionibus Suae Majestatis alis publice et libere venduntur. Certe dolere debet sortem sanae philosophiae eruditus orbis, quando verionem operis philosophi Mendelson, sub titulo Phaedoni, per censuram Hungaricam revideri, et censuræ subjici, Irno castigari etiam et truncari audit. Nostra quidem opinio relate ad opera philosophica, politica, historica, et religionaria, censes non sine correctionis et prohibitionis, sed refutationis, constituendi forent, et his injungendum esse judicamus, ut falsas scriptorum opinionones, — si tamen pro censura submitti debent — indicare, simul tamen in adjuccendis notis refutare teneantur.) Ha ehhez még hozzátesszük, hogy a kancellária szerint Szatmár megye felirata Biharéval „im Wesentlichen ganz übereinstimmte“ (M. Kanc. 1794 : 3245. sz.), ezt a megjegyzést talán Kazinczy tényleges közreműködésének javára írhatjuk.

¹⁷⁾ Gömör megye nagy port felvert felterjesztése a francia felvilágosodás érveivel bizonyítja, hogy az emberi jogokhoz szervesen hozzátartozik a sajtószabadság is. (M. Kanc. 1794 : 768. és 3245. sz.; a felirat tartalmát közli Ballagi G.: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp., 1888. 772—774. l.; ld. még Concha : *i. m.* 224—225. l.)

erreicht, denn die Stände sagten laut in der Congr[egation]: Itt árulónak kell lenni! — Ki volna az? — Sauer! Hol van? — Nincs itt! — Szerencsése, mert megtanulná, hogy kell egy V[árme]lyét a' K[irály]nál elérülni.¹⁸⁾

Aus dem letztem Hirmondó las ich die patriotische Handlung der (!) Ref[ormirten] Superintendentis cis Danubium. Vivant. Der gute König wird gewiss eben so sehr sich über die Aeusserung gefreut haben, als über die 10.000 Fl[orensen], die in sich selbst nicht viel sind, aber einer (!) Kalvinisch[en] Superintendentens doch Ehre machen müssen¹⁹⁾.

Lieber Fr[eu]nd, ich habe Dir Geld zu schicken. Wäre es Dir nicht unangenehm, den Statthalt[erey]rath Majthényi²⁰⁾ zu fragen, ob ich in seinen Händen etwas habe, u[nd] wenn ich eins hätte, dies in rationem hujus zu übernehmen. Auch wär es mir lieb, wenn Du die 2. Helfte meiner Ung[arischen] Übersetz[ungen] die ich bey ihm habe, übernehmest.

Adieu, in dem Geschwätz mit Dir Vergass ich auf meine Schmerzen. Lebe wohl u[nd] liebe mich.

[Utóirat kívül:] Mein Bruder, dem ich dies vorlas, bat mich Dich in seinem Namen zu grüssen. — A propos, ich vergass Dir ja [durch] den Ganzen Brief zu sagen, dass meine Hemorrhoiden mich seit den 9-ten Febr[uar] zu einem wahren sansculotten gemacht. Ich habe wirklich keine gatya, u[nd] kann keine haben. Wie verschieden man alles werden kann. Ich sansculotte!²¹⁾

2.

1794 július 12, Regmecz

Kazinczy levele Hajnóczy Józsefhez

Szentmarjai Józseffel küldött üzenetéről, Vay Miklósnak egy magyar színház felállítására vonatkozó terveiről, Gyulai Sámuel gróffal való beszélgetéséről és Szentjóni Szabó Lászlóról.

(A Kir. Itéltőtáblán készített töredékes másolatai: Bp. Orsz. Lt. Bécsből visszaadott anyag, Vertr. A. 44. fasc. Kazinczy periratai, 7. sz. mellékt. és Vertr. A. 43. fasc., Szláv György periratai, 5. sz. mellékt.)

Regmetz den 12-ten Jul[i] 1794.

Szentmáriay, den ich gestern in Patak zurück liess, und der mir die Freude, mit mir von Károly bis Patak zu reisen, machte, bringt Dir manche angenehme Nachricht. Besonders von meinem Bruder Dienes, von Ober

¹⁸⁾ Célzás Sauernek az 1790-i országgyűlésen tanusított denuncióló magartatására, amikoris Bihar megyét egy röpiratban megvádolta, hogy a váradí káptalan alá tartozó hajdúfalvakat azért akarja felszabadítani, hogy bennük mindenre kapható támogatót kapjon az uralkodó ellen. Egyébként Sauer az országgyűlés alatt és később is rendszeres tudósításokban számolt be Il. Lipótnak a rendi ellenzék tagjairól. (Ld. Mályusz : *t. m.* 9. sz. és Eckhardt S. : *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Bp. 1924., 37—38. 1. Sauer jelentésel: Bp. Orsz. Lt. Hungarica aus der Bibliothek Sz. Majestät, 15. fasc. 13. csomó.) gr. Almásy Ignác generális felesége, Splényi bárónő, az udvar besúgója, Sauerit így jellemezte 1791 július 20.-i jelentésében: »gr. Sauer ist der Christus unter den Juden ... Ich wollte wünschen dass wir mehr Sauer hätten.« (U.o. 11. fasc. 1. csomó.)

¹⁹⁾ A bécsi *Magyar Hirmondó* 1794 február 14-i számában (216. l.) A superintendia területén történt gyűjtés eredményét, pontosan 10.203 Ft 40 kr-t, küldöttség vitte Bécsbe, hogy az uralkodónak a franciák elleni háború költségeire felajánlja.

²⁰⁾ Mathényi László (? —1825.) honti alispán, helytartósági tanácsos.

²¹⁾ Ezt az utóiratot Németh János kir. jogügyi igazgató, a felségárulási perben a közvádoló, másolatban csatolta a periratokhoz, replikájában úgy tüntette fel, mintha ezekben a sorokban Kazinczy kérkednék Jakobinus mivoltával. (Bp. Orsz. Lt. Vertr. A. 44. fasc. Kazinczy periratai, 6. sz. mellékt.) Kazinczy naplójából tudjuk, hogy védőügyvédjének megiltotta, hogy erre a vádra »csak egy szót feleljen, s a direktor ezen cselekedetét »aljasságnak« nevezte. (*Fogságom naplója*. 1795 ápr. 29.)

Stuhrlicher Szlávy, von dem Ober Notár Gáspár Pál in Szatthmarer Comitát, und seinem Vice Notár Ludwig Kengyel, mit denen ich in Károly mich sehr nach Wunsch unterhielt...^{a1}—)

Er wird Dir auch erzählt haben, wie Baron Niclas Vay 40 tausend fl[orenos] subscription für die Unterhaltung des Ungarischen Theaters zusammen brachte. Sein Plan ist dieser: 400.000 fl[orenos] sollen zusammen geschossen werden. 100.000 sind bestimmt um ein Theater-Haus aufzuführen, das von der Dignité der Nation Zeug [sey] könne. Die Interessen von den 200 tausend dienen zur Unterhaltung der Schauspieler, der Musick, zur Anschaffung der Decorationen, zur Renumeration derjenigen, die die beste Stücke liefern werden. Die Subscription wird unter tausend fl. nicht angenommen. An der façade des Gebäudes wird eine Inschrift stehen, die in 5—6 Worten das Vaterland zu lieben lehre, und die Namen der Subscribirenden nach alphab[etischer] Ordnung, Magnat und nicht Magnat, vermengt. Auch sollen die Schau Spieler Appartements fähig werden, dass heisst, in jedes Haus eintritt haben. Que vive Vay!...²⁾

In Siebenbürgen herrscht ein finsterer Aristocratismus; damit sind sogar die besten Köpfe tief beschlagen. — In dem Grafen Samuel Gyulay lernte ich einen für das allgemeine Wohl eifrigen Mann kennen, — aber da sah ich gar bald, was Er sey. Ich zog ab, das Er mir wohl ansah. Ich wies Ihm ein Ung[arischer] Lied, und rechnete auf seinen Beifall. Nein! Nein! sagte Er mir, das sind lauter Moscovitische Unterminierung...³⁾

Nun manches von Szabó Latzi... Dem Szlávy hat Er manche Sachen gezeigt, ohne dass Frage dieserwegen den Szentmáriay... Ich empfehle Dir Szabós Besserung, und umarme dich...⁴⁾

a) Kazinczynak ez a levele csak töredékes másolatban, illetve másolatokban maradt ránk, vagyis a kir. jogügyi igazgató csak azokat a részeket íratta le, amelyeket a perben felhasználhatott. A kihagyásokat azonban jelezte a másoló azzal, hogy odaírta: etc. Félreértések elkerülése végett mi ezt három ponttal jeleztük mindenütt.

¹⁾ Nagykarolyban 1794 július 7-én iktatták be Károlyi József gróft Sztármár megye főispáni székébe. A beiktatáson megjelent Sztármár, Zemplén, Bihar, Abaúj és Szabolcs nemességének nagyrésze. Ahogy később a nádor írta egyik jelentésében az uralkodónak, ezen az installáción feltűnés nélkül találkozhattak az északkeleti megyék forradalmi elemei megbeszélhették terveiket. (Ld. Mályusz: i. m. 174. sz.) Kazinczy itt ismerkedett meg Szentmarjayval, aki azután útban Pest felé, Károlytól Patakig vele egy kocsin utazott. „Ki ez útban szorosan öszvefontunk.” — írta 1810-ben (Megjegyzése Szirmay A., sacobinonim Hungariconim Historia c. munkájára, 12 §, *Hazánk*, 1888) A Kir. Táblán 1795 febr. 4-én kelt írásbeli vallomásában Kazinczy részletesen elmondja, mit beszélgetett Szentmarjayval, a Szabadság és Egyenlőség Társaságával kapcsolatban, (melynek kateját Szulyovszky Menyhért már előzetesen megismertette vele.) Szentmarjayt kívül mással a titkos társaságról nem beszélt, — mondja vallomásában. Igaz, Gáspár Pálnak, Sztármár megye főjegyzőjének említette, hogy majd ad neki olvasásra egy érdekes írást (az Ember és a Polgár katejára gondolt), de aztán mégsem adta oda és többet Gáspárral sem beszélt. (Kazinczy periratai, i. h. 9. sz. mellék.) — Kengyel Lajos Sztármár megye jegyzője. A kir. jogügyi igazgató a per folyamán mindenáron szeretete volna rá és Gáspárra rábizonyítani, hogy részesek az összeesküvésben, de ez végül sem sikerült. Kazinczy nem valott ellenük, jóllehet Szentmarjay vallomása szerint, neki mondtatta, hogy ezeket és Dénes öccsét beavatja a társaság titkaiba. (Vertr. A. 46. fasc. Szentmarjay periratai, 4. sz. mellék.)

²⁾ A megyék által kezdeményezett, a „valóságos és a nemzetnek tulajdon díszét, méltóságát kiabrázólo és a tárgy fontos voltánál valóban megfelelően nemzeti játékszín építésére s örökös virágzására” vonatkozó mozgalom részleteit l. Bayer J.: *A nemzeti játékszín története*. Bp. 1887. I. 202. skk. I. és Mályusz: i. m. 161. sz. — Az adakozók sorában egyébként Kazinczyt is ott találjuk. — Vay Miklós br. (1756—1826.), mérnök-kari tiszt, később insurgenztábornok. Életről Kazinczy: *Pályam emlékezete*, Bp., 1931. 248., 254. l.

³⁾ Gyulay Sámuel gr. (1719—1812.) altábornagy. Az 1790—1791-es országgýülésen az udvarellenes párthoz tartozott. Kazinczy a nagykarolyi installáción találkozott vele.

⁴⁾ A levélnek ezzel a részével kapcsolatban különösen sokat faggatta Kazinczyt a kir. jogügyi igazgató. 1795 február 26-án Kazinczy az alábbi feljegyzést adta át a jogügyi igazgatónak (Orsz. Vertr. A. 52. fasc. 20. csomó.): „Magnifice Domine Consillarie,

1794 július 24 [Regmec?]

*Kazinczy levele Hajnóczy Józsefhez
Wieland-fordítása eltiltásáról, az abaujmegyei gyűlésen a sajtószabadságról és
a cenzúráról folytatott vitájáról.*

(Sk. eredeti : Bp. Orsz. Lt. Bécsből visszaadott anyag, Vertr. A. 52. fasc. 20. csomó.)

Den 6. Therm[idor] 2.

Nicht eine Stunde dauerte unsre Congreg[ation] in Abauj mehr, als dein lieber Brief, samt dem meines Aszalay,¹⁾ der mir die Test[imonia]les wegen den Diogenes mitbrachte, ankam. Und so war es keine Möglichkeit mehr meine Klage einzureichen. Das will ich in der zukünftigen Congr[egation] und zwar überall wo ich Compossessor bin, nehmlich in Abauj, Zemplin, Bihar und Szabolcs. An der letzten Seite dieses meines Schreibens soll die Copie des diesetwegen ergangenen Statthalterey Befehles stehen.²⁾

Causarum Regalium Director, Domine Gratosissime humillime colendissime! Hesterno Magnificae Dominationis Vestrae jussui, ut quid hoc fuerit, quod ego in literis Hajnoczio missis, Ladislaum Szabó ordinairo iudlium Comitatus Bihariensis Georgio Szlávuy ostendisse, ob angustiam loci non tam scripsi, quam medio Francisco Szentmarjay nunciavi, recogitare, obtemperaturus, omnes colloqui illius, ex quo ego ad notitiam hujus rei deveni, circumstantias memoria revolutans, videor mihi quaestionem propositam id assecutus, ut desiderio Magnificae Dominationis Vestrae in ea solvenda abunde satisfieri possit; atque ita rem hanc, ea qua par est, reverentia sequentibus gratioso ejusdem obtutui substerno. — Fecit mihi Georgius Szlávuy Károlyini in spissa hospitum Comitiss Installati multitudine et sub strepitu concentus musici nonnullas quaestiones de ritibus lberorum mularorum, sibi unice ex scriptis typis vulgatis notis; et hac occasione fuit, ut signo execratae coalitionis Reformatorum indice in palmam suam picto, me interrogaverit, quod vero hoc signum sit? Ego dixi, hoc non esse ex signis liberorum mularorum, et interrogavi illum cum aliqua admiratione, ubinam illud viderit? Dixit mihi illud Ladislaum Szabó sibi ostendisse. Res mihi incussit dubium, annon is etiam ad coalitionem hanc raptatus fuerit, et non potui mihi temperare, ne illum, quid vero Szabó hoc denotari dixerit? interrogarem, sed responsi loco accepi, nil sibi praeter figuram signi manifestatum esse. Actus hic Szabóianus videbatur mihi vanitatis illius, cujus quidem a me semper abunde arguebatur, indicium; et cum Hajnóczy ob pluris factum Hatvanium me in proximis suis litteris objurgaverit, aripui occasionem inter alia vanitatis ejus specimina hoc etiam novius Hajnoczyo detegere. Multum recogitavi, Magnifice Domine Consiliarie Director! ut plures adhuc colloqui hujus circumstantias in memoriam meam revocare possim: sed cum res haec nec momenti alicujus peculiaris mihi visa fuerit, nec ab octo mensibus recollectionem meam subiverit, nil plus conquirere potui. Credibile est colloquium nostrum in tam frequenti multitudine his interruptum fuisse. Quod Szlávuyum attinet, ejus curiositati in explicatione *signine?* vel *signorum?* non amplius reflecto, per me satisfactum non est, cum constituerim, usque penicilorem instituti per bonos quidem (ut mihi de Hajnóczy et Szentmarjay infelix persuadebam) homines promotae, sed vel ipso primo vultu horrorem in cubiculo, cognitionem, ejus propagationem differendam; ipsium vero extiale illud scriptum nec fuit, (ut illud in priori meo scripto jam exposui) Károlyini mecum. Hic a Szlávuyo divulgus, cum eo mense tantum Septembris, integrum fere mensem tardius ac Hajnóczy interceptus est, conveni, sed illum nefastae huic societati immixtum nec tunc observavi. — Haec sunt ea, quae relate ad jussum Magnificae Dominationis Vestrae hesternum ingenuo quidque candore, sed facile labili recollectione referendum habui. Caeterum me testatis tanta cum animi benignitate gratis devoveo, perennique cum veneratione persisto Magnificae Dominationis Vestrae humillimus servus, Franciscus Kazinczy. 26-a Februarii 1795. — Szlávuy György (1764—1818) Bihar megye főszolgabírája, akit a felségárulási perben háromévi börtönre ítélték, Kazinczyval meg egyezően adta elő ezt a beszélgetést március 27-i kihallgatásakor. (Szlávuy György periratai, i. n. 3. sz. meliékt.)

¹⁾ Aszalay János (1767?—1796.), a pataki normális iskola igazgatója, korábban Kazinczy öccsei mellett nevelő. A Martinovics-perben háromévi börtönre ítélték.

²⁾ Kazinczy Wieland-fordítása, melyet még az 1790. évben készített, *Sokrates Mainomenos, az az a Sinopei Diogenes Dialogusai, Wielandból* címen 1793-ban jelent meg

Der Grund, warum meine, Imprimatur erhaltene, Übersetzung angehalten wird, wird dadurch angegeben, ut cum distractio ipsius originalis libri neutiquam singillatim, sed duntaxat in nexu cum omnibus operibus Wielandianis admittatur. Bedenke nur wie das csizsmacherisch lateinisch aufgesetzt sey! Wohl, Wielands Werke darf man also einzeln nicht verkaufen, sondern alle seine Schriften zusammen. (Das doch falsch ist.) Warum erlaubt man also dass die Übersetzung des Katolisch gewordenen Vályi a' *Keresztvény érzékenységei* (unter Wielands frühesten Schriften sub titulo: *Empfindungen eines Christen*, bekannt) verkauft werde?) Ist denn zwischen seinen Schriften mehr Zusammenhang als unter Cicero's, der bald fr[eu]ndsch[af]tliche Briefe, bald Scipios Traum, bald eine Rede pro Lege Manilia, bald De finibus bon[orum], bald philos[ophische] Quaestionen, bald philippische Donnerreden schreibt? Was braucht er, der Wielands Diogenes kennen wünscht, seine Musarion, seinen Oberon, seine Abderiten, seinen Lucian, seinen Horaz zu lesen? — Nicht das ist die wahre Ursach, sondern das, dass mein Wielandischer Diogeness die Herrn Pfaffen von Korinth u[nd] von Ungarn geisselt. — Aber ich will sie kriegen. Ich wünschte, dass B[aron] Schaffrath, der um einen rothen Gürtel feil war,⁴⁾ mir recht viele exempl[aria] confiscirt hätte. — In dieser meinen Geist ganz abmattenden Hitze bin ich zu nichts nutz. Es kommt eine glückliche poetische Stunde, und dann seze ich einen kühnen Aufsatz an den Palatin auf, u[nd] verklage die Schwarzröde.

Bey unsrer jezigen Congreg[ation] fiel nichts merkwürdiges vor. Unsrer energie, die wir im vorigen Jahr haben contestirt, schien ausgestorben zu sein. Es war Wunder, dass man die Szatthmárer Repraesenta[tion] wegen der hinübersez[ung] der Universitaet nach Gran mit Vergnügen zuhörte. Bey dem §.: dignetur Sua Ma[jes]t[as] S[acra]t[i]s excessus qui Pesthini perpetrantur cum excessibus qui Tyrnaviae aut Agriae perpetrati sunt conferre, machte ich die zuhörenden aufmerksam, und so war die Catholische Parthie fuchswild aufgebracht u[nd] beschämt. Igen, mert ha Pesten csinálnak excessust, mindjárt azt mondják: Jurátus cselekedte.⁵⁾

Trattnernél, Pesten. 1794 május 30-án a könyv terjesztése eltiltatott, a Kazinczytól ebben a levélben közölt indokolás alapján. (A kancelláriai rendelet szövegét Kazinczy közli levele végén. Ld. Helyt. Tan. lt. Depart. revisionis librorum 1795, fons 9 pos. 2., 5., 7., 8. és M. Kanc. 1794: 13.304. sz.) Kazinczy gondolt rá, hogy folyamodik a végzés megváltoztatásáért, de elfogatása ebben megakadályozta. (V. ö. Váczy J.: *Kazinczy Ferencz és kora*. I. Bp., 1915., 443—446. l. és Czeizel J.: *Kazinczy Ferencz élete és működése*. I. Bp., 1930., 225—226. l.)

^{*)} Vályi K. András (1764—1801., 1792 óta a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára.) Wieland-fordítása 1791-ben jelent meg.

⁴⁾ Schaffrath Lipót br. (1734—1808.), kegyesrendi szerzetes, a pesti piarista gimnázium igazgatója, pesti censor.

⁵⁾ Amikor 1784-ben az egyetemet Budáról áthelyezték Pestre, felmerült az a gondolat, nem volna-e helyesebb valamelyik kisebb városba áttenni az egyetemet. Elsősorban Esztergom és Vác kerültek szóba. A probléma megoldása éveken át húzódott, hogy Ferenc uralkodásának elején újult erővel merüljön fel. A kancellária az Esztergomba való áthelyezése mellett foglalt állást, a megyék véleménye azonban erősen megoszlott. Egyrésziük, főként arra hivatkozva, hogy az egyetem katolikus jellegű, másrészt pedig, hogy a nagyváros légköre nem alkalmas az ifjúság helyes irányú vallásérkölsi nevelésére, az Esztergomba való áthelyezést pártolta. Egy másik csoport a Vácra való áthelyezést szorgalmazta, mondván, hogy ez közel van Pesthez, viszont az ifjúságot nem fenyegetik a nagyváros veszedelmel. A keleti protestáns megyék és mindazok, akik a felvilágosultak táborához tartoztak, egyedül Pesten látták azt a kulturális keretet, amely az egyetem számára alkalmas. (A részletekre ld. Domanovszky: *József nádor iratai*, I. 14. sz. és Pauler T.: *A budapesti m. kir. tudományegyetem története*. Bp., 1880., 303—312. l.) — Szatmár megye itt idézett felirata az egyetem Pesten hagyása mellett foglalt állást. Ervei: a protestáns hallgatók számára sem Esztergom, sem Vác nem biztosít megfelelő környezetet. Azt, hogy a nagyváros erkölcs telenségre nevel, a megye nem látja igazolva. Itt következik a Kazinczy által emlékeztetőből idézett rész: »oramus Celsitudinem Vestram

Den 1. Tag der Congr[egation] verkündete man das Intimat wegen der Pressfreyheit.⁶⁾ Látjuk hogy ő Felsége nagyon inhaereál. — Was ist das? sagte ich; werden wir denn anstatt Gründe zu wiegen, blos das ansehen, ob es nicht wiederholt befohlen wird? Ugy, de mikor nincs róla törvény? — Hát a' más részre van? — Nincs, de mit csináljunk hát? — Rekapituláljuk a' mit mondtunk és tegyük oda, hogy bízunk a' Fejed[elem] igasságába . . . *Conclusum*: Cum arg[umen]ta in Repraes[entationibus] n[ost]ris adducta per Intimatum hoc elisa non sint, et Diaeta 1791 rem hanc ad decisionem corporis l[egis]lativi relegaverit, tempus vero diaetae instet, non censori de tempore, ut in prioribus Repraes[entationibus] deducta arg[umen]ta n[ost]ra recapitulentur, sed rem sinendam in statu quo.⁷⁾ — Ami azt illeti, az csakugyan tagadhatatlan, hogy a Censura sok dolgokat cselekszik amin skandalizáltatnunk kell, sagte Fáy Agoston.⁸⁾ Der Anfang freute mich. Lám P. Bodenloss Urnak a'munkája Imprimaturt nyert, és még is elszedték az ex[em]plárokat. Micsoda securitása van tehát az Irónak. Ich stand auf, mein Gesicht muss gezeigt haben, dass ich was habe, denn sogar der alte bigotte Kalwiner Bárczay Fer[encz] sagte: halljuk. Ich sagte, P. Bodenloss hätte causam suam negligirt, er hätte klagen sollen, u[nd] so wäre es gewiss unsre Schuldigkeit gewesen seyn, seine gerechsamte Foderung zu secundiren. A' munka ugyan teli van a' legszemtelenebb kalumniával, mindz[á]ltal az olyan, a'melly semmi kárt nem tett, és nem tehetett. Bárczay fragte: Teli van kalumniával? er wollte, dass ich in das detail tiefer schreite. Der gute Alte. Igen is, és pedig a' legszemtelenebb kalumniával. Azt monja, hogy Leopoldot a kőművesek éttették-meg. Pedig nagy a gyanú, hogy ez a tudományokat szerető Fejedelem maga is kőműves volt, mint az atyja I. Fer[encz]. Császár bizonyosan a'völt. Nun berührte ich noch die 25 Ducaten, die jede □ zur Unterhaltung der Revolu[ti]onen jährlich steuern soll. Und da sagte ich: Miscere Rem publicam, Reges sicario more occidere non Latomorum sed Jesuitarum artis est. Dies erregte viel frohes Lachen, u[nd] Bodenloss war roth wie ein Krebs u[nd] jblass wie Gyps. Ez eléggé mutatja, hogy a' rossz könyv, ha csupa convitiumból áll is, veszedelmes nem lehet. Imé ezt a' firkálást P. Bodenloss Ur nem csak árúlta, hanem toltá is az olvasásra, és még sincs senki, aki a kőművesek felől rossz opiniót kapott volna. — *Bodenloss kam nicht mehr in die Session.*⁹⁾

Regiam [t. i. a nádort], et Exselsum Consilium Lucumtenentiale Regium, dignetur quam accuratissime Investigari curare: an? et quales patraverit excessus Juventus in Universitate Pesthiensi, a quo tempore haec Pesthini locata est? Quales autem excessus praexistierint in Universitate Tyrnaviensi? Agriae? praexistantque hodie in Academiis, quae in obscurioribus locis sitae sunt? (Nagykároly, 1794 május 5. M. Kanc. 1794: 13.735. sz.) — Abauj megye ebben a tárgyban kelt feliratának teljes szövegét nem sikerült megtalálnom. A Kancellárián készített kivonata szerint elsősorban az ifjúság nevelésének és oktatásának kérdésével foglalkozik, anélkül, hogy az egyetem áthelyezésének kérdésében állást foglalna, mert ez szerinte az országyűlésre tartozik. (M. Kanc. u. o.)

⁶⁾ Abauj megye 1793 aug. 12-i feliratára érkezett kir. válasz. (M. Kanc. 1794: 768. sz., ld. I. levél 16. jegyz.)

⁷⁾ Abauj megyének ezt az újabb felterjesztését nem sikerült megtalálnom.

⁸⁾ Fáy Agoston, ekkor Abauj megye alispánja.

⁹⁾ Bodenloss jezuita nevé, vagy munkáját sem Szinnyei, sem Gulyás, sem Wurzbach, sem pedig Sommervogel *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus* c. életrajzi lexikona nem ismeri. A Helytartótanács Revisionis librorum departamentum-ából pedig éppen az 1790-es évek iratanyagáa a második világháború alatt nagyrészen elpusztult, úgyhogy itt sem tudtam a szerző, vagy munkája nyomára bukkanni. Gyenies András közli a trencsényi jezuita noviciátus törzskönyvének Bodenlossra vonatkozó személyi adatait (szül. 1739, Mecenzében, 1757-ben lépett a rendbe. *Jezuita Történeti Évkönyv* Bp. 1942. 439. l.), a Jezuita rend *Catalogus personarum Provinciae Austriae* megfelelő kötetéből pedig élete 1773-ig összeállítható. Váczy: *Kazinczy és kora* (i. m. 487. l.) c. munkájában, anélkül, hogy megjelölné, honnan szerzi adatát, azt írja, hogy Bodenloss Mihály

[Utóirat a margón:] Meinen Gruss an Szentmarjay u[nd] Versegl.
Der letzte solite meine Papire, die Szentmarjay mitnahm besehen.¹¹ —
Rath in Raab liess seinen Sohn Socrates taufen.

4.

1794 augusztus 22, Regmec

Kazinczy levele Szentmarjay Józsefhez a közszájon forgó rémhírekről.

(Sk. eredeti : Bp. Orsz. Lt. Bécsből visszaadott anyag, Vertr. A. 52. fasc. 20. csomó.
Tördékes hiv. másolata : u. o. Vertr. A. 44. fasc. Kazinczy periratai, 8. sz. mellékl.)

Szentmarjaynak Kazinczy barátja.¹⁾

Regmec, Augustus 22d[ik] 1794.

Egy Postanapról más postanapra haladván várt leveled, végre elkezdem levelezésünket. Az Igazság, Virtus, Hazaszeretet s Barátság Géniusai lebegjenek felette, s távoztassanak-el minden félre értést, gyanút, ellankadást mellőlünk. A Meghasonlás eltávoztatásáért nem nyújtok néktek tömjént; az nem férhet jobb lelkekhez.

exjezsuita az 1790-es években a leleszi convent búzafalvi birtokán volt számvevő, A Magyar Kurir 1802. évi 26. számában pedig szeptember 28-i keltezéssel azt olvassuk, hogy az uralkodó Bobeniosz (!) Mihály világi papot a kassai konviktus régensévé kinevezte s egyben címzetes apáttá léptette elő. Mindezek a feljegyzések azonban nem tudnak a könyvről semmit. — Kazinczy egy nyilván már fogsága után, de közelebbről meg nem határozható időben irt feljegyzésében (M. Tudományos Akadémia, Kézirattár. Történelem, negyedrét, 15. sz.) »Egy bátor szavam az Abaúj vármegyei gyűlésen, Kassán, 1794. címen ezt írja : »Vitéz Imre . . . 1793-ban lefordította és kinyomtata Kassán egy nyomorult firkát e czim alatt : a kőművesek nem Jakobinusok. Péter Szuhányi, exjezsuita, akkor nevelőrként a báró Vécsey Miklós gyermekeinek, később supremus studiorum director a kassai kerületben, egy hasonló érdemű munkát nyomtatatta : A kőművesek Jakobinusok, a két munka szabadon forga kezekben. De mivel Szuhányi azt is beszélt, hogy második Leopold császárnak halálát kőműveseknek lehetne tulajdonítani, . . . s az udvar a Szuhányi állítását complimentnek nem vehet; ezen itt említett gyűlésben felolvastaték a parancsolat, mely a Szuhányi munkáját a tilalmazott írások laistromába számoztatta. Amint a parancsolat felolvastaték, az Imádkozni nagyon szerető Szent-Imrey Pál megszólalva : Quidcunq[ue] demum dicamus, latomi certe Jacobini sunt. — En értém, hogy ez a vak ember Szuhányi és Bodenlosz Mihály exjezsuiták által van fel-dühítve, . . . felkelék, s szemelmem Bodenloszra szegyezvén, s feleletemet nem Szent-Imrey Pálhoz, hanem Bondeloszhoz intézvén, hangosabban, mint szokásom és illett, e szokat mennydörgém : Civitatem miscere, reges sicario more tollere, non Latomorum est, sed Jesuitarum . . . » Ezzel lényegében megegyezően én a történetek 1809 november 30-án kelt Rummy Károly Györgyhöz szóló levelében is. (Kazinczy levelezése, VII. 1601. sz. Itt Bodenlosz helyett Bodendorftot ír.) — A Kazinczy szerint Vitéz Imre zempléni megyei birtokos által közreadott munkát valóban meg is találtam a Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárában. (A' szabad kőművesek nem Jacobiták. Egy egyes szívű Embernek az Ílétele. Fordították Németből. Kassán, 1793.) De a másik munkának, amelyiket tehát esetleg nem Bodenlosz, hanem Szuhányi irt volna, seholl nyomára nem akadtam. Fraknói Vilmos viszont Martinovics és társainak összeesküvése (Bp., 1884., 188. l.) c. munkájában pár szóban ismerteti, tehát feltehetőleg volt a kezében. Címét ugyan ő sem közli, de megemlíti, hogy írója az Igaz Hazafi álnévet használta. Megemlíti azt is, hogy a Helytartótanács 1794 március 7-én rendelte el a munka elkobzását.

¹⁰⁾ Kazinczy 1794 október 6-án Kiss Jánoshoz irt leveleiből tudjuk, hogy még a nagykarolyi főispáni installáción, július elején, a köv. kéziratokat bízta Szentmarjayra : Geszneremnek 15dszeri fordítása, Wieland Gráziáinak fragmentuma, Anakreonnak némely dalai. (Kazinczy levelezése, II. 453. sz.) Szentmarjay elfogatása után ezek a kéziratok minden valószínűség szerint elkallódtak.

¹¹⁾ Ezt a levelet Szentmarjay már nem kapta kézhez. Ugyanis — Hajnóczyval és Laczkovics Jánossal együtt — 1794 augusztus 16-ról 17-re virradó éjjel a nádor parancsára elfogták és Bécsbe vitték. A levél Németk János kir. jogüggyi igazgató kezébe került, ki a per folyamán azt fel is használta Kazinczy ellen. (Ld. Kazinczy periratait, i. h. és Kazinczy : Fogságom naplója, 1794 december 29.)

Környékünknek nincs semmi nevezetes újsága, s úgy látszik, hogy elrémlülvén azokon, a' miket a tévelygő hír Bécs és Pest felől híresztelt, elfelejtkezett újságot szülni. Azok helyett tehát, amikkel néked, tisztelt és szeretett Férfi! kedveskedtem volna, azokat a hihetetlen dolgokat beszéllem-el, a' melyeket itt egygükünk a' másika után hazudoz.

1. Martinovicot az Udvar, nem tudatik miért, elfogatta. A' Nép összejött s elbocsátását kívánta. Egy Regiment kirukkolt, s ágyúk szegeztek a bástyákra. Másnap az Udvar Laxenburgba költözött-ki; de alig phente-meg ott magát, midőn 30 kocsin jöttek az eszedzők, 300 a jelentéssel, hogy ha kérések elégségesnek nem találhatik, hólnap azzal, és ha az sem, holnapután 5000 kéré lesz. Azt is beszélik, hogy Martinovicstortúra által faggattatott, nem tudom miknek kivallására. Vallott, és azonnal igen sokan fogattak-el, és titkon meg is öletettek. Az elfogottak nevei közt volt a Batsányijé is. — Közönséges lévén a hír, kellett valaminek történni; de még is hihetetlen előttem.²⁾

2. Az Udvar nem nézvén bátorságosnak Bécsset, Budára akar lejönni; s a Bécsi nép zúg.

3. Barkó szeptet kapott a maga Vicebarkóji által hogy 10. Aug[usti] Pesten revolu[ti]ó készül, s ezen fogva éjjel 12 ágyút vitetett-ki a fegyverházból Pestre, s kártácsokkal töltette-meg, s annak a helynek szegeztette a' hol a' Zendülők öszvegyülekezni akartak. Megvirradott, s nem volt semmi. Így állottak ott az ágyúk készen löni, ha lett volna kit, s a Palatinus visszavittette az ágyúkat, mielőtt Pestre érkezett, még pedig fényes nappal. Ha ez igaz, hogy meri magát Barkó egy olly Nép közt mutatni, amely általa így bosszantatik. Éljen a' mi kedves Palatinusunk.³⁾

4. B. Podmaniczky⁴⁾ azt investigálta hogy az ifjúság mért hord rövid haját, mely Gallicismus. — Már ez felette sok; és ezt soha nem hihetem. Én a fr[ancia] Revolu[ti]ó előtt már rövid haját hordottam, és azt is fogok, valamig a' rövid haj természetes göndörödését a' frizuránál szebbnek, és annak kevés időt kívánó megfésülését a' fark fonásnál könnyebbnék fogom ítélni. — Azt tartom, hogy az ollyakat investigálni, és azt adni a Népek tudtára, hogy az Uralkodás rettenet, veszedelmes; veszedelmesebb mint a rövid hajba rejtett Antíroyalismus. Aki Jakobínus, úgy vélem, nem jegyzi ki magát annak a rövid hajjal.

5. A Fels[éges] Császár megbosszankodván azon, hogy a Belgák 40 ezer embert adni nem akarnak, az ő megbüntetésekre általengedte őket a Franciáknak.⁵⁾ Így fog velünk is banni, ha a Cautiót egynéhány milliomig M[agyar] Ország fel vállalni nem akarandja.

²⁾ Martinovicot 1794 július 23-án tartóztatta le a bécsi rendőrség, az osztrák jakobinus összeesküvésben való részvétel gyanújával. Arról, hogy kinzással kényszerítették volna vallomásra, nincsen adatunk. — Bacsányit szeptember 9-én éjjel fogatta el a nádor Pesten.

³⁾ Ezt a hírt megerősíti báró Menyánszky János helytartósági tanácsos, udvari besúgó, aki 1794. aug. 11-i jelentésében röviden megemlíti, hogy Barco tábornok ágyukat vonultatott fel Pesten, mert azt halotta, forradalom készül. (Hungarica aus der Bibl. Sr. Majestät, 26. fasc. 232. sz.) Sándor Lipót nádor augusztus 8-án érkezett vissza Laxemburgból Budára. Ferenc császárhoz írt, augusztus 9-én kelt levelében megemlíti, hogy „scheinert hier [Budán] und in Pest, sowohl auch im Lande ein Jedoch mir unbekanntes Feuer zu glimmen, „amit a naponként megjelenő pasquillusok és lázító versek mutatnak is. De 12-én és 13-án kelt levelében már azt írja, véleménye szerint komoly aggodalomra nincsen ok. Barco tábornok, aki ellen több pasquillusok íródott, a helyzetet kritikusknak látja ugyan, írja a nádor s ezért erélyes katonai intézkedéseket kívánt volna tenni, ő azonban csak arra utasította, hogy legyen készenlétben. (Mályusz: i. m. 133., 134. sz.) — Barco Vince br. (1719—1797.) lovassági tábornok, Magyarország katonai főparancsnoka.

⁴⁾ Valószínűleg Podmaniczky József br. (1755?—1823.) helytartósági tanácsos, akiről Kazinczy gyakran emlékezik meg leveleiben.

⁵⁾ Jellemző a hírek akkori terjedésének gyorsaságára, hogy bár a levél megírásakor Belgium már több hete teljesen a franciák kezében volt, (Bruxelles július 9-én,

Ezek azok az ostoba hírek, amelyek bennünket itt nevettek is, rémítenek is. Kérlek, ird-meg, mi benne igaz.

Írásaimat Kis János talám már elvitette. Ha el nem vitette volna, tartsd magadnál.⁶⁾ Okom van azt reményelni, hogy Sept [em]bernek közepe táján Pesten foglak ölelhetni, s akkor magam viszem-el azokat Győrbe. Szeretném mindazáltal, ha Versegi Ur azokat addig körültekintené.

Diogenesseimnek kiszabadítások eránt semmi lépést nem teszek, míg azt nem látom hogy a' dolgok csendesednek, mert zavarban haszontalan minden igyekezet.⁷⁾ Élj boldogúl, Kedves Hazafi! 's szeresz.

5.

[1794 augusztus 22. Regmec]

Kazinczy levele Hajnóczy Józsefhez Szentjóni Szabó Lászlóról, aggodalmairól.

(Sk. eredeti : Bp. Orsz. Lt. Bécsből visszaadott anyag. Vertr. A. 52. fasc. 20. csomó.)

An Haynóczy.¹⁾

Ich bin nicht weniger jezt Szabós Freund, als ich es je war. Auch habe ich nichts wider seinen character, sondern nur wider sein Betragen; den Punkt ausgenommen, dass er vor der Restauration Hatvanis²⁾ chartabianka hie u [nd] wieder vorwies, u [nd] ihm so schaden wollte. Ich verklagte ihn, Geliebter mann, bey Dir, nicht aus Feindschaft, sondern aus der Absicht, das Du ihn auf seine Fehler aufmerksam machst, und ihn sich weiser zu betragen lehrest. — Freund, Szentmarjay wird Dir meinen Brief vorweisen, u [nd] ich hoffe, dass Du darüber mit dem Zorne eines guten Mannes zürnen wirst. Welche schwangere Zeiten sind das, u [nd] wie weit gefährlicher kann das Niederkommen seyn, wenn der Pfuscher Barkó den acoucheur machen will. Adio! —

Antwerpen 28-án kapitulált.) Kazinczy erről még mit sem tud. A Habsburgellenes belga mozgalomra ld. A. Sorel : *L'Europe et la Révolution française*. Paris, IV. 75. skk. 1.

¹⁾ Ld. a 3. sz. levél 12. jegyz.

²⁾ Ezt a mondatot, amelyik világosan Kazinczy indexre tett munkájára vonatkozik, (ld. 3. sz. levél, 2. jegyz.), a kir. jogügyi igazgató gyanúsnak találva, 1795 február 9-í kihallgatásakor megkérdezte Szentmarjaytól, mire vonatkozik ez. Szentmarjay úgy látszik maga sem volt tisztában e sorok jelentésével, mert így válaszolt: «expressionem hanc eo sensu sumendam esse existimo, quod siquidem dum Kazinczy literas has scripserat, Martinovitsiana interceptio ipsi jam innotuerit, id innuere voluit, quod societatem ob perturbatas res ultro promovere nolit. (Vertr. A. 46. fasc., Szentmarjay periratal, 7. sz. melléki.)

³⁾ Ez a levél minden bizonnyal a 4. sz. alatt közölt, Szentmarjaynak frott levél borítékába volt betéve. Erre vall a levél végén levő megjegyzés, hogy Szentmarjay majd megmutatja neki hozzá írt soralt, valamint az, hogy az említett levéllel együtt került a Kir. Itélő Tábla elé. Ezeket a sorokat Hajnóczy már ugyanúgy nem kapta meg, ahogy Szentmarjay sem. — Ami a levélnek Szentjóni Szabó Lászlóra vonatkozó részét illeti, ez nyilván, a Kazinczy július 12-i levelében írottakkal van összefüggésben. Hajnóczy közbeeső válaszát nem ismerjük.

⁴⁾ Hatvani István (1768?—1816.), a híres debreceni orvosprofesszor fia, ekkor Bihar megye allevéltárnoka, majd tb. jegyzője. — Az 1820-as években Kazinczy Szirmay Antalnak *Jacobinorum Hungaricorum Historia* c. kéziratot munkájára írt megjegyzései közt ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: Szentjóni Szabó 1794-ben honorarius notarius volt Biharnak, s mivel Hatvani Istvánt ki nem tolhatta a Restauráción, melyen gyalázatos utak által is igyekezett, arra kérte a Fő-ispánt Erdélyi Cancellarius Gróf Teleki Sámuel Excellentiáját, hogy tegye secretáriussá [t. i. őt, Szentjónit], mely meg is lett. (Közl. : *Hazánk*. 1889 (X). 338. 1.)

Csokonai kiadatlan levelei Festetics Györgyhöz

Közlő: Scheiber Sándor

Csokonainak ezideig három levele volt ismeretes Festetics Györgyhöz, Csokonai fogalmazványai alapján¹⁾. Most, hogy a keszthelyi Festetics-levéltár a kutatók számára hozzáférhetővé vált,²⁾ előkerültek Csokonai eredeti levelei is. Itt természetesen megvan a 22. levél befejező része (az idézett kiadásban 666. l.: »A többi nincs meg») és kiderül — ami sejthető volt — hogy a 29. és 30. levél kétféle fogalmazványa ugyanannak a levélnek, amelyet a költő kétszer bocsátott útjára, de csak egy példánya jutott Festetics kezeihez. A célbaért levél bevezetése mindkét fogalmazványtól eltér.

E kettőn kívül négy ismeretlen levél került elő, különösen figyelemreméltó az első: Csokonai önéletrajzi levele, amellyel bemutatkozik. A negyedikhez csatoltan található a Georgicon II. énekének fordítása — ajánlásával egyetemben³⁾ — s így megdől Toldy Ferenc kombinációja, hogy Csokonai el sem küldte a fordítást s azon állítása, hogy a Festetics-könyvtárban a kézirat nem található.

¹⁾ Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Bevezetéssel ellátva kiadták: Harsányi István és dr. Gulyás József. II. 2. Genius kiadás [1922.] 664—666. Nr. 22.; 676—681; Nr. 29.; 681—685. Nr. 30.

²⁾ Lásd Iványi Béla beszámolóját: A Festetics-család keszthelyi levéltára. Kny. a Levéltári Közlemények XXIV. 1946. évfolyamából. Bp., 1947.

³⁾ Hogy Festetics kézhez kapta, nyilvánvaló volt már Festeticsnek 1802 febr. 17-i válaszleveléből is. Festetics négy válaszelevele a M. Tud. Akadémia kéziratgyűjteményében található.

1.

Méltóságos Gróf,
Nagyságos Uram!

A' ki hivatalt kér, arról sokan sokképpen — 's többnyire balúl ítélnek. Ki azt mondja, hogy szemtelen, ki azt, hogy azért tolja magát elő, mert érdemtelen voltában mások reá nem akadtak volna. Kíröl ki hogy ítél, ítéljen: én legalább érzem, hogy nemesebb Rúgó ösztönözi Intézeimet Nagyságodnak Nagylelkéhez, 's magam középszerű tehetségemhez való bizakodásom az, a' melly engemet felbátorított arra, hogy Nagyságodnál magamat, érdemlett tisztelettel, 's alázatossággal Professzori hivatalra béajánljam.

Ugyanis régi hosszas gondolkozásaim után kifőzött Feltételem az, hogy jövő tavasszal, kevés örökségeimet eladván, olly véggel Helvétziába menjek, hogy ottan a' Mezei Gazdaságnak azt a' részét, a' melly Hazánkban is legtöbb munkával, legtöbb helyen, és legtöbb haszonnal, de még is nem úgy, a' mint lehetne, gyakorolattik, úgymint a' Pascuatiót, Bucolicát, Schweitzer Teheneknek tartását, Szénázást, Sajt' vaj' készítését 's a't. magoktól az Originalis Gazdáktól megtanuljam. Ha a' hadnak és békeségnek állapotja megengedné, kifutnék kétfelől a' Szomszéd Frantzia és Olasz országba is, a' borkészítésnek 's kerti majorságnak nálok való megtekintésére; visszajövőbe a' munkás Német földön téven keresztül utazásomat.

E' szerént, esztendei útamra, 's az egybegyűjtendő tapasztalásokra mind reákölténém szűk örökségeimet: azért is tehát kívántam Méltóságos Uram! előre könyörgeni, hogy, ha ez az én jószágomnak 's magamnak elszá-nása Nagyságod előtt kedvet talál: méltóztasson engemet valamelyik Oskolájában Professzorságra kegyelmesen felvenni; hogy így mikor pénz

nélkül visszatérek, légyen magamnak és gyámoltalan özvegyesgre jutott Édes Anyámnak hol találni menedéket a' Nagyságod' szárnyai alatt.

Mivel pedig még annyi érdemem ifjúságom miatt édes Hazámba nintsen, hogy Nagyságod engemet esmérhessen : talám sem kérdésre, sem szemérmelenségre nem fog magyarázódni, ha magamat Nagyságod előtt rövideden megemlégetem, 's mintegy magam recommendálok magamat. Mellyhez képest előre is Ciceronak ezen szavait bocsátom : *Nil mihi arrego, quimquam nec derogo quidquam.*

Én Nagyságos Uram! Debreczenbe születtem Bihar Vmegyében, Gyórból származott Ns és tanult Atyától, de a' kitől megfosztattam még neveletlen koromba, a' miolta a' Testvéremmel együtt az édes Anyám sok viszontagságok között nevelt és taníttatott, a' ki egy a' legjobb Édes Anyák közül. A' Debretzeni R Collegiumban 8 esztendő Deák voltam, és utoljára a' Poésisnek és Szép Tudományoknak köz Tanítója, mellyhez 11 esztendő koromtól fogva mindég nagy Szeretettel viseltem. Onnan kiöltöztem, 's mentem a' Pataki Collegiumba, és ott a' Jus Patriumot elvégeztem. Azt elvégezvén Pozsonyba mentem, ahol a' Nyelvek, Muzsika és Ország' Gyűlés' kedvéért múltattam. Lejöttem 1796 Komáromba, 's a' Vmegye mellett Practizáltam. Most már egyebet Tzélomra nem látnék hátra, hanem hogy Pesten az utolsó lépést tegyem meg a' Törvényekbe ; de azoktól én egészen elakarok állani. Résztént mivel rakva a' világ Rábulákkal és Rábulistákkal, és így én fontosabb dologban használhatok ügyetlen Nemzetemnek 's árva Hazámnak ; résztént mivel az én tsendességet Szerető Lelkem 's az én nyájas Múzsátskáiim irtóznak a' Verbötzy' Táborának zajgó lármáitól. — Mathesis, Philosophiai, Históriai és Literatúrai Tudományokat elvégeztem, Görög, Deák, Német, Olasz és Frantzia Könyvekből fordításaim is vagynak, ha kimegyek, az Anglust is megtanúlok.

Mind ezek az *Allegatio* mellett rajtam sülték volna. Én egyedül Professzor szándékozok és óhajtok lenni, és egyedül a' Nagyságod' birtokában, ha erántam Nagyságod oly kegyes lenni méltóztatik. Egy oly Méltóság alatt, a' kinek nagy Szívét egyedül a' Haza és Közjó lelkesíti, a' ki minden érdemes hazafit nyájas leereszkedéssel fogadni nem útál, a' ki nem nézi azt, ki mellyik Concilium után vakoskodik, a' ki egynéhány Dominiumban az, a' mi József volt egynéhány Országokban, — egyszóval Nagyságod alatt professzorkodnom nékem, nagyobb boldogság volna, mint másutt a' legfényesebb hivatal. Esedezem is főhajtva Nagyságodnak, méltóztassa ezt az én alázatos kérésemet szokott Nagylelkűséggel elfogadni, és engemet addigis, míg próba-jelekkel megemlégethetne, Kegyelmes Dispositiójával megörvendeztetni.

Éljen boldogul Nagyságod Hazánknek díszére és javára : én változhatatlan tisztelettel maradok

Méltóságos Gróf! Nagyságodnak

Komárom. 22. Jan. 1798.

igaz kész Szolgája
Sokonay Mihály.
mp.

2.

A 22. számú levél befejezése:

De hová ragadsz, hová, édes érzése az Életnek! . . . ? Méltóztassék Nagyságod megbótsátani, hogy a' Világról felejtkezvén, a' Nagyságod' Tisztelt Személyéről itten illy hibáson el találék felejtkezni. Nem — nem e' Világból való Nagyságod, nem e' puha-lelkű 's alacsony módú emberek közül. — A' Sz. Sophia' Templomában látom én felszentelve Nagysádat ; az Értelem' Mysteriumiba van béavatva ; 's a' én-jó' oltárára halmazza a' tömjéneket, mellyeknek

füste az égig emelkedik 's az egész Hazát elborítja illatjával ; a' Músák, ki lanton, ki trombitán, zengik tiszteleti adóként a' magok Panegyrisseit ; az én Lelkem elragadtatva repül ki belőlem 's hála-sóhajtságokká válván, e' füstök, e' hangok', ez Erdemek felhőjiben elenyészik és én . . . mit tudjak tenni? . . .? elhallgatok.

Grófi Méltóságodnak

Debreczenben 19. Xbr. 1800.⁶⁾

legkisebb szolgálja
Csokonay Vitéz Mihály
m. p.

3.

A 29. számú levél bevezetése (Dátum : Miskoltz. 7a Jul. 1801.)

Ki nem tudom mondani, mely igen sajnálom, hogy Válaszadásomnak illy későre kellett haladni, magamnak pedig ez miatt Nagyságodnál notába esnem : de mivelhogy Debretzenbe készített levelem oktalán főre és hűségtelen kezekre volt bízva, magam pedig a' tavasz olta előbb a' Diós-Győri, most utóbb pedig a' Miskoltz' szomszédságában fekvő Tapoltzai Hévizben kéntelenítetttem hosszas Curat tartani, reménylem, hogy Nagyságod előtt botosáratot fogok nyerni ; melyet alázatos főhajtással ki is kérek.

Most pedig megtudván első levelemnek Debreczenben való heverését : újra készítettem e' jelenvalót . . .

4.

Méltóságos Gróf!

Nagyságodnak kegyes parantsolatjára alázatosan küldöm a' Magyar Georgicont, de nem egészen, hanem csak a(z) 2dik Könyvet, mivel, most már valahára szerezhettem Heyne Editióját, mellynél jobbat sem Virgiliusra, sem más Classicus Auctorra soha senki nem tsinált, és abból mind az egész fordítást jobbitgatom, mind ahol szükség a' Jegyzéseket kiszedhetem, egy szóval a' Georgicont arra a' lábra állíthatom, a' melyre T. Kováts József Uram, kivel N. Körösön tanátsot tartottam, a' maga Aeneissét ; a' minthogy mindenben úgy akarom is intézni a' Nyomtatást, hogy az Ó Aeneisséhez, mely 3 kötetből áll, az én Georgiconom 4diknek passirozhasson. Illy tzéllal jöttem fel Pestről is ide R. Komáromba, hogy mivel amazt itt nyomtatják, én is a' magamét itt nyomtassam, még pedig saját Inspectióm alatt ; meg is alkudtam már Weinmüller-nével, és árkusát szép betűkkel 's a' legnagyobb 8r formában 12 f. vállalta fel, hogy pedig a' Munka a' Jegyzésekkel 15 árkus, és így a költség térszen 180f. —

Méltóságos Gróf! tudom mennyit és mely nemes készséggel áldozik fel Nagyságod minden lépten-nyomon a' nemzet' oltárán, tudom, hogy ezt a' Magyar Georgicont is szokott nagylelkűsége szerént ingyen kinyomtattatni méltóztatnék ; de az Ajánló-leveleket pénz-zsarolásra fordítani, 's oly nagy Áldozattételért a' pirúlni tudó Múzsákat könyörögtetni vakmerőségnek

⁶⁾ Javítandó tehát az id. kiadás 1799-es dátuma (664. l.)

tartván, tsak annyit instálok Nagyságodtól, hogy a' Nyomatás árrát, míg az az Exemplárokból kikerül, valamellyik Dominium által a' Typographusnak letéetni parantsolni méltóztassék. Én a' Munkát már Debreczeni és Pataki Collegiumainkban publicáltattam, és amabban ugyan 217, emebben pedig 108 Subscribens találkozott, melly Summa 325re emvén, tsalhatatlan remény-seget ád a' felől, hogy annyi Exemplár egyszerre elkél, a' mennyiből a' nyomtatásbeli költség kikerül. A' leendő Dedicatiót is kívántam Nagyságodnak előre alázatosan bemutatni: rövid az, és a' Nagyságod' nemes szeméremességéhez van, a' mennyiben a' dolognak természetű ügy-léte engedé, alkalmaztatva. Ez a' 2dik Könyv pedig, mint hogy sem nem a' legalábbvaló, sem nem a' legszebbik a' 4 Könyv közzül, legalkalmasabbnak ítéltetett főlem arra, hogy az egész Fordításnak mustrája légyen. — Többire magamat a' Nagyságod' kifogyhatatlan Kegyességébe ajánlván, mélyly tisztelettel maradok

Méltóságos Gróf!

Nagyságodnak

RKomáromban a' Laky Háznál.

Jan. 10d, Napj. 1802.

sokképpen lekötelezett
alázatos kész Szolgája

Csokonay Vitéz Mihály
m. p.

(Csatolva a Georgicon ajánlása :)

Mélt: Tólnai Gróf Festetits György'

Ő Nagyságának,

's a' Keszthelyi Georgiconnak

adja, ajánlja, áldozza

a' Fordított.

Méltóságos Gróf!

Soha az Elő-jel, az *Omen*, szerencsésebben a' Valóságot egyszer-egetyszer el nem találta, mint a' Nagyságod' keresztnevében. *Georgius* Földmívelőt, vagy a' földmívelés' kedvellőjét teszi a' Görög Szók' ereji szerént: és ki az, a' ki nagyobb buzgósággal, fáradsággal és költséggel igyekeznek ennek a', valamint legrégebb, úgy leghasznosabb emberi foglalatosságnak gyarapításán? Legközelebbi's legpompásabb bizonyosága annak a' *Georgicon*; mellynek, a' maga nevében, mind felállása' tzelját, mind Alkotója' nevét viselni, szerentséje vagyon. — Kévélykedve hordozza ez a' Deákból fordított *Georgicon* is a' maga nevezetét; melly is, mind a' benne lévő matériára, mind Nagyságos Pártfogójára, mind a' Keszthelyi hasonlíthatatlan Fundatióra, a' jó Magyar reá emlékezteti. — Én pedig szerentsésnek vallom magamat, hogy a' Virgil' remekjét pannoni polgárrá tehettem; hogy Nagyságod' Gráciájával élhettem, hogy a' Gazdasági Oskolat' valaha láthattam. A' Hazafiúság, a' Literatúra, a' Földmívelés, adják hozzá ehez a' követhetetlen Poémához azt, a' mit ennek betségéből az én érdemetlen voltom lekoptatott; talentomom' tsekélyességét pedig pótolja ki az a' Szív, a' mellyel változhatatlanul maradok Nagyságodnak

alázatos szolgálja
Cs. V. M. m. K.

Méltóságos Gróf!

A' közelebbi Hónapokban tartott betegeskedésem, vagy is inkább a' meggyógyuláshoz való mindennapi reménységem tartóztatott ekkoráig, hogy az ide zártt *Ódával* és a' *Magyar Kleisommal* nem udvarolhattam Nagyságodnak. Most sints ugyan kedvezőbb egészségem: de már kötelességemet tovább halasztani véteknék tartottam. E' két utolsót méltóztassa Nagyságod úgy is venni, mint mentő okot arra, hogy Nagyságodnak más kezével iratni merészlettem; a' melly bátorságomnak még az a' harmadik fundamentoma is van, hogy a' Nagyságod' nemes érzésihez az én bizodalمام határt nem esmér.

Tudom el nem kerülhette a' Nagyságod' széles esmeretségét ama deák Óda, melyet Camerarius Rédey Lajos Ő Nagyságára Somsich Lázár Úr, Hazánknak ama' szerentsés Deák Poétája, szerzett, és Pozsonyban a' Diéta' alkalmatosságával ki is adott. A' titulált Camerarius Úr, ama' sajnállásunkra érdemes Hírmondónak edgyik tagját Márton József Urat a' tőle készített Lexicon' kiadására egynéhány száz forinttal megajándékozván, Hírmondó mellett lévő Barátaim a' nevezett ódából egy exemplárt hozzám leküldöttek, mellé téven azt a' kéréseket, hogy azt magyarra fordítsam le, *) mert nékik szándékjok mind deákúl, mind magyarul az Ujság-levelekben kiadni. Én azt a' fáradságot szerentsémnek tartottam; hanem ugyan akkor meghatároztam magamat, hogy a' Rédey Úr' hazafiúságának Origináljáról Anyai nyelvünkön egy originális Ódát készítek. És ime' ez az a' verzezet, mellyel Nagyságodnak van szerentsém tiszteelkedni.

Én ugyan, ezt is régen felküldöttem a Hírmondóba; de ott' ki nem jöhetett a' Cenzurán való késeedelmezés miatt. Minthogy tehát publicitásra nem kerülhetett: megelegetettnek tartom magamat, ha Nagyságod szokott kegyességével méltóztatik fogadni; melly szerentsémért alázatos főhajtással esedezvéen, Magamat a' Nagyságod' tapasztaltt grátziájába ajánlom, 's a' legmélyebb tisztelettel maradok

Nagyságodnak

Debretzen. Aprilis' 27d
1803.

lekötelezett híve
's alázatos szolgálja
Csokonai Mihály

6.

Debretzenben. Jul 17d. 1803.

Méltóságos Gróf,
Kegyes Pártfogó Uran!

A' tavalyi tűz[től], de kivált a' télközéptől fogva szüntelen gyengébbülő Egészségem, valamint annak a' tsekély Ódának béajánlásától, úgy most a' Nagyságod' erántam, érdemetlen eránt, mutatott Jótéteményének előbbi meghálálásától, szomorúan megtartóztatott. Méltóztasson Nagyságod megbotsátani, hogy Szívem kész és erőss dobogásinak gyenge tollam és ujjaim

*) Nem Csokonaié az írás, ami említett betegségével magyarázható, amit az a levélből kiténik.

*) Id. kiadás II. I. 114—117. I.

*) U. o. 118—120. I.; a levelek között nincs meg.

most is egészen meg nem felülhetnek. Nemesszívü Orvosomtól függ rám nézve az Ülésnek, írásnak, és beszédnek mennyisége, és ideje.

Munkáimat, melyek most háromfelé is gyakorolják a' Sajtót, másnak diktálom, 's mások által tisztáztatom. Kímélnem kell magamat, hogy egy nagy Poémámnak elvégzésére kisajított ereimet még egyszer öszveszedhessem. *Árpád ez*, vagy a' Magyarok' kijövele, melyet Homér és Virgil inustrájok szerént kidolgozni szándékozom, 's ha Isten életemet megtartja, és egészségemet helyre állítja, rajta Virgilként holtom' napjáig munkálkodom. Azért sietnék örömet Lyricumjaimnak 's egyéb apró Munkáimnak, 's azután fordításaimnak is, kiadásával. — Ezen Hetekben közrebotsátom Árpádról való Heroicumomnak Skizzét és Kritikáját.

Mikor Poétai *Launém* nintsen, akkor a' *Linné'* Systema Vegetabiliumjának megmagyarosításán dolgozgatom. — És ha e' két Munkámat Nemes Nemzetem' javára és dicsére kidolgozhatom: meglelégedéssel nézem, ha Geniusom még fiatal korában föld felé fordítja életemnek füstöt vetett Szövetnekét.

Most pedig Nagyságodnak Kegyes Rendelése szerént a' Hadi Oskoláról való *Ódámat*,¹⁰⁾ tsökcentt erőmhöz képest újabban megvizsgálván, Prefektus Kültsár Úrnak felküldöttem. — Az én Múzsám, melly a' most Pesten Sajtó alatt lévő *Amaryllisomban* azzal kevélykedik maga előtt, hogy *Lantja soha sem zendült meg érdemeltenre*,¹¹⁾ tisztelettel 's hálával emlékezik Nagyságodnak azon lebotsátkozásáról, hogy együgyü Énekét, maga Nagyságod méltóztatik a' Szegény de felséges Hazának közpiatzára kitenni. Tudja ő azt, hogy illy tisztelt Pártfogás által, nyerni fog az ő hijjánossága! — Ez okon Magát, Lantját, Trombitáját és Pásztori Sípját a' Nagyságod' örök Nevének zengésére ajánlja fel a' Keszthelyi erdők' árnyékiban.

Ó ugyan könnyen fizet — mint minden Músák. De én-én mivel tudjam tsak azt is meghálálni, a' mivel most legközelebb Nagyságod adóssá tenni méltóztatott? Hát még azt, a' mi egy olyyan természet fiánál, a' ki magával lakni megtanult, minden pénznél és bankónál betesebb — azt a' Nagyságod' nemes leereszkedését mivel lehetne valaha meghálálnom?!

Az Ermenonvillei Jegenyék és Nyárfák lennének Unokáink előtt egy Nagy Magyar Méltóságról 's az alája temettetett Természet' fiának hálája felől tanúk, — ha valaha Ermenonvillem lenne, — azoknak levelei susognák ki az érzékeny Ott-múlató Magyaroknak képzelődésibe, hogy, a' ki ott fekszik, még akkor is

Nagyságodnak

hú tisztelője
Csokonay Mihály
mk.

Mikszáth Kálmán első nyomtatásban megjelent verse

Közli: Zsoldos Jenő

Mikszáth Kálmán írói munkásságának kezdeti időpontját diákéveinek önképzőköri tevékenysége jelzi. Várdai Béla szerint a rimaszombati főgimnázium önképzőköri emlékkönyve őrzi legelső verses kísérleteit. Három költeménye közül az *Egy magyaroktól etválhailan szív méltányos kitörései 1860-ban* című politikai szatírája nyomtatásban is megjelent 1878-ban.¹⁾ Az író a selmec-

¹⁰⁾ Id. kiadás I. 2. 423—427. l.

¹¹⁾ Id. kiadás I. 1. 334. l.: *Az én lantom még nem zendült meg méltatlanra,*

bányai evangélikus líceumban folytatja önképzőkori munkálkodását. »Dolgozatai túlnyomólag hazafias versek voltak . . . Az első vers, amellyel föllépett, *Egy fogoly levele fíához* címet viselte. Ezt követték: *Az öreg nemes*, *Petőfi sírja*, *Otthon*, *Képzetelem újra* . . . Sajnos, e versek közül, melyeknek többjét ítélte a kör érdemkönyvébe beírandónak, csak egy maradt ránk, mégpedig az utolsó helyen említett »1864-ben.« A Pesti Hírlap közölte 1901 december 24-i számában. Írt ezenkívül Mikszáth balladát és humoreszket is. 1866-ban tett érettségi vizsgálatot. Jogi pályára lépett, de a versírással nem hagyott föl. »Az Igazmondóban lát napvilágot tőle (az 1869. évi 50. számban) *A labancz neje* című vidám, könnyed előadású balladás történet s ez tudunkkal Mikszáthnak első nyomtatásban megjelent dolgozata.«²⁾

Az irodalomtörténeti köztudatban Mikszáth költői pályájára vonatkozólag Várdai e megállapításai állandósultak. Gyöngyösy László megismétli: neve az Igazmondóban bukkan fel először, itt jelent meg első nyomtatott műve.³⁾ Rubinyi Mózes új adat viszonyában mutat rá Mikszáth versírói fellépésére: első tárcacikke 1869 december 31-én találkozott a nyilvánossággal. »Verse már valamivel előbb jelent meg a Hon melléklapjában, az Igazmondóban.«⁴⁾

Mikszáth költői pályájának idézett mozzanatait módosítanunk kell: ismerjük *Otthon* című versét is. A költeményt a Szegfi Mórné Kanya Emília szerkesztésében megjelenő Családi Kör 1867 augusztus 11-ével keltezett 32. száma közli, a lap 752. hasábján:

OTTHON.

Mikszáth Kálmántól.

Itthon vagyok újra, újra itthon,
Ismerősek jönnek velem szembe,
Kedves arcok, elfeledt vonások;
Gyermekkorom jut megint eszembe,
És vele a fényes álmok, tervek . . .
Istenem, de boldog is a gyermek!

Egykedvűen mint a pipás ember,
Ott gugol a kémény házunk felett;
Már messziről meglátszik a füst, mit
Óriási szájából ereget . . .
Vidám, csendes az egész ház tája,
A búcsúzó nap mosolyg le rája.

A kapuban vén kuvasz nyújtózik,
Álmosan néz a ki- s bemenőkre,
Engem látva, haragosan mordul,
Felszökik, majd egyet ásít s végre
Farkcsóválva hízeleg körültem.
Mig én állok némán, elmerültem.

¹⁾ A Vers teljes szövegét újból közétette Csokonai Vitéz Mihály győri lapszerkesztő: Győri Szemle, 1934. 76. 1.

²⁾ *Mikszáth Kálmán*. Bp., 1910. 33—34., 43., 49. 1.

³⁾ *Mikszáth Kálmán*. Bp., 1911. 34. 1.

⁴⁾ *Mikszáth Kálmán élete és művei*. Bp., é. n. [1917] 12., 102. 1.

Apám, anyám kijönnek előmbe,
Örülnek, hogy karjaiban látnak ;
Nincsen vége a sok ölelésnek,
A cselédek körülöttem állnak,
Mindegyik tud kérdezni valamit,
Hogy vagyok? és az Isten tudja : mit.

A szomszédból eljő Sára asszony,
Mikor lát, a perczet várta régen,
Össze-vissza nézeget s rettentőn
Csudálkozik, hogy oly nagyra nőttem,
»Hej, hiába, elmulnak az évek,
Rabszolgái vagyunk az időnek!«

Régi dajkám fejet csóvál, aztán
Fontos arczczal az anyámhoz mën be :
Nagy gyanuja van, — suttogva mondja, --
Gyanuja, hogy ki vagyok cserélve.
Sári néni, igaz a van kendnek,
Nem vagyok a régi boldog gyermek.

Mikszáth ekkori szókészlete, kifejezés-állománya Petőfi-örökség.

József Attila kiadatlan verseiből

I.

A jelen szám mellékleteként fakszimilében közölt vers a munkaszolgálatban eltűnt Hajdu László színész szavalókönyvében maradt fenn. Hajdu Lászlóné közlése szerint férje 1922-ben a szegedi Városi Színház tagja volt. József Attila néha nála szállt meg, mikor Makóról begyalogolt Szegedre. Egyszer Hajdu megkérte, hogy írjon be néhány verset kéziratos szavalókönyvébe. József Attila kezeírása a könyv 59. lapján kezdődik Ady egyik harcos forradalmi versének, *A hőkölés népének* szövegével. De mindjárt utána saját versei következnek »Írta és ideírta : József Attila« megjelöléssel. E versek sora a »Hegyes fogakkal mard az ajkam« kezdetű *Szerelmes vers*-sel végződik, amely Hont Ferenc közlése nyomán a Bálint-féle kiadásba is belekerült, de némileg eltérő szöveggel. A többi tudtunkkal kiadatlan (*Megsemmisülés vágya. A bátrak. Petőfi tüze*). József Attila Petőfihez szóló, a Horthy-korszak hazug Petőfi-ünnepe ellen tiltakozó s a világszabadság költőjét vezéreként ünneplő korai versét két nappal a Petőfi-centenárium után találtuk meg.

W. J.

II.

Közli: Szabolesi Gábor

József Attila Makón töltött éveinek számtalan, itt-ott csellengő írásbeli nyoma van Makón — Dr Árva Józsefné Espersit Máriánál, Sajtos Valériánál, Kesztner Zoltánál a költő ifjúkori kéziratai közül igen sok még ma is ismeretlen, eddig sajtóban meg nem jelent írás.

Az érett költő vonásaihoz ezek a versek nem tesznek hozzá sokat, de megmutatják az utat, ahogyan a fejlődő költőben a kamaszkor misztikus vilásképe, barokkos jelzőkkel túlszűfolt versei alól eltör a proletárálmények kemény valósága, a tiszta, egyszerű férfias hang.

Az itt közölt három vers kéziratát Dr Árva Józsefné örzi Makón. A *Leányszépség dícséretének* nyelve, képformalása még teljesen a l'art pour l'art-költészet hangja, a *Kedvesem* már képeiben a későbbi József Attila felé mutat.

»Meleg van : esőt hozó tavaszi szél,
Mely fogócskára tanítja a gyerekeket
És fölkelte a száraz füveket.«

A *Proletárok az Erőének* testvére, a fiatal költő tajtékozó energiáinak kifejezője, de még nem forradalmi vers. A költő birkózik föltörő élményeivel de még nem indult el, még nem találta meg az élményhez hű, tiszta, reális képeket, versformát, a forradalmi lendület még a burzsoá-humanizmus általánosságában, forradalmi cél és forradalmi eszköz nélkül izzik. A későbbi József Attila *A város peremén*-ben, az *Elégiá*-ban, a *Munkások*-ban már nem »a pásztorok istenes kurjantásairól« beszél, hanem a penészről, a két deci fröccsről, a nyomorról és a harcról. Állásfoglalása a *Proletárok* írásakor még szubjektív és anarchista.

A három versen kívül mintegy 100—120 kézirat lappang Makón, de a tulajdonosok merev elzárkózottsága miatt ezek még mindig nem jutottak napvilágra. A »József Attila Munkaközösség« egyik feladata volna, ezeknek a verseknek felgyűjtése, feldolgozása is.

LEÁNYSZÉPSÉG DÍCSÉRETE

Valaki másnak kéne mostan jönni
Ki nálam mégis szebben tud köszönni,
Ki nem dadog látván szépségedet :
Bátor, bolondos, lelkes nagy-gyerek.

Ki így köszönné : Szépség, bárhová lépsz,
Neked lobog fel mindenütt a lángész
S mint ő remekművet, mely isteni,
Úgy megsodál az alkotó zseni.

Igen. Tán így. De szebben lelkesebben,
Mint tűzímádónak vak rengetegben
Áldó hozsánna zenge ajkirúl,
Ha körülötte az erő kigyúl.

S én neni bírom, bocsáss meg, szép Valóság!
Csak lelkem tép még egy utolsó rózsát
S mint bánatkertész kis örömvizét,
Szírmát elődbe halkan hinti szét.

II.

Mint vércsevágy a röpke vadgalambot,
Úgy úzom [a] félenk szépséget én.
Mert büfelhős lelkem sötét egén
Valaki szeme fényeket zuhantott.

S hallgatva várja most a méltó hangot,
Tudom, ki áldva csügg dícséretén
S én szétmarcangolom, ha megelérem,
Mint vércsevágy a röpke vadgalambot.

S mely szárnyát fáradtan vonszolja földön,
Mint ázott és beteg madár vergődöm,
Nem tudván méltón szólni szépségednek.

S várom remegve, mosolyogjon kedved,
Mert jó, ha vergődésem mulat :
Csak vergődés a méltó hódolat.

KEDVESEM

Bizony a szirmok összeborulnak este,
Nem akartalak megcsókolni se
Csak egy kicsit itt érezzelek mellettem,
Mint kisgyerek az édesanyját.
A vackorfa a beoltott ággal összenő
Én is jobb vagyok, hogy beojtottál csókjaiddal,
Én kedvesem,
És szebb is vagyok, miként az éjszaka
A számlálhatatlan csillagoktól.

Meleg vagy, esőt hozó tavaszi szél,
Mely fogócskára tanítja a gyereket
És felkelti a sáros fűveket.
Régóta várt mellem bozontos rengetegje,
Hol éhesen, hol félfagyottan
Indulatok agancsos csapata öklelődött
És most, ime,
Békén legetteti liliomszavaidat
Meg a violákat.

Mert megjöttél, hisz meg kellett jönnöd,
Én kedvesem.

Még sötét van,
Leheletünk se látszik,
De ablakunkra ragyognak már a jégvirágok.
Odaki hajnalodik
S én még mindig csókokat beszélek.

PROLETÁROK

Ma nektek tornyozó akaratból ekhózik öblös meg forró szívennel.
Mert valaki belém kovácsolta végtelen
Szeretet meg el nem csüggedés zengő acélját
És a nekifohászkodások és a nekikeserülések
Tajtos csöppjeit is belém injekciózta.
Valaki, aki Krisztus üreges sebére nem rettegéssel gondolt —
Szent hallelujával lelkezte csókját,
Az Emberisten fonnyadt ajakára,
Valaki, aki most
Pásztorok istenes kurjantásával
Közétek lendül belőlem,
Testvéreim!

SZABOLCSI MIKLÓS:

Szemle

Új rovatunk célja az, hogy az irodalomtörténet, irodalomelmélet, kritika területén elért eredményekről beszámoljon, s munkánk hibáira és hiányosságaira rámutasson. E rovatnak is az ideológiailag harc éles fegyverévé kell válnia; elő kell segítenie a marxizmus-leninizmus ideológiájának megismertetését, alkalmazását területünkre, fel kell hívnia a figyelmet a Szovjetunió élenjáró tudományának eredményeire.

*

A Horthy-rendszer, a magyar feudál-kapitalizmus korának tudománya nem adja át helyét harc nélkül a marxista tudománynak. Kétségtelen, hogy tudósaink, kutatóink tekintélyes részében, tudatosan, vagy öntudatlanul az irodalom idealista szemlélete él még s ott van munkáikban a különböző liberális, kozmopolita, narodnyik és népellenes irányok igen sok maradványa. Igazolásul erre az 1945 óta megjelent tudományos művek szolgálhatnak; minden tudomány területén sok olyat találunk, amely tele van az ellenséges ideológia nyomaival. Igaz, az irodalomtörténet területén a fentebb említett irányoknak összefoglaló elvi műve 1945 óta nem jelent meg, csak több kisebb munka, amelyeknek leleplezése még feladatunk. Am most jellemző például hadd elemezzünk egy gyűjteményes kötetet, az u. n. Horváth János emlékkönyvet (*Magyar Századok*, — Irodalmi műveltségünk történetéhez, Budapest, 1948, Egyetemi Nyomda), amelyben képviselve van az idősebb és ifjabb nemzedék, a régi magyar irodalommal foglalkozók és az újabb korokat kutatók. Vizsgáljuk meg, mit tartalmaz a kötet, milyen volt 1948-ban e kötet tanúsága szerint a magyar irodalomkutatás képe?

A kötet húsz irodalomtörténeti jellegű tanulmányt tartalmaz. Jelleget és irányukat tekintve az alábbi csoportokra oszthatjuk őket:

A tanulmányok tekintélyes része (nyolc cikk) olyan természetű, amely kiragad egy-egy adatot, megvilágít egy-egy összefüggést, egy-egy új adalékot ad. Nem törekszik tehát szintézisre, egy-egy korszak alapos megértésére, megelégszik a szerényebb kutatással, kis feladatok megoldásával. Nem kétséges, hogy ez a munka, amelyet »aprófilológiának« szoktak nevezni, szükséges és hasznos; viszont az sem kétséges, hogyha megáll az adat pusztá feltárásánál, akkor károsná válik, mert a nagy összefüggéseket segít elkendőzni, mert a kutató a kis adatok és összefüggések részleteibe beleveszve, elveszti érzékét a fontos feladatok iránt. Az ilyen kutatót gyakran az a veszély fenyegeti, hogy be lévén zárva saját szűk területébe, rosszul látja a problémát és az apró adatoknak túlnagy jelentőséget tulajdonít. Ma, amikor irodalomtörténetünknek a magyar múlt haladó hagyományainak feltárása terén, súlyos és sürgős feladatai vannak, különösen veszélyessé válik az ilyen aprómunka túlhajtása. Hadd soroljuk fel a kötetből a példákat: ifj. Horváth

János cikkében kimutatja, hogy Rogerius mester ritmikus latin prózában írta művét. Hogy ezt a megállapítást, amely sem a magyar irodalomtörténet, sem a középkori irodalomtörténet számára nem jelentős, megtehesse, 16 oldalon keresztül hatalmas filológiai apparátust vonultat fel; bőven idéz a szövegből, elmondja a középkori ritmikus próza történetét. Miután bebizonyította, hogy a mű nagyrésze valóban ritmikus prózában van írva, szövegjavításokat ajánl ennek alapján. Meggyőződésünk szerint azonban ezek a javítások egyetlen esetben sem adnak hozzá a szöveg történeti, társadalmi vagy irodalmi jelentőségéhez, legfeljebb lényegtelen nyelvtani és stilisztikai eltéréseket jelentenek. Az egész tanulmány eredményét néhány sorban bízást össze lehetne foglalni. — Klaniczay Tibor tanulmánya módszerében és jellegében hasonlít az előbbihez. Egy XVII. századbeli költőről, Barakonyi Ferencről ír, akiről ő maga vallja be, hogy »nem tartozik irodalmunk kimagasló egyéniségei közé«. Nos erről a jelentéktelenebbnél is jelentéktelenebb irodalomtörténeti alakról szorgalmas, pontos és jobb célra méltó munkával bizonyítja be Klaniczay, hogy az eddigi felfogástól eltérően, összesen két versét ismerjük, és esetleg még két szakaszát. Ehhez azonban közli a szerző életrajzát nagyjáig és unokáig bezárólag és rengeteg teljesen felesleges adatot. A tanulmány így típusa lesz a jó irodalomtörténész teljesen célt tévesztett aprómunkájának. — Egy fokkal fontosabb, de lényegében ugyanúgy célját tévesztett Szauder József munkája. Nagy filológiai felkészültséggel, kitűnő stílusban, széles világirodalmi tájékozottsággal mutatja meg azt, — és itt valami döntő eredményt várnánk, — hogy Faludi Ferenc római tartózkodása alatt milyen olasz műveket olvasott és milyen olasz városokat látogatott meg. Nos, ez elég fontos és érdekes, de egy kitűnő képzettségű irodalomtörténész ennyi energiájának és idejének feláldozásával fontosabb feladatot oldhatott volna meg. Dolgozatának eredményét: azt, hogy Faludi nagyobb olasz irodalmi műveltséggel rendelkezett, mint eddig hittük, néhány sorban, egy Faludi-tanulmány keretén belül el lehetett volna intézni. — Trencsényi-Waldapfel Imre ugyancsak széleskörű tudással írt, cikke is aránylag kevés újat hoz. Végeredményében azt bizonyítja be, hogy a Buda Halálának egy ismeretes sorában (Csillag esik . . .) egy latin hexameter fordítása van bravúrosan elrejtve. Ez eléggé érdekes, nem tesz azonban hozzá semmit Aranyról eddig alkotott képünkhöz és főleg nem viszi előbbre az Arany János körül levő oly sok megoldatlan probléma tisztázását. Különösen feltűnő, hogy a tanulmány bőségesen idéz oldalakon keresztül a latin szöveg multjából, nagy műveltséggel, azonban az előbb említett okokból itt feleslegesen. — Zimándy Pius Péterfy Jenő életéből egy pár év történetét ismerteti. A felsorakoztatott adatok kiértékelése teljesen hiányzik; édeskés, szentimentális írásmódja mögül kitűnik a hazug »biedermeier« életforma iránti rajongása.

Vannak persze olyan aprófilológiai munkálatok is a kötetben, amelyek lényeges és hasznos adatokat hoznak s ha nem mutatnak is meg tágabb összefüggéseket, önmagukban is értékesek. Persze az összefüggések megmutatása még hasznosabbá tenné őket. Ilyen Mezei László cikke, aki megállapítja egy Szent Istvánról szóló XIII. századbeli kis verses história keletkezési idejét, célját és szerzőjét. Ilyen Németh Gyuláé, aki Balassa Bálint török versfordításait elemzi és rámutat forrásaikra. Ilyen Varjas Bélaé, aki kilenc eddig ismeretlen magyar éneket fedezett fel és ezeket mutatja be. Világos tehát, hogy nem az aprófilológia általában felesleges, hanem csak az olyan, amelyek sok munkát és energiát kívánva értelmetlenül kis eredményt hoz, nem mutat rá nagyobb összefüggésekre, nem viszi előbbre tudományunkat. Az ilyen filológia ellen határozottan fel kell lépünk.

A mult irodalomkutatásának visszajáró kísértete Korompay Bertalan cikke: »Arany főbb eposzai, mint költői rekonstruálások.« Bár

vannak a cikkben érdekes részletek, a tanulmány végső eredménye lapos közhely. Mit bizonyít be? Azt a régen tudott tényt, hogy Arany eposzait általában egy teljesebb eredeti rekonstrukálásának szánta. Ezt már tudjuk, — legalábbis Arany óta. Korompay igen sok oldalt szentel annak bizonyítására, hogy Arany eredeti forrásainak egyes részleteit más sorrendben illeszti a maga műveibe, újraértelmezi, újrakölti őket. Azt is bebizonyítja, hogy Arany a meglévőt alakítja tovább, akár a másé, akár a sajátja. Hogy miért történik ez így, arra Korompay magyarázatul a romantikus költők »axioma-hit«-ére hivatkozik, arra, hogy a romantikusok hitték egy eredeti, naiv őseposzban. A Buda Halálának sok kétséges próbálkozás utáni megszületését »az isten-áldotta teremtés nagy titka« magyarázza, Mindebből az derül ki, hogy az axióma-hit és az ihlet teremtették meg Aranyban a Buda halálát. Arany korszakának társadalmi tényezőiről, az Arany eposzok társadalmi mondánivalójáról szava sincs; változatlanul a »romantikus«-szerű kategóriákban gondolkodik; s mint maga is ismételtelen hangsúlyozza, semmi új gondolatot nem hoz.

Természetesen a kötetben olyan munkák is vannak, amelyek nem állnak meg az adatok feltárásánál, hanem komoly tanulmánnyá bővülve tágabb összefüggéseket is feltárnak. Egyrészek azonban ingatag és határozatlan, nem szilárd ideológiai bázison épült, és így eredményeik is kétségbevonhatók. Így Eckhardt Sándor cikke, a »Régi magyar költők képei« sok adattal, lelkesen bizonyítja, hogy a régi magyar költői képes beszéd több forrásra vezethető vissza: elsősorban az egyházi stílusra, a Bibliára, továbbá a népi nyelv »csúfondáros képalakítására«, és »antropomorfikus természetlátására« végül Balassi Bálint humanista gyakorlatára. Az utóbbit elfogadjuk, a gazdag bizonyítóanyag nyilvánvalóvá teszi Balassi hatását. Am úgy érezzük, az egyházi nyelvnek túlzott jelentőséget tulajdonít és ugyanakkor erősen lebecsüli a népi nyelvet, — amelyet egyáltalán nem tárgyal, hanem egy pár általános mondattal intéz el, teljesen indokolás nélkül állítva róla, hogy »tárgyas, közlő« és hogy »köznapis«. A tanulmányban tehát a magyar irodalomtörténetírás két komoly ideológiai hibája tükröződik: az egyházi elem túlbecsülése, amely Alszegehy Zsoltinak és környezetének volt sajátja, és amely az ideológiai harc mostani állásában különösen veszélyes, s a folklóre elhanyagolása, amely politikai célokat szolgált, a parasztság, illetve a jobbágyág háttérbeszorítását. — Gerédy Rabán »Irodalmi nyelvünk kialakulásához« c. tanulmánya is sok kitűnő eredménye mellett ingatag talajra épült, mert a szerző nem világítja meg kellőképpen a kor (XV. és XVI. sz. eleje) gazdasági és társadalmi viszonyait. Főtételezt, azt, hogy az erasmismusnak döntő hatást kell tulajdonítanunk XVI. sz.-elejei irodalmunk kialakulásában, el lehetne fogadni, de mind a külföldi gazdaságtörténet, mind a magyar gazdasági és politikai fejlődés már sokrészben feltárt adataival, az osztályviszonyok alapos elemzésével kellene alátámasztani. A szerző különben nem sajátította el a marxista történefffelfogást; nem fogalmaz elég élesen és világosan, terminológiája néha sajátosan óvatos; így a XV. századi jobbágyok »előnytelen közjogi helyzetéről« beszél s nem kizsákmányolásról, a társadalom »belső strukturáját, fejlettségét« keresi s nem osztályviszonyait, Erasmust kizárólag mint a devotio moderna és a humanizmus szintézisbe foglalóját s mint humanista stílusművészt tárgyalja, a Karthauzi Névtelenek egy parasztyűlől igen fontos nyilatkozata mellett elisklik s kommentár nélkül hagyja. Egészében a problémát így csak felületén látja — ideológiai, szellemi áramlatok egymáshatásának s nem az osztályviszonyok tükröződésének, — s felületesen is oldja meg. — Ugyancsak ingatag alapon épül Keresztury Dezső lírai stílusú verselemzése is, Berzsenyi »Közéltő Tél«-jéről. Már elindulása is helytelen; kijelenti, hogy Horváth János óta Berzsenyiről nem mondtak

újat ; s valóban ő Berzsenyit csak mint a klasszicista romantikust, a lázasan fegyvelmezt alkotót értékeli s ezeken a stiluskategóriákon nem is megy túl ; alig beszél a költő osztályhelyzetéről, politikai véleményéről s költészetének változásait kizárólag belülről, egyéni okokból magyarázza, a többi okot pedig elmosza (»számtalan külső és belső ok, ábránd és élet ellentmondása«). Ezenfelül változatlanul metafizikus kategóriákban gondolkodik ; »romantikus korszakokról« ír, amelyekben »tárgy és fogalom, valóság és gondolat, lét és tudat egyensúlya megbomlik«. Így igen szépen megírt elemzésének a vég-eredménye is csak az lesz, hogy Berzsenyi klasszikus és romantikus is egyszerre, de ugyanakkor nem eklektikus. Verselemzése így a formalista esztetizmus típusa lesz ; értékelései levegőben lógnak, szemlélete legyőzhetetlenül idealista. — Sötér István részletet közöl Eötvös-könyvéből. Bár a művet bizonyára alapos bírálótnak vetik majd alá, az itt közölt részlet is jellemző a szerző hibáira. Az egész részlet az »okos« XVIII. század dicsőítése, amelynek »nagyszerű fejlődési vonalát« a francia forradalom megtörte, azután ígérletét nem tudta teljesíteni s így nagy ür marad utána. A nagyszerű XVIII. századnak ez a szembeállítás a francia forradalommal elmosza a lényeges mondanivalót, azt, hogy a francia forradalom balfelé tartó vonalát jobboldali visszakanyarodás követte, — és méginkább elmosza a francia polgári forradalom eredményeit és korlátait. Így teszi jelentéktelenné és sorolja másokéi közé Marx jelentőségét s így jut olyan furcsa megállapításokhoz, hogy Jókait, Keményt és Vajdát egy kalap alá veszi mint »aláhullókat«. Nem szól Eötvös kétes szerepéről, állandó tétovázásáról, eredendő konzervativizmusáról s ezért állíthatja az »intézményesített« az »önművéket megőrző« forradalmak elé (amivel nyilván a népi demokráciákra gondol) követendő példaképnek Eötvöst ; így válik tehát a tanulmány a Petőfivel szembeni »harmadik út« irodalomtörténeti igazolásává. — A kötet egyik legterjedelmesebb tanulmánya Barta Jánosé, aki Ady képzet- és szókincséhez közül sok érdekes adalékot. A tanulmány a maga egészében megállja a helyét, csak itt is az alap ingatag ; elvi kiindulása ugyanis Ady »mitikus-lelkűsége, mítosz volta, rokonsága a primitív emberrel ; ugyanakkor nem szerepel magyarázó elvül sehol sem a kor gazdasági fejlődése és társadalmi ellentétei. Tudjuk, nehéz feladat ez, hiszen nálunk még marxista stílusvizsgálatot nem végeztünk ; mégis, meg kellett volna kísérelni a tartalmi magyarázatot is. A tanulmány így a formalizmus esztétáinak kedvez, azoknak, akik a költői kifejezést hajlandók elválasztani a mondanivalótól s a költő nyelvteremtésében valami olyat látnak, ami független korától s mondanivalójától. Úgy hisszük, Révai Ady-tanulmánya óta a kérdést meg lehet már oldani. Másrésztől Barta nem veszi figyelembe a kor többi íróit és költőit, pedig meggyőződésem, hogy ezek stílusának alapos vizsgálatával olyan elemekre bukkanunk, amelyek bennük és Adyban közősek és így igen sokat magyaráznak Adyból. — Nézzük meg Dezsényi Béla cikkét, amely a Nova Posoniensia újságról szól. Ezt a lapot eddig evangélikus termékek tartották, amelyet a pozsonyi jezsuiták megszüntettek. Dezsényi bebizonyítja, hogy ezt nem lehet kimutatni s ehelyett azt az elemélet állítja fel, amely a lap iskolák számára készült eredetileg, s nem a jezsuiták állították meg. Eltekintve a tanulmány katolikusmentő jellegéről, (a toleranciáról szóló rész), a tanulmány élesen mutatja a »sajtótörténet« nevű tudományrész képtelenségét. Dezsényi többször hangsúlyozza, hogy nem részletezi a lap tartalmát, csak bibliográfiai adatokat kutató s a lap olvasóközönségéről szól. Az ilyen mesterséges szétválasztás nemcsak azért helytelen mert a lap tartalmi mondanivalója éppen a leglényegesebb számunkra, hanem azért is, mert az adatok így kiszakítva, bármily szorgalommal vannak is összegyűjtve, értelmetlenné válnak. Kerecsényi Dezső postumus tanulmányát is erősen meg lehetne bírálni, a felvilágosodásnak, Kölceynek, Berzsenyinek, Berzsenyinek Révai óta

bizony más értelmezését láttuk már s jellemző, hogy a haláláig tisztelt és elismert irodalomtörténész szavai milyen üressé és fakulttá váltak, hogy nemesveretű stílusa milyen tévedéseket álcáz, hogy idealista irodalom-szemlélete, amelynek alapján »az egyéni és a közösségi szellemről« ír, mennyire idejétmúlt.

Szerepel a kötetben egynéhány olyan tanulmány is, amelyekről nem elég, ha azt mondjuk, hogy ingátog elvi alapon állnak, mint az előbb felsoroltak, hanem amelyek annyira mélyen gyökereznek a Horthy-korszak ideológiájában hogy határozottan ellenségesnek kell őket tartanunk a marxizmussal, a munkásosztály világnézetével, a legfejlettebb tudománnyal szemben. Bisztray Gyula cikke a »prenumeráció«-ról, szól, nyilván a Horváth János-féle tanítás alapján, hogy az irodalmi viszony »forgalmazóit« is meg kell vizsgálni. Ezt a feladatot Bisztray alapvetően helytelenül oldja meg. Nem csoda, hiszen a mecénásságra vonatkozó főforrásai Thienemann és Máthé szellemtörténeti, reakciós munkái. Így azután nem vizsgálja meg a XVIII. sz. társadalmi viszonyait, nem mutatja ki a nemesség szerepét — s így próbálja megérteni, »hány hazafi« fizetett elő magyar könyvekre. Így állapíthatja meg, hogy a XVIII. században már »magyar értelmiségi« réteg kezd kifejődni. Ideológiai tájékozottságára jellemző, hogy önmaga közli e réteg megoszlását, kimutatja, hogy nagyrészt »földbirtokosok«. Álláspontja mindvégig álobjektív: csodálkozik azon, milyen kevesen fizetnek elő magyar könyvekre ezt több ízben »sajátos« jelenségnek nevezi és nem veszi észre, vagy nem akarja kimondani, hogy e jelenségek oka a magyarországi feudális rendszer merevsége, a nemesség műveletlensége s az, hogy a jobbágyság egyre fokozódó elnyomorodása következtében természetesen nem volt képes fizető közönséggé válni. Aki ezt a jelenséget csak leírja, de nem magyarázza, abba a gyanúba kerül, hogy a nemesség szempontjából nézi a magyar fejlődést. Így 1848 után persze, hogy csodálatos lesz az, ha Kossuth műveiből 1885–86-ban csak 500 példányt lehet eladni, ha nem mutatnak rá ugyanakkor a kor társadalmi fejlődésének sajátságaira. Bisztray mindenütt csak megállapítja a tényeket, megállapítja a XIX. század végén az ügynöki szervezet túlsúlyát, — ismét anélkül, hogy akár egy szóval is utalna a kapitalizálódásra. A prenumeráció szerinte azért szűnt meg, »mert a neveltségesség ölte meg«. Aki ilyen fontos jelenségről képes ennyire ki nem értékelni, ennyire félrevezető tanulmányt írni, az rossz irodalomtörténész is. — A másik tanulmány amelyben ellenséges ideológiai behatást lehet észlelni, Dégh Lindáé. Tanulmánya »Adatok a magyar parasztság irodalmi életéhez« címet viseli s már ez a cím is elárulja az egész tanulmányon végighúzódo súlyos ideológiai botlást azt, hogy a parasztságot mozdulatlan egységnek fogja fel, nem téve különbséget a parasztság különböző rétegei, a kulákok, középparasztkok, kisparasztkok, mezőgazdasági munkások között. Annak a velejéig reakciós szemléletnek egyenes folytatása ez, amely néprajzunkban több évtizeden át uralkodott és amely a parasztságot, osztálytagozódásra való tekintet nélkül, egészen különálló sajátos tömegnek látja, amely szerint nemcsak a jelenben nein tagozódik a parasztság, hanem évszázadok óta változatlan, azonos »népi társadalom«, azonos szellemű és berendezkedésű volt az osztálytársadalomban mindig és mindenütt. Dégh Linda is ezzel a tagozódás nélküli és időtlen kategóriával operál, tanulmánya elején a XVI. századtól kezdve sorolja fel a népi olvasmányokat. Az egész tanulmányon végig egységes »népi társadalom«-ról beszél, Thienemannból idézve többek között e társadalom jellemző vonásait. Így jut el arra a megállapításra, hogy néptünk, bár érdeklődő, elsősorban mégis a ponyva érdekli. Egész tanulmánya ezt a tételt bizonyítja. Összes idézett nyilatkozatai, amelyeket nyolcvan év körüli emberektől szed, azt vannak hivatva napnál is világosabban megmutatni, hogy a paraszti csak a vacak városi ponyvát olvassa.

Többször kijelenti, hogy a falun kevés a folyékonyan olvasó ember. Egy falut is megvizsgál közelebről, annak főleg 1943-as állapotát, az 1947-est, bár állítása szerint már jelentős változások történtek, nem elemzi. A megvizsgált egyének egy-része kulák, a falu kizsákmányolói, és így olvasmányaik a kulákok olvasmányaira vetnek csak világot s nem a népére Dégh Linda tanulmánya tehát típusa a teljes ideológiai eltévelyedésnek.

Olyan tanulmány, amely megállja a helyét és a magyar irodalomtudományt, a magyar irodalomtörténetet előrevízi, mindössze kettő van a kötetben a húsz cikk közül. (Az egy nyelvészeti jellegű tanulmányt és a bibliográfiét nem tárgyaljuk.) — Esze Tamás cikke a Szegénylegény éneke c. kuruc dal történetét ismerteti és jól feltárja a kor társadalmi és gazdasági eseményeit, a jobbágyág hazaszeretét, a Rákóczi-szabadságharcot vezető nemesek árulását. A különben is alapos, jó filológiai tudással megírt cikk sokkal visz bennünket közelebb a kuruc költészet és a kuruc kor megismeréséhez. — Waldapfel József Vörösmartynak és Petőfinek a forradalomhoz való viszonyáról szól. Megmutatja, hogy Vörösmarty is eljutott a forradalmi harc elkerülhetelenségének felismeréséig, azonban Petőfi látta leg tisztábban a szabadságharc sikerének feltételeit. A Petőfi-Vörösmarty vitának a reakciós irodalomtörténet által elködösített lényegét is tisztázza a marxista irodalomkutatás módszerével.

E kivételek ellenére a Magyar Századok c. kötet egésze azt mutatja meg, merre nem szabad menni, mit kell elkerülnünk ahhoz, hogy feladatunkat elvégezhessük, rámutat a céltalan filológizálás veszélyeire, a formalista esztéticizmus, a volt uralkodóosztályok ideológiája, (klerikalizmus, nemesség dicsőítése, parasztság egysége) behatolásának veszélyeire, a harmadikutas liberális történet szemlélet ártalmaira. Megmutatja főképp azt, hogy helyesen kell megválasztanunk a súlypontokat; súlyos hiba, hogy a kötet húsz tanulmányából tíz az 1800 előtti irodalomra esik és Petőfivel és Adyval csupán egy-egy, József Attilával pedig egy sem foglalkozik. Nem kétséges, hogy a megbírált szerzők egyrésze is fejlődött cikke megírása óta s maga is leszámolt munkája hiányosságával s igyekszik módszerét tökéletesíteni, de tanulságos példa, milyen hamis és ártalmas eredményekre vezet az ideológiai tájékozatlanság, amely az ellenség behatolásának, destrukciójának is megadhatja a lehetőséget. Új irányban kell mennünk tehát mindnyájunknak, és új feladatainkra éppen Fagyjev vitáinak figyelmeztet bennünket s a világtól elzárt irodalomkutatókat, a jelen problémáival nem foglalkozó irodalomtörténészeket illető kritikája mintha éppen erről a kötetéről is beszélne.

*

Melyek viszont azok a művek, amelyek iránymutatóul szolgálhatnak számunkra, amelyek szilárd ideológiai bázist adnak jövőnk munkáinknak? A kérdésre először összefoglalóan kell felelni: a marxizmus-leninizmus nagy klasszikusainak művei. Nem kétséges, hogyha ez a Szemle ismerteti azokat a könyveket, amelyek 1945 óta irodalomtörténeti területen megjelentek, akkor ezekkel a művekkel kivételes alaposággal kell foglalkoznia. Mert e könyvek nemcsak a munkásosztály harcának erősítői, de minden tudományág s így az irodalomtörténet alapvetői is. Nem képzelhető el magyar irodalomtörténet s Tőke ismerete nélkül, a Franciaország történetéről szóló Marx-művekről nem is szólva. Engelsnek a német paraszthabórujáról írt könyve éppen olyan nélkülözhetetlen, mint a Család, állam, magántulajdon vagy a Szocializmus fejlődése. Vagy lehet-e irodalomtörténeti munkásságot folytatni az Anti-Dühring s a Materializmus és empiriokritikizmus nélkül?

Nagy tanítónknak Leninnek műveit ismernünk kell, csakúgy mint Sztálineit, a Leninizmus kérdéseit, a Párt történetét stb. Valóban ezek a művek többet adnak irodalomtörténeti műveltségünkhöz, mint sok évtized felgyülemlett filológizálása.

Ha mégis közelebről vizsgáljuk meg az irodalomtörténettel foglalkozó könyveket, akkor mindenekelőtt Marx-Engels összegyűjtött irodalmi tárgyú cikkeit kell kiemelnünk (Szikra 1947). Ezek a nyilatkozatok nemcsak nagy mestereink irodalmi ízléséről, olvasmányairól tájékoztatnak bennünket, hanem a realizmus elméletének gyakorlati alkalmazását is nyújtják. A realista irodalom problémáinak megértéséhez nélkülözhetetlen ez a könyv. — Nemrég jelentek meg magyarul Leninnek az irodalomról írt cikkei és nyilatkozatai (Szikra, 1949). Részletes ismertetésükre még visszatérünk; itt azt emeljük ki, hogy a pártos irodalom, az irodalom és párt viszonyának örökérvényű megfogalmazását kapjuk itt, a Tolsztojról szóló tanulmányokban pedig az író és társadalom viszonyának felülmúlhatatlan mesteri elemzését. Megláthatjuk belőlük a haladó hagyományok felhasználásának szükségét, az éles harcot a proletkult és a dekadens polgári irodalomszemlélet ellen. Lenin és Gorkij levelezésében két nagyszerű ember meleg barátsága tükröződik és egykorú leírások és emlékezések tudósítanak Lenin irodalmi ízléséről, olvasmányairól. Felmérni sem tudjuk egyelőre a könyv óriási hatását tudományunkra, de biztos, hogy főleg XIX. századi irodalmunk helyes értékeléséhez, a jelen számára való felméréséhez igen fontos és alapvető útmutatásokat kapunk. — A marxista irodalomszemlélet legfontosabb tételeit röviden, de világosan összefoglalva tisztázza A. I. Szoboljev füzete: A lenini tükröződési elmélet és a művészet. (Szikra, 1949). A művészet és valóság viszonyának marxista-leninista megállapítása, a művészet ábrázolásmódjának sajátos eszközei, a művészi igazság kérdése, a szocialista művészet jellemzői kapnak helyet a könyvben. Haszonnal forgathatja bevezetőül minden irodalomtudománnyal foglalkozó, hogy utána még mélyebbre hatolhasson a marxista-leninista elmélet tanulmányozásában. — Minden tudós számára fontos Zsdánov öt előadása, amelyet a Szikra »A művészet és filozófia kérdéseiről« (1949) címmel adott ki. Megtanít Zsdánov arra, hogy a tudósnak pártosnak kell lennie, munkájának minden egyes sorát át kell hatnia a dialektikus materializmus szellemének, amely nem egy elmélet a többi között, nem egy filozófia a többi közül, hanem új, gyökeresen más és döntő fordulatot jelent az emberiség történetében. Rámutat Zsdánov azokra a nagy és döntő feladatokra, amelyek a tudósokra várnak az új társadalom ideológiájának továbbfejlesztésében. Élesen figyelmeztet bennünket a kozmopolitizmus veszélyére, a nyugati imperialisták rothadt elméleteinek behatolására. Hangsúlyozza, hogy éberren kell ellenük védekezni. A magyar tudományoságnak és éppen a magyar irodalomtörténészeknek is le kell leplezniük a nyugati burzsoá-tudomány hatását és komoly hibákat, hogy ez még nem történt meg kellő élességgel. Zsdánovnak egyes szovjet irodalmi folyóiratokon gyakorolt bírálata is igen fontos számunkra; kérlelhetetlen világossággal rántja le a leplet a formalista esztéticizmus mögé bűvő reakcióról, mutat rá a burzsoá-irodalomnak, az imperialista államok félrevezető és népellenes művészetének hanyatlására. Ugyanakkor leplezi a magas eszmeiség nélkül szükkölködő műveket és a néptől elszakadt, önmagukba zárkózó költőket, a Nyugat minden megnyilvánulása előtt meghajlókat, mint reakciós ellenségeket. Zsdánov Lenin nyomán hangoztatja a pártirodalom szükségét és felhívja a figyelmet az irodalom nevelő feladatára. Művét alaposan megtárgyalta a magyar sajtó is, azonban itt is szükségesnek tartjuk utalni rá, mert meggyőződésünk szerint Zsdánov kristálytiszta eszmei vonalától, kérlelhetetlenségétől kell tanulnunk s követnünk kell a magas eszmeiségért

folytatott harcban, a burzsoá-befolyás elleni küzdelemben. Az ő munkája vezet át bennünket munkánk sok nehéz problémáján. — Az orosz forradalmi demokratikus kritika művei közül N. A. Dobroljubov három tanulmánya jelent meg magyarul. (Orosz realizmus, Szikra, 1948). A három orosz íróról szóló mélyreható elemzés, bár az egykorú cenzura miatt sokhelyütt burkoltan, ragyogóan fejt ki irodalom- és társadalom kapcsolatát, mutat rá a regény- és drámaalakok viselkedésének és jellemének társadalmi rugóira. Fontosak a cikkek a liberális ideológia elleni harcunkban is; bennük élesen válik el a liberalizmus s a forradalmi demokrácia. Ismeretük nemcsak a XIX. század kutatói, hanem minden magyar irodalomtudós számára lényeges s remélhetjük, hogy Csernisevszkij és Belinszkij kritikai és irodalomtörténeti jellegű műveit is nemsokára olvashatjuk magyarul.

A magyar irodalomtörténet területén, a sok negatívum mellett, sok pozitívumot is felmutathatunk. Legelsősorban kétségtelenül legnagyobb irodalomtörténészünk, ideológiai frontunk egyik vezetője, Révai József műveire kell hangsúlyozottan rámutatnunk. Munkáiban (elsősorban : Marxizmus, népiesség, magyarság; Petőfi; Ady) a magyar irodalomtörténetírás számára irányt mutatott; felfedte a magyar irodalom nagy haladó vonalát, a Petőfi-Ady-József Attila vonalat, mesteri módon alkalmazta a magyar irodalom jelenségeire a marxista-leninista módszert. Értékelései, amelyeket a nyelvújításról, Kőlcseyről adott, égető problémáinkat oldották meg s további munkára adnak ösztönzést. Olyan Petőfi-képet mutatott meg, amely évszázados hamisítás után végre az igazi, a forradalmár, a teljes belső és külső szabadságért küzdő Petőfit tárja elénk; Ady-könyve szintén sok év óta vajdó problémát old meg s legújabb Ady tanulmánya, melyet épp társaságunk estjén mondott el, pozitív Ady-képet nyújt számunkra, leleplezve a misztikus és idealista hamisításokat. Munkássága vitán felül a legfontosabb és a leginkább iránymutató a magyar irodalomtörténetben a felszabadulás óta.

Úgyancsak iránymutató számunkra Horváth Márton munkássága; már 1945-ben megjelent nevezetes József Attila-tanulmánya, amely a párt-költészet fogalmát elsőtízben vetette fel és tisztázta nálunk, munkái (Lobogóknak, Petőfi, Puskin) azóta is sokszor ádnak fontos útbaigazítást munkánk számára.

»Író diplomataék« című cikkénnk tanulmányozása fontos mindazok számára, akik a magyar irodalom problémáival foglalkoznak.

Irodalomtörténetírásunk más teljesítményeivel következő szemlének fog foglalkozni.

TARTALOMJEGYZÉK

Sztálin szavai.....	163
<i>József Attila</i> : Petőfi tüze (faksimile).....	161
<i>Fagyjejev</i> : Az irodalmi elmélet és kritika feladatai.....	35
Irodalomtörténet és kritika (Ankét a Szovjetunió Írószövetségében)	184
<i>Király István</i> : Petőfi mint vízvázalstó.....	169
<i>Klaniczay Tibor</i> : Régi magyar irodalom és folklór.....	205
<i>Lenin</i> : Pártszervezet és pártirodalom.....	29
<i>Lukács György</i> : A mi Goethénk.....	216
<i>Lukács György</i> : Elnöki székfoglaló beszéd.....	1
<i>Lutler Tibor</i> : Shakespeare es a magyar anglisztika néhány kérdése...	77
Magyar Irodalom.....	193
<i>Máthé-Haupt György</i> : Puskin hatása a magyar társadalmi gondolkodásra és irodalomra.....	59
<i>Waldapfel József</i> : Az igazi Csokonai.....	40

VITA

A magyar irodalom korszakai (<i>Barta-Szauder</i>).....	98
A magyar irodalom korszakai vitájához (<i>Komlós Aladár</i>).....	252
Puskin Magyarországon (<i>Sz. Nagy Miklós</i>).....	238
Vita a XVIII. század magyar irodalmáról (<i>Bóka—Szauder</i>).....	242

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Bisztray Gyula</i> : Sárosi Gyula Arany Trombitája.....	287
<i>Dezsényi Béla</i> : A magyar hirlapirodalom 1848—49-ben.....	105
<i>Dénes Tibor</i> : Balzac és a magyar kritika 1858-ban.....	305
<i>Esze Tamás</i> : Két szegénylegény egymással való beszélgetése.....	254
<i>Geréb László</i> : Az igazi Csokonai képéhez.....	266
<i>Gyallay Domokos</i> : Jósika Géza Petőfiről.....	116
<i>Hortai Györgyné</i> : Az elveszett alkotmány.....	282
<i>Komlós Aladár</i> : József Attila és Jiří Wolker.....	317
<i>Komlós Aladár</i> : Kemény és Engels.....	122
<i>Kovács Endre</i> : A szlovák Marseillaise.....	262
<i>Kovács Endre</i> : József Attila és Wolker.....	140
<i>Lukinich Imre</i> : Arany és az 1831-i lengyel szabadságharc.....	118
<i>Nyilas Vera</i> : Petőfi-centenárium a Szovjetunióban.....	280
<i>Pándi Pál</i> : Kortésdalok Táncsics mellett.....	129
<i>Turóczy-Trostler József</i> : A saint-simonizmus magyar visszhangja....	268

MAGYAR ÍRÓK HAGYATÉKA

Arany János néhány ismeretlen strófája (<i>Waldapfel Eszler</i>).....	150
Balassi Bálint ismeretlen levele (<i>Eckhardt Sándor</i>).....	148
Csokonai kiadatlan levelei Festetic Györgyhez (<i>Scheiber Sándor</i>)....	333
József Attila elfelejtett versei.....	156
József Attila kiadatlan verseiből (<i>Szabolcsi Gábor</i>).....	340
Kazinczy Ferenc ismeretlen levelei 1794-ből (<i>Benda Kálmán</i>).....	319
Krudy Gyula ifjúkori önéletrajzai (<i>Kozocsa Sándor</i>).....	153
Mikszáth Kálmán első nyomtatásban megjelent verse (<i>Zsoldos Jenő</i>)...	338

KRITIKA, BIBLIOGRÁFIA

<i>Szabolcsi Miklós</i> : Szemle.....	343
---------------------------------------	-----

A SZERKESZTŐSÉGNEK 1949 MÁJUSTÓL DECEMBERIG MEGKÜLDÖTT KIADVÁNYOK

- Balzac: Hivatalnokok. Ford.: Szávai Nándor. Franklin, 165 l. 1:20 Ft.
- Chaucer G.: Canterbury mesék. Szerk.: Lutter Tibor. Franklin, 297 l. 26:50 Ft.
- Csernisevszkij: Mit tegyünk? Dimitrov elősz. Ford.: Rákos Ferenc. Bev. Lukács György. Révai, 454 l. 36 Ft.
- Csukovszkij: Tótágas. Ford.: Tóth Eszter. Franklin, 39 l. 7:50 Ft.
- Ének Sztálinról. Szovjet költők versei. Révai, 86 l. 17 Ft.
- Fast, Howard: Az utolsó határ. Ford.: Keszthelyi Zoltán. Révai, 214 l. 15 Ft.
- Fegyin, Konsztantin: A diadalmas esztendő. Ford.: Gergely Viola. Révai I—III. 330, 310. 43:50 Ft.
- Füst Milán: Szakadékok. Révai, 409 l. 34 Ft.
- Goethe válogatott versei. Szerk.: Kardos L., Király I., Vas I. Révai, 267 l. 29:50 Ft.
- Goncsárov: Hétköznapi történet. Ford.: Trócsányi Z. Franklin, 2801 l. 32:50 Ft.
- Hegedűs Géza: Az óceán vándora. Franklin, 126 l. 18:50 Ft.
- Heltai Jenő: Kis királyok. Révai, 185 l. 1:27 Ft.
- Holbach: A leleplezett kereszténység. Ford.: Gáspár Endre. Hungária, 117 l. 12 Ft.
- Hugo Victor: A párisi Notre Dame. Ford.: Benedek Marcell. Franklin, 399 l.
- Illés Béla: Fegyvert a vitézt éneklek. Révai, 158 l. 23:50 Ft.
- Inber, Vera: A teniszpartai város. Révai, 213 l. 1:11 Ft.
- Jókai Mór: Az ar nyember. Révai, 222—226 l. 1:15 Ft.
- Jókai Mór: Fekete gyémántok. Révai, 202—194 l. 19:50 Ft.
- Jókai Mór: Szabadság a hó alatt. Franklin, 310 l. 26 Ft.
- Kafka Margit: Kis emberek barátoskái. Franklin, 156 l. 18 Ft.
- Kalica O.: Orosz állatmesék. Ford.: Áprily Lajos. Révai, 69 l. 17:50 Ft.
- Karinthy Ferenc: Szép élet. Franklin, 175 l. 8:50 Ft.
- Keszthelyi Zoltán: Az építész dicsérete. Versek. Révai, 98 l. 10 Ft.
- Képes Géza: A szabadság magvetői Puskintól Szimonovig. Versfordítások. Révai, 119 l. 12 Ft.
- Korolenko: Maruszja. Ford.: Határ Gy., Sárváry E., Szöllősy K. Révai, 206 l. 12:50 Ft.
- Leonidze: Sztálin ifjúsága. Ford.: Kardos László és Raics István. Révai, 143 l. 22 Ft.
- Leonov: Sáskajárás. Ford.: Erdődi József. Franklin, 199 l. 19:50 Ft.
- Ljeszkov: Az elvarázsolt zarándok. Ford.: Moly Tamás. Révai, 234 l. 18:50 Ft.
- Mensikov: Az ember keresi a boldogságot. Ford.: Rab Zsuzsa. Franklin, 290 l. 25 Ft.
- Mikszáth Kálmán: A két koldusdiák. Révai, 141 l. 10 Ft.
- Mikszáth Kálmán: Két választás Magyarországon. Révai, 305 l. 16:50 Ft.
- Mikszáth Kálmán: Új Zrinyiász. Révai, 200 l. 1:10 Ft.
- Morgan, Claude: Francia küzdelem. Ford.: Máthé Lydia. Révai, 204 l. 15 Ft.
- Nagy István: A szomszédág nevében. Révai, 267 l. 22:50 Ft.
- Nagy Lajos: Képtelen természetrajz. Révai, 195 l. 15:50 Ft.
- Noszov: Vidám történetek. Ford.: Tóth Eszter. Franklin, 68 l. 13 Ft.
- Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. I—II. Révai, 268, 238 l. 17:50 Ft.
- Olbracht, Ivan: Anna. Ford.: Szöke István. Franklin, 211 l. 15 Ft.
- Panfjorov: Harc a békéért. Ford.: Határ Győző. Révai, 311 l. 20:50 Ft.
- Petőfi Sándor válogatott versei. Hidas Antal előszavával, Krásznóvá Anna jegyzetivel. Kijev. »Ragyzsuszka Skola« kiad., 411 l. 12 rubel.
- Petőfi Sándor: Dicsértések a nép neve. Franklin, 135 l. 6 Ft.
- Racine összes drámai művei. Szerk. és bev.: Illyés Gyula. Franklin, 935 l. 112 Ft.
- Sándor Kálmán: Tolvajok kertje. Révai, 527 l. 41 Ft.
- Scheiber Sándor: Mikszáth Kálmán és a keleti folklóre. 76 l.
- Schiller: A haramiák. Ford.: Déry Tibor. Franklin, 191 l. 15 Ft.
- Scott, Walter: Waverley. Ford.: Bókay János. Révai, 487 l. 24:50 Ft.
- Somlyó György: Kérdés és felelet. Tanulmányok. Franklin, 167 l. 17:50 Ft.
- Sós Endre: Karinty Ferenc, az enciklopédista. Kny. 8 l.
- Sós Endre: Mikszáth, a társadalomkritikus. Kny. 8 l.
- Szalatnai Rezső: Petőfi Pozsonyban. Kny. 12 l.
- Szép Ernő: Lila ákác. Révai, 153 l. 20:50 Ft.
- Sziráky Judit: Változások. Révai, 222 l. 17:50 Ft.
- Tarlé: Talleyrand. Ford.: Szöllősy Klára. Franklin, 232 l. 18 Ft.
- Tersánszky J. Jenő: Rossz szomszédok. Révai, 178 l. 13:50 Ft.
- Tolsztoj Leo: Hadzsi Murát. Ford.: Szöllősy Klára. Révai, 27:50 Ft.
- Tolsztoj Leo: Háború és béke. Ford.: Ambrozovics Desző. Gudzij N. K. tanulmányával. I—III. Révai, 592, 597, 577 l. 32 Ft.
- Turgenyev: Apák és fiúk. Ford.: Trócsányi Zoltán. Franklin, 209 l. 21 Ft.
- Utolsó üzenet. Francia ellenállók bűcsülevelei. Révai, 147 l. 10 Ft.
- Zola: Germinal. Ford.: F. Rác Kálmán. Révai, 505 l. 21 Ft.

LEGKÖZELEBBI LAPZÁRTA : 1950 FEBRUÁR 10

Ezen szám ára 10 forint

FELHIVÁS ELŐFIZETŐINKHEZ!

Tudományos lapjaink gyors és pontos szállítása érdekében lapjainkhoz mellékelünk megrendelőjegyet az 1950. évi előfizetés megújítására. Kérjük előfizetőinket, a megrendelőjegyet pontosan kitöltve mielőbb visszaszármaztatni sziveskedjenek, hogy kiadványaink folyamatos szállítását biztosíthassuk.

Egyben kérjük előfizetőinket, hogy a felesleges levelezés elkerülése végett átutalásainknál a befizetési lap hátoldalán az összeg rendeltetését tüntessék fel.

Ugyancsak kérjük a címváltozást időben mindenkor pontosan megadni sziveskedjenek.

Az ötéves terv első évének kezdetén eredményes és boldog új esztendőt kíván a

TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATKIADÓ N. V.
Előfizetési osztálya